

קונטרס

ירדה תורה לסוף דעתו של אדם

איתמר טעם
מודיעין עילית

יִרְדָּה תּוֹרָה לְסוֹף דַּעְתּוֹ שֶׁל אָדָם

ידועים דברי הזוהר (ח"ב קס"א.) כי הקב"ה איסתכל באורייתא וברא עלמא, וכך הוא גם בבראשית רבה (פ"א א) ובתנא דבי אליהו (פרק לא). הרי שהתורה היא המקור והתכנית לעולם ולכל מה שיש בו, וממילא כדי להכיר ולדעת כל פרט מפרטי העולם צריך לבדוק מה נכתב עליו בתורה, ואיך הוא הוגדר בה, ואז אפשר לעמוד על השורש ומהות הדבר.

כשהאדם לומד על העולם במדעי הטבע הוא "עומד בחוץ" ומתעסק עם הנתונים שלפניו, וגם כשהוא מגיע לרבדים פנימיים הוא עדיין נובר ומשיג נתונים פיזיים. אבל כשהאדם עומד על אותם הנתונים מתוך התורה הקדושה הרי הוא עוסק בגורם שלהם, בתיכנון ובסיבה של כל זה, בכח המהווה והיוצר שלהם. ובדומה לזה כתב המהר"ל.

והגרא"י בלוח זצ"ל כתב בשיעורי דעת (סוף ח"א): "שבכלל המשמעות של 'אין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה', נכלל גם שאין מציאות אמיתית בעולם יותר משיש בהלכה. בהלכה תמצא ההגדרה הפנימית של הפרט והכלל בבריאה, לענין מקומו שעתו ונשמתו כפי רצון הבורא. ונמצא שהמציאות המצטיירת לאדם מעסק ההלכה, היא צורת המציאות האמיתית, מציאות שאין בה אלא רצון היוצר. ומי שזכה להיות שקוע בארבע אמותיה של הלכה, הוא זה שתי את חיי העולם כפי מה שהם באמת".

ואמנם כבר נכתבו כמה חיבורים על נפלאות הבריאה המתגלים בתורה, ועל כוחות הטבע שגילו חז"ל הרבה לפני המדע, אך בליקוט זה נעקוב רק אחרי הדברים הקשורים לנפש האדם, ברגשותיו ובאופיו, ולא במכלול חוקי הטבע, כשבתחום זה יותר קשה לעמוד על האמת לאמיתה כיון שהנפש לא נגלית לעין, ולכן יש צורך בסיסי ויסודי לדעת איך התורה מתייחסת לכל מיני תופעות רגשות ומחשבות בנפש האדם. וכבר כתב בעל עקידת יצחק (בראשית, שער ו): "שהתשוקה היא נמרצת מאד לכל בעל שכל אם מעט ואם הרבה, לעמוד על נפשו להתבונן במהותו ולהתאמץ בכל כחו בהכרתה". וכך כתב המאירי בחיבור התשובה (מאמר ב פרק יג): וכבר כתב ראש הפילוסופים בבאו לחקר ענין הנפש ומהותה ועניני ישותה, שעם היות כל בני אדם שוים בנפש ובגוף, לא יודע לכולם אמיתות הנפש כהיודע להם אמיתות הגוף, וזה מצד שהגוף יושב בחוש והנפש אמנם לא ישיגנה רק השכל. ואמנם אין ראוי למשכיל שלא לדעת חלקו אשר בו ישכיל לאלהיו, ואם לא ידע זה לא ידע בוראו בשום פנים, והוא אצלי הכונה במה שסמך אל זה לפקוח עינים עוורות וגו', הורה שהכונה במציאותו להתגלות דרכי הידיעה עד שישלימו נפשם. וגם הרס"ג כתב בהאמונות והדעות (מאמר ו): "כי המחקר בידיעת הנפש, הוא מחקר בדבר עמוק ודק".

ובשרידי אש (ח"ד) כתב את זה בנוסח של פליאה: "את צמאון הדעת שנתברך בו האדם באשר הוא אדם הוא מפנה אך ורק אל סביבתו החיצונית, חותר לדעת את העולם הגדול ואת כל המתרחש בו, חוקר ודורש אחרי חוקי הטבע הנעלמים מעין, נוקב תחתיות ארץ ומצולות ים, ושולח מבטיו לגבהי מרומים לחפור את כל רקיע השמים, לרגל מסע מחנות הכוכבים במסילותם, ומעולמו הנפשי מתעלם האדם, אינו מבקש מה שמתרחש בעולם חבוי זה שבתחתית נפשו".

ובמקום שישנה אפשרות לגלות מה דעת התורה על תכונת נפש זו או אחרת, כל המרבה הרי זה משובח, כי כך מגיעים לחקר האמת. (וראה להלן ערך 'לב', שהתורה עצמה מעידה כי לב האדם עמוק עמוק מי ימצאנו).

ובשו"ת הרשב"א (חלק א סימן תיח, ד"ה החלק הרביעי) כתב דבר נורא ונפלא: "כמו שפרשו גם כן בשלמה (מלכים א' ב') ותכון מלכותו מאד - מלמד שמלך בעליונים ובתחתונים, רוצה לומר שהגיע אל האמת בדעות והאמונות האלהיות, ובזה זכה אל הממשלה באויביו". והיינו שחלק מהמעלה העצומה שהתייחד בה שלמה החכם מכל אדם היא הידיעה למשול באנשים מתוך "הכרת הדעות והאמונות האלוהיות", ואמנם אין הווא אמינא להשוות אף אחד לשלמה המלך אבל רואים מפירוש זה של הרשב"א את הכח והעוצמה הטמונים בהבנת נפש האדם לאמיתה.

ובהקדמה לקונטרס 'מדות חכמים' למהרי"י אלגאזי, הביא מתרומת הדשן (ח"א רז) בשם האור זרוע (הקצר, יבמות עמ' 48, בש"ס וילנא אות יח), דכל מקום שהכריעו חכמים את דעתו של אדם שלכך נתכוון - אינו נאמן לומר לא נתכוונתי לכך. וציין שם גם לשו"ת הרא"ם (ח"א יז) לענין הסבלונות, ומהרימ"ט (אה"ע כח). ושכן כתב מהרד"ך (בית ד' חדר ג'): כל מדות חכמים שחכמים אמדו דעתו של אדם שכן הוא - אינו נאמן לומר לא נתכוונתי לכך.

ומציין עוד לתשובת הרשב"א (ח"ג קנו) שהובאה בב"י (חו"מ קכד סכ"ד): ד' אמות שאמרו מחלונו של חבירו שיעור מוחלט הוא, שכן שיערו חכמים שבכך די לו, וכל שהרחיק ד' אע"פ שמאפיל אינו צריך להרחיק יותר. וכל ששיערו חכמים כך הוא, כמ"ש (מנחות קג:): במי סאה הוא טובל במי סאה חסר קרטוב אינו יכול לטבול. ובהגהות מיימוני (עבודה זרה ריש פ"א) כתב: אין להוסיף מסברא על מה שמנו חכמים שהיתה קבלה בידם שהוא מחוקות הגוים. ועיין עוד באזהרות לקיים מדות חכמים בהרשב"א (ח"א צח) ובשו"ת הרדב"ז (ח"ד נו).

א אדם קרוב אצל עצמו

אין אדם משים עצמו רשע. (כתובות יח:)
והמהרש"א בתחילת מסכת מכות כתב בזה...

וישלח ה' את־נֹתָן אֶל־דָּוִד וַיִּבֹא אֵלָיו וַיֹּאמֶר לוֹ שְׁנֵי אֲנָשִׁים הָיוּ בָעִיר אַחַת עֹשִׂיר וְאֶחָד רָאשׁ. לְעֹשִׂיר הָיָה צֹאן וּבָקָר הָרָבָה מְאֹד. וְלָרֶשׁ אֵין כָּל כִּי אִם כִּבְשָׁה אַחַת קִטְנָה אֲשֶׁר קָנָה וַיִּחְיֶיהָ וַתִּגְדֹּל עִמּוֹ וְעַם בָּנָיו יַחְדָּו מִפֶּתוֹ תֹאכַל וּמִכֶּסֶו תִּשְׁתֶּה וּבְחִיקוֹ תִּשְׁכַּב וַתִּהְיֶה לוֹ כֶּבֶת. וַיִּבֹא הַלֵּךְ לְאִישׁ הָעֹשִׂיר וַיִּחְמַל לְקַחַת מִצָּאֵנוֹ וּמִבָּקָרוֹ לַעֲשׂוֹת לְאִרְחֵהּ הַבָּא לוֹ וַיִּקַּח אֶת־כִּבְשַׁת הָאִישׁ הָרֹאשׁ וַיַּעֲשֶׂה לְאִישׁ הַבָּא אֵלָיו. וַיִּחַר אֶף דָּוִד בְּאִישׁ מְאֹד וַיֹּאמֶר אֶל־נֹתָן חֵי ה' כִּי בָן־מָוֶת הָאִישׁ הָעֹשֶׂה זֹאת. וְאֶת־הַכִּבְשָׁה יִשְׁלַם אֶרְפָּעְתִּים עֲקָב אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וְעַל אֲשֶׁר לֹא־חָמַל. וַיֹּאמֶר נֹתָן אֶל־דָּוִד אֶתֶּה הָאִישׁ וּגוֹ'. (שמואל ב פרק יב א-ז)

אדם קרוב אצל עצמו, ואין אדם קרוב אצל ממונו. (סנהדרין י.)

מהו דתימא אדם קרוב אצל עצמו אמרינן אצל אשתו לא אמרינן, קא משמע לן. (סנהדרין י.)

כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו, ר' מאיר אומר אף לא נגעי קרוביו. כל הנדרים אדם מתיר חוץ מנדרי עצמו, רבי יהודה אומר אף לא נדרי אשתו שבינה לבין אחרים. כל הבכורות אדם רואה חוץ מבכורות עצמו. (נגעים ב ה, פסיקתא זוטא בהעלותך, וכעין זה בכורות ל)

חושך למה הביא עליהן? יתברך שמו של הקדוש ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים, והוא חוקר לב ובוחר כליות, לפי שהיו פושעים בישראל שהיה להן פטרונין מן המצריים, והיה להן שם עושר וכבוד ולא היו רוצים לצאת. אמר הקדוש ברוך הוא אם אביא עליהן מכה בפרהסיא וימותו, יאמרו המצריים כשם שעבר עלינו כך עבר עליהן, לפיכך הביא על המצריים את החשך ג' ימים כדי שיהיו קוברים מתייהם ולא יהיו רואין אותן שונאיהם, ויהיו משבחין להקב"ה על כך. (שמות רבה יד ג)
למרות שט' מכות היו נגד המצרים בלבד, ולמרות כל הניסים העל טבעיים שהיו במכות, כשהמצרים מכירים בכך ורואים במוחש מול העינים את המציאות הניסית, די במכה אחת כדי לברוח לטענה המגוחכת "כשם שעבר עלינו כך עבר עליהן".

למה אמרה מרים מן העבריות, וכי אסור לו למשה לינק מחלב הנכרית? לא כן תנינן בת ישראל לא תניק בנה של כותית, אבל כותית תניק בן ישראל ברשותה? ...אמר הקדוש ברוך הוא זה עתיד לדבר עמי, למחר יהיו המצריות אומרות זה שמדבר עם השכינה אני הניקתיהו. (שמות רבה א כה)
אף שאין שום קשר ושייכות בין המזון שבתקופת הינקות לדיבור עם השכינה 80 שנה אחר כך, זה טבעו של אדם לנכס לעצמו כל בדל של שייכות.

והכתיב: ושמתי אני את פני באיש ההוא ובמשפחתו. ותניא: אמר רבי שמעון: אם הוא חטא משפחתו מה חטאת? לומר לך: אין לך משפחה שיש בה מוכס שאין כולה מוכסין, ושיש בה לסטים שאין כולה לסטים - מפני שמחפין עליו! (שבועות לט.)

מדת הנקיות היא היות האדם נקי לגמרי מכל מדה רעה ומכל חטא. לא די ממה שהחטא בו מפורסם וגלוי, אלא גם - כן ממה שהלב נפתח בו להורות היתר בדבר, שכאשר נחקר עליו באמת נמצא שלא היה ההיתר ההוא נראה לו, אלא מפני היות הלב עדיין נגוע קצת מן התאוה, כי לא טהר ממנה מכל וכל, על כן תמשכהו להקל לו. אך האדם אשר טהר מזה הנגע לגמרי ונקי מכל רושם רע שמשארת התאוה אחריה, הנה ראייתו תהיה ברורה לגמרי והבחנתו זכה ולא תטהו החמדה לשום דבר, אלא כל מה שהוא חטא, אפילו שיהיה קל שבקלי החטאים, תכירהו שהוא רע ותרחיקהו ממנו... ואמנם ודאי, שהמדה הזאת קשה, כי טבע האדם חלש ולבו נפתח על נקלה, ומתיר לעצמו הדברים שיוכל למצא בהם כדי הטעאה.

אמרו רבותינו מעשה באחד שהיה לו דין ובא אצל הדיין וזיכה אותו ובא ויצא אותו שנזדכה ואמר פלוני השופט אין כמותו בעולם, אחר ימים היה לו דין ובא אצלו וחייבו יצא מלפניו ואמר אין דין שוטה הימנו, אמרו לו אתמול היה משובח והיום שוטה. (שמות רבה לא ח)

מעשה באחד שהלך אצל הדיין עם חבירו וזכהו, יצא ומשבח את הדיין אמר אין חכם בעולם כפלוני הדיין והוא מלאך, לזמן חזר אצלו לדין וחייבו, התחיל לקללו ואמר אין שוטה בעולם כמותו, אמרו לו אתמול מלאך והיום שוטה. (תנחומא משפטים י)

אמר לפניו: רבונו של עולם, שקלתני כמשה ואהרן, דכתיב משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו, מה משה ואהרן - לא בטלו מעשה ידיהם בחייהם, אף אני לא יתבטל מעשה ידי בחיי. (תענית ה:)

ורוב אנשי הדת מאותם בעלי השררה כאשר נוגע דבר לשררתם מסתלקת יראתם. (אגרות הרמב"ם)

אונס

אמר רב הונא: תליוהו וזבין - זביניה זביני; מ"ט? כל דמזבין איניש, אי לאו דאניס לא הוה מזבין, ואפילו הכי זביניה זביני. ודילמא שאני אונסא דנפשיה מאונסא דאחריני! אלא כדתניא יקריב אותו - מלמד שכופין אותו, יכול בעל כרחו? תלמוד לומר: לרצונו, הא כיצד? כופין אותו עד שיאמר רוצה אני. ודלמא שאני התם, דניחא ליה דתיהוי ליה כפרה! ואלא מסיפא: וכן אתה אומר בגיטי נשים, כופין אותו עד שיאמר רוצה אני. ודלמא שאני התם, דמצוה לשמוע דברי חכמים! אלא סברא הוא, אגב אונסיה גמר ומקנה. (בבא בתרא מז: מח.)

אמר רב משרשיא: דבר תורה אפילו בעכו"ם כשר [=גט בכפיה], ומה טעם אמרו בעכו"ם פסול? כדי שלא תהא כל אחת ואחת הולכת ותולה עצמה ביד עכו"ם, ומפקעת עצמה מיד בעלה. (בבא בתרא מח.)

ואמר אמימר: תליוהו וקדיש - קדושי קדושין. מר בר רב אשי אמר: באשה ודאי קדושין לא הוו, הוא עשה שלא כהוגן, לפיכך עשו עמו שלא כהוגן ואפקעניהו רבנן לקידושיה מיניה. (בבא בתרא מח:)

והא"ר נחמן: העדים שאמרו אמנה היו דברינו - אין נאמנים, מודעא היו דברינו - אין נאמנים. הני מילי על פה, דלא אתי על פה ומרעא לשטרא, אבל בשטרא - אתי שטרא ומרעא לשטרא. גופא, אמר רב נחמן: אמנה היו דברינו - אין נאמנים, מודעא היו דברינו - אין נאמנים. ומר בר רב אשי אמר: אמנה היו דברינו - אין נאמנים, מודעא היו דברינו - נאמנים, מאי טעמא? שזה ניתן ליכתב, וזה לא ניתן ליכתב. (בבא בתרא מח: מט.)

כגון שאומרין לו עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו. (כתובות פו.)

שלחו ליה לאבוה דשמואל: כפאו ואכל מצה יצא... מהו דתימא התם אכול מצה אמר רחמנא והא אכל. (ר"ה כח.)

פירש רש"י: אכול מצה קאמר רחמנא והא אכל - ונהנה באכילתו הלכך לאו מתעסק הוא שהרי אף לענין חיוב חטאת אמרינן (כריתות יט:): המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה.

אהבה

עשה מאהבה ועשה מיראה, עשה מאהבה - שאם באת לשנוא דע כי אתה אוהב ואין אוהב שונא, עשה מיראה - שאם באת לבעט דע שאתה ירא ואין ירא מבעט. (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה)

הובא בתוספות (סוטה כב: ד"ה פרוש) ובפירוש המשנה לרמב"ם (אבות א ג) שהוסיף על כך: "ואמרו האוהב לא יחמיץ מצוה, והירא לא יעבור על אזהרה". וכן הובא בפירוש ברטרנורא שם.

ובמסילת ישרים (פרק יח) ביאר מהות מידת ה'חסידות': "כי הנה המצות המוטלות על כל ישראל כבר ידועות הן, וחובתן ידועה עד היכן היא מגעת, אמנם מי שאוהב את הבורא ית"ש אהבה אמתית, לא ישתדל ויכוין לפטור עצמו במה שכבר מפורסם מן החובה אשר על כל ישראל בכלל, אלא יקרה לו כמו שיקרה אל בן אוהב אביו, שאילו יגלה אביו את דעתו גילוי מעט שהוא חפץ בדבר מן הדברים, כבר ירבה הבן בדבר ההוא ובמעשה ההוא כל מה שיוכל. ואף על פי שלא אמרו אביו אלא פעם אחת ובחצי דיבור, הנה די לאותו הבן להבין היכן דעתו של אביו נוטה לעשות לו, גם את אשר לא אמר לו בפירוש, כיון שיוכל לדון בעצמו שיהיה הדבר ההוא נחת רוח לפניו, ולא ימתין שיצוהו יותר בפירוש או שיאמר לו פעם אחרת", ראה שם עוד שהאריך.

יש לך אדם שהוא מתירא מחברו, כשהוא מטריחו מניחו והולך לו, אבל אתה עשה מאהבה, שאין לך אהבה במקום יראה ויראה במקום אהבה אלא במדת מקום בלבד. (ספרי דברים פיסקא לב, הובא בילקוט שמעוני תתלז)

פקודא תניינא: דא איהי פקודא - דפקודא דיראה אתאחדת בה ולא נפקא מינה לעלמין - ואיהי אהב"ה, למרחם בר נש למאריה רחימו שלים (הקדמת הזוהר, יא:)

וכן כתב רבינו יונה (כא. בדפי הרי"ף) בביאור הפסוק וגילו ברעדה: שאע"פ שאצל בשר ודם היראה והשמחה הם דבר והפכו, שבשעה שהאדם מפחד מזולתו הוא עומד נרתע ודואג, אבל הקדוש ברוך הוא איננו כן, אדרבה כשהאדם מתבונן בגדולתו וירא מפניו ישמח ויגיל באותה יראה, מפני שבאמצעותה מתעורר לקיים המצות ושש ונעלם בקיומה שיוודע כי שכרו אתו ופעולתו לפניו.

ובספר העיקרים (מאמר ג פרק לד) כתב: וציור היראה עם השמחה דבר קשה מאד... איך אפשר שיהיה הירא שש ושמח, עם היות היראה והרעדה ישברו הלב ויעציבוהו. ונאמר, שאין ספק כי כל אדם ישפוט שכלו שראוי לו לסבול עמל וטורח גדול זמן מה כדי שישגי מעלה מה או כבוד גדול, ואף על פי שבהיותו סובל הטורח או העמל ההוא יצטער ויתעצב בלי ספק, אבל כשישער בנפשו הכבוד הגדול או המעלה ההיא המקווה להשיג על ידי הטורח ההוא, ישים כל הטורח ההוא והעמל כאין לעומת הטוב

ההוא המקווה. וכן הוא הענין בעצמו ביראת השם יתברך שאמרנו, כי בהיות האדם משער גודל המדרגה המושגת על ידי היראה, שהיא כשתשער נפשו גודל רוממות השם יתברך ומעלתו עד שיירא ויחרד ממנו, לא יחוש לכל הטורח והעצבון והחרדה המגיעים אליו על ידי היראה.

ובספר הברית (ח"ב אהבה ויראה פי"ד) אחר שהביא ס' העיקרים הנ"ל, כתב: ...שהיראה קשורה בעבותות האהבה, מפני שאין זה בלא זה, והמה מחושקים מזה אחד ומזה אחד. אמנם הראיה על זאת מן המקובלים, היא מה דאיתא (בהקדמת זוהר בראשית דף י"א ע"ב) פקודא תניינא דא איהו פקודא דפקודא דיראה אתאחדת בה ולא נפקת מינה לעלמין ואיהי אהבה. ברם מה שאמרו שאינו בבני אדם הוא קצת פלא, כי גם בהם מצינו כן, כמו כלפי הורים ומורים ות"ח, שחייבים במוראם אבל בדרך הטבע גם אוהבים אותם. ואין לומר שהוא רק ביראת הרוממות, אבל בשר ודם שמפחדים ממנו מיראת העונש, לא תתכן בו אהבה, כי בהורים ומורים שייכת גם יראת העונש. ואולי כוונת המדרש, שבאותו רגע ממש יהיו שניהם זה לא יתכן כי אם במידת המקום, וזה קצת מדויק בלשון המדרש "אהבה במקום יראה" ולהיפך, היינו ששניהם ממש באותו מקום. ובעמק הנצי"ב על הסיפרי שם, הקשה כנ"ל ותיירן: אבל הכוונה שלכל אהבה ויראה יש גבול, שהאוהב את המלך אוהב אשתו ובניו יותר ממנו, ואת נפשו יותר מהכל. וכן ביראה יש מעלות; ירא מהמלך, וירא מגולן יותר ממנו, ומחיה רעה יותר. וא"כ אין האהבה ויראה שוים, שפעם אוהב יותר ופעם ירא יותר ואי אפשר להזדמן בצמצום שזה, אבל אהבת הקב"ה הוא עד תכלית האהבה, כדכתיב בכל לבבך ובכל נפשך. וכן ביראה, אין ממה לירא יותר ממנו שבידו הכל, וא"כ האהבה ויראה שוים בצמצום. ויהיה הפירוש "במקום" במדרגות, פירוש אין האהבה במדרגת היראה, שפעם יראה יותר גדול ויראה במדרגת אהבה שהאהבה יותר גדול. ועוד יש לפרש, שהאוהב וירא את המלך לא מטעם א', הוא אוהבו שהוא חכם ומטיב לו, וירא שדברו שלטון. אבל אהבת ויראת הקב"ה ממקום א' הולך - והוא יראת הרוממות. ואהבת ויראת ת"ח באמת מעין אהבת הקב"ה, ולכן כללו בפ' אחד, שאוהבו מחמת שהוא אוהב למעלה, וירא ממנו מחמת שירא מה' ע"כ ירא גם מעובדו בתמים. ויהיה הפירוש "במקום" בכוחות הנפש, שלא כח הירא מעונש הוא הכח האוהב חכמה כידוע.

והרמב"ן בדרשה לתרי"ג מצוות, כתב: "ובגדר האהבה אי אפשר שלא תהא בה יראה, לכך היא מצות עשה יוצאת ממדת האהבה את ה' אלקיך תירא". והן הן דברי זוהר הנ"ל, ומ"מ נראה שאין זה ממש נידון דידן, דבדברי חז"ל כאן רק למדנו שאפשר ליראה ואהבה לשכון יחד, אבל מהזוהר והרמב"ן מתחדש שלא תתכן אהבה בלא יראה נצ"ע אם גם להיפך], ולכאורה מדברי חז"ל שיש לערב יראה עם אהבה ושמחה (ירושלמי ובבלי דברכות), משמע שאפשר להם זה בלא זה, וצ"ע.

אם תשקור לי ולניני ולנכדי, עד כאן רחמי האב על הבן. (בראשית רבה פרשה נד ב) וכן הוא בפסיקתא זוטא (בראשית כא כג), והובא ברש"י (בראשית כא כג), ונפקא מינה להלכה שיש המכשירים להצטרף לעדות עם דור רביעי (חושן משפט לג ס"ב), וכתב הרמ"א שם דאף שיש אוסרים מ"מ אם קדשו אשה בעדים כאלה הוו ספק קידושין ואינה יכולה לצאת בלא גט.

רבי יוסי אומר: שלש שנים עשה יצחק אבל על שרה אמו, לאחר שלש שנים לקח את רבקה ושכח אבל שרה אמו. מפאן אתה למד, עד שלא לקח אדם אשה אהבתו הולכת אחר הוריו, לקח אשה אהבתו הולכת אחר אשתו, שנאמר (בראשית ב כד) על פן יעזב איש את אביו ואמו וידבק באשתו, וכי יעזב איש את אביו ואמו ממצות כבוד? אלא שאהבת נפשו דובקת אחרי אשתו, שנאמר וידבק באשתו. (פרקי דרבי אליעזר פרק לב) ומעירים מרש"י בבראשית (כד סז) "דרך ארץ כל זמן שאמו של אדם קיימת כרוך הוא אצלה, ומשמתה הוא מתנחם באשתו".

בנוהג שבעולם: אדם גדל עם חבירו שנים כרוך, והוא קושר לו אהבה וכו'. (בראשית רבה נד א) המדרש בא להוציא מהיצר הרע שאינו כן, אלא מכשיל את האדם גם אחרי שבעים ושמונים שנה יחד, ואם כן אין כוונת המדרש שכל אדם חייב לקשור קשרי ידידות וחברה עם כל הסובבים אותו, כי ודאי שיש שונאים ושנאה בעולם, רק הכוונה ש"בנוהג שבעולם" כשחיים יחד נוצרים קשרי חברה.

שנאה תעורר מדנים ועל כל פשעים תכסה אהבה (משלי י יב)

אר"ש בן לקיש: משל לשני אתליטין תפושים זה בזה, כיון שהרגיש אחד מהן שהוא בא להנצח, אמר עכשיו ינצחני ואני נתבייש בפני הכל, מה עשה, נשקו על ידיו ושככה חמתו של אתליטיה הגדול. (מדרש תנחומא ויגש ג)

מאן דסאני לאתרא, מאיס הוא לקבליה וגעלא הוא בגיעולא קמיה. (זוהר ויקרא קטו:).

אהבה מקלקלת השורה / השנאה מקלקלת השורה. (בראשית רבה פרשה נה)

עשה מאהבה ועשה מיראה, עשה מאהבה שאין אוהב שונא, ועשה מיראה שאם באת לבעוט אל תבעוט (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה).

חמשה דברים נאמרו בשום... מכניס אהבה (בבא קמא פב). ומפרש רש"י מתוך שמשמח את הלב. הרי שגילתה תורה דעתו של אדם ששמחה ואהבה תלויים זה בזה, וגם אם הדבר פשוט מסברא מ"מ מצאנו לו מקור בתורה.

אהבה דוחקת את הבשר. (בבא מציעא פד).

ולמה נקרא שמו פלטיאל, שפלטו אל מן העבירה. מה עשה, נעץ חרב בינו לבינה אמר כל העוסק בדבר זה ידקר בחרב זה. והכתיב וילך אתה אישה, שנעשה לה כאישה. (סנהדרין יט:). ומפרש רש"י: שנעשה לה כאישה - שהיה מגדלה ומחבבה. נמצא מכאן היסוד הידוע בשם המכתב מאליהו שנתניה מולידה אהבה ולא ההיפך, שגם כאן משמע שקודם "גידלה" זוהי הביא שחיבה. ונבאמת צ"ע למה הכניס עמו לתוגר הזה לגדל אשה שאסורה לו, וכל שכן בזמננו שהיה יכול לישא אשה אחרת ולדור עמה, ולמה הגדיל כל כך הנסיון גם להשאר רווק וגם לדור עם הנסיון בכפיפה אחת. ואולי לא יכל לעשות כן מפני שאול המלך].

משה אברהם אברהם יעקב יעקב שמואל שמואל כולן לשון חיבה לשון זירוז. (תוספתא ברכות פרק א הלכה יד, במדבר רבה פרשת נשא פרשה יד, ספרא ויקרא - דבורא דנדבה פרשה א פרק א) נראה כאן ב' ירידות לנפש, שכפילות קריאת שם היא גם לשון חיבה וגם לשון זירוז. ואמנם הוא כלפי שמיא, אבל נראה כהנהגה לפי בני אדם שכך דרכם. ובפירוש שני שם במדרשים הכפל הוא למשמעות אחרת: "הן הן עד שלא נדבר עמהן והן הן משנדבר עמהן, הן הן עד שלא נכנסו לגדולה והן הן משנכנסו לגדולה", אלא שבתופסתא הוא ללא הפסקה אלא כהמשך אחד, אם כן אולי אין כאן ב' משמעויות. ובוזוהר (תוספתא נח ס.) גם נדרש למשמעות אחרת: "אלא כל צדיק וצדיק די בעלמא אית ליה תרין רוחין, רוחא חד בעלמא דין ורוחא חד בעלמא דאתי, והכי תשכח בכולהו צדיק: משה משה, יעקב יעקב, אברהם אברהם, שמואל שמואל, שם שם".

בנוהג שבעולם אדם שאומר לו חבירו פלוני הכה לבנך יורד עמו עד לחייו. (שמות רבה א א, תנחומא שמות א)

ואמר [=החכם] האכילה עם האוהב מרקחת. והאכילה עם השונא קבסא. (מבחר הפנינים נט ב)

שנאה

אם רָעַב שֶׁנֶאֱכַל הָאֶכְלָהוּ לָחֶם וְאֵם צָמָא הִשְׁקָהוּ מַיִם. כִּי גִחְלִים אֶתָּה חֲתָה עַל רֹאשׁוֹ... (משלי כה כא-כב) ע"ע בערך 'עם הארץ' על שנאת עמי הארץ לת"ח.

שונא - כל שלא דיבר עמו שלשה ימים באיבה, א"ל לא נחשדו ישראל על כך. (סנהדרין כז:). ומפרש רש"י: לא נחשדו ישראל על כך - להעיד שקר משום איבה ואהבה. ודווקא בעדות פליגי אבל בדין מודו ליה רבנן דפסול לו לדון, דכיון דסני ליה ולא מצי להפוכי בזכותיה.

מִנֵּעַ בָּר יִקְבְּהוּ לְאוֹם וּבְרָכָה לְרֹאשׁ מִשְׁבִּיר (משלי יא כו) פשוטו של מקרא שהקמצן - במקום שלא צריך לקמץ - סופג בוז וקללה, והמשביר ומפרנס - מתברך.

שֶׁחֵר טוֹב יִבְקֹשׁ רְצוֹן וְדִרְשׁ רָעָה תְּבוֹאָנוּ (משלי יא כז)

ואמר [=החכם] האכילה עם האוהב מרקחת. והאכילה עם השונא קבסא. (מבחר הפנינים נט ב)

משום איבה (תקנות חז"ל)

אמר ר' יוסי, מעשה ביוסף בן אלם בציפורי, שאירע בו פסול ככהן גדול ומינוהו תחתיו, ואמרו חכמים ראשון חוזר לעבודתו, שני אינו ראוי לא לכהן גדול ולא לכהן הדיוט, כהן גדול משום איבה, כהן הדיוט משום מעלין בקודש ולא מורידין. (יומא יב.)

אי נמי צ"ל דלר' יהודה הזוכה במחתה לא היה זוכה כלל מכח פייס מחמת שזכה זה בקטרת וזכה זה שאצלו לימינו במחתה אלא בדעתו דכהן שזכה בקטרת תליא מילתא אי בעיא איהו עביד הכל שקיל קטורת ושקיל מחתה כדאשכחן ביוה"כ דכ"ג לחודיה עביד לכולה מילתא אע"ג דהתם טריחא מילתא טובא דבעי לאתויי בחפניו כדאיתא לקמן בפ' הוציאו לו (דף מז.) כ"ש הכא דלא טריחא מילתא דמצי עביד לה לכולי מילתא לחודיה מיהו משום דטריחא מילתא קצת אורחא דמילתא הוה שהיה אומר לאחר זכה עמי במחתה ורגיל היה לומר לאותו שעומד אצלו לימינו משום איבה שלא יקפידו האחרים עליו ומיהו אם ירצה לשנות הרשות בידו לעשות הוא בעצמו הכל או לומר למי שעומד בשמאלו או לאחר שאינו עומד אצלו כלל זכה עמי (יומא כה: תוד"ה ת"ש)

מציאת ביתו לאביה משום איבה אפילו באינה סמוכה ואפילו בנערה (כתובות מז.).

ומשום איבה (כתובות פא:).

ופרש"י: לאשתו או קרקע או מטלטלין נותן איבת עולם ביניהם דסברה עיניו נותן בגירושין אבל זה שמגרש על מנת שיחזיר ידעה דלא עשה אלא למכור ופקעה.

סבר רב יוסף למימר, אנוקי בשכר שרי משום איבה [=הנקת תינוק נכרי מותרת בשכר]. אמר ליה אביי, יכלה למימר, אי פנויה היא - בעינא לאינסובי, אי אשת איש היא - לא קא מזדהמנא באפי גברא. (ע"ז כו.).

מציאת אשה לבעלה משום איבה יבמות צ: כתו' מז. נח:.

לענין בתו רש"י בכתובות מג. מוסיף: דמציאתה פשיטא לן דלעצמה דהא אפי' בחיי האב לא זכי בהן אב אלא א"כ סמוכה על שלחנו, כדאמרינן בב"מ (דף יב:), ומשום איבה. דכיון דאינו חייב במזונותיה בחייו, כדתנן בפרקין האב אינו חייב במזונות בתו, ואי אמרת מציאתה לעצמה תו לא יהיב לה מזונות. ולקמן בפירקין נמי אמרי' זכאי במציאתה משום איבה, אבל אחין על כרחיהו מתזנא מנכסי האב.

ויש לחקור האם האיבה מגרמת כשאנו חייב בדבר, או שכיון שחייב בדבר לא איכפת לנו מהאיבה.

פיגול מטמא את הידיים, חד אמר משום חשדי כהונה, וחד אמר משום עצלי כהונה. (פסחים פה:).

חשדי כהונה: שחשודין לפגל קרבן משום איבה גזרו על הפיגול שיטמא את הידיים כדי שיהא זה צריך להטביל ידיו קודם שיגע בקודש ויטריחוהו. עצלי כהונה: המתעצלים באכילת קדשים גזרו טומאה על הנותר כדי להטריחו עליהם. (רש"י) הרי לפנינו שהטורח בטומאת הידיים ימנע איסור חמור לפגל הקרבן בודון, ועוד שעל טומאת הידיים יקפיד גם כהן המתכוין לפגל קרבן במזיד. וכן לענין איסור נותר, תועיל תקנה זו יותר עצם האיסור. וכ"כ התוס' בסנהדרין (מח. ד"ה משמשין).

א"ר אבא: לא, כל המקדיש נכסיו - אין דעתו על כסות אשתו ובניו. מתקיף לה רבי זירא: וכי דעתו של אדם על תפיליו? ותנן: המקדיש נכסיו - מעלין לו תפילין! א"ל אביי: אין, דעתו של אדם על תפילין, המקדיש נכסיו סבר מצוה קא עבידנא, ואין דעתו של אדם על כסות אשתו ובניו, משום איבה. מתקיף לה רב אושעיא: והלא חייבי ערכין שנו כאן, ותנן: חייבי ערכין ממשכנין אותן, וכי דעתו של אדם על עצמו למשכנו? אלא אמר רבי אבא: כל המקדיש נכסיו, נעשה כמי שהקנה להן כסות אשתו ובניו מעיקרא. (בבא קמא קב:)

ופרוסה מאי טעמא לא [=אין לערב עירובי חצירות בפרוסה], אמר רבי יוסי בן שאול אמר רבי משום איבה. (עירובין פא:).
ופירש רש"י: שבאין לידי מחלוקת, שאומר אני נותן שלימה ואתה פרוסה.

ומה נמי הוא ליה איבה, לא איכפת ליה דאזיל יהיב ליה לכהן עם הארץ חבריה. (חגיגה כב:).

משמע שמצב ה"איבה" הוא רק כשאין אפשרות אחרת לקיום הדבר, אבל אם ישנה אפשרות אחרת ליכא "איבה", ו"לא איכפת ליה". רצ"ע מדברי התוספות שעמי הארץ שונאים את הת"ח, כי מפרשים את ההבדלות שלהם מהם כהתנשאות.

אומץ (בטחון עצמי)

רוח איש יכלכל מחלהו ורוח נכאה מי ישאנה. (משלי יח יד)

ולא תכיר פנים (דברים טז יט)

רש"י מביא את דברי חז"ל: אוהרה לדיין שלא יהא רך לזה וקשה לזה, אחד עומד ואחד יושב. לפי שכשרואה שהדיין מכבד את חבירו מסתתמין טענותיו. הרי שבהנהגה בלבד ללא מעשה ואפילו בלי דיבור, אפשר להוריד לאדם את בטחונו העצמי, בלא קשר לצדקת טענותיו.

וכן הוא במדרש תנאים (דברים שם): דבר אחר: לא תכיר פנים, והלא כבר נאמר (שם א יז) לא תכירו פנים במשפט? אלא זו אוהרה לחכמים, כשהתלמידים יושבין לפניו לא יהיו מלמדין לאחד ומניחין לאחד. במדרש הוא ב"תלמידים" ולא ב"בעלי דין", אבל הן הן הדברים ואולי אף ק"ו שאם לתלמיד נסתם הכח והמרץ לשאול ולברר, ק"ו ב"בעלי דין". ואמנם במדרש לא מפורש שהוא דוקא ענין נפשי של תחושת התלמיד, אבל ברש"י הוא ודאי כך.

אור

ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה. מאי ותזנח משלום נפשי? - אמר רבי אבהו: זו הדלקת נר בשבת. (שבת כה:)
לגבי נר מפרש רש"י: "ובמקום שאין נר אין שלום, שהולך ונכשל והולך באפילה". ובשאלות דרב אחאי (שאלתא קבב) מפרש כך על כל שלושת השאלות שמוזכרות במשנה: "דתנן: שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה, עשרתם ערבתם הדליקו את הנר, מנהני מילי? דאמר רבי יהושע בן לוי: דאמ' קרא וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא, ואי לא מערבי, כיון דלא שרי לטלטולי מאניה - ליכא שלמא בביתה, ואי לא מדלקי שרגא ולא מעשרי - ליכא שלמא בביתה". הרי שגם חסרון כלים ואוכל מונע שלום בבית.

נר השבת מניין דכתיב וקראת לשבת עונג - זו הדלקת הנר לשבת, ואם תאמר לישב בחושך, אין זה עונג שאין יורדי גיהנם נידונים אלא בחושך. (מדרש תנחומא ריש פרשת נח)

ודברי המדרש הובאו באור זרוע (ח"ב ס"ס יא). ורבינו פרחיה (רפ"ב דשבת) כתב שהיושב בחשיכה נחשב כמת, דכתיב "במחשבים הושיבני כמתי עולם" [לכך חייבים להדליק נר לכבוד שבת]. ובספר חסידים (סימן תתשמז) הביא מרבינו משולם, שכל מה שנוכר בקללות איוב יש לעשות להיפך, ושם כתיב "הלילה וכו' אופל" לכן מדליקים נרות לשבת. ועיין עוד בטור (סימן תרי) גבי נר דיום הכיפורים שאין בו עונג, שהוא מקרא דבאורים כבדו ה' (ישעיה כד טו) ומתרגמינן בפנסיא "וכבוד מלך להאיר לפניו", הרי שבאור יש גם "כבוד".

אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל, הלכך מי שיש לו סעודה לא יאכלנה אלא ביום. (יומא עד:)
מכאן לסומין שאינם שבעים, לא דמי ההוא דחמי סולגיתא פניא וכפן, לההוא דחמי סולגיתא מליא ושבע. (בראשית רבה פס"ה יג)

וכ"כ בשבולי הלקט (סימן נט) עפ"י חז"ל, שהאוכלים בשבת בלא נר בחושך ידמו כי אינם אוכלים לשובע נפשם... לפיכך אמרו רבותינו הדלקת נר בשבת חובה, כדי שיתענג בשבת במאכל ובמשתה וכו'.

אחים

רַבִּי יוֹסִי אָמַר בְּשֵׁם רַבִּי יוֹחָנָן, אֵין מַעְמִידִין שְׁנֵי אָחִין פְּרָנְסִים כִּי חוֹשְׁשִׁים שְׁמָא יִתְאַמּוּ אֶת הַחֲשִׁבוֹנוֹת בִּינֵיהֶם וַיִּקְחוּ מֵהָעֵנִיִּים רַבִּי יוֹסִי עֶבֶר חָד מִן תַּרְיִן אָחִין הָיוּ שְׁנֵי אֲחִים גְּבָאִים וְהַעֲבִיר אֶחָד מֵהֶם עָאֵל וְאָמַר קוֹמִי הִזֵּן הַלֵּךְ וְאָמַר לַפְנֵיהֶם לֹא נִמְצָא לְאִישׁ פְּלוֹנִי דְּבִר עֲבִירָה וְלֹא מִפְּנֵי שְׁמִצְאָתִי בְּכֶם דְּבִר רַע עֲשִׂיתִי זֹאת אֶלָּא שְׁאִין מַעְמִידִין שְׁנֵי אָחִין פְּרָנְסִין. (ירושלמי פאה ח ו, ופירוש 'ידיד נפשי')

וינחם אותם וידבר על ליבם (בראשית נ כא)

וברש"י שאמר להם "יש לך אח שהורג את אחיו". משמע שמצד טבע נפש האדם, יש ברגשות האהבה שלא להרוג אח.

אכילה

גדולה לגימה... מרחקת את הקרובים, ומקרבת את הרחוקים. (סנהדרין קג סוף ע"ב)
בעוד מקומות חז"ל מייחסים עוצמה רבה להשפעה התת-מודעת של אוכל, כמו בסנהדרין נב. בשביל חנופה שהחניפו לקורח על עסקי לגימה חרק עליהם שר של גיהנם שיניו, הרי שאחת הסיבות האמיתיות שקורח הצליח להשפיע על תומכיו, לא היו טענותיו ומענותיו אלא ה"לגימה" שנתן להם! ומצינו עוד בענין קורח שאמר לו משה (במדבר טז ה) בוקר ויודע וגו' ורש"י הביא המדרש עתה עת שכרות הוא וכו', ובמדרש שם (יח ז) "אמר משה שמא מתוך מאכל ומשתה אמרו דבר זה". וכן מה שדורשים בגמ' שכל מה שהלך היה בשביל אכילה, ומוכן שאין לנו השגות ב... אבל רואים עד כמה האוכל מהווה שיקול במערכת השיפוט של האדם. וכן סעודות שעשו לעידי החודש כדי "להרגילם לבוא" (ר"ה כג:). ומה שאמרו שלא יאכל חוב עם הזבה מפני הרגל עבירה, הרי שאפשר לבוא לאיסור כרת רח"ל בגלל ארוחה.

חצר גדולה היתה בירושלים ובית יעזק היתה נקראת, ולשם כל העדים מתכנסין, ובית דין בודקין אותם שם. וסעודות גדולות עושין להם בשביל שיהיו רגילין לבא. (ר"ה כג:)

פן תכרות ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהם וזבחו לאלהיהם וקרא לך ואכלת מזבחם. ולקחת מבנותיו לבניך וזנו בנותיו אחרי אלהיהן והזנו את בניך אחרי אלהיהן. (שמות לד טו-טז)
הרי שאכילה בצוותא יכולה להביא עד נישואי תערובת, ועל כרחק הוא גם כשהאדם יודע את חומרת האיסור, יש באכילה כח לגבור על זה.

אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל, הלכך מי שיש לו סעודה לא יאכלנה אלא ביום. (יומא עד:)

לא יאכל הזב עם הזבה מפני הרגל עבירה. (שבת יא.)
ופירש רש"י: "שמתוך שמתייחדין יבוא לבעול זבה שהיא בכרת", והוא נורא למתבונן, שהקירבה של אכילה בצוותא, שנראית ענין קל, יכולה להעביר את האדם על דעתו עד כדי איסור כרת.
והוא עוד גילוי על העוצמה של סעודה כאומנם (סנהדרין קג:): "גדולה לגימה שמקרב את הרחוקים", והביאה את עדת קורח למחשבה שהביאה (שם נב:), כך גם יכולה להביא לאיסור כרת.
[כיו"ב: אסור ללוש עיסה בחלב, ואם לש - אסור לאוכלה, מפני הרגל עבירה (שמא יבוא לאוכלה יחד עם בשר). שינה צורת הפת שתהא ניכרת שלא יאכל בה בשר - מותר (יו"ד צז ס"א)].

רווחא לבסימא שכיח. (שם, ובמגילה ז:)
"המעיים מתרווחין לפנות מקום לדבר המתוק" (רש"י בעירובין ובדומה לזה במגילה). ובעירובין (שם) ישנה השלכה נוספת לירידה זו לסוף דעתו של אדם: ר' מאיר סבר שבשבת האדם אוכל יותר, בגלל שהאוכל טעים, "ואמרי אינשי רווחא לבסימא שכיח", ור' יהודה סבר כיון דבשבת סועד שלש סעודות אינו אוכל הרבה בכל סעודה.

משל מלך שהיו לו שני מגורסין, בישל לו האחד תבשיל, אתא ואכלו והיה ערב לו, ועשה השני תבשיל ואכלו וערב לו, ואין אנו יודעים איזה מהם ערב לו יותר, אלא ממה שהוא מצוה את השני ואומר לו כתבשיל הזה תעשה לי, אנו יודעים שהשני ערב לו בו יותר. (ויקרא רבה ז ד)

דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב בחנפי לעגי מעוג חרק עלי שנימו, בשביל חנופה שהחניפו לקרח על עסקי לגימה - חרק עליהן שר של גיהנם שנינו. (סנהדרין נב.)
גם מכאן נלמד עוצם הכח של אכילה בצוותא.

ודלמא מיזבח זבח מיכל לא אכל? ויסיתהו כתיב. (חולין ד:)
פירש רש"י (ד"ה למעלה שאני): אבל אדם דצריך לאכילה, עיקר הסתה ידידה באכילה ושתיה.

איבעית אימא: לאו אורחיה דמלכא משתיא בלא מיכלא. (חולין ד:)
צריך ברור אם היא ירידה לנפש המלכים, שאינם שותים בלא אכילה, או שהיא גינוני מלכות ו"דרך ארץ" של מלכים. וכן יש לעיין, אם הדעות החולקות על "איבעית אימא" זו סוברים שמלך שותה בלא אכילה.

...מה ראה להיות פוחת כל יום? למדך התורה דרך ארץ מן הקרבנות, שאם ילך לאכסניא וקיבלו חבירו, יום ראשון מקבלו יפה ומאכילו עופות, ב' מאכילו בשר, בשלישי מאכילו דגים, ברביעי מאכילו ירק, כך פוחת והולך עד שמאכילו קטנית. (במדבר רבה, סוף פרשת פינחס)

וכן הוא במדרש תנחומא (פינחס טז): לימדך התורה דרך ארץ מן הקרבנות, שאם ילך אדם לאכסניא וקיבלו חבירו, יום ראשון מקבלו ומאכילו עופות, ובשני מאכילו דגים, [בשלישי מאכילו בשר], ברביעי מאכילו ירק, כך פוחת והולך עד שמאכילו קטנית. ובמדרש תהלים (שוחר טוב מזמור כג): בנוהג שבעולם אדם מקבל אורח, יום ראשון שוחט לו עגל, יום שני שה, יום שלישי תרנגול, יום רביעי קטנית, יום חמישי ממעט והולך, לא דומה לו יום ראשון ליום אחרון. ובתוספות בחולין (פד.) הביאו כן מהמדרש: "אורחים יום ראשון אווזין ותרנגולים יום ב' דגים יום שלישי בשר [רביעי] קטנית".
צ"ע מה חז"ל באו להורות כאן בהנהגה עם אורחים, האם הוא מענין רושם ראשוני, שמחמתו "תקבלו יפה", וירגיש טוב אצלך. או עיקר העצה כאן היא האיוון בהדרגתיות שלא לאבד ממונו על האורח, או שלא יהיה עליו לטורח.

בית המלכות, נתנה אותן בבתי מרווחין מפני שדרכה של אשה מצויה לקלקל, דבר אחר בית המלכות נתנה אותן בבתי מצויירין דאמר ר' אבון רוצה אשה שתהא בבתי מצויירין ובגדים מצויירין מלאכול עגלים מפוטמין. (מדרש אסתר ג י)

מהר"ל - רצונו לומר הנאה להם דברי ציור ביותר לכך לא שבח הכתוב סעודת ושתי ברבוי אכילה ושתייה רק כאשר הם יושבים במקום נאה מצוייר ודבר זה הנאה להם יותר כי האשה גובר בה כח המדמה והדברים המצויירים הם לכח המדמה לכך האשה נהנית מזה ביותר אור חדש מגילת אסתר פסוק גם ושתי המלכה בסוף הדבור. ועי' רמב"ם (ממרים פ"ז הי"א) "גזירת הכתוב היא שיסקל בן סורר ומורה, אבל הבת אינה נידונה בדין זה, שאין דרכה להמשיך באכילה ושתייה כאיש".

גמר סעודתו ונטל ידיו מים אחרונים אינו יכול לאכול ולא לשתות עד שיברך ברכת המזון. ואם אמר "הב לן ונברך" הוי היסח הדעת, ואסור לו לשתות אלא אם כן יברך עליו תחילה. ואכילה דינה כשתייה להרא"ש, אבל להרב רבינו יונה והר"ן אכילה שאני שאף על פי שסילק ידו מלאכול, ואפילו סילקו השולחן, אם רצה לחזור לאכילתו אין צריך לברך פעם אחרת שכל שלא נטל ידיו לא נסתלק לגמרי מאכילה. (שו"ע קעט ס"א)

ויוצא העבד כלי כסף... וקליות היו חביבין מכל, אלא ללמדך שאם יוצא אדם לדרך ואין אצטרכיא עמו מסתגף הוא... (בראשית רבה פ"ס יא)

מהו ונפש נענה [=תשביע]? הנפש הזו אין לה טובה, אפילו אדם מאכילה כל מעדני עולם ושעה אחת מרעיבה - היא מבקשה לצאת. (ילקוט שמעוני תהלים רמז תשמא)

בשעה שהשנים יפות הבריות נעשין אחין אלו לאלו, ותרעינה באחו, אהבה ואחוה בעולם וכן הוא אומר (ישעיה ל) ירעה מקנין ביום ההוא כר נרחב, כירי עבד קירי אדון, וכן הוא אומר (תהלים עב) ישאו הרים שלום, א"ר אחא נשאו הרים נשיאתן שלום לעם. (בראשית רבה פפ"ט ד)

רבי שמואל בר נחמן ללמדך שלא התחיל הרעב אלא בעשירים, שאין פני הארץ אלא עשירים, לכך נאמר (משלי יא) מונע בר יקבוהו לאום, בזמן שאדם עשיר יש לו פנים שמחים לראות את חבריו, ובזמן שאדם עני אין לו פנים לראות מפני שהוא מתבייש מחבריו, לכך נאמר מונע בר יקבוהו לאום. (בראשית רבה פצ"א סוף ה)

צירוף דעות באכילה. (פסחים)

קים להו לרבנן בככותבת דבהכי מיתבא דעתיה בציר מהכי לא מיתבא דעתיה, ובכדי אכילת פרס. בשתייה בדידיה מיתבא דעתיה בדחבריה לא מיתבא דעתיה. מיהו כולי עלמא טובא ועוג מלך הבשן פורתא. בשר שמן טובא ולולבי גפנים פורתא. (יומא פ:)

בנוהג שבעולם, אדם אם יהיה לו שמן רע, הוא מדליק בנר והיפה נותן בתבשיל. [ובאהל מועד ובמקדש לא היו עושין כך, אלא זך כתית למאור והשני למנחות]. (מדרש תנחומא תצוה ו)

שכבר נודע שבסבת המאכל והמשתה יתעוררו כחות הגוף, ובהתעורר הכחות הגופניות יתעוררו ויתחזקו ג"כ כחות הנפש לאיזה ענין שיכוין אליו האוכל להמשיכם ולהישירם אליו, לפי שמאכל והמשתה סבות גדולות לשמחת הלב ולהרחיק העצבון והדאגה. ומן הידוע כי ברבות השמחה יתחזק הכח השכלי שיש בנפש ויהיה יותר מוכן להשיג המושכלות, וכענין האמור באלישע (מלכים ב ג טו) "קחו לי מנגן", ודרשו ז"ל (שבת ל:): אין שכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות אלא מתוך דבר שמחה. וכענין המטעמים ששאל יצחק ובאר הכונה בעבור תברכך נפשי, לא אמר בעבור אברכך, כענין סעודת אהרן וכל זקני ישראל עם חותן משה לפני האלהים, וכענין סעודת שמואל, וכתוב (שמואל א ט ה) בני הנביאים עומדים ומתנבאים לפניו. (רבינו בחיי בראשית א כא)

שכן דרך בני מלכים להיות קורין לאחיהן ולאחיותיהן עמהן בסעודה. (ויקרא רבה ז ג)

לחם

ואקחה פת לחם וסעדו לבכם אחר תעבורו (בראשית יח ה)

ופירש רש"י: בתורה בנביאים ובכתובים מצינו דפתא סעדתא דלבא. והוא בבראשית רבה (פרשה מח יא): "ואקחה פת לחם וסעדו לבכם אחר תעבורו, א"ר יצחק בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו דהדא פיתא מזוניתא דליבא" וכו'. וכן במדרש תהלים (שוחר טוב מזמור קד) "אמר ר' יצחק בשלשה מקומות שמענו שהלחם סועד לבב" וכו'.

חמרא אית ביה תרתי - סעיד ומשמח, נהמא - מסעד סעיד, שמוחי לא משמח. (ברכות לה:)

תנו רבנן: שלשה עשר דברים נאמרו בפת שחרית: מצלת מן החמה, ומן הצנה, ומן הזיקין, ומן המזיקין, ומחכימת פתי, וזוכה בדין, ללמוד תורה וללמד, ודבריו נשמעין, ותלמודו מתקיים בידו, ואין בשרו מעלה הבל, ונזקק לאשתו, ואינו מתאוה לאשה אחרת, והורגת כינה שבבני מעים, ויש אומרים: אף מוציא את הקנאה ומכניס את האהבה. (בבא מציעא קז:)

פירש רש"י: מחכימת פתי - שדעתו מיושבת עליו, לפי שאינו מצטער בעינוי.

וזוכה בדין - אם יש לו דין עם חבירו - דעתו מיושבת ליישב דבריו בבית דין להטעים.

ללמוד וללמד - מחמת ישוב הדעת.

ודבריו נשמעין - לבריות, שיש לו לב להטעמן.

נזקק לאשתו - אם בעל הרהורים הוא, ומתוך שלבו טוב בבקר שאכל קצת - תובע לאשתו, ובצאתו לשוק ורואה נשים - אינו מתאוה להן.

מוציא את הקנאה ואת התגר - שכשאינו לבו טוב עליו הוא נוח לבעוס.

בישול

[אמר] רבא: מפני מה אמרו אין טומנין בדבר שאינו מוסיף הבל משחשכה? גזירה שמא ירתיח. (שבת לד.)

כתב הרמב"ם בהלכות שבת (פרק ד הלכה ג): חכמים דבר זה [=לטמון בדבר שאינו מוסיף הבל], גזירה שמא יטמין ברמץ ויהיה בו ניצוצות של אש ונמצא חותה בגחלים.

מפני מה אמרו אין טומנין בדבר המוסיף הבל ואפילו מבעוד יום? גזירה שמא יטמין ברמץ שיש בה גחלת. אמר ליה אביי: ויטמין? גזירה שמא יחתה בגחלים. (שבת לד.)

רמץ - אפר המעורב בגחלים. (רש"י)

וכתב הרמב"ם בהלכות שבת (פרק ד הלכה ב): אסרו חכמים להטמין בדבר המוסיף הבל מבעוד יום גזירה - שמא תרתיח הקדרה בשבת, ויצטרך לגלותה עד שתנוח הרתחה, ויחזור ויכסה בשבת, ונמצא טומן בדבר המוסיף הבל בשבת שהוא אסור.

התוספות (שם דף לט.) הוסיפו בירידה לנפש האדם: שמא יטמין ברמץ - אבל הפקעת סודרין לא גזרו אטו שמא יטמין ברמץ דסודרין לא דמו לרמץ ואטו סודרין שנתחממו באור לא בעי ר' יוסי למיגזר דאין דרך לחממן כל כך שלא יהיו נשרפין.

אמר רב נחמן: מצטמק ויפה לו - אסור, מצטמק ורע לו - מותר... והני מילי - דאית ביה בשרא, אבל לית ביה בשרא - מצטמק ורע לו הוא. וכי אית ביה בשרא נמי לא אמרן אלא דלא קבעי לה לאורחין, אבל קבעי לה לאורחין - מצטמק ורע לו. לפדא דייסא ותמרי - מצטמק ורע להן. (שבת לז:)

הרמב"ם בהלכות שבת (פרק ג הלכה ד) הביא סוגיא זו: תבשיל שלא בשל כל צרכו, וחמין שלא הוחמו כל צרכן, או תבשיל שבשל כל צרכו וכל זמן שמצטמק הוא יפה לו, אין משהין אותו על גבי האש בשבת, אף על פי שהונח מבעוד יום, גזירה שמא יחתה בגחלים כדי להשלים בשולו או כדי לצמקו. לפיכך אם גרף האש, או שכסה אש הכירה באפר או בנעורת הפשתן הדקה, או שעממו הגחלים שהרי הן כמכוסות באפר, או שהסיקה בקש או בגבבה או בגללי בהמה דקה שהרי אין שם גחלים בוערות, הרי זה מותר לשהות עליה, שהרי הסיח דעתו מזה התבשיל ואין גוזרין שמא יחתה באש.

והיתר ה"אורחין" פירש רש"י: לאורחין - צריך חתיכות חשובות לשום לפניהם, ואין דרך כבוד בתבשיל המצטמק, שאין הבשר ניכר בו.

בעו מיניה מרבי חייא בר אבא: שכח קדירה על גבי כירה ובשלה בשבת, מהו? אישתיק ולא אמר ליה ולא מידי. למחר נפק דרש להו: המבשל בשבת, בשוגג - יאכל, במזיד - לא יאכל, ולא שנא. מאי ולא שנא? ...רב נחמן בר יצחק אמר לאיסורא: מבשל הוא דלא אתי לאיערומי - בשוגג יאכל, אבל האי דאתי לאיערומי - בשוגג נמי לא יאכל. (שבת סוף לז:)

בעי רב אשי: פינן ממיחם למיחם מהו? - תיקו. (שבת לח:)

וכתבו התוספות (ד"ה פינה) ואומר ר"ת: דהכא גבי השהה על גבי כירה, כשהוא באותו מיחם שהוא חם - לא אתי לחתויי, אבל במיחם אחר שהוא קר - אתי לחתויי. אבל גבי הטמנה - שרי טפי כשהוא קר, דבחיתוי מועט לא יועיל. ורשב"א מפרש בשם ר"י: דהתם בהטמנה דהוי לצורך מחר ליכא למיחש לחיתויי, דבלא חיתוי יתחמם הרבה, אבל הכא דבעי לה בלילה איכא למיחש לחיתויי.

אמר רב נחמן: בחמה - דכוליה עלמא לא פליגי דשרי, בתולדות האור - כוליה עלמא לא פליגי דאסיר, כי פליגי - בתולדות החמה, מר סבר - גזרינן תולדות החמה אטו תולדות האור, ומר סבר - לא גזרינן. (שבת לט.)

דברי הגמרא יובנו לפי מה שסיכם אותם הרמב"ם בהלכות שבת (פרק כב הלכה ט): מותר להחם בחמה אף על פי שאסור להחם בתולדות חמה שאינו בא לטעות מחמה לאור, לפיכך מותר ליתן מים צונן בשמש כדי שיחמו, וכן נותנין מים יפים לתוך מים רעים בשביל שיצנו, ונותנין תבשיל לתוך הבור בשביל שיהא שמור.

דאפילו הוחם התבשיל נמי מותר להשהות, ולא גזרינן שמא יחתה כיון דעצם הבישול לא נתבשל כלל. (משנה ברורה רנג סקי"א)

דרך בני אדם לקרוא בישול למבושל ממש. (נדרים מט.)

ב בגדים

בגדי כהונה לכבוד ולתפארת (שמות כב ב) והרמב"ם כתב במורה הנבוכים (ג מה): ולהגדיל הבית עוד הגדיל מעלת עובדיו ונבדלו הכהנים והלויים, וצוה להלביש הכהנים בגדים נאים ומלבושים יפים וטובים בגדי קדש לכבוד ולתפארת.

רבי יוחנן קרא למאני מכבדותי. (שבת קנ: ושם נסמן)

ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש (ישעיה י טז), מהו ותחת כבודו? ששרף גופן מבפנים והניח בגדיהם מבחוץ - שכבודו של אדם בגדו. (שמות רבה יח ה)

תָּא חֲזִי: אֵית לְבוּשָׁא דְאַתְחָזִי לְכָלָא, וְאִינוּן טְפָשִׁין פֶּד חֲמָאן לְבָר נֶשׁ בְּלָבוּשָׁא דְאַתְחָזִי לֹון שְׁפִירָא, לָא מְסַתְּפְלִין יְתִיר חֲשִׁיבוּ דְהָהוּא לְבוּשָׁא גּוּפָא. (זוהר במדבר קנ.)
[בא וראה: יש לבוש הנראה לכולם, ואותם טפשים כשוראים לבן אדם בלבוש הנראה להם יפה, לא מתסכלים בחשיבות היתירה של הלבוש עצמו].

מפני מה תלמידי חכמים שבבבל מצוינין? לפי שאינן בני מקומן. דאמרי אינשי: במתא - שמאי, בלא מתא - תותבאי. (שבת קמח:)
פירש רש"י: במתא שמאי - בעירי איני צריך להתכבד, אלא בשמי שאני ניכר בו.
בלא מתא - במקום שאינה עירי. תותבאי - כבודי תלוי בשמלתי, שמלתו מתרגמינן תותביה (שמות כב כו).

מנין לשנים שבאו לדין, אחד לבוש סמרטוטין ואחד לבוש איצטלית בת מאה מנה, שאומרינן לו לבוש כמותו או הלבשהו כמותך? תלמוד לומר מדבר שקר תרחק (שבועות לא).
כנ"ל [ואינו האיסור העצמי של שקר, אלא סרך שלו, ולכן הוא נלמד מההוראה "להתרחק" מהשקר].

אמר ר' חנינא: אית אריס דחכים למשאל ואית אריס דלא חכים למשאל, דחכים למשאל חמי בגרמיה דשקע באריסותיה, עביד לב טב, סרק שעריה, מחוור מניה, אפיה טבין, יהיב חוטרא בידי, ועזקתא באצבעיה, ואזיל לגבי מרי עבדתא, והוא א"ל אתי בשלום אריס טב, מה את עביד? והוא א"ל טב, ומה ארעא עבידא? תזכי ותשבע מן פירי, מה תורי עבדין? תזכי ותשבע מן שמניהון, מה עזים עבדין? תזכי ותשבע מן גדיהון. א"ל מה את בעי? א"ל אית לך י' דינרין תתנן לי? אמר ליה אם את בעי עשרים סב לך. דלא חכים למישאל, שעריה מקצץ, מניה צואן, אפיה בישין, אזל לגבי מרי עבדתא, משאיל ליה, א"ל מה ארעא עבידא? א"ל הלואי מעלה מה דאפקינן בגווה, מה תורא עבדין אמר ליה תשישין, א"ל מה את בעי? אית לך עשרה דינרין תתנן לי? א"ל זיל קום מה דאית לי גבך. (ויקרא רבה ה ח)

אף על פי שאמרו: עבדים נמכרין בכסותן לשבח, שאם תלקח לו כסות בשלשים דינר משובח מנה. (ערכין כד).
פירש רש"י: דכסות יפה שלהן משבחת ומעלה דמיהן.

מיסתמין ואזיל רב אחא בר יוסף אכתפיה דרב נחמן בר יצחק בר אחתיה, אמר ליה כי מטינן לבי רב ספרא - עיילנא, כי מטו - עייליה. בעא מיניה מהו לכסכסוי כיתניתא בשבתא? לרכוכי כיתניתא קא מיכוין, ושפיר דמי. או דילמא לאולודי חיוורא קמיכוין, ואסיר? אמר ליה לרכוכי קא מיכוין, ושפיר דמי. כי נפק אתא, אמר ליה מאי בעא מר מיניה? אמר ליה בעי מיניה מהו לכסכסוי כיתניתא בשבתא, ואמר לי שפיר דמי. ותבעי ליה למר סודרא? סודרא לא קא מיבעיא לי, דבעי מרב הונא ופשיט לי. ותפשיט ליה למר מסודרא? אמר ליה התם מיחזי כי אולודי חיוורא, הכא לא מיחזי כאולודי חיוורא. (שבת קמ.)

[=חברותא: מיסתמיך ואזיל היה נשען והולך רב אחא בר יוסף אכתפיה על כתפו דרב נחמן בר יצחק בר אחתיה [בן אחותו]. אמר ליה לרב נחמן בר יצחק: כי מטינן כשנגיע לבי רב ספרא עיילינא הכניסני אליו. כי מטו - עייליה. בעא מיניה רב אחא בר יוסף מרב ספרא: מהו לכסכוסי כיתניתא בשבתא? האם מותר לשפשף כתונת פשתן לאחר כבוסה בשבת? והשאלה היא - האם לרכוכי כיתניתא קא מיכוין האם עיקר המטרה היא ריכוך הבגד, ותועלת הליכון טפלה אליו ושפיר דמי ומותר. או דילמא לאולודי חיורא להוסיף בליבון הבגד קמיכוין, ואסיר כי פעולה זו היא המשך הכיבוס. אמר ליה לרכוכי קא מיכוין, ושפיר דמי. כי נפק רב אחא ואתא, אמר ליה רב נחמן שהוליכו מאי בעא מר מיניה מה שאלת את רב ספרא? אמר ליה בעי מיניה מהו לכסכוסי כיתניתא בשבתא? ואמר לי שפיר דמי. אמר לו רב נחמן ותבעי ליה למר מהו לשפשף סודרא? היית שואל אותו על סודר ולא רק על בגד? השיב רב אחא: סודרא - לא קא מיבעיא לי, בסודר לא הסתפקתי, דבעי מרב הונא ופשיט לי כי כבר שאלתי את רב הונא והשיב לי שאסור. שאל רב נחמן, אם כן ותפשיט ליה למר מסודרא תסיק מסודר שכל בגד אסור? אמר ליה: התם שם בסודר מיחזי יותר נראה כי אולודי חיורא שנתכוין לכיבוס, כי מקפידים עליו יותר מאשר בכתונת, לפי שלובשים אותו על הראש ונראה. הכא כאן בבגד לא מיחזי כאולודי חיורא.

...ודכוותה (שמות ג) ושאלה אשה משכנתה וגו', ושמלות היו חביבות מן הכל, אלא ללמדך שאם יצא אדם לדרך ואין כסותו עמו מסתגף, ודכוותה (עזרא א) וכל סביבותיהן חזקו בידיהם וגו'. (בראשית רבה פ"ס יא)

בושה

ר' יוחנן ור' אלעזר דאמרי תרוייהו, כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום, שנאמר כרום זלות לבני אדם. (ברכות ו)

מאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה. (ירושלמי ערלה פ"א ה"ג)
מי שאוכל ממה שאינו שלו, מתבייש להסתכל בפני הנותן לו.

הוא היה אומר בזמן שאדם אוכל משלו דעתו מיושבת עליו. ואפילו אוכל אדם משל אביו ומשל אמו ומשל בנו, אין דעתו מיושבת עליו, ואין צריך לומר משל אחרים. (אבות דרבי נתן, סוף פרק ל).

ומעשה באחד ששיגר לחבירו חבית של יין ושמן צף על פיה, והלך וזימן עליה אורחין ונכנסו, מצאה שהיא של יין - וחנק את עצמו.

...ומעשה באחד שזמן ג' אורחין בשני בצורת, ולא היה לו להניח לפניו אלא כשלש ביצים, בא בנו של בעה"ב, נטל אחד מהן חלקו - ונתנו לו, וכן שני, וכן שלישי, בא אביו של תינוק מצאו שעוזק א' בפיו ושתיים בידו, חבטו בקרקע ומת. כיון שראתה אמו - עלתה לגג ונפלה ומתה. אף הוא עלה לגג ונפל ומת. א"ר אליעזר בן יעקב: על דבר זה נהרגו ג' נפשות מישראל! (חולין צד).

הרי שבושה כל כך קשה לאדם עד שלפעמים עדיף לו מוות מחיים, ויכולה להביא אותו להרוג את עצמו! וכמעשים שבכל יום.

כי הכית את כל אויבי לחי - מכת בזיון היא. (רש"י תהילים ג ח)

התוקע לחבירו - נותן לו סלע, רבי יהודה אומר משום ר' יוסי הגלילי: מנה. סטרו - נותן לו מאתים זוז, לאחר ידו - נותן לו ארבע מאות זוז. צרם באזנו, תלש בשערו, רקק והגיע בו רוקו, העביר טליתו ממנו, פרע ראש האשה בשוק - נותן לו ארבע מאות זוז. זה הכלל: הכל לפי כבודו. אמר ר' עקיבא: אפילו עניים שבישראל רואין אותם כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב. (בבא קמא צ).

פירש רש"י: נותן לו סלע - משום בושת.

בתורת חיים הביא מתוספתא פרק תשיעי (הלכה יב): "הכהו באחר ידו בנייר בפניקס בעורות שאין עבודין בטמוס של שטרות שבידו, נותן ארבע מאות זוז ולא מפני שמכה של צער אלא מפני שמכה של בזיון, שנ' קומה ה' הושיעני אלהי כי הכית וגו' ואומ' בשבט על הלחי את שופט וגו' ואומ' גוי נתתי למכים וגו'", ומכל הפסוקים שהובאו שם מוכח כרש"י שהכאה על הלחי היא יותר בזיון מצער, ואולי משם מקור דבריו.

ועל פי זה מבאר התורת חיים מאמר רבי חנינא: "הסוטר לועו של חבירו כאלו סוטר לועו של שכינה, שנאמר מוקש אדם ילע קדש", ולא אמרו שהמרים יד ומכה את חבירו דהוי כאלו מרים ידו בשכינה, הרי שהחמירו חכמים בבושת יותר מבמכה. והטעם נראה, שבמכת פצע הצער הוא בגופו, כשמתכוין לביישו הצער הוא בנשמתו הנאצלת מן השכינה, לכך הסוטר לועו של ישראל ומביישו הוא כמבייש פני השכינה.

והתורת חיים כתב שם, שגם קללה היא זלזול ובושת, כמו "והוא קללני קללה נמרצת", וכמו "כי קללת אלהים תלוי", לכך הנשמה מרגשת בקללה. ולכן, המכה אביו ואמו לאחר מיתתן - פטור, והמקלל אותן לאחר מיתתן - חייב, דהכאה היא צער הגוף הוא והגוף אינו מרגיש לאחר מיתה, אבל קללה וזלזול ובושת הוא לנשמה, והיא מרגישה לאחר מיתה.

והמשיך, שמתעם זה המבייש שוכני עפר עון גדול הוא (מרדכי בפרק החובל), כרבי יהושע שאמר "בושנו מדבריהם בית שמאי" וכל ימיו הושחרו פניו מפני התענית על משפט זה. דהמוציא שם רע על המתים דומה למקלל שחייב גם לאחר מיתה, והחמירו בעונשו יותר מאילו היה בחיים, כי אז הנשמה חוזרת אל מקום אצילות והמביישה הרי הוא כנוגע בו יתברך. ולכן המבייש את חבריו ומת, יבקש ממנו מחילה על קברו בפני עשרה, ויאמר חטאתי לה' אלהי ישראל ולפלוני זה שפשעתי נגדו. ומה ענין שיבקש מחילה ממנו יתברך? ועוד, כיון דעבירה שבין אדם לחבריו הוא, שיקדים ויאמר חטאתי לפלוני ולה' (כמש"כ בים של שלמה ב"ק פ"ח), אלא לפי שהמבייש והסוטר לועז של חבריו כמבייש וסוטר לועז של שכינה לכך צריך לבקש מחילה ממנו ית' תחילה. ועוד נראה, שלכן קנסו את המבייש ישראל בקנס גדול של ארבע מאות זוז, דאדם עשוי בדמות צלם דיוקן יצרו וכו' עיי"ש עפ"י קבלה. ולהכי נקט קרא "מוקש אדם ילע קדש" - רמז לאדם שלמעלה, דישראל דוקא קרויין אדם שנאמר אדם אתם.

אמר רבא: מאי טעמא דמחתרת? חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והאי מימר אמר אי אזילנא קאי לאפאי ולא שביק לי, ואי קאי לאפאי קטילנא ליה, והתורה אמרה אם בא להורגך השכם להורגו. (סנהדרין עב). שמעינן מהכא תרתין, גם את עצם הדין שהבא במחתרת מתכוין עד רציחה, אף שלכאורה בא רק על עסקי ממונות, אבל עוד שמעינן מזה שכל הדין מתבסס על כך שבעל הבית יעמוד על ממונו עד כדי רציחה, שרק מחמת כן הגב מתכוין ג"כ לשם רצח.

הבא לגנוב ממון בסתר ברשות חברו, חזקה עליו שיהרוג חבריו כדי שיוכל לקחת ממנו, או אם יעמוד לפניו יהרגנו (סנהדרין עב. רמב"ם גניבה וגזילה פ"ט ה"ט) צ"ע שיעור הדבר, האם יהרוג את חברו בשביל ממון או רק אם יתנגד לו יהרגנו.

כאן באב על הכן כאן בכן על האב. (סנהדרין עב). אב בא במחתרת לגנוב מבנו - לא יהרגהו, מרחמי האב על בנו, לכך אסור לבן להרוג את אביו, אבל בן הבא במחתרת לגנוב מאביו - יהרגהו, וא"כ מותר לאב להרוג את בנו, וכ"ש שאר בני אדם.

רמב"ם הלכות גניבה פרק ט הלכה ח: ואחד הבא במחתרת או גנב שנמצא בתוך גגו של אדם או בתוך חצרו או בתוך קרפיו * בין ביום בין בלילה, ולמה נאמר במחתרת לפי שדרך רוב הגנבים לבוא במחתרת בלילה. +/השגת הראב"ד/ ואחד הבא במחתרת או גנב שנמצא בתוך גגו של אדם או בתוך חצרו או בתוך קרפיו בין ביום בין בלילה. א"א איני נמנע מלכתוב את דעתי שנ"ל אף על פי שדרשו חכמים אם זרחה השמש עליו דרך משל אם ברור לך הדבר כשמש שלא בא על עסקי נפשות וכו' אעפ"כ אין מקרא יוצא מידי פשוטו ביום אינו רשאי להרגו שאין גנב בא ביום אלא להשמטה שומט ובורח מיד ואינו מתעכב לגנוב ממון גדול ולעמוד על בעליו להרגו אלא גנב בלילה מפני שגנב לילה יודע שבעל הבית בבית או בא להרוג או ליהרג אבל גנב יום אין בעל הבית מצוי בביתו ושמוטה בעלמא הוא.

אמר רבן יוחנן בן זכאי: בא וראה כמה גדול כבוד הבריות, שור שהלך ברגליו - חמשה, שה שהרכיבו על כתיפו - ארבעה. (בבא קמא עט:) שור שהלך ברגליו כשגנבו אותו, והגנב לא התבזה לשאת אותו על כתיפו, חייבה תורה לשלם עליו חמשה כשטבחו או מכרו. ואילו שה שהרכיבו על כתפיו והתבזה בכך, הקילה עליו התורה שלא ישלם אלא ארבעה אם טבח או מכר. וראה עוד בזה להלן גניבה וגזילה.

וכשחלה רבי יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו וכו', אמרו לו רבינו ברכנו, אמר להם: יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם, אמרו לו תלמידיו: עד כאן, אמר להם: ולואי, תדעו כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם. (ברכות כח:)

והוא לחץ את בני ישראל בחזקה, מהו בחזקה? א"ר יצחק בחירופין ובגידופין. (ויקרא רבה ז ו) בטלה

בטלה מביאה לידי חטא.

רבי אליעזר אומר: אפילו הכניסה לו מאה שפחות, כופה לעשות בצמר, שהבטלה מביאה לידי זימה. רשב"ג אומר: אף המדיר את אשתו מלעשות מלאכה, יוציא ויתן כתובה, שהבטלה מביאה לידי שיעמום. (כתובות נט:) מוכח מהלכה זו שחומרת הבטלה יוצרת הלכות בדיני כתובה וממון, ואינה רק רעיון מוסרי והלכות דרך ארץ.

בכי

סתמא דמילתא, כי מתרע באיניש מילתא - ברישא גנח והדר יליל. (ר"ה לד.)

...אמר ליה [=כותי לרבי מאיר]: הואיל ואינון אתיין חייין ולבושין ומתפרנסין [=המתים יקומו לתחיה לבושים וללא דאגות פרנסה] למה אתון בכיין עליהון? אמר ליה תיפח רוחיה דההוא גברא, אית בר נש דמוביד מחמדתיה ולא בכי. (קהלת רבה ה סוף א[י])

ג

גאווה

לא יעמוד אדם לא על גבי כסא, ולא על גבי שרפרף, ולא במקום גבוה, ויתפלל. אלא במקום נמוך ויתפלל - לפי שאין גבהות לפני המקום. (ברכות י.)

וכך נפסק ברמב"ם (תפילה פ"ה ה"ז) ושו"ע (או"ח צ"א). ומשמעות הדברים שעמידה כזו נוסכת באדם "הרגשה טובה" שמקורה בגאווה והתנשאות. ומתגלה כאן תוספת בנפש האדם, כי אדם זה לא בהכרח עשיר או גיבור, וגם על מרומי-הכסא או השרפרף הוא לא מגלה סימני חכמה או כל כשרון אחר. הוא רק עומד על הכסא ותו לא, ואף-על-פי-כן אסור כך להתפלל, כי עצם העמידה באופן כזה משפיעה על נפש האדם.

וכך גם מלמדינו הרמח"ל, ומייעץ לאדם שרוצה לזכות לענוה (מסילת ישרים פרק כג): "שיהיה האדם מרגיל עצמו מעט מעט בהתנהג בשפלות... בשיבת המקומות הפחותים, וללכת בסוף החברה, ללבוש בגד צנועים - דהיינו מכובדים אך לא מפוארים. כי בהתרגלו בדרך הוזה תכנס ותבוא הענוה בלבו מעט מעט עד שתקבע בו כראוי".

כלומר, שפעולות ומעשים חיצוניים, הם שירסנו את האדם לא להתלהב מדי מעצמו. ואע"פ שלעין לא נראה קשר בין הדברים, אם הוא חכם, עשיר, מצליח, מה זה משנה איפה הוא יושב? מה הוא ילבוש? מגלה התורה כי זה האדם! הוא מתגאה בגלל בגד ומתנשא בגלל מקום. וממילא הוא גם נעשה עניו בגלל! וכך מסכם הרמח"ל: "בפעולות החיצונות המסורות בידו, ימשיך מעט מעט הדבר בפנימיותו הבלתי מסור לו כל כך".

אל יתהלל חוגר כמפתח (מלכים א כ יא)

פירש רש"י: "אל יתהלל החוגר חרבו לרדת למלחמה, שאינו יודע אם ינצח אם לאו, כמפתח - חגורת חרבו שעלה כבר מן המלחמה ונצח". משמע שיש בטבע בני האדם להתהלל בהצלחה לפני שהיא באה.

פן תאכל ושבעת וגו' ורם לבבך ושכחת את ה' אלוֹקֶיךָ (דברים ח יב, יד). וישמן ישורון ויבעט שמנת עבית כשית ויטוש אלוֹק עשהו וינבל צור ישועתו (שם לב טו). ותמלא ארצו כסף וזהב ואין קצה לאוצרותיו ותמלא ארצו סוסים ואין קצה למרכבותיו. ותמלא ארצו אלילים למעשה ידי ישתחוו לאשר עשו אצבעותיו (ישעיה ב ז-ח) פן אשבע וכחשתי ואמרת מי ה' וגו' (משלי ל ט).

וברש"י (דברים יא טז) כיון שתהיו אוכלים ושבעים, השמרו לכם שלא תבעטו - שאין אדם מורד בהקב"ה אלא מתוך שביעה. וראה להלן סנהדרין (קח.). ובברכות (לב.). מאי ודי זהב? אמרי דבי רבי ינאי, כך אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: רבנו של עולם, בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די - הוא גרם שעשו את העגל. אמרי דבי רבי ינאי: אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר. אמר רבי אושעיא: משל, לאדם שהיתה לו פרה כחושה ובעלת אברים, האכילה כרשינין והיתה מבעטת בו. אמר לה: מי גרם לך שתהא מבעטת בי - אלא כרשינין שהאכלתיך. ונמצא לפי זה שגם בחיות ובהמות יש לטבע זה. וכן ברש"י להלן שם (לג.), שיש להזהר משור שחור בימי ניסן כי "שטן מרקד בין קרניו", ומפרש רש"י שרואה את הארץ "מלאה דשאים, וזה דעתו עליו ונכנס בו יצר הרע", הרי שאפילו בעלי חיים מקבלים זחיחות הדעת ויצר הרע מרוב שפע.

ובמנחות (נג:) שאמר אברהם אבינו לקב"ה, אחר חורבן הבית: "שמא אם המתנת להם היו חורין בתשובה אמר לו כי רעתיכי אז תעלוזי", ומפרש רש"י "בשעת עליצותם מחזיקין יותר ברעתם ולא חורין בהן".

ושם פרק ג: אמרו כל תלמיד חכם שמרבה בעסק ואינו מתפרנס ממנו הרבה סימן יפה לו! מפני שהקב"ה אוהב תורתו ואינו מעשירו, שמא יעשר ויפשע מדברי תורה! וכל תלמיד חכם שמרבה מלאכה (בתורה) ואין מכניס ממנה פירות הרבה סימן יפה לו! מפני שהקב"ה אוהב את תורתו שמא יעשר ויפשע מדברי תורה! וכן הוא מפורש בקבלה על ידי שלמה מלך ישראל: שנים שאלתי מאתך [וגו'] שוא ודבר כזב הרחק ממני וגו' פן אשבע וכחשתי וגו' (משלי ל' ז-ט).

ובזהר (במדבר קצח). "סוֹרֵר ומוֹרֵה אֵינֶנּוּ שׁוֹמְעֵי קוֹלֵנוּ. מֵאֵי שְׁנָא דְהָא בְּקִדְמִיתָא לֹא פְתִיב זׁלִל וְסוֹבָא, וְלִבְתֵּר פְּתִיב זׁלִל וְסוֹבָא? אֶלָּא מֵאֵן גְּרִים לָהּ לְיִשְׂרָאֵל לְמַהּוֹי סוֹרֵר ומוֹרֵה לְגַבִּי אֲבוּהוֹן דְּבִשְׁמִיא, בְּגִין דְּאִיהוּ זׁלִל וְסוֹבָא בְּשָׂר עַמִּין, דְּכִתִּיב (תהלים קו) וַתַּעֲרֹבוּ בְּגוֹיִם וַיִּלְמְדוּ מִמַּעֲשֵׂיהֶם וַיִּכְתִּיב וַיֹּאכֵל הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲוּ, דְּעִקְרָא וְסוֹדָא אֲכִילָה וְשִׁתְיָה כִּד עֲבָדִין בְּשָׂר עַמִּין, דָּא גְרִים לֹן לְמַהּוֹי בֵּן סוֹרֵר ומוֹרֵה לְגַבִּי אֲבוּהוֹן דְּבִשְׁמִיא".

ורבינו יונה כתב בשערי תשובה (שער א אות ל): "כי כל זמן שהאדם הולך אחר התאוה נמשך אחרי תולדת החומר וירחק מדרך הנפש המשכלת ואז יתגבר יצרו עליו כענין שנאמר (דברים לב) וישמן ישורון ויבעט".

והו גם לגבי נכרים ולא רק לגבי ישראל:

כבסנהדרין (קח): ת"ר דור המבול לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב"ה. ושם קט. הוא לגבי אנשי סדום, שלא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב"ה. והוא כהמבואר לעיל מהפסוק "שמנת עבית כשית" שהשפעת טובה יכולה לגרור בטבעה לגאווה ורוע. ובתנא דבי אליהו (רבה, פרק טז): "...צא למד מעשרה דורות הראשונים, שהשפיע להן הקדוש ברוך הוא טובה מעין העולם [הבא], ועמדו להחריב את כל העולם כולו". ואמנם יש לדון שמא רק קודם מתן תורה היה כך, אבל אחרי מתן תורה – שפסוקים אלו נאמרו על ישראל – רק בהם קיים טבע זה. אבל מדנמצא כן אף בבהמות וחיות, מן הסתם כל בני האדם כך ולא רק ישראל, אלא שעליהם התייחדה התביעה כמו שאר התביעות היחודיות להם. וראה להלן סוף ערך 'עניות' את התאועלת הבאה לישראל ממיעוט שפע.

לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס (דברים יז טז) טעם הלאו מגלה שיש נטיה חזקה להרבות סוס כנראה למען הגדלת השם ברכב ופרשים [אך זה כבר לא מפורש בקרא], והיא כל כך חזקה עד שבכוחה להביא להשבת העם למצרים בשביל כך.

ויפן ויצא מעם פרעה, מהו כן? שראה אותם שהיו פונים זה בזה, והיו מאמינים לדבריו, ויצא משם כדי שיטלו עצה לעשות תשובה. (שמות רבה יג ד) והיינו שבפנינו לא יעשו תשובה, אפילו כשרואה שמאמינים לדבריו, ואפילו שהמדובר במשה רבינו העניו מכל אדם.

באמת הגאווה אינה אלא מחמת חיסרון שמרגשת הנפש בעצמה, אף על פי שלא יודע האדם לאומרו, מ"מ בחינת הנפש אצולה ממקור עליון מרגשת בחסרונה, וסבור בעל הגאווה למלאות חסרונה כשיתגאה על אנשים אשר יחשבם פחותים. (דרשות ופירושי רבנו יונה על התורה, פרשת ויקרא)

גבורה

איזהו גיבור הכובש את יצרו. הגמ' על מעלת גבורים ביצור, מעלת כלב במס' סוטה שהתגבר על עצת מרגלים. בנוהג שבעולם אדם עושה מצוה ליום א' לשבת אחת לחודש א' שמא לשאר ימות השנה ודין חמי חקליה ביירה כרמיה ביירה ויהבי ארנונא ושתיק יש לך גבור גדול מזה. (ויקרא רבה א א, וכעין זה מדרש תנחומא ויקרא א)

ואמרו איזהו גבור? אמר: מי שהשיב האולת בענוה וכבש כעסו. (מבחר הפנינים ג טז)

גניבה וגזילה

אמר רבא: מאי טעמא דמחתרת? חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והאי מימר אמר אי אזילנא קאי לאפאי ולא שביק לי, ואי קאי לאפאי קטילנא ליה, והתורה אמרה אם בא להורגך השכם להורגו. (סנהדרין עב). שמעינן מהכא תרת, גם את עצם הדין שהבא במחתרת מתכוין עד רציחה, אף שלכאורה בא רק על עסקי ממונות, אבל עוד שמעינן מזה שכל הדין מתבסס על כך שבעל הבית יעמוד על ממונו עד כדי רציחה, שרק מחמת כן הגב מתכוין ג"כ לשם רצח.

שאלו תלמידיו את רבן יוחנן בן זכאי, מפני מה החמירה תורה בגנב יותר מגזול? אמר להן זה השוה כבוד עבד לכבוד קונו, וזה לא השוה כבוד עבד לכבוד קונו, כביכול עשה עין של מטה כאילו אינה רואה, ואוזן של מטה כאילו אינה שומעת, שנאמר הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם וגו', וכתוב ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב, וכתוב כי [אמרן] עזב ה' את הארץ ואין ה' רואה. (בבא קמא עט:)

החמירה תורה בגנב יותר מבגזול - שגנב משלם כפל וארבעה וחמשה וגזולן משלם רק קרן? והשיב רבי יוחנן, כי הגזולן השוה כבוד עבד [=בני אדם] לכבוד קונו, שאינו ירא מבני אדם כשם שאינו ירא מהקב"ה. אבל הגנב לא השוה כבוד עבד לכבוד קונו, שהוא מיוחד מבני אדם יותר מהקב"ה, וכביכול עשה עין של מטה [=הכוונה לעין של מעלה] כאילו אינה רואה, ואוזן של מטה כאילו אינה שומעת.

ולמה בשור נותן ה' ובשה אינו נותן אלא ד'? בשור נותן ה' שהוא מוציאו בפרהסיא, משל לשנים שעלו לבימה לידון אחד שמכר בנו של שר ואחד שזרק אבן באיקונין של שר, אותו שזרק אבן באיקונין של שר לקח ה' קטפורס ואותו שמכר בנו של שר משלם ד' מאות לרבו. (שמות רבה ל ז)

ההבדל לעיל בין גנב לגולן מופיע במדרש אפילו בגנב עצמו, בין שור לשה, מעצם ההליכה עם השור בפרהסיא. [ומ"מ יתכן שחילול ה' אינו דוקא אם מתכווין אליו, אלא מעצם הדבר שנעשה בפרהסיא אפילו אין מי שיודע שהשור גנוב מלבד הגנב, וא"כ אינה ירידה לנפש הגנב אלא חומר חילול ה'].

ד דאגה

דָּאָגָה בְּלֵב אִישׁ יִשְׁחָנָה וְדָבָר טוֹב יִשְׁמָחָנָה. (משלי יב כה)
רש"י מפרש: ישיחנה מדעתו, ודבר טוב ישמחנה - יעסוק בתורה והיא תשמח את הדאגה שבלבו ותצילנו ממנה. ולדברי האומר ישיחנה לאחריו, כך סופו של מקרא; ודבר טוב שינחמנו חבירו ישמח את הדאג'.
רבינו יונה מפרש: כאשר ישכיל אדם בדבר חכמה, או במועצות ודעת, ויגלה אליו מחשוף האמת וסוד הנכוחה, ישמח לבו. על כן, אם תעלה דאגה בלבו, ישכיל ויצפה בדברי חכמה, וישמח לבו כי יתבונן בהם בינה, כי שמחת הלב כאשר תפקחנה עיני רעיוניו, כאשר ישמח אדם במאור עיניו.
וראה עוד להלן - דיבור מגלה את הפנימיות.

הוא היה אומר: מרבה נכסים מרבה דאגה... (אבות פ"ב מ"ז)
בנוהג שבעולם אדם לוקח חפץ מיצר לשמרה [אבל התורה משמרת בעליה]. (שמות רבה לג א)
אמנם יתכן דכוונת המדרש לטורח השמירה ולא דוקא לצער ודאגה [כי עיקר דבריו שם הם בשבח התורה].

ישראל דדייגי במצות חביל גופייהו. (נדה לד:)
ומפרש רש"י בשבת (פו:): "וחרדים בדבר ומתוך דאגה מתחממין". הרי שלדאגה יש השפעה על גוף האדם.

ואמר אל תשב עם הכבוד כי ישיבתו דאגה. (מבחר הפנינים נט ט)

דאגה היא עול ברזל. (ירושלמי שבת פי"ד ה"ג, קרבן העדה שם)

נגדא קשה יותר ממיטא. (כתובות לג:)

כחי וראשית אוני (בראשית מט ג), שמיום שנולדת הייתי אומר שמא עולה ראובן לגג וימת, שמא ירד למטה ויפול, את הייתי ראשית אוני. (אגדת בראשית פרק פג)
אוני מלשון צערי, ומהילד הראשון יש להורים דאגה עליהם, לכך ראובן הוא "ראשית אוני".

אמרו לחכם: למה אין אנו רואין עליך סימן דאגה? אמר מפני שלא קניתי דבר ופקדתי ודאגתי עליו. (מבחר הפנינים ו א)

ואמר [=החכם]: הושמה השמחה והמנוחה ברצון, והדאגה והאבל בהתקצפות. (מבחר הפנינים ו ג)

ואמר [=החכם]: מי שאינו רוצה בגזירת הבורא, אין לשטותו רפואה. (מבחר הפנינים ו ז)

ואמר [=החכם]: הדאגה על מה שלא היה רעה חולה. (מבחר הפנינים ט ו)

ואמר [=החכם]: שתיית סם המות טוב מן הדאגה. (מבחר הפנינים ט ז)

דברי תורה

א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן, מאי דכתיב נוצר תאנה יאכל פרי', למה נמשלו דברי תורה כתאנה? מה תאנה זו כל זמן שאדם ממשמש בה מוצא בה תאנים, אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם. א"ר שמואל בר נחמני מאי דכתיב אילת אהבים ויעלת חן וגו', למה נמשלו דברי תורה לאילת? לומר לך מה אילת רחמה צר וחביבה על בועלה כל שעה ושעה כשעה ראשונה, אף דברי תורה חביבין על לומדיהן כל שעה ושעה כשעה ראשונה. ויעלת חן שמעלת חן על לומדיה. דדיה ירווך בכל

עת, למה נמשלו דברי תורה כדד, מה דד זה כל זמן שהתינוק ממשמש בו מוצא בו חלב, אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם. (עירובין נד.-):

מר רב נחמן בר יצחק: הלכתא בעיא צילותא כיומא דאסתנא, אמר אביי: אי אמרה לי אם קריב כותחא לא תנאי. אמר רבא: אי קרצתן כינה לא תנאי מר בריה. (עירובין סה.).

ופירש רש"י: צילותא - דעת צלולה. כיומא דאיסתנא - כשמנשבת רוח צפונית יום אורה הוא ונוח לכל. קריב כותחא - אפילו ציווי עבודה קלה היתה מבטלת אותי. לא תנאי - לא הייתי שונה כמו ששנית.

היה רבי מאיר אומר: לעולם הוי כונס דברי תורה כללים, שאם אתה כונסם פרטים מייגעים אותך ואי אתה יודע מה לעשות. משל לאדם שהלך לקיסרי וצריך מאה זוז או מאתים זוז הוצאה, אם נוטלם פרט מייגעים אותו ואינו יודע מה לעשות, אבל מצרפם ועושה אותם סלעים, ופורט ומוציא בכל מקום שירצה. (ספרי דברים פרשת האזינו פיסקא שו, מדרש תנאים דברים לב ב) ולעיל שם רבי נחמיה אומר אותם דברים וגם מביא משל דומה.

דבר אחר: כי העושק יהולל חכם - המתעסק בצרכי ציבור משכח תלמודו, אמר ר' יהושע בן לוי: ס' הלכות למדני ר"י בן פדייה בחרישת הקבר, וכולן נשתכחו ממני בשביל שהייתי עוסק בצרכי ציבור. (שמות רבה ו ב)

הללו דברי תורה, ואין דברי תורה צריכין חיזוק, הללו דברי סופרים - ודברי סופרים צריכין חיזוק. (ר"ה יט.).

דיבור

ויקח ה' אלוקים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה. (בראשית ב טו)
וברש"י: ויקח - לקחו בדברים נאים ופתהו לזכנס. והוא כאן במדרש רבה (טז ה). ובעוד מקומות מוזכר בתורה "לקיחה" בדיבור בבראשית טז ג: ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה - לקחתה בדברים (בראשית רבה מה ג, הובא ברש"י שם טז) שמות יח ח: ויספר משה לחותנו - למשוך את לבו לקרבו לתורה (הובא ברש"י). ויקרא ח ב ובתנחומא שם סוף ט וסוף י, במדבר טז ג, כ כה, כז יח, ובמדרש רבה שם יח ב, יט ט), הרי שאפשר "לקחת" בני אדם רק בדיבורים.

ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל את כל התלאה אשר מצאתם בדרך ויצילם ה'. (שמות יח ח)
מפרש רש"י: ויספר משה לחותנו - למשוך את לבו לקרבו לתורה.

כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל וגו' (שמות יט ג)
ידועה דרשת חז"ל שמביא כאן רש"י: "לבית יעקב - אלו הנשים, תאמר להם בלשון רכה. ותגיד לבני ישראל - עונשין ודקדוקין פירש לזכרים, דברים הקשין כגידין", הרי שלכל סוג וקבוצה צריך לפנות בדרך שלו.

אמר רבי יהושע הכהן בר נחמיה: בשעה שנגלה הקדוש ברוך הוא על משה טירון היה משה לנבואה, אמר הקדוש ברוך הוא אם נגלה אני עליו בקול גדול אני מבעתו, בקול נמוך בוסר הוא על הנבואה, מה עשה? נגלה עליו בקולו של אביו, אמר משה הנני מה אבא מבקש, אמר הקדוש ברוך הוא איני אביך אלא אלהי אביך, בפתוי באתי אליך כדי שלא תתירא. (שמות רבה ג א, ושם ז)

...והרי דברים קל וחומר - ומה לעשות משכן כבוד וכפרה לישראל אמר הקדוש ברוך הוא דַּבֵּר אל בני ישראל בלשון פיוס, כמה דאת אמר דברו על לב ירושלים, האומות שהן דוחקין לישראל ונוטלים ממונם על כרחן מה תהא עליהן, שכל מי שנוטל ממון כאלו שופך דמים (ילקוט שמעוני תרומה שסג)

פִּי כְּסִיל מִחֶתֶה לוֹ וּשְׁפָתָיו מוֹקֵשׁ נִפְשׁוֹ (משלי יח ז)

גַּם אֲוִיל מִחֶרֶשׁ חָכָם יִחְשֹׁב אֵטֶם שְׁפָתָיו נִבּוֹן (משלי יז כח)

משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלימה (משלי יח יג)

תַּחֲנוּנִים יְדַבֵּר רֶשֶׁת וְעֲשִׂיר יַעֲנֶה עֲזוֹת (משלי יח כג)

מענה רך ישיב חמה ודבר עצב יעלה אף. (משלי טו א)

...וְלִשְׁוֹן רֶכֶּה תִּשְׁכַּר גֶּרֶם. (משלי כה טו)
דְּאָגָה בָּלֵב אִישׁ יִשְׁחָנָה וְדָבָר טוֹב יִשְׁמָחָנָה. (משלי יב כה)
דיבור מגלה את הפנימיות – להלן.

חכמה

שְׁמָחָה לְאִישׁ בְּמַעֲנֶה פִּיּוֹ וְדָבָר בְּעֵתוֹ מֵה טוֹב (משלי טו כג)
ובאר רבינו יונה (על הרי"ף ברכות כא:); כשהדברים טובים בעיני האדם יש לו חשק לאמרם, ומתוך שרואה אותם נאותים איננו מבקש עת ראוי שיצא מפיו כל דבר ודבר דבור על אפניו, ואומר אותם לפעמים בלא עתם ואין מעלתם ניכרת, והוא טעות. אלא לבקש עת לכל דבר ודבר, כי הדבר האמור בעתו כמה הוא טוב, מפני שבני אדם מכירים ומרגישים במעלתו.
וידועים ומפורסמים דברי מהר"י מוסקאטו בהקדמה לספרו נפוצות יהודה: כמה גדול כח התשוקה בלב איש להודיע השגותיו לבני אדם... והציקתני תשוקתי ותאלצני עד שהביאותים אליך והצגתים לפניך... כי תבוא חכמה בלבי עם רוב זיוה הודה והדרה, דעת לנפשי לא ינעם וכל חפצי לא ישוו בה, כשאני לעצמי אמצא חכמה ולבני אדם אשר בגילי לא אפיק תבונה... והפליגו חכמים לדבר ולומר, שאם היה אפשר לאדם עלותו השמימה, לראות בצבאות מעלה סדרם וישרם, לא היה מתענג בהשגתו עד שובו הנה לספר לחבריו את המראה הגדול ההוא... הן האדם הלז בתבל איש רעים להתרועע, וכשאינו לו אוהבים משתתפים עמו ליהנות מטובו, חבלים נפלו לו בנעימים אף נחלת הצלחותיו לא שפרה עליו. עיניך תחזינה עד היכן מגיע כח התשוקה הזאת, כי פעמים רבות תביאהו לספר דברים חוץ למקומם ושעתם... וכלל עוד באומרו "לתאוה יבקש נפרד" וגו' (משלי), מה שקדם זכרו מטעם החכמים, שאם יצוייר אדם "נפרד" מן העולם הזה השפל, כי עשה יעשה לו כנפיים לעוף השמים לחזות בנום סדר צבאותיהם, היה על כל פנים "מבקש" למה שתטוהו "תאוותו", לרדת משם אל מקום מעמד חבריו, להגיד להם כל מה שהשיג. ו"בכל תושיה" מושגת לו, יתבלבל ויתערב, ולא תהיה טובת הנאתו שלימה עד רדתו להודיע הדברים לאוהביו ורעיו.
וכבר הורה בפירושו על תוקף תשוקה זו, כי גדלה מאוד ומי יכולנה, באומרו (משלי ל א) דברי אגור בן יקה המשא - רצה בזה, אלו הן דברי מי שאגר ואסף רוח חכמה בחפניו והקיאא ולימדה לאחרים להקל מעליו משאה, כי כמשא כבד כבדה ממנו ולא יכול להתאפק מהודיעה אל הזולת.
הנך רואה מהסכמת החכמים, שלמים ורבים, כמה הוא טבעי באדם לקרוא עליו "מלא ריעים", ישתתפו עמו בדיעת מה שהשיג - עד שתקרה לו בזה הריסת גבול, מבלתי שומרו משמרת אמירתם יפה בעיתם.

פְּתִי יֵאָמֵין לְכָל דָּבָר וְעֵרוֹם יִבִּין לְאִשְׁרוֹ. (משלי יד טו)
בְּאָרֶץ אֲפִים יִפְתָּה קֶצֶין וְלִשְׁוֹן רֶכֶּה תִּשְׁכַּר גֶּרֶם. (משלי כה טו)
דְּאָגָה בָּלֵב אִישׁ יִשְׁחָנָה וְדָבָר טוֹב יִשְׁמָחָנָה. (משלי יב כה)
דיבור מגלה את הפנימיות – להלן.

למה תלמיד חכם דומה לפני עם הארץ? בתחילה דומה לקיתון של זהב, סיפר הימנו דומה לקיתון של כסף, נהנה ממנו דומה לקיתון של חרש, כיון שנשבר שוב אין לו תקנה. (סנהדרין נב:)

כך עונין את המעיקות? (בראשית רבה עא ז)

כל אלמנה ויתום לא תענון (שמות כב כא)
דיבר הכתוב בהווה, לפי שהם תשושי כח ודבר מצוי לענותם - רש"י בשם מכילתא. והרמב"ן דייק כן מהלשון "כל אלמנה" - אפילו עשירה בעלת נכסים, כי דמעתה מצויה ונפשה שפלה. וכן הוא ברמב"ם (דעות פ"ו ה").

ר' יוסי אומר, למה אהב אלהים יתומים ואלמנות? אלא שאין עיניהם תלויות אלא בו שנאמר (תהילים סח) אבי יתומים ודיין אלמנות. (שמות רבה ל ח)

הם [=השבטים]... וְהִשְׁגָּתָם - הוי שוגג אותם בדברים אחת קשה ואחת רכה, הלא זה אשר ישתה אדוני בו וגו' ויקרעו שמלותם. (מדרש תנחומא מקץ י)
הרי שדיבור בבת אחת באופן רך וקשה מבלבל את השומע, וכנראה זו הכוונה "שוגג אותם בדברים".

ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים, למה אמרו שלשה ימים ולא אמרו נלכה נא לעולם, למה אמרו כן? כדי שיטעו המצריים וירדפו אחריהם בשעה שיצאו, ויאמרו לא גאלם אלא על מנת שילכו ג' ימים ויזבחו לו והם עכבו עצמן כל כך, וירדפו אחריהם בסוף ג' ימים ויטביעם בים, למדוד להם במדה שמדדו שאמרו כל הבן הילוד היאורה וגו'. (שמות רבה ג סוף ח)

ומ"מ טוב ויפה הדבר לבטלה למי שאפשר, כי היא סיבה להפסיק בשיחה בטלה בדברי הבאי. (טור או"ח סוף סימן סח)

אל ידור אדם במקום שהשוק של גוים בשבת, כי אי אפשר שלא יחטא בדבריו או בשום דבר. (ספר חסידים סימן רטב)
הובא במשנה ברורה שזו.

האר"י היה נזהר מאד שלא לדבר בבית הכנסת רק תפילתו, אפילו דברי מוסר לא דיבר פן ימשך ממנו דברי חול. (משנה ברורה קנא סק"י, משער הכוונות סוף ענין בית הכנסת)

דיבור מגלה את הפנימיות

מִצְרָף לְכֶסֶף וְכוּר לְזָהָב וְאִישׁ לְפִי מִהֲלָלוֹ. (משלי כז כא)
עֲזִיב תוֹרָה יִהְיֶה לְרֹשֶׁעַ וְשֹׁמְרֵי תוֹרָה יִתְגַּדְּלוּ בָּם (משלי כח ד)
מִפְּוִמִּיהָ דְּכֹר נֶשׂ אֶשְׁתַּמֵּעַ מֵאֵן אִיהוּ (זוהר ח"ג קפז).

נִפְשׁ רֹשֶׁעַ אֶתְהָרַע לֹא יִחַן בְּעֵינָיו רַעְהוּ. (משלי כא י)
אֲנָשִׁי דְּמִים יִשְׁנָאוּ תָם וְיִשְׁרִים יִבְקָשׁוּ נַפְשׁוֹ. (משלי כט י)
תוֹעֵבֶת צְדִיקִים אִישׁ עוֹל וְתוֹעֵבֶת רֹשֶׁעַ יִשָּׁר דֶּרֶךְ. (משלי כט כז)

המלבי"ם סיכם כאן הדבר: "הטוב שונא את הרע והרע שונא את הטוב, עד שלכל אחד יהיה תועבה הדרך השני". רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג אות קצ-קצא) הביא פסוק זה, והוסיף עליו: ויתכן כי יקר מקרה, המשבח את הרשע מדרך פתיות, כי הפתי אומר לשבח טוב הוא אם היו יהיה על דבר אמת ואם תהיה תמורתו, ומבלי הדעת שבח הוא את המתים, כי אמרו רבותינו (ברכות יח:): על הרשעים: רפאים יחשבו בחיים ומתים קריים, שנאמר (קהלת ט ה): "והמתים אינם יודעים מאומה". והשגגה הזאת עולה זדון! כי לא יאהב העבד האדון אם יאהב משנאיו ויקרב רחוקיו, הלא להם לדעת מדרך הדעת כי כן. ואמר (משלי ג לה): "וכסילים מרים קלון".

רבינו יונה מגלה כאן כמה נטיות בנפש: א) "הפתי אומר לשבח טוב הוא" - הוא טועה לחשוב ש"שבח" הוא תמיד חיובי, לראות רק הטוב ולדבר רק על הטוב של האחר. ב) מרוב אהבת השבח, הוא אומר אותו גם כשאינו מדויק ואפילו כשהוא "תמורת האמת" דהיינו שקר. ג) הטעות הזו מגיעה ממקום חמור, חסרון באהבת האדון! חד וחלק! אי אפשר לאהוב את האדון אם אוהבים את שונאיו! ד) רבינו יונה לא דן אותם לזכות - הם פתאים ואיך אפשר לדרוש מהם להבין שלא תמיד נכון לראות רק את הטוב שבשני, "הלא להם לדעת מדרך הדעת - כי כן", גם פתי אמור להבין שאין מקום לשבח רשע, שאי אפשר לאהוב את הקב"ה יחד עם אהבת שונאיו.

והאמת מוכיחה דרכה, שגם אותם פתאים לא לעולם משבחים, ולא רק רואים את הטוב, מי שפוגע בדברים החשובים להם, נשפט על-ידם לחובה גמורה. מי שיתחיל עם אבא שלהם, יקבל מנה אחת אפיים. אז מה? עבודת השם היא לא ה"בייבי" שלהם, והם לא מרגישים את הקב"ה כאבא! לכן אפשר לשבח את המתנגדים לו, "להכיל" ו"לקבל את השונה" בקיום התורה והמצוות.

מִתְשַׁבֵּחַ צְדִיקִים מְשַׁפֵּט תַּחְבֻּלוֹת רֹשָׁעִים מְרָמָה. (משלי יב ה)

נראה שכל פסוקים אלו מורים על אותו ענין, שכל אחד משבח או שונא לפי פנימיותו. [על "ישרים יבקשו נפשו" מפרש רש"י: לשון חיבה, והמלבי"ם עומד על כך שלא מצאנו לשון כזו על אהבה וידידות].

דְּבָרֵי רֹשָׁעִים אֶרֶב דָּם וּפִי יִשְׁרִים יִצְלִיָּם (משלי יב ו)

פשט הכתוב משמע שהרגילות של רשע היא לדבר בנוסח רע של רצח ושפיכות דמים, והצדיק בשפה שמצילה אותו, ואם כן הוא מדברים הנוגעים לנפש האדם, אבל רש"י מפרש: "דברי רשעים ארב דם - יועצים לרצוח בידם או ע"י עדות שקר, ופי ישרים - כששומעים את עצתם יצילום לנרדפים, שמגלים את עצתם או אם עדים הם מזימין אותם", ולפירושו אין פסוק זה עוסק בנפש האדם, ומתיבת "יצילים" שבסוף הפסוק משמע כרש"י, ואולי מחמת זאת פירש כמו שפירש.

לֵב צְדִיק יִהְיֶה לְעֵנֹת וּפִי רֹשָׁעִים יִבְיַע רָעוֹת (משלי טו כח)

פירש רש"י: לב צדיק יתגה לענות - יחשוב ויבין מה יענה קודם ששייב דבר.

כָּל רוּחוֹ יוֹצִיא כֶּסֶל וְחָכָם בְּאַחֲזֹר יִשְׁבְּחָנָה. (משלי כט יא)

יש משמעות בפסוק שהכסיל הוא דברן ופטפטן, וכאומרם "איסתירא בלגינא קיש קיש קריא" שככל שהאדם ריק מתוכן כך הוא מרבה להרעיש ולהשמיע את קולו ודעותיו. אבל רש"י מפרש: "באחור ישבחה - כשיוציא הכסיל כל רוחו, בא החכם וישפילנו במענה לשונו", משמע שהפסוק עוסק בוויכוח בין כסיל לחכם ולא בטבע הכללי של הכסיל. וכך הוא במצודת דוד: "דרך הכסיל בעת יכעס הוא מוציא מן השפה ולחוץ כל כעסו ובקול שאון והחכם יבוא באחרונה וישקיט כעסו וישפילנה במענה לשון חכמה ובמתק שפתי דעת". ומכל מקום גם לדרך זו יש כאן גילוי על נפשות הכסיל והחכם.

שתיקה

כָּרֹב דְּכָרִים לֹא יִחְדַּל פֶּשַׁע וְחֶשֶׁף שְׁפָתָיו מְשָׁפִיל. (משלי י יט)

וכל המרבה דברים מביא חטא. (אבות סוף פרק א)

כל המרבה דברים מביא חטא שנאמר ברוב דברים לא יחדל פשע. (אבות דרבי נתן סוף פרק כב)

וכתב הרמב"ם (סוף הלכות טומאת צרעת): וזה דרך ישיבת הלצים הרשעים: בתחילה מרבין בדברי הבאי, כענין שנאמר... ומתוך כך באין לספר בגנות הצדיקים כענין שנאמר... ומתוך כך יהיה להן הרגל לדבר בנביאים, ולתת דופי בדבריהם... ומתוך כך באין לדבר באלהים וכופרין בעיקר... והרי הוא אומר שנתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ - מי גרם להם לשית בשמים פיהם? לשונם שהלכה תחילה בארץ. זו היא שיחת הרשעים, שגורמת להן ישיבת קרנות, וישיבת כנסיות של עמי הארץ, וישיבת בתי משתאות עם שותי שכר, אבל שיחת כשרי ישראל אינה אלא בדברי תורה וחכמה, לפיכך הקדוש ברוך הוא עוזר על ידן ומזכה אותן בה....

סייג לחכמה – שתיקה. (אבות פ"ג מ"ג)

ובספר חסידים (סי' לו-לז) כתב על השתיקה: "ברוב השתיקה יהיה המורא. הירא מאלהים השומעו ורואהו ויודעו וחוקרו, והוא שותק מיראתו - הוא המוסיף על המורא. ואם מתנשא ומגביה קולו - מפסיד את המורא, כי שכח שהוא עומד לפני האלהים. הרי הוא כסומא העומד לפני המלך, שמרבה דברים ואינו ירא ממנו, לפי שאינו רואה מי שיש לו לירא ממנו". ובאורחות צדיקים (שער השתיקה) כתב שמועילה לכוונה בתפילה ויראת שמים: "ראה איך היו הראשונים נוהרים משיחה בטלה כל ימיהם. ובזה הענין תקנה גדולה להתפלל בכוונה, כי רוב ביטול הכוונה בתפילה בא מדברים בטלים הקבועים בלבם. גם השתיקה היא גדר גדול ליראת שמים, כי אי אפשר להיות יראת שמים בלב המרבה דברים". המהר"ל (גור אריה שמות ב יד, נתיבות עולם נתיב השתיקה ע"א) כתב שהשתיקה נובעת מפנימיות וצניעות, וגוי הוא להיפוך מהפנימיות רק חיצוניות ופרסום בפי אנשים, לכן סתם עכו"ם מיפנעא פעי (עירובין עה: חולין קלג:).

דיוור

ויש אומרים אף לשכירות בתים. תנו רבנן: המשכיר בית לחבירו לשנה - מונה שנים עשר חודש מיום ליום. ואם אמר לשנה זו, אפילו לא עמד אלא באחד באדר, כיון שהגיע יום אחד בניסן - עלתה לו שנה. ואפילו למאן דאמר יום אחד בשנה חשוב שנה - שאני הכא דלא טרח איניש למיגר ביתא לבציר מתלתין יומין. ואימא תשרי? סתם כי אגר איניש ביתא, לכולהו ימות הגשמים אגר. ותנא קמא דברייתא, ותנא דידן: בניסן נמי מישכח שכית קיטרי. (ר"ה ז:)

דאי אית ביה ארבע אמות על ארבע אמות - דיירי ביה אינשי, ואי לא - לא דיירי ביה אינשי. (סוכה ג:)
לכן כל מקום שנאמר בתורה "בית" [=לענין מזוזה מעקה או נגעים וכו'] הוא דוקא אם יש בו ד' אמות על ד' אמות.

ה

המחשה

וידבר ה' אל משה אחרי מות שני בני אהרן בקרבנות לפני ה' וימתו. (ויקרא טז א)

היה ר' אלעזר בן עזריה אומר: משלו משל למה הדבר דומה? לחולה שנכנס אצל הרופא, אומר לו: אל תשתה צונן ואל תשכב בטחב. בא אחר ואמר לו: אל תשתה צונן ואל תשכב בטחב, שלא תמות כדרך שמת פלוני, וזה זרזו יותר מכולם. לכך נאמר אחרי מות שני בני אהרן, ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך ואל יבוא בכל עת. (ספרא כאן פרשה א אות ג, הובאה ברש"י) ובמשנה במסכת חגיגה (יח:): "בגדי עם הארץ מדרס לפרושין, בגדי פרושין מדרס לאוכלי תרומה, בגדי אוכלי תרומה מדרס לקודש, בגדי קודש מדרס לחטאת. יוסף בן יעזר היה חסיד שבכהונה, והיתה מטפחתו מדרס לקודש. יוחנן בן גודגדא היה אוכל על טהרת הקודש כל ימיו והיתה מטפחתו מדרס לחטאת", הנה אחרי עצם ההלכה הביאה המשנה דוגמא חדה מ"חסיד שבכהונה" ומ"אוכל על טהרת הקודש כל ימיו", כדי לחדד את משמעות ההלכה.

לא תהא שמיצה גדולה מראיה. (ר"ה כה:; ועי' ב"ק צ:)

נאמר לענין עדות, שדבר שהדיינים ראו בעיניהם אינם צריכים עדות על כך. ולעיל (שמות כ יט) מהמכילתא לגבי מתן תורה. ובפסיקתא זוטרתא - לקח טוב (פרשת ויצא פרק לא), על הפסוק "ואתנה ידעתך כי בכל כוחי עבדתי את אביכן" איתא: "לא תהא שמיעה גדולה מראיה", הרי שאינו רק לגבי עדות. והמהרש"א (יבמות סב.) בשם ס' העיקרים והאלשיך פירשו, דמשה רבינו שבר את הלוחות רק כשראה בעיניו את העגל והמחולות ולא כששמע זאת מהקב"ה, הרי שכלל זה ד"אינה דומה שמיעה לראיה" אינו ענין רק לאמינות אלא ירדה תורה לסוף דעתו וטבעו של אדם שחוש הראייה אליה מחוש השמיעה, ולכך סוברים העיקרים ומהרש"א והאלשיך שאפילו כלפי שמיעה מהקב"ה שייך לומר דראייה אלימא.

וכן מפרש רש"י בדברים ששונים דור המדבר שעמדו לפני משה מהדורות הבאים, שהם ראו את הניסים ואת העונשים בעיניהם, ונפש האדם מתפעלת יותר מדברים שרואה בעיניו יותר מדברים ששמע מאבותיו.

כך גם מבארים את האמור באסתר (ד ח) "ואת פתשגן כתב הדת אשר נתן בשושן להשמידם נתן לו להראות את אסתר" וגו'. שמרדכי עשה כן מסיבה זו שראיה גדולה משמיעה, לכן מסמך או הדגמה מעשית נחרטים עמוק יותר מאשר בשמיעה.

ובספר עקידת יצחק (שער ד) כתב: כי יותר ממה שילמוד האדם מהדבור, ילמוד ויתפעל ממראה עיניו אשר יראה מעשים בכל יום, וכמ"ש "גדולה שמושה של תורה יותר מלימודה" (ברכות ז:). וכל שכן אם לא יסכימו המעשים עם המאמרים, כמו שאמרו על בן עזאי כשהיה מגנה המבטל פריה ורביה "יש נאה דורש ונאה מקיים" וכו' (יבמות סג:). והחוקר פרק ב' מאמר עשירי מספר המדות, אמר וזה לשונו: כי הדברים אשר בפעולות ובמעשים, המאמרים פחות יאמנו מהפעולות, ואם לא יהיו מסכימים לדברים המורגשים יבזו ויכחישו האמת וכו'.

ומכל המליצות בפסוקים ובתפילות לימדנו חז"ל כמה גדול כח ההמחשה, בתפילת נשמת זה בולט מאד: "אילו פיננו מלא שירה כים ולשונו רינה כהמון גליו, ועינינו מאירות כשמש וכירה, וידינו פרושות כנשרי שמים, ורגלינו קלות כאילות, אין אנחנו מספיקים להודות", לשם מה יש צורך בעיניים ידיים ורגליים כדי להודות? ב' דברים למדנו כאן חז"ל; א) לתאר ולצייר את מה שרוצים להביע ולבטא יותר מומחש ומתבטא מלאומרם סתם. ב) לא רק הפה מדבר ומעביר מסרים, גם עיניים מדברות ואפילו ידיים ורגליים. ואם הדבר קיים בדיבור אל ה', קל וחומר שהוא פועל רבות על בני אדם, "כל עצמותי תאמרנה" חשוב בכל סוגי הדיבורים.

ובויקרא רבה (בחקותי פרשה לו) דקדקו חז"ל: למה נאמר ביעקב ובאברהם זכירה, וביצחק לא נאמר? [=וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור]. רבי ברכיה ורבנן; ר' ברכיה אמר: ע"י שהיה בן של יסורין, ורבנן אמרי: רואה אפרו של יצחק כאלו צבור על גבי המזבח". ובפחד יצחק (פסח, מאמר ע יג) למד מכך לימוד נורא: כי גם במדותיו ובהנהגתו ית' מצינו הבדלה בין הכרה של חכמה היינו דרך זכרון, ובין הכרה של חוש, דהיינו דרך האפר הצבור.

וכך יש לפרש שטחיות המעשה הידוע בבראשית רבה (פרשה לח): "רבי חייא בר בריה דרב אדא דיפו תרח עובד צלמים היה, חד זמן נפיק לאתר, הושיב לאברהם מוכר תחתיו, הוה אתי בר אינש בעי דיזבן והוה א"ל בר כמה שנין את, והוה א"ל בר חמשין או שיתין, והוה א"ל ווי ליה להוה גברא דהוה בר שיתין, ובעי למסגד לבר יומי, והוה מתבייש והולך לו, חד זמן אתא חד איתתא טעינה בידה חדא פינך דסולת, אמרה ליה הא לך קרב קודמיהון, קם נסיב בוקלסא בידה, ותבריהון לכולהון פסיליא, ויהב בוקלסא בידא דרבה דהוה ביניהון, כיון דאתא אבוא א"ל מאן עביד להון כדן, א"ל מה נכפר מינך אתת חדא איתתא טעינה לה חדא פינך דסולת, ואמרת לי הא לך קריב קודמיהון, קריבת לקדמיהון הוה דין אמר אנא איכול קדמאי, ודין אמר אנא איכול קדמאי, קם הדין רבה דהוה ביניהון נסב בוקלסא ותבריהון, א"ל מה אתה מפלה בי, וידעין אנון, א"ל ולא ישמעו אונך מה שפיך אומר".

אברהם אבינו השתמש כאן פעמיים בהמחשות כדי להעביר את המסר, הוא לא נכנס לוויכוח עם הרוצים לקנות פסל, ולא ציטט אימרות ומקורות, אלא בהמחשה קצרה הוא גילם את הגיחוך שבדבר. כך גם בדין ודברים עם תרח, ע"י ההמחשה הוא הביא אותו לומר בעצמו שפסלים לא מסוגלים לכלום.

והמהר"ל בגור אריה (בראשית ח ז) כותב חידוש מבחיל, שכשאלהו גזר על הבצורת בארץ ישראל העורבים הביאו לו לחם ובשר מבית אחאב: "ואילו לא היה לאליהו מי שיפרנס אותו לא היה מביא הרעב לעולם", הרי שתחושת הרעב היתה מונעת את הגזירה. ובדומה לזה נמצא ברש"י במלכים (א יז ז) שיבש הנחל שאלהו שתה ממנו - "כדי שידע צורך הגשמים ויטריח לגלות, שהיה קשה בעיני הקדוש ברוך הוא שישראל שרוין מתים ברעב". וברור שכן הם רק פשוטם של דברים, אבל בעומקם לא יתכן שלנביא השם לא איכפת מאחרים, מה שאפילו אדם פשוט בזמננו לא יגרום. ואולי אין כוונת המהר"ל מצד ירידה לנפש האדם, שהרעב לא יגזור רעב, אלא שבפועל אליהו לא היה גוזר גזירה אם גם הוא ימות בה ולא יוכל לבטלה אחרי שמפתח גשמים נמסר לו, ואמנם אין מעצור לד' מלהושיע אף אם מי שגזר הגזירה מת, אבל מ"מ גוזר הגזירה עצמו לא יגזור אם לא יודע שיוכל לבטלה, ורצ"ע. ובדברי רש"י יותר קל לפרש שאין הכוונה שאלהו ח"ו גזר כי לא הרגיש ברעב, אלא שעם כל זה הקב"ה רצה שישתתף בפועל בצער הציבור].

אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ יט)

אתם ראיתם כי מן השמים - הפרש בין שאדם רואה בין שאחרים משיחין לו, כשאחרים משיחין לו פעמים לכו חלוק (מלהאמין).

רש"י, אבל כאן אתם ראיתם. (מכילתא דרבי ישמעאל, יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ט, הובאה ברש"י כאן)

וזהו כדלעיל שראיה גדולה משמיעה (ר"ה כה:).

על־שדה איש־עצל עברתי ועל־כרם אדם חסר־לב. והנה עלה כלו קמשנים פסו פניו חרלים וגדר אבניו נהרסה. ואחזה אנכי אשית לפי ראיתי לקחתי מוסר. (משלי כד ל-לב)

וישלח ה' את־נתן אל־דוד ויבא אליו ויאמר לו שני אנשים היו בעיר אחת אחד עשיר ואחד ראש. לעשיר היה צאן ובקר הרבה מאד. ולרש אין־כל כי אם־כבשה אחת קטנה אשר קנה ויחיה ותגדל עמו ועם־בניו יחדו מפתו תאכל ומכסו תשתה ובחיקו תשקב ותהיה־לו כבת. ויבא הלך לאיש העשיר ויחמל לקחת מצאנו ומבקרו לעשות לארח הבא לו ויקח את־כבשת האיש הראש ויעשה לאיש הבא אליו. ויחר־אף דוד באיש מאד ויאמר אל־נתן חי ה' כי כן־מות האיש העשה זאת. ואת־הכבשה ישלם ארבע־עמים עקב אשר עשה את־הדבר הזה ועל אשר לא־חמל. ויאמר נתן אל־דוד אתה האיש וגו'. (שמואל ב פרק יב א-ז)

ש ר ז : ר ש ? ר ש ? ר תש ו, ר ו : ו ר ו
ת ' (עבודה זרה יט: ובנוסח אחר ב'ויקרא רבה' פט"ז ומדרש תהילים נב)

תרגום: הכריז רבי אלכסנדר: מי רוצה חיים? מי רוצה חיים? באו כולם והתגודדו סביבו (מי לא רוצה חיים?), אמרו לו: תן לנו חיים, אמר להם: מי האיש החפץ חיים וגו' נצור לשונך מרע וגו'. הרי שרבי אלכסנדר גרם לכולם להתעניין, כשבא מזוית שונה, וכשנקט במשל.

אמר רב יהודה אמר רב ירמיה בר אבא : מלמד שרכב על ארי זכר, וקשר תנין בראשו. (שבת קנ.)
נבוכדנצר היה אב-טיפוס של דיקטטור, ומשל בכל העולם ביד קשה ורעה, הפחד ממנו היה כל כך גדול עד שאפילו שוכני הגיהנום נבהלו כשהוא עצמו הגיע לשם, אבל לו עצמו לא הספיק הפחד הזה, הוא נזקק למשהו פומבי שיוסיף לבעתה, עד שהשתמש בהמחשה הזוהרת, אחרי הופעה כזו לא צריך דיבורים, ולא בזבוז מיותר על מגינים ושומרי ראש, גם אחרון המתנגדים מעדיף לשמור על עצמו.

לברא דפריץ גדרא ונשכיה כלבא, כל זמנא דאבוי בעי לאוכחא לבריה, הווה אמר הוי דכיר כד נשיך לך כלבא. (זוהר במדבר קעד:-קעה.)
בן שפרץ גדר ונשך אותו הכלב, כל זמן שאביו רוצה להוכיח לבנו, אומר לו זכור שנשך אותך הכלב.

הורים

דאפילו בר שש נמי, בצוותא דאימיה ניחא לי'. (עירובין פב:)

תניא, רבי אומר : גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שכן מכבד את אמו יותר מאביו, מפני שמשדלתו בדברים, לפיכך הקדים הקדוש ברוך הוא כיבוד אב לכיבוד אם. וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שהבן מתיירא מאביו יותר מאמו, מפני שמלמדו תורה, לפיכך הקדים הקדוש ברוך הוא מורא האם למורא האב. (קידושין ל: לא. לקח טוב שמות יב, מכילתא, וזהויר ל:)

ותרץ הנערה ותגד לבית אמה, א"ר יוחנן אין האשה רגילה אלא לבית אמה, [אתיבון ליה [=השיבו לו], והכתיב ותגד לאביה? אמר להם שמתה אמה ולמי היה לה להגיד לא אביה]. (בראשית רבה פ"ט ז)
ויש לעיין מהגמרא ה"ל שלא רק אשה רגילה לאמה אלא גם בנים, וכי תאמר דבנים רק בקטנותם ונשים גם בגדלותם, הא רבקה היתה בת ג' שנים. ושם מדקרא לה הכתוב "נערה" ש"מ דאפילו בגדלותן רגילות אחרי אמותיהן ולא אביהן.

הכותב נכסיו לבנו לאחר מותו. איתמר : מכר הבן בחיי האב ומת הבן בחיי האב - אמר רבי יוחנן : לא קנה לוקח, וריש לקיש אמר : קנה לוקח. רבי יוחנן אמר לא קנה לוקח, קנין פירות קנין הגוף דמי ; וריש לקיש אמר קנה לוקח, קנין פירות לאו קנין הגוף דמי... אמר לך ר' יוחנן : אף על גב דבעלמא קנין פירות קנין הגוף דמי, הכא אצטריך, סלקא דעתך אמינא : אבא לגבי בריה אחולי אחיל, קא משמע לן. ורבי שמעון בן לקיש אמר : אף על גב דבעלמא קנין פירות לאו קנין הגוף דמי, הכא אצטריך, סלקא דעתך אמינא : תש ו, ר ש ש ו ו ז ר ו, ר .

[וחברותא : הכותב נכסיו לבנו לאחר מותו האב אינו יכול למכור מפני שהם כתובים לבן, והבן אינו יכול למכור מפני שהם ברשות האב. מכר האב, מכורין עד שימות. מכר הבן, אין ללוקח בהן כלום עד שימות האב. איתמר - האמוראים דנו בענין זה בבית המדרש : מכר הבן את אותם הנכסים שנתן לו אביו לאחר מותו, בחיי האב, ומת הבן בחיי האב, האם לאחר מות האב זכה הלוקח בנכסים? אמר רבי יוחנן, לא קנה לוקח, אפילו לאחר מות האב. כמו שיבואר להלן. וריש לקיש אמר, קנה לוקח אחר מות האב. מבארת הגמרא : רבי יוחנן אמר לא קנה לוקח, כיון שסבר, קנין פירות שיש לאב קנין הגוף דמי, ואם כן עד שלא מת אין הבן יכול למכור אלא על אותו זמן שיבא לידו. וכיון שלמעשה לא הגיעו הנכסים לידו, שהרי מת בחיי אביו, לא קנה הלוקח, ושאר יורשי האב ירשו נכסים אלו. אבל, אם הבן לא מכר את הנכסים, ומת בחיי אביו, יורשי הבן ירשו את זכות אביהם שהיתה לו

בקרקע, ולא יורשי האב. אך כשמכר, סילק נפשו מהנכסים משעת המכירה, וגם הלוקח לא זכה בהם עד שעת מיתה, שאז יכול לזכות בנכסים מכחו, ולכן אם מת הבן לפני אביו, לא זכה הלוקח בכלום. וריש לקיש אמר, קנה לוקח. דסבר קנין הפירות שיש לאב בנכסים לאו כקנין הגוף דמי, ואם כן הבן יכול למכור את גוף הנכסים כבר מעכשיו, וזכה בהם הלוקח לאלתר... אמר לך רבי יוחנן, אף על גב דבעלמא גם כן סברתי שקנין פירות כקנין הגוף דמי, הכא אצטריך לאשמועינן באופן מיוחד, דסלקא דעתך אמינא אבא לגבי בריה אחולי אחיל, [אב הנותן נכסיו לבנו לאחר מותו, מוחל לו להקנות את הגוף לגמרי, אף על פי ששייר לעצמו את אכילת הפירות], וקנין הפירות שיש לו אינו כקנין הגוף, להכי קא משמע לן דאף הכא קנין פירות כקנין הגוף דמי. וכן ישנו חידוש מיוחד בדברי ריש לקיש: רבי שמעון בן לקיש אמר, אף על גב דבעלמא קנין פירות לאו כקנין הגוף דמי, הכא אצטריך לאשמועינן באופן מיוחד, דסלקא דעתך אמינא, כל לגבי נפשיה אפילו במקום בריה, נפשיה עדיפא ליה, [כל מקום שמשיר פירות לעצמו, אפילו במקום בנו, כונתו לשיר גמור], ובזה, קנין פירות כקנין הגוף דמי. קא משמע לן דאף הכא קנין פירות אינו כקנין הגוף]. (בבא בתרא קלו:)

והלכה כריש לקיש דאבא לגבי ברא אחולי אחיל (חושן משפט רנז ה). ובספר קהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א מ) הביא שכן כתבו התוס' בגיטין (מח. ד"ה אי לאו דא"ר יוחנן וכו'), דאף שבשאר הנידונים אין הלכה כריש לקיש דקנין פירות לאו כקנין הגוף דמי, בכותב נכסיו לבנו מהיום ולאחר מיתה קי"ל הכי משום דאבא לגבי ברא אחולי אחיל אפילו לגבי נפשיה. וכמו כן הביא משו"ת הראנ"ח (מים עמוקים ח"ב ע'), דאע"ג דפשיטא שלא נאמר זה אלא באבא לגביה ברא דראוי ליורשו, מכל מקום זכר לדבר יש בכל מי שדעת האדם קרובה אצלו יותר, יש לתלות יותר דמחיל גביה.

א"ר סימון בנוהג שבעולם חתן שהוא דר אצל חמיו אפשר לו שלא ליהנות אפילו כלי אחד אפילו סכין אחד ברם הכא מששת את כל כלי אפילו מחט אפילו צינורא לא מצאת. (בראשית רבה פ"ד י)

מנהגו של עולם מלך גוזר גזירה וכל העולם אינן מקיימין אותה ובני ובני ביתו מקיימין אותה... (שמות א כג)

אדם מגיד לבניו או לתלמידיו: כך אני עושה, כך היה אבי עושה, כך היה רבי עושה, כדי שהם יעשו כך, דכתיב (שמואל ב כב כב) כי שמרתי דרכי ה' ולא רשעתי מאלהי. (ספר חסידים סימן תקכג)

אמר הקדוש ברוך הוא: על כל דבר יש בו לשון הרע, על קללת השם אין בו לשון הרע, למה? שכשם שאדם מקלל את חבירו בלעדו, ואחר שומע ואכפת לו, אבל אם מקלל אביו בפניו, הלא הוא נותן נפשו ואומר לאבי קללת? אמר משה הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך. (מדרש תנחומא ויקרא ז)

אמרו במשל הדיוט, אב אחד מפרנס עשרה בניו באהבה וברצון, ועשרה בנים לא מפרנסים באהבה וברצון אב אחד שלהם. (של"ה, שער האותיות, ד', דרך ארץ, וראה פלא יועץ ערך קרובים) באלפא ביתא תנינא דשמואל זעירא, תלה זאת בבדברי הגמ' סוטה (מט:). היינו דאמרי אינשירחמי דאבא אבני, רחמי דבני אבני דהווה להו. ובמדרש (דברים רבה ז יא): כיון שנטה משה למות ולא בקשו עליו רחמים שיכנס לארץ. כנס אותן והתחיל מוכיחן, אמר להם: אחד פדה ששים רבוא בעגל, וששים רבוא לא היו יכולים לפדות אדם אחד?... אמר להם: אי אתם זכורים כל מה שהנהגתי אתכם במדבר. ובס' אמרי שמאי (ויגש תקעא) הביא טעם לדבר, שאדם הראשון דאג ליוצאי חלציו ולא לאביו, לכן הושרש בטבע האדם שהורים יכלכלו בניהם ולא להיפך. ובדברי חכמים (לרמ"י ויגורר ח"א פא) כתב בפשטות שכשבנים מפרנסים להורים מצוה קא עבדי, לכך יצר הרע שולט בזה. נקצת צ"ע שגם הורים מקיימים מצוה בגידול הילדים, ואף שאינה מפורשת בתורה ככיבוד אב ואם, מ"מ כלולה בדאורייתא של צדקה וגמ"ח.

בנים

איש כי ימות וכן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו ואם אין לו בת. (במדבר כז ח) בספר הבתים (ח"ב מצוה רמח) כתב בטעם המצוה לתת פי שנים לבכור: "כי בטבע האדם לאהוב ראשית אונו ובדעתו להטיב לו משאר בניו, ואלו היה מטיב לו שלא מדין תורה תתחדש מזה איבה וקנאה בין האחים, וכאשר יירש זה מדין התורה לא יקנאו בו אחיו כאשר לא יקנאו במסת אחרים".

אמר רב יצחק המזכה לעובר לא קנה, ואם תאמר משנתינו האומר אם ילדה אשתי זכר יטול מנה, ילדה זכר נוטל מנה, בעובר שלו, הואיל ז' רז שו ר ש. (בבא בתרא קמב:)

ובספר קהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים מערכת אות ד סימן סה) הקשה מלעיל שם (קלא.) א"ל רב פפא לאביי בין למ"ד יסבון ובין למ"ד ירתון, הא אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ואפילו לרבי מאיר וכו', הני מילי בדבר שישנו בעולם אבל לדבר שלא בא לעולם לא, אלא תנאי בית דין שאני, הכא נמי תנאי בית דין שאני וכו'. ואי מזכה לעובר שלו שלא בא לעולם מטעם שדעתו של אדם קרובה אצל בנו, למה צריך לתנאי בית דין תיפוק ליה דדעתו של אדם קרובה אצל בניו ובנותיו. ותירץ שהדבר ברור דלא אמרו אלא באשתו מעוברת, אבל כשאינה מעוברת לא אמרין בכה"ג דעתו של אדם קרובה אצל בניו שיהיו לו מאשתו. וכ"כ כל הפוסקים כמפורש בטור (חו"מ רי').

והקשה שם על תשובת המבי"ט, במה שרצה לדמות קנין דבר שלא בא לעולם למזכה לעובר. והתוס' בכתובות (ז: ד"ה המזכה לעובר) כתבו: א"נ שמואל אית ליה דיותר אדם מקנה לדבר שלא בא לעולם ממה שמקנה דבר שלא בא לעולם, וההיא דגיטין אתיא כרב הונא, וכן מצינו ברב נחמן דבהדיא סברתו הפוכה מדרב הונא, דרב הונא אית ליה בפירות דקל משבאו לעולם אינו יכול לחזור בו, וגבי עובר משנולד לא קנה, ורב נחמן אית ליה כשתלד קנה ובפירות דקל קאמר אף משבאו לעולם לא קנה, ונ"ל דסבר דיותר אדם מקנה לדבר שלא בא לעולם ממה שמקנה דבר שלא בא לעולם, ורב הונא סבר איפכא וכו', ע"כ. ונראה הטעם פשוט, דדבר שלא בא לעולם לא נקנה לאו משום דלא גמר ומקנה, אלא דלא שייך ביה קנייה כלל, משא"כ במקנה לדבר שלא בא לעולם דהוי טעמא משום דלא גמר ומקנה והו"ל כאסמכתא דלא קניא, ומשו"ה המקנה לעובר שלו קנה, דכיון דטעמא משום דלא גמר ומקני, בבנו דדעתו קרובה אצלו מסתמא גמר ומקני, אבל במקנה דבר שלא בא לעולם מה יושיענו דעתו הקרובה אליו כיון דלא שייך ביה קנין. והרא"ש (ב"מ פ"ה סימן לא) והרי"ף (שם לז: מדפי הרי"ף) והרמב"ם (מכירה פכ"ב ה"ב) פסקו כרב נחמן, ועיין בתשובות מהר"י באסן (סימן יח).

אם גם אם דעת קרובה אצל בנה: עוד הביא שם משו"ת המבי"ט (ח"א שלט) שכל מה שתקנו חכמים לבן שיקנה משום דדעתו של אדם קרובה אצל בנו, היינו דוקא האב ולא האם, זשך ר ר ז' שו' ר וכו'. וכן כתב בכנסת הגדולה (אבן העזר, נט, הגהת טור אות ב) בשם תשובת מהרש"ך (ח"ג פ'), בדין המשיא את בנו גדול כשיטת המבי"ט, דדוקא האב המשיא את בנו, אבל לא האם המשיאה את בנה, ע"ש. וכנסת הגדולה עצמו כתב בחושן משפט (רי, הגהת ב"י אות ב) על דברי המבי"ט: "ואני אומר כיון דהטעם הוא מפני שדעתו של אדם קרובה אצל בנו, ה"ה האם שאם זכתה לעובר שלה קנה". ורמז שם תשובת פני משה (ח"א צ'), שכתב גם הוא שהיא סברא מחודשת וכיון שהפוסקים סתמו דבריהם בודאי לא ס"ל הכי, ע"ש.

והקהלות יעקב תמה על כנסת הגדולה, איך לא זכר תשובת המבי"ט (ח"ב קלז) שהביא בעצמו (חושן משפט רט, הגהת הטור אות כט), שכשם שדעתו של אדם קרובה אצל בנו ומקנה לדבר שלא בא לעולם, כן מקנה דבר שלא בא לעולם לבנו ולבתו. והמעייין בתשובה יראה שהנדון שם באם שהקנתה לבתה דבר שלא בא לעולם, וכתב דקנתה הבת מטעם דדעתו של אדם קרובה וכו', הרי שנראה שהמבי"ט עצמו חזר בו, והסכימה דעתו לדעת הראשונים ז"ל שלא חילקו באלה, כי דברים אלו אין לנו בו אלא חידושו ובמקום שנאמר דוקא ולא לדמות מילתא למילתא, שאם באנו לדמות דברים כאלה יצאו לנו משפטים אשר לא כן, אלא בכיוצא בזה אמרו הכו דלא לזיף עלה.

ובתשובות הריב"ש (סוף סימן תצה) כתב, באשה שמינהו אפטרופא על בנה על שלא נמצא שם אדם חשוב ונאמן וכו', "וכן אם ראו בית דין להחמיר עוד עליה, שתתחייב לתת חשבון בפרט תמיד ביד הקרובים, וכן להשביעה, וכן שאר חזוקים וקיומים שיראה בעיני הבית דין שיהיו לתועלת היתום הנה מה טוב, דבהא ליכא למיחש דילמא ממנע ולא עביד, ר' שו' ר ש. ובתשובת הרד"ך (בית יז סוף חדר א'), כתב על ההיא דכתובות (פח:): באבא שאול דאפטרופוס שמינהו בית דין יושבע, דבההיא הנאה דאית ליה דנפיק עליה קלא דאיניש מהימנא הוא דסמך עליה בית דין, לא אתי אימנועי משום שבועה, כתב דשר' ו' ו' ר' שו' ר' ו' דאע"ג דנאמנת היא על בניה, אינה נאמנת לכו"ע, ר' ר' ז' ו' שו' ר' ש כדאמרינן בפרק מי שמת וכו' (בבא בתרא קמב:): וא"כ מחמת שמינוה על בניה לא נפיק עלה קלא דאתתא מהימנא היא לעלמא.

והקשה על זה מכתובות (עט.), בההיא דבעיא דתברחינהו לנכסי מגברא, כתבתינהו לברתא, אינסיבה ואיגרשה, אתאי לקמיה דרב נחמן קרעיה לשטרא וכו', מדאמר שמואל מורה הוראה אני, אם יבוא שטר מברחת לידי אקרענו, א"ל רבא לרב נחמן טעמא מאי דלא שביק איניש נפשיה ויהיב לאחרני, הני מילי לאחרני אבל לברתא יהיבא, א"ל אפילו הכי במקום ברתא נפשה עדיפא לה. וקי"ל בהא כשמואל וכתב נחמן, כמ"ש הטור (אה"ע צ') דבכה"ג נפשה עדיפא לה ולא אמרינן דקרובה דעתא אצל ברתא ויהיבה לה מתנה חלוטה. וא"כ יקשה על מה שכתבו התוס', דאבא לגבי בריה אחולי אחיל אפילו לגבי נפשיה, אם לא שנחלק דהיינו דוקא האב ולא האם, דבאם לא אמרינן קרובה דעתה לאקנויי, וכסברת המבי"ט.

אם דעתו קרובה גם לבתו, אחיו, אביו: ומתשובת המבי"ט בחלק ה' למדנו דכי היכי דאמרינן דעתו של אדם קרובה אצל בנו, בנו לאו דוקא, ו' ו' ז' שו' ר' ש. אבל בתשובות הרמ"ע מפאנו סימן ח"ן, כתב בפשיטות אין דעתו של אדם קרובה אצל אחיו, ואפילו אצל אביו ואפילו אצל בנותיו. ולכאורה נראה דחיליה מדקדוק לשון המשנה "אם תלד אשתי זכר", דאוקימנא בעובר שלו משום דדעתו של אדם קרובה אצל בנו, ומשמע ליה דקרובה אצל הזכר ולא אצל הנקבה, אבל הטור (אה"ע נא) כתב,

"האב שפסק לבנו ש וכו', הן הן הדברים הנקנין באמירה", והתם הוי טעמא כדכתב בב"י דדעתו של אדם קרובה אצל בנו. ועיין בתשובות שי למורא סימן מ"ג בפרטים אלו.

ז שו ר ש ש ו ר' : כך הביא שם מהרב המגיד (זכיה פ"ו הי"ד), ונראה טעמו מפני שעל בנו לפרנסה. וצ"ע אם גם יותר מביתו שאינה נשואה.

משיא אשה לבנו גדול בבית דקנאו בלתי חזקה, וכן המזכה לעובר שלו, וערב לכלתו, וערב דכתובה דלא משתעבד משום דמצוה קעביד, ואב לגביה בריה משתעבד – הכל מטעם שדעת קרובה אצל בנו.

ויוסף אברהם, מה כתיב למעלה מן הענין ויביאה יצחק האהלה מכאן אתה למד שאם מתה אשתו של אדם ויש לו בנים שלא ישא אשה עד שישא את בנו ואח"כ ישא אשה לעצמו שכך עשה אברהם אחר מיתת שרה השיא את יצחק ואח"כ נשא אשה לעצמו. (מדרש תנחומא חיי שרה ח) צ"ע אם הוא מירידה לנפש או מידת דרך ארץ ואינה ענין לכאן.

ר' לוי אמר מנין אתה אומר שכל מי שיש לו בן יגע בתורה שהוא מתמלא עליו רחמים, תלמוד לומר (משלי כג) בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני. [ר"ש בן מנסיא אומר אין לי אלא לב אביו של בשר ודם, מניין שאפילו הקדוש ברוך הוא מתמלא רחמים עליו בשעה שהוא יגע בתורה, תלמוד לומר ישמח לבי גם אני]. (בראשית רבה פס"ג א) צ"ע אם הוא ירידה לנפש או ענין סגולי ורוחני.

לחדשיו יבכר (יחזקאל מז יב) - למחדשי תורה שמחדשין את התורה בכל יום תמיד, כבן בכור לאביו ולאמו שהכל שמחין בו. (תנא דבי אליהו, רבה פ"ח)

יש לו לאדם בן בבית רבו, יש בו תורה שמחה מתחדשת לו בכל יום תמיד, עליו הוא אומר בן חכם ישמח אב וגו' (משלי י א), פשע בו חסך בו [ומוציא] חכמה ובינה ודיעה והשכל (ומוציא) לדברים אחרים, עליו הוא אומר, חושך שבטו וגו' (שם יג כד). (תנא דבי אליהו, רבה פ"ח)

[ותעמוד מלדת] א"ר אמי מי מעמיד רגלה של אשה בתוך ביתה בניה. (בראשית רבה פ"א סוף ה)

שלשה דברים אין אדם רוצה שיצא לו, עשב בקמה, ונקבה בבניו, וחומץ ביינו, ושלשתן לצורך העולם נבראו. (מדרש תנחומא חיי שרה סוף אות ג)

ויקומו כל בניו וכל בנותיו [של יעקב אבינו לנחמו על יוסף], כמה בנות היו לו חדא הוות והלואי קברה? אלא אין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו ולכלתו בתו. (בראשית רבה פ"ד כא)

כחי וראשית אוני (בראשית מט ג), שמיום שנולדת הייתי אומר שמא עולה ראובן לגג וימת, שמא ירד למטה ויפול, את הייתי ראשית אוני. (אגדת בראשית פרק פג) אוני מלשון צערי, ומהילד הראשון יש להורים דאגה עליהם, לכך ראובן הוא "ראשית אוני".

בנוהג שבעולם אדם שאומר לו חבירו פלוני הכה לבנך יורד עמו עד לחייו. (שמות רבה א א, מדרש תנחומא שמות א)

וקשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם ממלחמת גוג ומגוג, דאלו במלחמת גוג ומגוג כתיב (תהלים ב א) למה רגשו גוים, ולהלן (שם ג ב) כתיב ה' מה רבו צרי. (שמות רבה א א)

ומה תלמוד לומר חושך שבטו שונא בנו? ללמדך שכל המונע בנו מן המרדות סוף יוצא לתרבות רעה ושונאהו. (מדרש תנחומא שמות א)

וה' ברך את אברהם בכל... שעשה ישמעאל תשובה בחייו. (בראשית רבה פנ"ט ז)

וכל המייסר את בנו מוסיף הבן אהבה על אביו והוא מכבדו - שנאמר (משלי כט יז) יסר בנך ויניחך וגו', ואומר (שם יט יח) יסר בנך כי יש תקוה. ומוסיף עליו אהבה - שנאמר (שם יג כד) ואוהבו שְׁחָרָו מוסר, לפי ששחרו מוסר לכך אוהבו. (שמות רבה א א, מדרש תנחומא שמות א)

אמר רשב"י בא וראה שאין חביב לפני האדם יותר מבנו [והוא מל אותו...]. אמר ר' יודן אימתי הבן חביב על אביו? כשמתחיל להשיח. וכן הוא אומר הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים (ירמיה לא), מהו ילד שעשועים? כבן שלש כבן ארבע שהוא מתחיל להשיח ומשתעשע לאביו. (מדרש תנחומא תצוה א)

הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים איזהו ילד שעשועים בן שתים בן שלש שנים, ר' אחא בשם ר' לוי ב"ר סיסי בן ד' בן ה' שנים. (ויקרא רבה ב ג)

ביקש בנים והם חמדה, שנאמר (הושע ט טז) והמתי מחמדי בטנם. (שמות רבה ג ח)

איזה חביב לאדם בן אחיו או בן בנו, הוי אומר בן בנו. (שמות רבה ג טז)

ר' שמעון אומר משל למה הדבר דומה לאחד שיצא ליהרג הוא ובניו, אמר לספקלטור הרגני עד שלא תהרוג את בניי, לא כשם שנ' בצדקיהו וישחט מלך בבל את בני צדקיהו לעיניו ואחר כך ואת עיני צדקיהו עיור (ירמיה נב יא). (ספרי בהעלותך צא)

אמר רבא: הנושא אשה צריך שיבדוק באחיה, שנאמר: ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון, ממשמע שנאמר בת עמינדב, איני יודע שאחות נחשון היא? מה תלמוד לומר אחות נחשון? מכאן, שהנושא אשה צריך שיבדוק באחיה. תנא: רוב בנים דומין לאחי האם. (בבא בתרא קי. שמות רבה ז ה, סופרים סוף טו)

המאירי ביבמות (סב): כתב בתוך דבריו: ויש מפרשים מפני שדעתו של אדם קרובה אצל אחותו יותר מאחיו ובת אחותו אהובה אצלו יותר ולי נראה שדרך כלל הוא משבח זיווג הקרובות מפני שטבען שוה לטבעו ואהבתן מצוייה ביניהם מתוך שווי הטבעים ונקט בת אחותו מפני שהיא שוה לו בטבע יותר מכולן.

ככלות כחי אל תעזבני - אל תקהה את שיניי בבניי, מכאן אתה למד שכל מי שמתין לו בניו בחייו שיניו קהות ועיניו קהות וכחו כהה. (תנא דבי אליהו, זוטא, פרשה כד)

כבוד לבנים כשהן אצל אביהם וכבוד לאב כשהוא אצל בניו, וכן הוא אומר (משלי יז) עטרת זקנים בני בנים. (שמות רבה לד ג)

אויל ינאץ מוסר אביו (משלי טו ח), וכי יש אויל גדול מזה? הוא סומך על אביו בכתב ובלשון ואינו סומך עליו בפירושו. (משנת רבי אלעזר פי"ג לט)

אמר ר"ש בן יוחאי משל למלך שהיה לו בן יחידי, בכל יום ויום היה מצוה את בן ביתו: אכל בני? או שתה בני? אזל לבית הספר? אתא מבית הספר? [כך בכל יום ויום היה הקדוש ברוך הוא מצוה את משה ואומר לו: אמור אל בני ישראל, צו את בני ישראל. ובמדרש תנחומא הנוסח: כך הקדוש ברוך הוא מתאוה להזכיר את ישראל בכל שעה]. (ויקרא רבה ב ה, מדרש תנחומא כי תשא ח)

ומן גו דהוי בריך קיים, לֹא יִשְׁלַח וְיִמְנָח מִפּוֹמִיךְ וְיִדְלֵא שְׁתֵּי בְרִי, וְיִדְלֵא אֶכְל בְּרִי, וְיִדְלֵא אֶזֶל בְּרִי לְבִי כְּנִישְׁתָּא. (בראשית רבה כו ד)

הרי שכך דרך האם שמחשבותיה חזרות כל הזמן על בניה, אכן מדויק במדרש שדאגתה היא גם ברוחניות, שילך לבית הכנסת.

מעשה באחד שהיה עושה דייטיקי [=צוואה] ואמר, לא יהא בני יורש מאומה משלי עד שיעשה שוטה. הלך ר' יוסי בר יהודה ורבי לשאול את המעשה הזה לר' יהושע בן קרחה והוציאו מחוץ, וראה אותו מרגיע על ידיו ועל רגליו, ונמה נתון לתוך פיהו, והוא נמשך אחר בנו, וכיון שראו אותו הטמינו עצמן, והכניסו אצלו, שאלו אותו המעשה התחיל משחק ואמר להם חייכם זה המעשה ששאלתם עכשיו הגיעני, אמר להם מכאן שאדם רואה בנים כאילו משתטה הוא. (שחר טוב מזמור צב)

דברי הרשב"א שגם אשה רוצה מרא לקבורה, ולהלכה שאף נשים מברכות הטוה"מ על בן זכר.

אוֹכְלֵי לֶחֶם הָעֶצְבִּים, מֵאֵי לֶחֶם הָעֶצְבִּים? דָּכַד בַּר נֶשׁ אֵת לִיָּה בְּנִין, הֵהוּא נִהְמָא דְאָכִיל אָכִיל לִיָּה בְּחִדָּה וּבְרֵעוּתָא דְלִבָּא. וְהֵהוּא דְלִית לִיָּה בְּנִין, הֵהוּא נִהְמָא דְאָכִיל אִיהוּ נִהְמָא דְעֵצִיבּוּ. וְאַלִין אִינוּן אוֹכְלֵי לֶחֶם הָעֶצְבִּים וְדָאִי. (זוהר בראשית קפז).

שהולד הזה כשהוא יוצא, יוצא מלא גללין וכל מיני סירוחין, והכל מחבקים אותו ומנשקין אותו. וביותר אם הוא זכר. (ויקרא רבה יד ד)

חינוך

ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף (בראשית מז יב)
וכתב השפתי חכמים כונת רש"י, "כלומר דרך הטף הוא לפרר הלחם שלא לצורך, ואמר שאף לפי צורך הטף שדרכן לפרר שהוא יותר מכדי צרכן כלכל אותן", שדרכם של תינוקות לא רק לאכול הלחם שנותנים להם אלא גם לפורר ולאבד חלק ממנו, ויוסף חישב גם את זה בכמות הלחם שהקציב לכל משפחה.

חוֹשֶׁף שִׁבְטוֹ שׁוֹנֵא בְּנֹו וְאַהֲבֹו שְׁחֲרֹו מוֹסֵר (משלי יג כד)

אל תמנע מנער מוסר כי תקנו בשבט לא ימות. אתה בשבט תקנו ונפשׁו משאול תציל. (כג יג-יד)
ובשים לב לדגש שנקט שלמה המלך ברוח הקודש שהוא "לא ימות" מזה, מה שאומר שתמיד הי' את החשש והפחד מנוקים שיכולים להגרם מהכאות.

יֹסֵר בֶּנֶךְ כִּי יֵשׁ תִּקְוָה וְאֵל תִּמְיָתוֹ אֵל תִּשָּׂא נַפְשׁוֹ. (משלי יט יח)

בְּדַרְכִּים לֹא יוֹסֵר עֶבֶד כִּי יִבִּין וְאִין מַעֲנָה. (משלי כט יט)
מפרש רש"י: כיון שרואהו שמוכיחו שותק, והוא חוזר ומקלקל, לכך צריך ליסרו במכות ועונשין. ולא דבר עם עבד ממש, אלא על כל הממרי' דברי השופטים.

מִפְּנֵק מְנַעַר עֶבְדּוֹ וְאַחֲרִיתוֹ יִהְיֶה מְנוּן. (משלי כט כא)
מפרש רש"י: מפנק מנער עבדו - יצר הרע : מנון - שליט.

שׁוֹתֵא דִּינוּקָא דִּאֲבוּהּ או דאימיה. (סוף סוכה)
הרגלי שיחותיו של ילד הן מהבית, או מה ששומע מאביו או מה ששומע מאמו. ויש מקום גדול לומר שאין זה רק כלפי אופי הדיבור, אלא כלל ההתנהגות.

אִישׁ יִצֵר תִּינוּק וְאִשָּׁה תֵּהָא שְׂמַאל דּוּחָה וַיִּמִּין מִקִּרְבָּתָה. (סוטה)

רבי אליעזר אומר: כל המלמד את בתו תורה מלמדה תיפלות, תיפלות סלקא דעתך? אלא אימא כאילו למדה תיפלות. (סוטה כא):

פירש רש"י: שמתוכה היא מבינה ערמומית ועושה דבריה בהצנע. וכך נפסק ברמב"ם (תלמוד תורה פ"א הי"ג) "ואף על פי שיש לה שכר, צוו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד, אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן, אמרו חכמים כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות".

אֵף יִגְרָה מְדוֹן וּבַעֲלָ חֲמָה רַב פֶּשַׁע. (משלי כט כב)
ורש"י פירש: איש אף יגרה מדון - כמשמעו מדון מדת הדין.

גִּאֲוֹת אָדָם תִּשְׁפִּילְנֹו וּשְׁפִל רֹוחַ יִתְמָךְ כְּבוֹד. (משלי כט כג)

חֲנֹךְ לְנַעַר עַל־פִּי דְרָכּוֹ גַם כִּי־יִזְקִין לֹא־יִסוּר מִמֶּנָּה. (משלי כב ו)
כל נער והדרך שלו, בלי השוואות לאחרים, כי אחרת לא מחנכים את הנער שלפנינו אלא את מי שנמצא לנו בראש.

אמר ליה רבא לר' נתן בר אמי: אדידך על צוארי דברין, משיתסר ועד עשרים ותרתי, ואמרי לה: מתמני סרי עד עשרים וארבעה. כתנאי: חנוך לנער על פי דרכו - ר' יהודה ורבי נחמיה, חד אמר: משיתסר ועד עשרים ותרתי, וחד אמר: מתמני סרי ועד עשרים וארבעה. (קידושין ל.)

פירש רש"י: אדידך על צוארי דברין - בעוד ידך תקיפה על בנך קודם שיגדיל ולא יקבל תוכחתך, השיאו אשה... לשון אחר: אדידך על צוארי דברין, בשעה שעוד ידך תקיפה עליו, הוי זהיר ללמדו תוכחות. ואיזה זמנו? משיתסר ועד עשרים ותרתי, בציר משיתסר [=פחות משש עשרה] - אין בו דעת לקבל תוכחות כל כך, ואל תכביד יסורין ותוכחות. ויותר מעשרים ותרתי - יש לחוש שלא יבעט וזה עיקר.

כנגד ארבעה בנים דיברה תורה. (הגדה של פסח)

חז"ל שמו ליבם שארבעה פעמים התורה שמה שאלה בפי ה"בן" ("כי ישאלך בנך"), וזו אותה שאלה! אז מה קורה כאן? לאן התורה חותרת? בודקים בתשובות, ובאו חז"ל למסקנה הנ"ל: כל פעם ה"בן" הוא משהו אחר, חכם, רשע, תם, ושלא יודע לשאול. ולכל אחד תענה בשפה שלו, אחרת - לא ענית לו!!

ילד שנכנס ללמוד תורה, עדיין לא מבין את הטובה שבזה, אז מזרזים אותו עם מה שהוא כן מבין - הממתקים למיניהם. כשהוא גודל, משדלים אותו בפרסים שיותר מדברים אליו, נעלים או בגד. עוד קצת גודל עוברים לכסף. וכשגדל יותר אומרים לו שיהיה רב או דיין. הילד/בחור לא לומד לשם לימוד אלא בשביל הממתק, פרס, כבוד, כך שכל מטרת הלימוד היא השגת דברים רדודים ושוליים, אלא שצריך את זה בגלל קלות דעת האדם. (עפ"י פירוש המשנה לרמב"ם, סנהדרין, הקדמה לפרק י) גם הגאון מוילנא באיגרתו הידועה, ראה לנכון להוסיף לאשתו: לפזר לילדים פרוטות על התנהגות טובה. כך גם המסיבה בהכנסת ילד ללימוד האותיות עם הדבש וכל האוירה (מחזור ויטרי סימן תק"ח, ספר כלבו סימן ע"ד), ודאי שיש יש בזה עניינים גבוהים, אבל יש כאן ירידה לנפש הילד, להעביר לו באופן המתאים והמתקבל את מתיקות התורה.

עולם ראשון דומה למלך שהכל שואלין בשלומו ומתאוין הכל לראותו, ומחבקים ומנשקים אותו מפני שהוא בן שנה, עולם שני דומה לחזיר שהוא שוגש באשפות כך הולד שוגש בצואה כשהוא בן שנתיים, עולם שלישי דומה לגדי שהוא מרקד לכאן ולכאן במרעה טוב לפני אמו כך התינוק מתענג לפני אביו ואמו ומרקד לכאן ולכאן ומשחק והכל שמחים בו, עולם רביעי דומה לסוס שהוא מהלך בסטריות ואימתי כשהגיע על פרקו, כשהוא בן י"ח כשם שהסוס רץ ומשתבח כך הנער משתבח בבחורותו, עולם חמישי דומה לחמור שמניחין עליו אוכף, כך לבני אדם מניחין לו אוכפו עליו נותנין לו אשה ומוליד בנים ובנות חוזר והולך לכאן ולכאן ומביא מזון ומפרנס לבניו ומכלכל ונותנין עליו משא והוא מעומס מן בנים ובנות ואימתי כשהוא בן ארבעים שנה, עולם ששי דומה לכלב שהוא חצוף לכאן ולכאן ונוטל מזה ונותן לזה ואינו מתבייש, עולם שביעי דומה לקוף שנשתנה דמותו מכל הבריות שואל על כל דבר ודבר ואוכל ושותה כמו נער ומשחק כמו תינוק וישוב לימי עלומיו בדעת אבל לא בדבר אחר ואפילו בניו ואנשי ביתו מלעיגיין עליו ומקלליין אותו ושונאין אותו וכשהוא דובר שום דבר אומרים לו הניחו לו כי הוא נער וזקן והוא דומה לקוף בכל עניניו ובכל דבריו ואפילו התינוקות מלעיגיין עליו ומשחקין בו ואפילו צפור דרור ינערנו משנתו. (מדרש תנחומא פקודי ג)

ואמר רבא: סך מקרי דרדקי עשרין וחמשה ינוקי, ואי איכא חמשיין - מותבינן תרי, ואי איכא ארבעין - מוקמינן ריש דוכנא, ומסייעין ליה ממתא. (בבא בתרא כא.)

ואמר רבא: האי מקרי ינוקי דגריס, ואיכא אחרינא דגריס טפי מיניה - לא מסלקינן ליה, דלמא אתי לאיתרשולי. רב דימי מנהרדעא אמר: כל שכן דגריס טפי, קנאת סופרים תרבה חכמה. (בבא בתרא כא.)

ואמר רבא: הני תרי מקרי דרדקי, חד גריס ולא דייק וחד דייק ולא גריס - מותבינן ההוא דגריס ולא דייק, שבשתא ממילא נפקא. רב דימי מנהרדעא אמר: מותבינן דדייק ולא גריס, שבשתא כיון דעל על. (בבא בתרא כא.)

ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: לעולם ידור אדם במקום רבו, שכל זמן ששמעי בן גרא קיים לא נשא שלמה את בת פרעה. והתניא: אל ידור! - לא קשיא: הא דכייף ליה, הא דלא כייף ליה. (ברכות ח.)

לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה. (פסחים ג:)

היה רבי מאיר אומר: לעולם הוי כונס דברי תורה כללים, שאם אתה כונס פרטים מייגעים אותך ואי אתה יודע מה לעשות. משל לאדם שהלך לקיסרי וצריך מאה זוז או מאתים זוז הוצאה, אם נוטלם פרט מייגעים אותו ואינו יודע מה לעשות, אבל מצרפם ועושה אותם סלעים, ופורט ומוציא בכל מקום שירצה. (ספרי דברים פירוש פירוש, מדרש תנאים דברים לב ב)

ולעיל שם רבי נחמיה אומר אותם דברים וגם מביא משל דומה. ובהקדמה לדרך ה' כתב על כך הרמח"ל: "ואמנם צריך שתתבונן, שהנה מספר הפרטים עצום מאד מהכיל אותם שכל האדם, ואי אפשר לו לדעת כולם. אולם מה שראוי לו שישתדל עליו, הוא ידיעת כללים. כי כל כלל בטבעו כולל פרטים הרבה, וכשישיג כלל אחד - נמצא משיג מאליו מספר רב מן הפרטים, ואף על פי שלא הבחין בם עדיין ולא הכיר היותם פרטי הכלל ההוא, כי הנה כשיבוא כל אחד מהם לידו, לא יניח מלהכיר אותו, כיון שכבר ידוע אצלו הענין הכללי, אשר אי אפשר להם היות בלתי. וכן אמרו חכמינו, זכרונם לברכה: לעולם הוי כונס דברי תורה כללים ומוציאם פרטים".

והקיפן במדבר ארבעים שנה, אמר הקדוש ברוך הוא אם אני מוליכן דרך פשוטה עכשיו מחזיקין איש איש בשדה ובכרם ומבטלין מן התורה, אלא אני מוליכן דרך המדבר, ויאכלו את המן וישתו מי באר, והתורה מתישבת בגופן. (מדרש תנחומא בשלח א)

כשבא אצל משה, כתיב בו ויצא משה לקראת חותנו, מי היה רואה משה יוצא ואינו יוצא? שרי אלפים ושרי מאות יוצאין ולא היה יוצא? שבעים זקנים יוצאין ולא היה יוצא? אהרן כהן גדול יוצא ולא היה יוצא? התחילו כל ישראל יוצאין לקראת יתרו. ואף יעקב כשבא אצל יוסף, מה כתיב בו ויאסור יוסף מרכבתו ויעל, מי היה רואה ליוסף יוצא ולא היה יוצא לקראת אביו? עבדי פרעה וזקני ביתו יוצאין ולא היה יוצא? זקני ארץ מצרים יוצאין ולא היה יוצא? לקיים מה שנאמר (משלי ג) כבוד חכמים ינחלו. (מדרש תנחומא ויגש ג, הובא ברש"י שמות יח ז)

כתיב (שמות יח) ויצא משה לקראת חותנו, אהרן חמא למשה דנפק ונפק עמיה ואלעזר ונשיאי וסבי נפקו עמיה ראשי אבהן ומערעי כנשתא וכל ישראל נפקו עמהון אשתכחו דכל ישראל כלהו נפקו לקבליה דיתרו מאן חמא למשה דנפיק ולא יפוק, לאהרן ולרברבי דנפיק ולא יפוק אשתכח דבגין משה נפקו כולהון. (זוהר שמות דה). ויל"ע אם הוא מאופי האדם כשרואה גדולים ממנו עושים משהו עושה אחריהם, או שהיא תופעה סגולית מכח קדושתם של משה ויעקב, ומהמדרש שהזכיר גם עבדי וזקני מצרים נראה שהוא מאופי האדם.

גירסא דינקותא

אלישע בן אבויה אומר: הלומד ילד למה הוא דומה, לדיו כתובה על ניר חדש. והלומד זקן למה הוא דומה, לדיו כתובה על נייר מחוק. (אבות פ"ד מ"כ)
גירסא דינקותא

אלא אמר אבוי, קסבר רבי: ידיעת בית רבו שמה ידיעה. (שבועות ד). פירש רש"י: שלמד בבית רבו שהנוגע בטומאה טמא, והוא ידע - שהרגיש כשנוגע, אבל לא התבונן לשום על לבו שנטמא (בטומאה כשנוגע בה) שמה ידיעה. מצב ביניים של ידיעה למה שקורה אבל ללא שימת לב להשלכות.

ואמר רבא: הני תרי מקרי דרדקי, חד גריס ולא דייק וחד דייק ולא גריס - מותבינן ההוא דגריס ולא דייק, שבשתא ממילא נפקא. רב דימי מנהרדעא אמר: מותבינן דדייק ולא גריס, שבשתא כיון דעל על. (בבא בתרא כא). וכשאתה מלמד את בנך - למדהו בספר מוגה. מאי היא? אמר רבא ואיתימא רב משרשיא: בחדתא, שבשתא כיון דעל - על. (פסחים קיב).

בעלי התוספות (פסחים שם) מקשים, שרבא עצמו אמר (ב"ב כא). "שבשתא ממילא נפקא", היינו שהיא לבסוף מתבררת ויוצאים מכלל טעות. ותיירצו דהיינו כשלומד קמי דגריס ולא דייק שיכול להבין מעצמו כשיגדל, אבל כאן דאיירי בספר שאינו מוגה סומך על ספרו ואינו יוצא מידי טעותו.

שעד שהתינוק קטן הוא ניכר, הוא שאמר שלמה (משלי כ יא) גם במעלליו יתנכר נער וגו'. (שמות רבה א יג)
נחת

בן חכם ישמח אב וקסיל אדם בונה אמו (משלי טו כ)

שקט ותוכחת יתן חכמה ונער משלח מבית אמו. (משלי כט טו)

יסר בנה ויניחך ויתן מעדנים לנפשך. (משלי כט יז)

פעם לאביו בן קסיל וממר לילדתו (משלי יז כה)

הות לאביו בן קסיל וגו'. (משלי יט יג)

רש"י (טו כ): בן חכם ישמח אב וכסיל אדם בווה אמו - גורם לאמו שמבזים אותה. וכן נאמר להלן (כט ג): "אִישׁ אֶהָב חֻכְמָה יִשְׁמַח אֲבִיו" וגו'.

וכך הוא גם בווהר בפרשת נח (ס סוף ע"ב) אֶלֶּא תֵּא חֲזִי, כְּתִיב (משלי י) בֶּן חֻכִּים יִשְׁמַח אָב. כִּד בְּרָא טב, כָּל בְּנֵי עֲלָמָא דְכָרִין לִיה לְאָבוּי לְטַב. וְכִד אִיהוּ פִישׁ, כָּלֵא דְכָרִין לִיה לְאָבוּי לְבִישׁ. ושם בפרשת ויקרא (קטו): "דְּכְתִיב כִּבֵּד אֶת אָבִיךָ דָּאִי הֵהוּא בְּרָא אֲזִיל בְּאַרְחָ תְּקַלָּא וְדָאִי מְבֻזָּה לְאָבוּי הוּא וְדָאִי עֲבִיד לִיה קֶלְנָא וְאִי הֵהוּא בְּרָא אֲזִיל בְּאַרְחָ מִיִּשְׁרָ וְתִקִּין עוֹבְדֵי וְדָאִי דָא אוֹקִיר לְאָבוּי אוֹקִיר לִיה בְּהָאִי עֲלָמָא גְּפִי בְּנֵי נְשָׂא".

וידועים דברי חז"ל (יומא פו.) גם כלפי אביו שבשמים, "כדתניא: ואהבת את ה' אלהיך - שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה. אוי להם לבריות שלא למדו תורה, פלוני שלמדו תורה - ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר. אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ואין משאו ומתנו באמונה, ואין דבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אוי לו לפלוני שלמד תורה, אוי לו לאביו שלמדו תורה, אוי לו לרבו שלמדו תורה, פלוני שלמד תורה - ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מכוערין דרכיו".

הלוואה/השאלה

ומנא לז' יומי לא מושלי אינשי. (חגיגה כב:)

הקדש

דאמר רב אדא בר אהבה אמר רב: בעדר שכולו זכרים - אפילו ר' אליעזר מודה, דלא שביק איניש קדשי מזבח ומקדיש לבדק הבית; לא נחלקו אלא בעדר שיש בו מחצה זכרים ומחצה נקבות, ור' אליעזר סבר: אין חולק את נדרו. (תמורה לא:)

[חברותא: ש ר ש ר ר ר - אין דרכו של אדם לנדור הקדש ולחלקו, חציו לקדושה אחת, כגון לעולה, וחציו לקדושה אחרת, לרמי עולה].

אין בדעתו של מקדיש להקדיש פחות משוה פרוטה. (תוס' בגיטין יב:)

הפקת לקחים

לֵץ תִּפְּהָ וּפְתֵי יַעֲרִים וְהוֹכִיחַ לְנִבְוֹן יִבִּין דְּעַת (משלי יט כה) בְּעֵנֶשׁ לֵץ יִחַפֵּם פְּתִי וּבְהִשְׁכִּיל לְחֻכָּם יִקַּח דְּעַת (משלי כא יא) מפרש רש"י (כא יא): בענש לץ יחכם פתי - על ידי יסורי הלצים הפתאים מתחכמים ושבים בתשובה. וצ"ע אם כוונתו שהלץ עצמו מחכים כשמענישים אותו, או שאחרים מתחכמים מהעונש הבא עליו.

עֲרוֹם רָאָה רָעָה נִסְתָּר פְּתָאִים עֲבָרוּ נִעְנְשׁוּ. (משלי כז יב)

יש כאן ירידה לנפשות האדם איך לא מפיקים לקחים, ולוא לומדים להזהר, ורש"י מפרש מהפן הרוחני: ערום ראה רעה - רואה פורענות הבאה על הארץ ונסתר הימנה שמשך ידו מן העבירה, ופתאים לא נסתרו אלא עברו בדרך רעה. ונענשו - ונפסדו. ולכאורה כוונתו למה שאומרת התורה (ויקרא כו יח): "ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם", ומה שכת הרמב"ם (תעניות פ"א ה"ב-ג): "ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו, ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן, ככתוב (ירמיהו ה') עונותיכם הטו וגו', וזה הוא שיגרום להם להסיר הצרה מעליהם. אבל אם לא יזעקו ולא יריעו, אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקריה, הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים, ותוסיף הצרה צרות אחרות, הוא שכתוב בתורה (ויקרא כו) והלכתם עמי בקרי והלכתי עמכם בחמת קרי, כלומר כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו אם תאמרו שהוא קרי אוסיף לכם חמת אותו קרי".

אֲשָׁרֵי אָדָם מִפְּחַד תִּמִּיד וּמִקְשָׁה לְבוֹ יָפֹל בְּרָעָה. (משלי כח יד)

יֵד יִהְיֶה לֵץ שְׁמוֹ עוֹשֶׂה בְּעֶבְרַת זָדוֹן. (משלי כא כד)

מפרש רש"י: יהיר - גס רוח סופו להיות לץ שאינו חש לשמוע מוסר.

ונאמר אבדת השכל איננה נמצאה, והחכמה נוטה עמו באשר הוא נוטה. (מבחר הפנינים א ו)

ואמרו הטורח בבקשת חכמה ומוסר טורד מקנות העונות והעברות ומביא האדם למאוס העולם הכלה ולאהוב העולם הקיים. (מבחר הפנינים א ח)

ואמרו במקום המשתה והשחוק לא תשכון החכמה, אבל היא מגורשת משם. (מבחר הפנינים א ט)

ובְּאֶמֶת יִשְׁתַּוּמֶם הָאָדָם עַד כְּמָה גְּבֻרָה עֲרוֹן עֵינֵי הַפִּתְאִים, שְׁמַעְלִימִים עֵין מַדְבְּרֵי רַבּוּתֵינוּ הַקְדוּשִׁים. וְאִם תִּשְׁאַלְם אִם מֵאֲמִינִים בְּדַבְּרֵי רַבּוּתֵינוּ וְכִרְוֹנָם לְבָרְכָהּ, לְשִׁיבוּ דְּוָדָי הֵם מֵאֲמִינִים, אָבֵל מַעֲשֵׂיהֶם לְהַפֵּךְ, אוֹ שְׁבַעְזוּתָם אֵינָם חֲשִׁים לְכָל הָעוֹנֵשִׁים, רַחֲמָנָא לְיַצְלֵן. (מוסר בחק לישראל יום ד' פרשת יתרו)

מוסר

אֶהֱב מוֹסֵר אֶהֱב דְּעַת וְשִׁנָּא תוֹכַחַת בְּעַר (משלי יב א)
על מהות זו כתב שלמה הרבה פעמים, שאהבת תוכחה ומוסר נובעת מחכמה, ומההכרה שזה יקדם אותו בחיים, וכמו שכתב שם (יג א) "בֶּן חָכָם מוֹסֵר אָב וְלֹץ לֹא שָׁמַע גְּעָרָה".
ובפרי צדיק (דברים אות יא, ד"ה ובוזה נשלם) כתב: נאמר דברי התוכחה זו בישעיה ששמו גורם לישועה ונחמה מפני שעצם התוכחה זו הוא לסיבת הישועה כאשר יתן אל לבו להיטיב דרכו מעתה.

רְאִיתָ אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו תִּקְוָה לְכִסִּיל מְמָנוּ. (משלי כו יב)
בשערי תשובה (שער ג קעו) כתב על כך: והחלק השלישי הזה היא הכת שאינה מקבלת תוכחה... והגורם אל הכת הזאת לבלתי שמוע מוסר, מפני שהמדה המביאה אל הלץ הזה היא מדת היות האדם חכם בעיניו, וכל כך משלה בו המדה הזאת עד שיתלוצץ לדעת זולתו. והיא המדה שאין לה תקוה, שנאמר: "ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו!"

אֲוִיל יִנָּאץ מוֹסֵר אָבִיו וְשֹׁמֵר תוֹכַחַת יַעֲרֵם. (משלי טו ה)
לא יאהב לץ הוכח לו אל חכמים לא ילץ. (משלי טו יב)
אזן שמעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין (משלי טו לא)
שְׁמַע עֵצָה וְקַבֵּל מוֹסֵר לְמַעַן תִּחְכַּם בְּאַחֲרִיתֶךָ. (משלי יט כ)
אֲוִילת קְשׁוּרָה בְּלֵב נָעַר שֶׁבֶט מוֹסֵר יִרְחִיקֶנָה מְמָנוּ. (משלי כב טו)

תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה. (משלי יז י)
בגין דאנא ידע דאנשי מקומך רמאין לפיכך אני מברר עסקי עמך, ויאמר אעבדך ברחל בתך, ברחל ולא בלאה, בתך שלא תביא אחרת מן השוק ושמה רחל, קטנה שלא תחליף שמותן זו בזו, אפילו את נותן את הרשע בחמור של חרשים אין את מועיל ממנו כלום, ויאמר לבן טוב תתי אותה לך וגו'. (בראשית רבה פ"ע יז)

מוֹכִיחַ אָדָם אַחֲרֵי חַן יִמְצָא מִמֶּחְלִיק לְשׁוֹן. (משלי כח כג)

ובספר סדר היום בהקדמה לביאור על קהלת כתב: חכמינו ז"ל נחלקו במס' ידיים פ"ג אם קהלת מטמא את הידים אם לא... סוף סוף לסברתם גרעה מגלת קהלת משאר כתבי הקדש, שאין בה כ"כ קדושה מפני שהיא חכמתו של שלמה, ואם כן ראוי לדקדק בה היטב ולהוציא לאור תעלומה מה היא החכמה והבינה... ובטחתי בחסד אל יתן לפתאים ערמה, לפרש המגילה הזאת ביאור היטב קרוב אל השכל ומוצאותיה ממנה, ומהם נכיר מה היא החכמה התלויה בה, לפקוח עינים עורות, ולהוציא אסירים ממסגרות, ונבלאים בבור פתיותם, והנצללים במצולות שכלותם, ללכת בשרירות לבם הרע, לרדוף אחרי הבלי העולם ודמיונותיו ותאותיו, ואם לא ידעו כי מרה תהיה באחרונה וסופם לנפול בחרב חרב נוקמת נקם ברית, ועתיד ליתן דין וחשבון על כל המעשה".
וידוע מה שכתב רבי ישראל מסלנט בתחילת "איגרת המוסר": "האדם חפשי בדמיונו ואסור במושכלו, דמיונו מוליכו שובב בדרך לב רצונו, בל יחת מהעתיד הדואי, עת יפקוד ה' על כל מפעליו ובשפטים קשים יוסר, בל ילכד זר בגללו הוא לבדו ישא פרי חטאו, אחד הוא עושה העבירה והנענש, מרה היא בל יאמר האדם זה חלי ואשאנו... אוי לדמיון, אויב הרע הלזה, מידניו הוא, בכחנו להרחיקו, בתתנו און קשבת אל השכל, להשכיל על דבר אמת, לחשוב שכר עבירה נגד הפסדה, ומה נעשה? הדמיון נחל שוטף והשכל יטבע אם לא נוליכנו באניה, היא רגשת הנפש וסערת הרוח".

אל הארץ אשר אראך (בראשית יב א)
ופירש רש"י "לא גלה לו הארץ מיד, כדי לחבבה בעיניו", הרי שדבר שאינו ידוע יותר חביב.

תִּכְבֹּד הָעֶבְרָה עַל הָאֲנָשִׁים וְיַעֲשׂוּ בָּהּ וְאֵל יִשְׁעוּ בְּדַבְּרֵי שֶׁקֶר. (שמות ה ט)
במסילת ישרים (פרק ב) למד מהפסוק 'תִּכְבֹּד הָעֶבְרָה': שהיה מתכוין [=פרעה] שלא להניח להם ריוח כלל, לבלתי יתנו לב או ישימו עצה נגדו, אלא היה משתדל להפריע להם מכל התבוננות בכח התמדת העבודה הבלתי מפסקת - כן היא עצת היצר הרע ממש על בני האדם, כי איש מלחמה הוא ומלומד בערמימות, ואי אפשר למלט ממנו אלא בחכמה רבה והשקפה גדולה. הוא מה שהנביא צווח ואומר (חגי א ז): "שימו לבבכם על דרכיכם". ושלמה אמר בחכמתו (משלי ו ד-ה): "אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיך, הנצל כצבי מיד" וגו'. וחכמינו ז"ל אמרו (מועד קטן ה.): כל השם ארחותיו בעולם הזה, זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא. ופשוט הוא שאפילו אם יפקח האדם על עצמו, אין בכחו לינצל אלולי הקדוש ברוך הוא עוזרו, כי היצר הרע תקיף מאד, וכמאמר הכתוב (תהלים לו): צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו, ה' לא יעזבונו וגו'. אך אם האדם מפקח על עצמו, אז

הקדוש ברוך הוא עוזרו וניצול מן היצר הרע, אבל אם אינו מפקח הוא על עצמו, ודאי שהקדוש ברוך הוא לא יפקח עליו. כי אם הוא אינו חס, מי יחוס עליו.

וכן הוא בדומה במדרש תהלים (שוחר טוב, מזמור קלז): שם ישבנו גם בכינו. [מה ת"ל שם ישבנו? מלמד שלא היה להם ישיבה משיצאו מירושלים עד שהגיעו לפרת, אמרו [=הבבלים]: אלוהיהן של אלו רחמן הוא, וכיון שמסבירין לו פנים הוא חוזר ומרחם עליהם, שמא ישובו ויתחברו כולם ויקראו לאלהיהם ויעזרום ולא הועלנו כלום, לפיכך היו דוחקים אותם ומריצין אותם בעל כרחם, שנאמר על צוארינו נרדפנו וגו' (איכה ה ה), קלים היו רודפינו (שם ד יט).

וכן הוא בתנא דבי אליהו (פרק ל): באותה שעה נטל נבוכדנצר עצה בלבבו, ואמר: יודע אני שאומה הזאת חוזרת בתשובה היא, ויד אלוהיהם היא פשוטה לעושי תשובה, שמא יעשו תשובה ויקבלם ונמצא אני מתבייש, מיד העמיד עליהם משמורות, והיו מקדימין עליהם בלילה שלא יעשו תשובה, שנאמר קלים היו רודפינו מנשרי שמים וכו'.

ובמסילת ישרים (פרק ב), כתב: ואולם הנה זאת באמת אחת מתחבולות היצר הרע וערמתו להכביד עבודתו בתמידות על לבות בני האדם עד שלא ישאר להם ריוח להתבונן ולהסתכל באיזה דרך הם הולכים, כי יודע הוא שאלולי היו שמים לבם כמעט קט על דרכיהם - ודאי שמיד היו מתחילים להנחם ממעשיהם! והיתה החרטה הולכת ומתגברת בהם עד שהיו עוזבים החטא לגמרי.

וכן רבינו יונה בשערי תשובה (שער ב אות כו), כתב: היה הלל עליו השלום אומר: אם אין אני לי מי לי? וכשאתני לעצמי מה אני? ואם לא עכשיו אימתי? ביאור הדבר - אם האדם לא עורר נפשו מה יעילוהו המוסרים, כי אף על פי שנכנסים בלבו ביום שמעו, ישכחם היצר ויעבירם מלבבו, כענין שנאמר (הושע ו ד): "והסדכם כענן בוקר". ונאמר (משלי י כ): "כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כמעט", פירושו: מוסר הצדיק זך בלי סיג ולשונו נבחר, אבל לב הרשעים השומעים מוסרו רגע אחד הוא... ויקרא "לב" הלב הנבון והמתוקן, כמו שנאמר (משלי טו לב): "ושומע תוכחת קונה לב", (שם יז טז) "לקנות חכמה ולב אינ". אכן צריך האדם בשמעו המוסר לעורר נפשו ולשום הדברים אל לבו, ולחשוב בהם תמיד, ועליהם יוסיף לקח, ומלבו יוציא מלין, ויתבודד בחדרי רוחו, וישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו, ולא יסמוך על תוכחת המוכיח לבדו. ותוכחתו לבקרים ולרגעים תהיה, עד אשר תקבל נפשו המוסר, ועד אשר תטהר.

ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות, שנאמר ורדפה את מאהביה וגו' ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה. וריש לקיש אמר: יותר ממאה מלקיות, שנאמר תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה. (ברכות ז).

ובמדרש משלי (כב טו, ד"ה אולת קשורה): ודי לחכימא ברמיזא, דאמר מתלא [=אומר המשל], לחכימא ברמיזא ולשטיא בכורמיזא [=לשוטה באגרופ או מקל]. ובזוה"ק (בראשית כו): ודא איהו רמו, ולחכימא ברמיזא.

וכל המייסר את בנו מוסיף הבן אהבה על אביו והוא מכבדו - שנאמר (משלי כט יז) יסר בנך ויניחך וגו', ואומר (שם יט יח) יסר בנך כי יש תקוה. ומוסיף עליו אהבה - שנאמר (שם יג כד) ואוהבו שְׁחָרוּ מוסר, לפי ששחרו מוסר לכך אוהבו. (שמות רבה א א, תנחומא שמות א)

הרגל

למדו לשונם דבר שקר וגו' (ירמיהו ט ד)

אבל טעם המניעה [=של 'שילוח הקן' ו'אותו ואת בנו'] ללמד אותנו מדת הרחמנות ושלא נתאכזר. כי האכזריות תתפשט בנפש האדם, כידוע בטבחים שוחטי השורים הגדולים והחמורים שהם אנשי דמים זוכי אדם אכזרים מאד, ומפני זה אמרו (קידושין פב). טוב שבטבחים שותפו של עמלק. (רמב"ן דברים כב ו, הובא גם בחינוך מצוה תקמה)

אחרי הפעולות נמשכים הלבבות. (ספר החינוך מצוה טז)

הרגל נעשה טבע. (הובא גם בפלתי א סק"ו, ופרי מגדים צח א"א סק"א, קבד א"א סקי"א)

יען התמכרך לעשות הרע (מלכים א כא כה), מרוב השתדלותו בפעולת העבירות כאילו מכר עצמו לפעולה ההיא. (ספר השרשים לרד"ק, שורש מכר)

ויאמר ה' יען כי ניגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה. (ישעיה כט יג) בשיחות מוסר להגר"ח שמולאביץ זצ"ל (מאמר סו, שנת תשל"א) כתב בתו"ד: ההרגל הוא האויב הגדול של כל רגש קדושה והתרוממות, בשעה שניצב האדם אל מול הנעלה והנשגב, ובנפשו מתנוצצים זיקים של אש קודש, בא ההרגל ומכבה את גחלי הקודש בזה אחר זה עד כי תדעך האש כליל.

...אשכחיה לתנא דקתני קמיה דר' יוחנן: קרא וטעה ואינו יודע להיכן טעה, באמצע הפרק - יחזור לראש, בין פרק לפרק - יחזור לפרק ראשון, בין כתיבה לכתיבה - יחזור לכתיבה ראשונה. אמר ליה ר' יוחנן: לא שנו אלא שלא פתח ב"למען ירבו ימיכם", אבל פתח ב"למען ירבו ימיכם" סריכה נקט ואתי. (ברכות טז.)
סריכה נקט ואתי - רגילותו נקט להמשיך ב"למען ירבו" רק אחרי פרשה שניה.
ובנוסף שאינו רגיל בו לא נאמר כלל זה, וכגון אם אמר ברכת "אתה קדוש" של עשרת ימי תשובה, אף אם אינו זוכר היאך חתם, אנו דנים שחתם המלך הקדוש.

ואמר ר' אמי בדוחק התיירו שאלת שלום בשבת, אלא מפני שהפה טרוד ורגיל ולמוד לדבר. (ספר חסידים סימן קי)
לפנינו הגירסא: רבי חגי בשם רבי שמואל בר נחמן, לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לאכילה ולשתייה. על ידי שהפה זה מסריח התיירו לו לעסוק בהן בדברי תורה. ובמרגליות הים להג"ר ראובן מרגליות (ירושלים תשס"ה ח"ב דף ע"ח ט"א) כתב, שאולי צ"ל ע"י שהפה "מסריח" מלשון "סריכה נקט ואזיל", והכוונה מפני שהפה רגיל לדבר ויבא לידי שיחה בטילה, התיירו לו שידבר בתורה. וסמך דבריו על דברי ספר חסידים הנזכר.

א"ר מתניה אנא מחזק טיבו לראשי דכד הוה מטי מודים הוא כרע מגרמיה. (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד)
רבי מתניה מחדש שההרגל שולט על האדם לא רק בדיבור או מעשה קבוע, אלא גם בשילוב שביניהם, שאם התרגל לכרוע באמירת "מודים" הוא יעשה זה גם בלא כוונה.

אמר דוד: רבונו של עולם, בכל יום ויום הייתי מחשב ואומר למקום פלוני ולבית דירה פלונית אני הולך, והיו רגלי מביאות אותי לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, הדא הוא דכתיב ואשיבה רגלי אל עדותיך (תהלים קיט נט). (ויקרא רבה ריש פרשה לה)

דאמר רב הונא: כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר (מועד קטן כז: קידושין כ. מ. יומא פו: ערכין ל:)
יתכן שהדבר נובע מהתופעה הכללית של הרגל, אך אפשר שהוא דוקא בעבירות וכעין קנס ועונש לחוטא, אך גם לפי זה היא ירידה לנפש האדם שכך נענשת על עבירות.

ובעלי התוספות על התורה (תוספות השלם ויקרא ב יג, שמות ל א) הביאו על כך משל: לאדם שבגדיו צואים אינו משמרן מן הטיט, אבל אדם שבגדיו נקיים ויפים משמרן מכל טינוף. וא"כ היא ירידה אחת לנפש האדם שמתייחס מהתשובה. ועמד עליה רבינו יונה בתחילת ספרו "סוד התשובה": "אדם אשר פשע וחטא עד כי עונו עלה לשמים שיאו, ובא בקרבו רוח טהרה, ושת לבו לשוב, ובא לחסות תחת כנפי השכינה ולהכנס בדרכי התשובה, אשכילך ואורך בדרך זו תלך. ביום ההוא ישליך מעליו כל פשעיו אשר עשה, ויעשה עצמו כאלו אותו היום נולד, ואין בידו לא זכות ולא חובה, וזה היום תחלת מעשיו... ומידה זו תשיבנו בתשובה שלימה, כי אם לא יעשה עצמו כמשליך גילוליו וכובד העוונות ועוצם החטאים אשר עשה, יבהילוהו, ולא יניחוהו לשוב בתשובה שלימה, כי אם יבוש מחטאיו, ולא יוכל להעז פניו לשוב, כי אם יאמר בלבו, הן חטאתי ועויתי ופשעתי, וכזאת עברתי ושנית ועשיתי ושלשתי עד אין ספורות, ואיך אבוא עוד לפני, כבשת גנב כי ימצא כן בושתי לעמוד לפניו ומלכת בדרכיו ולדבקה בו, ואיך ארמוס חציריו ואיך אספר חוקיו. והמסית היושב בפתחי הלב, המתחדש בכל יום וצופה ומבקש תמיד להכשילו, משיא לבו לעצה הרעה הזאת, ומניא אותו הדרך הישר והטוב. ולכן טוב לו להשליך כל פשעיו ולעשות לב חדש".

ללמדך שקשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים... שמע מינה שפיכות דמים הוא דול, וטהרת כלים כדקיימא קיימא. (יומא כג:)

הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון והכל לפי רוב המעשה.
(אבות ג טו)

והכל לפי רוב המעשה - מפרש הרמב"ם: שהמעלות לא יושגו לפי שעור גודל המעשה, אלא לפי רוב מספר המעשה. וזה, שהמעלות אמנם יושגו בכפול מעשי הטוב פעמים רבות, ובוה יושג הקנין, לא בשיעשה האדם מעשה אחד גדול ממעשי הטוב, שבוה לבדו לא יושג קנין. משל זה, שהאדם אם יתן למי שראוי אלף דינר, בפעם אחת ולאיש אחד, לא תושג לו מעלת הנדיבות בוה המעשה האחד הגדול, כמו שתושג למי שיתנדב אלף פעמים באלף דינר, ויתן כל דינר מהם על צד הנדיבות, לפי שזה ייכפל על ידו מעשה הנדיבות אלף פעמים, ויושג קנין חזק, וזה פעם אחת בלבד התעוררה הנפש התעוררות גדולה למעשה טוב, ואחר כן פסקה מזה. וכן בתורה אין שכר מי שפדה אסיר במאה דינר, או נתן צדקה לעני במאה דינר שהיו די מחסורו, כמו מי שפדה עשרה אסירים, או השלים חסרון עשרה עניים, ואפילו בעשרה דינרים. ולזה תקיש.
וכן כתב בהלכות דעות (סוף פרק א): "וכיצד ירגיל אדם עצמו בדעות אלו עד שיקבעו בו, יעשה וישנה וישלש במעשים שעושה על פי הדעות האמצעיות, ויחזור בהם תמיד עד שיהיו מעשיהם קלים עליו, ולא יהיה בהם טורח עליו ויקבעו הדעות בנפשו".
וידוע מה שכתב בענין בספר החינוך (מצוה טז): "דע כי האדם נפעל כפי פעולותיו, ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עושה בהם, אם טוב ואם רע. ואפילו רשע גמור בלבבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, אם יערה רוחו וישים השתדלותו

ועסקו בהתמדה בתורה ובמצוות, ואפילו שלא לשם שמים, מיד ינטה אל הטוב, ובכח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות. ואפילו אם יהיה אדם צדיק גמור ולבבו ישר ותמים, חפץ בתורה ובמצוות, אם אולי יעסק תמיד בדברים של דופי, כאילו תאמר דרך משל שהכריחו המלך ומינהו באומנות רעה, באמת אם כל עסקו תמיד כל היום באותו אומנות, ישוב לזמן מן הזמנים מצדקת לבו להיות רשע גמור, כי ידוע הדבר ואמת שכל אדם נפעל כפי פעולותיו, כמו שאמרנו.

ועל כן אמרו חכמים זכרונם לברכה (מכות כג): "רצה המקום לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות", כדי להתפייס בהן כל מחשבותינו ולהיות בהן כל עסקינו, להטיב לנו באחריתנו, כי מתוך הפעולות הטובות אנחנו נפעלים להיות טובים וזוכים לחיי עד. ורמזו זכרונם לברכה על זה באמרם (מנחות מג): "כל מי שיש לו מזוזה בפתחו וציצית בבגדו ותפלין בראשו מובטח לו שלא יחטא", לפי שאלו מצוות תמידיות ונפעל בהן תמיד.

לכן אתה, ראה גם ראה מה מלאכתך ועסקיך - כי אחריהם תמשך ואתה לא תמשכם! ואל יבטיחך יצרך לומר, אחרי היות לבי שלם ותמים באמונת אלהים, מה הפסד יש כי אתענג לפעמים בתענוגי אנשים לשבת בשווקים וברחובות, להתלוצץ עם הלצים ולדבר צחות, וכיוצא באלו הדברים שאין מביאין עליהם אשמות וחטאות? הלא גם לי לבב כמוהם, קטני עבה ממתניהם, ומדוע ימשכוני הם אחריהם? אל בני, השמר מפניהם פן תלכד ברשתם, רבים שתו מתוך כך כוס תרעלתם, ואתה את נפשך תציל! ואחר דעתך זה אל יקשה עליך מעתה ריבוי המצוות בענין זכירת ניסי מצרים שהן עמוד גדול בתורתנו, כי ברבות עסקינו בהם נתפעל אל הדבר, כמו שאמרנו.

ובמצוה צה האריך מאד בסברא זו: כי הגופות יוכשרו על ידי הפעולות, וברבות הפעולות הטובות ורוב התמדתן מחשבות הלב מטהרות מתלבנות מזדקקות. והשם חפץ בטובתן של בריות כמו שאמרנו, ועל כן ציונו לקבוע מקום שיהיה טהור ונקי בתכלית הנקיות, לטהר שם מחשבות בני אדם ולתקן לבבם אליו בו וכו'. יעויין שם כל דבריו.

ובאגרות קודש צמח צדק (מהדור' תשע"ג אגרת טו) מביא לזה ראיות על פי הקבלה, מפרדס (שער י שער הגוונים פ"א) ומזוהר (בהערות שם מציינים לזה חדר ח"ב לה:) בעובדא תליא מילתא).

ועתה אם שמוע תשמע בקולי, ועתה קבלו עליכם, שכל התחלות קשות. אם שמוע תשמעו, מכאן אמרו שמע אדם מצוה אחת, משמיעין לו מצוות הרבה, שנאמר אם שמוע תשמעו. (מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ב, וכן הוא בפסיקתא זוטרותא (לקח טוב) שמות פרק יט, ומדרש שכל טוב שמות פרק יט)

השוותה מים לצמא - מברך שהכל נהיה בדברו. (ברכות מד.)

פירש הרא"ה: דמיא לא שתי איניש אלא לצמא. והתוס' בפסחים (קז:) וזויר (כג.) כתבו שלפעמים אדם אוכל אף כשאינו רעב כל כך, אבל אין אדם שותה אלא לצמא, וכפשטות לשון המשנה 'השוותה מים לצמא' [ועיין בגמרא], ולא מצינו בשום מקום הלשון 'האוכל לרעבונו'.

דְּבַשׁ מִצָּאתָ אֶכֶל דִּיךָ פֶּן תִּשְׁכַּחַנּוּ וְהִקָּאתָ. (משלי כה טז)

אֶכֶל דְּבַשׁ הַרְבוֹת לֹא טוֹב וּגְוִי. (משלי כה כז)

יש פוחז [=יוצר כלי חרס] מתאוה לכלי חרס? (מדרש תנחומא ויקרא ד)

מטרונה אחת שאלה את רבי יוסי, אמרה לו למה בגניבה, אמר לה משל אם הפקיד אדם לידך אונקיא של כסף בחשאי וחזרת ליה ליטרא של זהב בפרהסיא זו גניבה, אמרה לו, למה במטמוניות, ואמר לה בתחלה בראה לו, וראה אותה מלאה רירין ודם הפליגה ממנו, חזר ובראה לו פעם ב', אמרה לו מוספת אני על דבריך אמורה הייתי להנשא לאחי אמי ועל ידי שגדלתי עמו בבית התכערת בעיניו, והלך ונשא לו אשה אחרת ואינה נאה כמוני. (בראשית רבה פרשה יז סימן ז)

הרהורי עבירה

הִיחָתָה אִישׁ אֶשׁ בַּחֲקִיו וּבַגְדִּיו לֹא תִשְׁרַפְנָה. אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תפוינה. כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה. (משלי י כז-כט)

...והיינו דאמר ליה ההוא מינא לרב כהנא: אמריתו נדה שרי לייחודי בהדי גברא, אפשר אש בנעורת ואינה מהבהבת? אמר ליה: התורה העידה עלינו סוגה בשושנים, שאפילו כסוגה בשושנים - לא יפרצו בהן פרצות. (סנהדרין לז.)

הרהורי עבירה קשים מעבירה. (יומא כט.)

הרהורי עבירה אין אדם ניצול מהן בכל יום. (בבא בתרא)

ביאורי המפרשים... ולהתבונן מכך שהתעוררות ההרהור עדיין אינה השלילי, כי זהו טבע האדם שלא לרצונו, ורק אם ממשיך לחשוב בזה הוא האיסור והשלילי.

במקום ביעתותא ליכא הרהורא. (נדה יג.)

הבית יוסף (סוף סימן ג') תמה למה הרמב"ם והטור השמיטו הלכה זו, שבזמן שאדם מפחד אינו בא לידי הרהור עבירה. וכתב שלא בקיאים באיזה ביעתותא לא יבא לידי הרהור, כי הכל לפי מה שהוא אדם. ואולי אפשר להוסיף, שהוא לא רק כלפי האדם אלא גם כלפי הדבר המבעית, איננו בקיאים מה מבעית לרוב העולם ומה לא.

ונשמרת מכל דבר רע - שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה, באשת איש ואפילו מכוערת, ולא בבגדי צבע [של] אשה, ולא בחמור ולא בחמורה ולא בחזיר ולא בחזירה ולא בעופות בזמן שנוזקין זה לזה. (ע"ז כ. כ:).

הרי שאפילו דברים אלו יכולים להביא להרהור.

אסור להביט בבגדי צבע של אשה, א"ר יהודה אמר שמואל אפילו שטוחין על גבי כותל, א"ר פפא ובמכיר בעליהן. (ע"ז כ:)

כיון שבגד מזכיר לאדם את בעליו, אם הוא של אשה המזכרת לו יש בזכרון כזה להביא לידי הרהור.

ועפ"ז ביאר רבי ירוחם ממיר זצ"ל את דברי חז"ל שציצית מביאה ליראת שמים כיון שהיא מזכירה את כסא הכבוד...

מין במינו מותר להכניס כמכחול בשפופרת, הא קא מסתכל, אלא בעבדיתיה טריד. (ע"ז כ:)

התחייבות

כי עבדך ערב את הנער וגו' (בראשית מד לב)

בשם משמואל (חיי שרה, תרע"ח) מקשה מה בצע ליעקב אבינו שהצריך את יהודה שיקבל עליו אחריות אונסין ואם לא יחזירו יאבד את שני העולמות ומתרץ שיש באדם כוחות נעלמים שבעצמו אינו מכיר בהם ואלמלא שיקבל עליו יהודה גם אונסים יתכן שלא היה משתדל להציל את בנימין אלא כפי מה שנראה בעיניו שיש בכחו לעשות ולפעמים יש בכחו לעשות יותר ממה שמדמה בעצמו.

וכן כתב בפניני דעת (עמ' קיא, מדברי רבי אליהו מאיר בלאך זצ"ל): ויש להתבונן בכל ענין הערבות שיהודה הוצרך לתת ליעקב אנכי אערבנו מידי תבקשנו אם לא הביאתיו אליך והצגתיו לפניך וחטאתי לך כל הימים בראשית מ"ג ט' למה היה נצרך לזה האם לא היה די באהבתו לאביו ובידעו את צערו של אביו עוד על יוסף כי איננו וק"ו על בנימין שנפשו קשורה בנפשו ובודאי יעשה כל מה שביכולתו להביאו אל אביו ולמה הערבות ונראה מכל זה שאף על פי כן עם כל הרצון והשאיפה של יהודה להביאו אל אביו בכל מה שיכול מ"מ אין שעור ואין ערך לכוחות כבירים וטמירים שאפשר למצה מאדם כשיש עוד טעם ועוד רגש הדורש ממנו התאמצות יתירה ולזה באה הערבות.

אמר רב חסדא: ש"מ מרבי מאיר, האי סהדותא, עד שיתין שנין מידכר, טפי לא מידכר. ולא היא, התם הוא דלא רמיא עליה, אבל הכא כיון דרמי עליה - אפילו טובא נמי. (כתובות כ:)

מעלת הלימוד למבחן.

ז

זקנה

אמר חזקיה, אמרי אינשי: סבא בביתא פאחא בביתא, סבתא בביתא סימא בביתא. (ערכין יט.)

ח

חברה

חברותא או מיתותא. (תענית כג.)

ורש"י כתב בבא בתרא (טז): "אם אין לו לאדם אוהבים נוח לו שימות", אלא שאולי יש לדייק ולחלק בין "חברים" ל"אוהבים". הרמב"ם כתב במורה נבוכים (ח"ב מ): "האדם מדיני בטבע", היינו שהוא יצור חברתי שצריך קשר עם בני אדם. וכן כתב שם (ח"א ע): "אם יעלה על הדעת אדם נמצא לבדו בלא חברה, נוהג כבהמות, היה אובד במהרה, ולא היה מתקיים אפילו יום אחד אלא במקרה".

והחפץ חיים כתב באהבת חסד (חלק ב פרק ב): בעת שהוא בשמחה צריך לאנשים שישמחו עמו [וזהו שמחת חתן וכלה] דכשאדם מתבודד לא יוכל להיות בשמחה. ומדייקים זאת (ברכת חתנים עמ' קו) בלשון הברכה "גילה רינה וכו' אהבה ואחוה ושלוה ורעות", הרי שאופני האחוה הם כל כך מסממני וגורמי השמחה, עד שהם מעצם שמותיה.

ובמשנה ברורה (תרצה סק"ט): כתב א"ר בשם של"ה... וכתב עוד שיקבץ אנשי ביתו וחביריו, דאי אפשר לשמוח כראוי ביחיד. ומ"מ יהיה שמחה של דברי תורה.

השפעת החברה

הולך את חכמים יחכם ויעה כסילים ירוע (משלי יג כ)

הרמב"ם (הל' דעות פ"ו ה"א) למד מהפסוק שבתחילת הדברים לברוח למדבריות בגלל החברה. להלן (משלי כב כד-כה) כתב עוד שלמה המלך: "אל תתרע את בעל אף ואת איש חמות לא תבוא, פן תאלף ארחתיו ולקחת מוקש לנפשך", דהיינו שחבר יכול להשפיע אפילו מידות כאלו שהחסרון גלוי וניכר בהם, ומפריע לך עצמך.

ובמסכת הוריות (יב.) אמר להו רב משרשיא לבריה וכו', ותיבו אקילקלי דמתא מחסיא ולא תיבו אפדני דפומבדיתא, טב גלתא סריא [דמתא מחסיא למיכל] מכותחא דרמי כיפי. ומפרש רש"י שם דמתא מחסיא הוו תלמידי חכמים ראויים להוראה, ותרבות יפה היה בהם, אבל בפומבדיתא לא היו תרבות מעליא כל כך, וקאמר ליה מוטב לו לדור באשפה במתא מחסיא מלדור באפדנא בפומבדיתא. גילדנא סריא - מוטב לאכול דג קטן מוסרח. מכותחא דרמי כיפי - אפילו מכותח שהוא משובח וחזק. כי השפעת החברה היא עצומה, וגם כשטוב לך ואתה בתנאים נוחים, עם כל זה דעתך לא תחזיק מעמד מול החברה.

ובמדרש קהלת (פ"ג ג) נאמר: "לבד ראה זה מצאתי אשר עשה האלוקים את האדם ישר - ישר היה וכו' וכיון שנעשו שנים - והמה בקשו חשבונות רבים". מדהים להתבונן שהאדם כשלעצמו היה יכול להשאיר "ישר", והחברה היא שמשנה אותו. ובמסכת שבת (סג.) [ואמר רבי] אבא אמר רבי שמעון בן לקיש: אם תלמיד חכם נוקם ונוטר כנחש הוא - חגריהו על מתניך, אם עם הארץ הוא חסיד - אל תדור בשכונתו. ופירש רש"י שם: אל תדור בשכונתו - שאינו יודע בדקדוקי מצות, ואין חסידותו שלם, וסופך ללמוד ממנו.

ובדברי הימים (ב כא ו) "וילך בדרך מלכי ישראל כאשר עשו בית אחאב כי בת אחאב היתה לו אשה ויעש הרע בעיני ה'", וכן בפרק שלאחר מכן (פסוקים ג-ד) "גם הוא הלך בדרכי בית אחאב כי אמו היתה יועצתו להרשיע. ויעש הרע בעיני ה' כבית אחאב כי המה היו לו יועצים אחרי מות אביו למשחית לו".

הגילוי שיש כאן על נפש האדם הוא עצום, כי הלא "על טעם וריח אין להתווכח", כלומר - דברים שמקורם בתכונות הנפש, הם טבועים וקבועים, אפילו האדם עצמו לא שולט בהם, לכן אין טעם להתווכח עליהם. אך ראו זה פלא, כשבגד או חפץ כלשהו נעשה מודרני, גם אם הוא זר ומזר בלי טעם, לאחר שבוע ושבוועיים הציבור נמשך ונהנה, וכבר זה יפה ומוצא חן. זאת אומרת - שכח החברה כל כך גדול, גדול מאוד, עד שהוא משפיע נגד תכונות האדם! נגד מהותו ואופיו! במשפט ממצה: כח החברה כן יכול "להתווכח" על טעם וריח!!

וכ"כ בספר החינוך (מצוה טו): "ואל יבטיחך יצרך לומר, אחרי היות לבי שלם ותמים באמונת אלהים, מזה הפסד יש כי אתענג לפעמים בתענוגי אנשים לשבת בשווקים וברחובות, להתלוצץ עם הלצים ולדבר צחות, וכיוצא באלו הדברים שאין מביאין עליהם אשמות וחטאות? הלא גם לי לבב כמוהם, קטני עבה ממתניהם, ומדוע ימשכוני הם אחריהם? אל בני, השמר מפניהם פן תלכד ברשתם, רבים שתו מתוך כך כוס תרעלתם, ואתה את נפשך תציל!"

אלא שאפשר להשתמש בכך אדיר זה לתועלת, להתרומם ולהתנשא ע"י חברה טובה למעלות ומידות טובות, יותר מתכונותינו וכוחותינו. וכך מבארים בעלי התוספות (ב"ב כא. ד"ה כי) למה השהיה בירושלים בזמן המקדש הוסיפה יראת-שמים: 'לפי שהיה רואה קדושה גדולה, וכהנים עוסקים בעבודה, היה מכוון לבו יותר ליראת שמים וללמוד תורה'. 'והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה, היה גם הוא מכוון ליראת שמים ועוסק בתורה'. 'היה רואה', זה הכל, לא ויכוחים והרצאות, ולא מופתים ורוח הקדש, 'היה רואה שכולם עוסקים', ומוזה היה גם הוא מכוון ליראת שמים ועסק התורה.

וציוה החכם לבנו: היה יושב עם החכמים, כי אם תדע ישבוחך, ואם תסכל ילמדוך, ואם יעידו לך יועילוך. (מבחר הפנינים א ג) ובתפארת ישראל על המשניות (קידושין פרק ד, בועז סק"ה) כתב בזה: ואמר עוד (משלי כב כה) לא תתרע את בעל אף, פן תאלף אורחותיו. ואמרו (ב"ב כא) קנאת סופרים תרבה חכמה, ואמרו (פסחים קיב:) לא תדור בשכנציב משום דלצני הוו ומשכי לך בליצנותא. ואמרו עוד (באבות פ"ב) איזה דרך שיבור לו האדם. והשיבו, שיהיה לו חבר טוב. ואמרו עוד (שם פ"א) יהי ביתך בית ועד לחכמים והוה מתאבק בעפר רגליהם. עשה לך רב, וקנה לך חבר. וכן הוא אומר (תילים קיט) חבר אני לכל אשר יראוך. וכן בכל מדה ומדה בין נדיבים תתנדב נפש האדם, ובין רעים תשחת נפשו בו.

מזרה רשעים מלך חכם וישב עליהם אופן. (משלי כ כו)

פירש התרגום: "מבדר לרשיעי מלכא חכימא" - מלך חכם מפזר את הרשעים, התורה מגלה נפשו של אדם שבקבוצה הוא פועל יותר טוב, ובא להשגים גבוהים יותר, כשזה לדברים טובים - זה מבורך, אבל כשלא - זה נזק, לכן החכמה היא להפריד בין רשעים, שלא יביאו לנזקים גדולים. וכמו שאמרו במשנה בסנהדרין (ח ה): "פיזור לרשעים הנאה להן והנאה לעולם, ולצדיקים רע להן ורע לעולם, כינוס לרשעים רע להן ורע לעולם, ולצדיקים הנאה להן והנאה לעולם".

דרש ר' שמעון בן פזי: מאי דכתיב "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים, ובדרך חטאים לא עמד, ובמושב לצים לא ישב"? וכי מאחר שלא הלך, היכן עמד? ומאחר שלא עמד, היכן ישב? ומאחר שלא ישב, היכן לץ? [אלא] לומר לך, שאם הלך - סופו לעמוד, ואם עמד - סופו לישב, ואם ישב - סופו ללון. (ע"ז יח:)

יש לחקור אם גזירת הכתוב היא שההולך סופו לעמוד וכו', או שירדה תורה לסוף דעתו של אדם שכך טבעו.

רבי יוסי ממלחיא ורבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמרו: מצינו תינוקות בימי דוד עד שלא טעמו טעם חטא, היו יודעין לדרוש את התורה מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור, והוה דוד מצלי עליהון, הדא הוא שדוד או' (תהלים יב) אתה ה' תשמרם, אתה ה' נטר אורייתיהון בלבבך, תנצורם מן הדור זה לעולם מן הדור ההוא שהוא חייב כלייה. (ויקרא רבה, אמור ב) הרי שגם אחרי דרגה גבוהה כל כך בתורה, צריך תפילות שהתורה תשמר בלב, ושמירה מחברה רעה.

פְּנִיִּים הַפְּנִיִּים לְפָנִים כֵּן לֵב הָאָדָם לְאָדָם. (משלי כז יט)

הפסוק מפורסם וידוע כיירידה לנפש האדם, שהרגשות הלב כלפי האחר הם כפי רגשות האחר כלפיו, עד כדי שאפשר לשנות את מחשבות השני ע"י שינוי המחשבה כלפיו. וכך ביאר האור החיים (בראשית מד יח) את הפסוק "ויגש אליו יהודה": "ולזה נתחכם יהודה להטות לב יוסף עליו לרחמים, והקריב דעתו ורצונו אליו לאהבו ולחבבו כדי שתתקרב דעתו של יוסף אליו לקבל דבריו ופיוסו. והוכרח לעשות כן לצד שמן הטבע לא יחבבו בני יעקב עובדי עבודה זרה, כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (תהלים קכה), וממזג נפשם לשנוא אשר בשר חמורים בשרם, לזה הוצרך לפי שעה להפך המוטבע ולהגישו בלבבו ולהשיבו בתוואני דליביה".

אבל רש"י כאן מפרש: "כן לב האדם לאדם - חבירו לפי מה שאדם יודע שחבירו אוהבו כן הוא מראה לו פנים", זאת אומרת שזה לא תלוי ברגשות, רק צורת ההתייחסות ומראה הפנים הם משפיעות על רגשות הלב, ועדיין יש כאן ירידה לנפש האדם, עד כמה סבר פנים משליך על תחושות הלב, כדברי רבי יוחנן בכתובות (קיא). "טוב המלבין שיניים לחבירו יותר ממשקהו חלב". ולפי התרגום כוונת הפסוק היא אחרת לגמרי: "היך מיא והיך פרוצפי דלא דמן חד לחד היכנא לביהון דבני נשא לא דמן חד לחד", כמו שהמים והפרצופים לא דומים אחד לשני, כך בלבבות בני האדם לא דומים אחד לשני, ואם כן הוא ענין למאמר חז"ל אחר בבמדבר רבה (פינחס, פרשה כא אות ב): "כשם שאין פרצופותיהן דומין זה לזה, כך אין דעתן שוין זה לזה, אלא כל אחד ואחד יש לו דעה משל עצמו".

ויספו השוטרים לדבר אל העם ואמרו מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו. (דברים כ ח) אפילו פחד תלוי באוירה חברתית ודעת קהל!

למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה? לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין. (סוטה ב) ובאור יהל (עמ' ק"צ) כתב על כך: "צא וחשוב, אם נראה אדם חסיד גדול וקדוש, אשר פרוש הוא מכבר מכל הבלי עוה"ז, ונוסף לזה הרי הוא זקן ביותר כבן שמונים שנה, שאף הדיוט בשנים אלו כמעט עבר ובטל מתאוות העולם, וק"ו החסיד במעשיו והנזהר מחטא כל ימיו, והוא מהלך בשוק עיניו למטה ולבו למעלה, ופומיה לא פסיק מגירסא. הנה לכשיפגוש בדרכו שכור שפל המתגלגל באשפה ומדבר דברי נבלה, האם נעזי להרהר ולומר לו לחסיד זה, הזדרז נא ובא לביתך ושפוך כל היין אשר לך, והזור עצמך משתייתו פן תשתכר כמותו ותהיה לבוז? ודאי לא יעלה על דעת שום בן אדם לחשוב כן, אבל ראה מה שאמרו חז"ל, למה נסמכה וכו' לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין, ומכיון שחז"ל דייקו ואמרו כל הרואה וכו' אין מי שיוכל לומר כי עליו אין הדברים אמורים. והרי סוטה זו אשה שפלה ומושחתת, שיצאה מכלל גדר אנושיות לזנות תחת בעלה אחר שקינא לה ונסתרה, וכל הרואה אותה בניוולה ובבושתה יזיר עצמו מן היין, ופרש"י מפני שהיין מביא לידי קלות ראש וניאוף. נמצא שהחסיד זקן זה אשר הגיע לגבורות, בראותו הסוטה בקלקולה יש לו לפחד על עצמו ולהזכור מן היין שמא יעבור גם עליו רוח שטות זו! היא המדה וכך הוא כח החומר הגס של האדם, עפר מן האדמה, שאף איש אשר חי רוב שנותיו בפרישות וטהרה עלול הוא לההפך בן רגע ולרדת שאול מטה ח"ו, ואין שום בטחון מכל עברו המזהיר על עתידו בימי חלדו עלי אדמות, כל זמן שהוא מקושר אל גופו העכור החוצץ ומחשיך בפני כל אור האמת. והו סוד אל תאמין בעצמך עד יום מותך. מעתה ק"ו - אם חסיד וקדוש רואה פעם אחת בימי חייו סוטה אחת בקלקולה כך, ק"ו אנו ההדיוטים נבערי דעת בדורנו זה, אשר בעו"ה נראים לעיננו במה סטות שכורי רוח ותועי בינה, אשר לדעת דרכי השי"ת לא יחפצו ורק אל אבוס הסוס ורפת הבקר עיניהם, יום ולילה לא ישובותו מלהפעיל חשכת לבם ואפלת רצונם למחות כל צלם אלוקים אשר באדם, מגושמים הם מתכלית וכל חייהם אינו אלא כבהמה ממש, ואנו עומדים ורואים כל זה עמדם בקלקולם בניוולם ובבושתם, אעכ"ו עלינו לנדוד נדר נזיר להזיר לה' להתרחק כמטחו קשת מכל אשר נגע ידם, ולעשות סייגים וגדרים פרישות מרובים וחזקים שלא נמשך אחר טמטום הלב והשחתת עולם זה ח"ו, ולמהר לגעור בים התאוה ויחרב כולי האי ואולי.

"והאספסוף אשר בקרבו התאוה תאוה" - ומי המה האנשים אספסוף אלו? ערב רב. "וישובו ויבכו גם בני ישראל עמדם ויאמרו" וגו' - פלאי פלאים! משל לכמה זקנים גדולי הדור יוצאים מבית מדרשם, ורואים בחצר תינוקות משחקים באבנים וממלאים פיהם בחול ועפר, והרי מפשילים גדולים אלו את סרבליהם ובגדיהם יושבים על הארץ עם התינוקות ומשחקים, וגם הם ממלאים פיהם בעפר ואבנים. ולכשיחטר להם קצת מהעפר והחול, עושים הם זעקה גדולה ובוכים ביחד, האם יוכל להיות כדבר הזה, אם לא שיצאו מדעתם כל זקני בי"ד הללו ונשתגעו ממש? ומעתה, וכי האספסוף אשר בקרבו אינם נחשבים כתינוקות ונערים לגבי אנשי דור המדבר, דור הדעת והבינה היתירה לידי ענק שמעניקים חמה בקומת נפשם ורוחב לבם, והאספסוף הזה מתאווים תאוה לאכול הפחמים והעפר ובני ישראל החשובים בוכים עמדם, ואומרים "מי יאכלנו בשר?" וכי לא היה להם בשר? אלא שמבקשים עלילה,

הוא הדבר אשר דברנו, כי גם האדם הגדול ביותר אינו מובטח שלא ישתטה ויפול ברעה, עד כדי לבקש עלילה ולבכות לפני הקב"ה כאמרם מי יאכילנו בשר".
א"כ התורה מורה לנו להיזהר מהחטא ולהכיר בכך שאפשר בקלות ליפול אליו, וכשנדע להזהר ממנו ייקל עלינו להמנע מכל רע וכל מזיק.

בנוהג שבעולם: אדם גדל עם חבריו שתים שלש שנים בכרך, והוא קושר לו אהבה וכו'. (בראשית רבה נד א)
המדרש בא להוציא מהיצר הרע שאינו כך, אלא מכשיל את האדם גם אחרי שבים ושמונים שנה יחד, ואם כן אין כוונת המדרש שכל אדם חייב לקשור קשרי ידידות וחברה עם כל הסובבים אותו, כי ודאי שיש שונאים ושנאה בעולם, רק הכוונה ש"בנוהג שבעולם" כשחיים יחד נוצרים קשרי חברה.

מן הידוע כי צריך אדם לאוהבים כל ימיו, וכבר ביאר זה אריסטו במאמר התשיעי מספר המדות, אם בעת בריאותו והצלחתו יהנה בחברתם, ובעת צרתו יצטרך אליהם, ובזקנותו וחלושת גופו יעזור בהם. (מורה נבוכים ח"ג מט)

משל לאדם גולה ממדינה למדינה, כיון שראה את חבריו שמדבר עימו בלשונו, נתקררה דעתו עליו. (תנא דבי אליהו רבה, פרק לא)

לא איש אל ויכזב - אינו כבשר ודם, שבשר ודם קונה אוהבים, מצא אחרים יפים מהם, כופר בראשונים. (במדבר רבה כ כ)

ואמר רבא בר מחסיא, אמר רב חמא בר גוריא, אמר רב: הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו... מכאן אמר רבן שמעון בן גמליאל: הנותן פת לתינוק צריך להודיע לאמו. (שבת י:)
פירש רש"י: צריך להודיעו - מתן פלוני אתן לך, וזהו דרך כבוד, דשמא יתבייש לקבלה, ומתוך כך מתרצין בדברים ואינו בוש בדבר. וכן אם נתנה בביתו שלא מידיעתו, צריך להודיעו שמידו באה לו, שמתוך כך יהא אוהבו. וראה מהירושלמי דלהלן.

אמר רבי יהושע: מפני מה מערבין בחצירות? מפני דרכי שלום! מעשה באשה אחת שהיתה דבוכה לחבירתה [=שנואה], ושלחה עירובה גבי ברה [=עם בנה], נסתיה וגפפתיה ונשקתיה [=לקחתו גפפתו ונשקתו], אתא ואמר קומי אימה [=בא ואמר לאימו], אמרה הכין הוות רחמה לי ולא הוינא ידעה [=כך היא אוהבת אותי ולא הייתי יודעת], מתוך כך עשו שלום, הדא הוא דכתיב (משלי ג יז) דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. (ירושלמי עירובין פ"ג ה"ב)

אמר רבי יהושע בן לוי: לא התקינו עירובי חצרות אלא מפני דרכי שלום, כיצד? אשה משלחת בנה לחברתה והיא גוחנת עליו ונושקתו, ואמו אומרת הרי אוהבת אותו, והיה בלבה עליה, ונמצאו עושות שלום ע"י העירוב. (מדרש תנחומא נח טז)

אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה אטמין לי צונן, ואייתי לי מיא דאחים קפילא ארמאה. שמע רבי אמי ואיקפד, אמר רב יוסף מ"ט איקפד כרבוותיה עבדי, חדא כרב וחדא כשמואל... אדם חשוב שאני. (שבת נא.)
ומפרש רש"י שהרואה אותו שהוא מיקל עומד ומיקל יותר. הרי שכך דרכו של אדם, ויש כאן תוספת על דברי הרמב"ם (רפ"ו מדעות) שהאדם נמשך בדעתו אחר חבריו, דמחביריו רק נוהג שווה כמותם, אבל באדם חשוב מיקל יותר ממה שראה.

רבי אומר שלשתן נאמרו: שכינו (ת) - זה שכינו שבשדות, שכינו - זה שכינו שבגנות, הקרוב - זה הקרוב אל ביתו סמוך לפתח, פסח מצ' שכינו קרוב לביתו ואין פסח דורות שכינו קרוב לביתו. ר' שמע' או' אף פסח דורות שכינו קרוב לביתו, וכל כך לא דברה תורה אלא מפני דרכי שלום, שלא יהא אדם מניח אהבו ושכניו מכיריו ומיודעיו ואחד מבני עירו, והולך ועושה פסח אצל אחרים, שנ' טוב שכן קרוב מאח רחוק (משלי כז י). (מכילתא דרשב"י פרק יב פסוק ד)

בְּנֵי אִם עֲרֹבָתָ לְרַעְיָהּ תִּקְעֶתָ לְזֶרַח פִּיךָ. נוֹקְשֶׁת בְּאֹמְרֵי פִיךָ נִלְכְּדָתָ בְּאֹמְרֵי פִיךָ. עֲשֵׂה זֹאת אִפּוֹא בְּנֵי וְהִנָּצַל פִּי בְּאֵת כִּכְף רַעְיָה לֶךְ הַתְּרַפֵּס וְיִהְיֶה רַעְיָה. (משלי ו א-ג)

רק את בני לא תשב שמה, מ"ט בגין דידע אברהם דהא בכלהו לא הוה מאן דאשתמודע ליה לקודשא בריך הוא בר איהו בלחודוי ולא בעא דלהו מדוריה דיצחק בינייהו אלא דיהא מדוריה עמיה ויצחק יוליף מניה תדיר ארחוי דקודשא בריך הוא ולא יסטי לימינא ולשמאלא ועל דא לא בעא אברהם דלהוי מדוריה דיצחק תמן. (זוהר בראשית קלא:)

מה עשה ישמעאל כשהיה בן ט"ו שנה התחיל להביא צלם מן השוק והיה מצחק בו ועובדו כמו שראה מאחרים. (שמות רבה א א)
הרי שכל ע"ז של ישמעאל התחילה ממה שלמד מאחרים! ואף שאביו היה אברהם אבינו!

אורח בא לעיר על עסקי אכילה ושתייה מדברים עמו. (בבא קמא צב. מכות ט:)

לא לחינם הלך זרזיר אצל עורב, כי כל מין למינו ישכון.

אמור לי מי חבירך ואומר לך מי אתה.

וראה לעיל בערך 'דיבור מגלה הפנימיות', את הפסוק 'איש לפי מהללו'.

השמר לך אל תשב עם אדם שלא תלמוד ממנו טובה, כי אוי לו ואוי לנפשו. ועוד שתגרום שיחשדוך בדבר רע, כי יאמרו לא על חנם הלך זה אצלו, וכך יתלו כל מעשיו הרעים. (ספר חסידים (מרגליות) סימן עט)
וכתב שם החיד"א בברית עולם: הרב המפרש בפי' שנדפס בפפד"מ עם ס' חסידים משכן עצמו בפירוש דחוק כאשר עיניך תחזינה מישרים ולא תוכל האר"ש שאתו. ואני בעוניי נ"ל כי הפירוש פשוט והכוונה אל תשב עם אדם שלא תלמוד טובה וא"כ הוא רשע בעל עבירות דלית ביה חדא לטיבותא. ואל תשב עמו כי אוי לו ואוי לנפשו של זה הרשע על רוב פשעיו ואמאי תשב עם אדם כזה שהוא רשע לא לעזר ולא להועיל כי אם לבושת ולחרפה. ועוד כי יחשדוך וכו' ואיני רוצה להאריך לדחות פירוש המפרש ודוק היטב בדברי רבינו והמשך לשונו ובדברי המפרש ועיניך תחזינה מישרים הדברים ברורים.

א"ר יצחק חטיא דקרתך זונין זרע מנהון. (בראשית רבה נט ח)

תקשורת

איש רעים להתרעע ויש אהב דבק מאח (משלי יח כד)

הקר וגלך מבית רעך פן ישכעך וישנאך. (משלי כה יז)

רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתר קרא (משלי כה) כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב וגו', ר"ע מתני לה בשם ר"ש בן עזאי רחק ממקומך ב' ושלשה מושבות ושב עד שיאמרו לך עלה ואל תעלה שיאמרו לך רד מוטב שיאמרו לך עלה עלה ולא יאמרו לך רד רד. (ויקרא רבה א ה, מדרש תנחומא ויקרא א)

אם רעב שנאך האכלהו לחם ואם צמא השקהו מים. כי גחלים אתה חתה על ראשו... (משלי כה כא-כב)

כרזל ככרזל יחד ואיש יחד פני רעהו. (משלי כז יז)

משא ומתן ודין ודברים עם אחר על נושא מסויים מחדד ומלטש את שכל האדם כמו שמלטשים ברזל בברזל, והוא כמאמרי חז"ל כמו המעלה ללמד בדבוק חברים ופולפול התלמידים, ומאמרם "ומחברי יותר מהם [=מרבותי] ומתלמידי יותר מכולם", והביטויים תלמידי חכמים "המחדדין" זה את זה.

תני ר"ש: מה נגריין הם ישראל, שהם יודעין לרצות את בוראם. א"ר יודן כאילן כותאי, אילין כותאי חכימין למיחסדה, חד מנהון הוי אזיל לגבי אתתא, אמר לה אית לך חד בצל תיתנון לי, מן דיהבא ליה אמר לה אית בצל בלא פיתא מן דיהבא ליה אמר לה אית מיכל בלא משתי מתוך כך אכיל ושתי א"ר אחא אית איתתא דחכימא למשאל ואית איתתא דלא חכימא למשאל, אית איתתא דחכימא למשאל אתיא לגבי מגירתא תרעא פתיחא מדפק ליה אמר לה שלמא עליך מגרתי מה את עבידא מה בעליך עביד ומה בנייכי עבידין אמרה לה טב נעול מתיבא לה נעול מה את בעיא, אמרה לה אית ליך מקימה פלונית תתנון לי אמרה לה אין, דלא חכימא למשאל אזלא לגבי מגירתא תרעא משקיף פתחה לה אמרה לה אית לך מקימה פלונית אמרה לה לאו, אמר ר' חנינא אית אריס דחכים למשאל ואית אריס דלא חכים למשאל, דחכים למשאל חמי בגרמיה דשקע באריסותיה עביד לב טב סרק שעריה מחוור מניה אפיה טבין יהיב חוטרא בידי' ועזקתא באצבעיה, ואזיל לגבי מרי עבידתא והוא א"ל אתי בשלום אריס טב מה את עביד והוא א"ל טב ומה ארעא עבידא תזכי ותשבע מן פירי מה תורי עבדין תזכי ותשבע מן שמניהון מה עזים עבדין תזכי ותשבע מן גדייהון, א"ל מה את בעי, א"ל אית לך י' דינרין תתנון לי אמר ליה אם את בעי עשרים סב לך, דלא חכים למשאל שעריה מקצץ מניה צואן אפיה בישין אזל לגבי מרי עבידתא משאל ליה א"ל מה ארעא עבידא א"ל הלואי מעלה מה דאפקינן בגווה, מה תורא עבדין אמר ליה תשישין, א"ל מה את בעי אית לך עשרה דינרין תתנון לי, א"ל זיל קום מה דאית לי גבך, א"ר חוני דוד

מאריסא טבא הוה בתחלה משורר בקילוס ואומר (תהלים יט) השמים מספרים כבוד אל א"ל השמים שמא את צריך לכולם ומעשה ידיו מגיד הרקיע א"ל שמא את צריך לכולם מזכיר והולך יום ליום יביע אומר וגו' א"ל הקדוש ברוך הוא מה את בעי אמר לו שגיאות מי יבין מן שגגתא דעבדית קמך אמר לו הא שרי לך והא שביק לך א"ל מנסתרות נקני מן טמירתא דעבדית קמך א"ל הא שרי לך והא שביק לך אמר ליה (שם) גם מזדים חשוך עבדך אלו הזדונות ואל ימשלו בי אז איתם אלו תוקפי עבירות ונקיתי מפשע רב אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם את אלוה רב ואנא חובי רברבן יאי לאל רב דשביק לחובין רברבין הדא הוא דכתיב (שם כה) למען שמך ה' וסלחת לעוני כי רב הוא. (ויקרא רבה סוף פרשה ה)

ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה (שמות ו ט)

תא תזי מה כתיב (שם לב): וּבְשִׁלְשֶׁת רָעִיו תִּהְיֶה אָפוּ עַל אֲשֶׁר לֹא מִצְאוּ מַעֲנֶה וּגו'. דְּהָא אֵינּוּן הָווּ אֲמָרִי מִלִּין וְאִיּוֹב לֹא הָוָה אֲתִנְחִים עָלֶיהוּ. מִהֲכָא אֻלְפִּנָא מֵאֵן דְּעָאֵל לְנַחְמָא לְאַבְל בְּעִי לְיִסְדָא מִלִּין בְּקַדְמִיתָא, דְּהָא חֲבָרִיָּא דְּאִיּוֹב הָווּ אֲמָרִי מִלִּי קְשׁוּט אֲבָל לְנַחְמָא לִיה לָאו, בְּגִין דְּבְעִי מִלִּין דְּאִיהוּ יוֹדֵי עָלֶיהוּ (בִּאֲרַח קְשׁוּט) וּכְדִין יִקְבֵּל עָלֶיהָ דִּינָא וְיִוְדֵי לְמַלְכָא קְדִישָׁא עָלֶיהָ. (זוהר במדבר קעו:)

רבי ישמעאל אומר: הוי קל לראש, ונוח לתשחורת, והוי מקבל את כל האדם בשמחה. (אבות ג יב)
עם "ראש" – האדון שלך תתנהל בקלות, תהיה ממושמע, תתפשר, עם "תשחורת" – צעירים שהשיער שלהם עדיין שחור, אל תרד לרמה שלהם, אל תהיה "קל" ונכנע, אבל גם אל תהיה קפדן, אז מה כן? "נוח!"
ואת כולם, מהאדון הקשוח ועד הילד הקטן, תקבל בשמחה! כי סבר פנים יפות משמח ומועיל לכולם.

כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל (שמות יט ג)
רש"י מביא את הדרשה הידועה: "לבית יעקב - אלו הנשים, להם תאמר בלשון רכה. לבני ישראל - לזכרים, דברים קשים כגידים (עונשים)".
הרי שלכל קהל יעד הוראות ההפעלה הם שונות! צורת הפנייה והעברת המסרים, ואפילו טון הדיבור!

ויאמר המלך זאת אמרת זה בני החי ובנך המת וזאת אמרת לא כי בנך המת ובני החי. (מלכים א ג כג)
א"ר סימא וצריך הדיין לשנות טענותיהם, ממי אתה למד? משלמה, שנאמר ויאמר המלך זאת אומרת זה בני החי ובנך המת וזאת אומרת לא כי בנך המת ובני החי. (דברים רבה שופטים ה, קהלת רבה פרשה י) אמר ר' סימון צריך הדיין לחזור טענותיהן
ש 1, (שוחר טוב מזמור עב)

אמר רבי סימון צריך הדיין לשנות טענותיהן, שנאמר ויאמר המלך זאת אומרת זה בני החי ובנך המת וגו'. (ירושלמי סנהדרין פ"ג ה"ח)
וכך נפסק ברמב"ם (סנהדרין פכ"א ה"ט) ובטור ושולחן ערוך (ח"מ יז ז): צריך הדיין לשמוע דברי הבעלי דינים ולשנות אותם, שנאמר ויאמר המלך זאת אומרת בני החי וגו'.
[ובשו"ת הריב"ש (סימן תצו) כתב: ואם במלך שלמה כך כ"ש וכ"ש באיש כמוני שהשגיאה והטעות מצוייה בו. ולזה אשנה המעשה איך הוא, והטענות והעדויות בקוצר ובכללות, טרם אחזה דעי בו, ואחר כן אשיב בג"ה [=בגזירת הבורא?]] כאשר יורוני מן השמים". הרי שסבר שגם בכתיבה יש דין זה. וכך הוא בשו"ת מהר"ם פדואה סימן נט, ובאר שבע סימן לט].
ובפתי תשובה (ח"מ שם סקי"ג) הביא מכנסת הגדולה (הגהת הטור סק"ל) שבהוצאת הדיין הטענות בפה מועיל לו לדעת משפט הדין ההוא. ובברכי יוסף (סקי"ח) הוכיח כן מלשון המדרש רבה הנ"ל.
אבל הביא מרבינו יהונתן הכהן (סנהדרין ח: מדפי הרי"ף ד"ה צריך) שהובא גם בתמים דעים (סי' רטז) שהטעם הוא, "כדי שלא יחשדו אותם הבעלי דין שמא שכחו אחת מהטענות". ולפ"ז אינו ענין לנפש האדם.

ויושם לפניו לאכול ויאמר עבד אברהם אנכי, א"ר יצחק מילתא דאית בך מגניא, קדים ואמרה. (בראשית רבה פ"ס ט)
דבר גנאי שיש בך - תקדים ותאמר.

אמר החכם מי שנכנס במקום שיש בו שני בני אדם וישב מבלי רשותם יהיה נמאס עד שיקום. (מבחר הפנינים נט א)

ואמר מי שמאריך בשיחתו יקוצו בני אדם בדברו. (מבחר הפנינים נט ג)

ואמר אל תשב עם הכבד כי ישיבתו דאגה. (מבחר הפנינים נט ט)

ואמר כאשר ידע הכבד [הטרחן] כי הוא כבד - איננו כבד. (מבחר הפנינים נט ח)

מהו ה' למה הרעות? בנוהג שבעולם בשר ודם האומר לחבירו למה אתה עושה כן, הוא כועס עליו... (שמות רבה ה כב)

א"ר אחא: אית איתתא דחכימא למשאל ואית איתתא דלא חכימא למשאל, אית איתתא דחכימא למשאל, אתיא לגבי מגירתא, תרעא פתיחא מדפק ליה, אמר לה שלמא עליך מגרתי, מה את עבידא? מה בעליך עביד? ומה בנייכי עבידין? אמרה לה טב נעול? מתיבא לה נעול מה את בעיא, אמרה לה אית ליך מקימה פלונית תתנון לי? אמרה לה אין. דלא חכימא למשאל, אזלא לגבי מגירתא, תרעא משקיף פתחה לה, אמרה לה אית ליך מקימה פלונית, אמרה לה לאו. (ויקרא רבה ה ח)

אמר ר' חנינא: אית אריס דחכים למשאל ואית אריס דלא חכים למשאל, דחכים למשאל חמי בגרמיה דשקע באריסותיה, עביד לב טב, סרק שעריה, מחוור מניה, אפיה טבין, יהיב חוטרא בידי, ועזקתא באצבעיה, ואזיל לגבי מרי עבידתא, והוא א"ל אתי בשלום אריס טב, מה את עביד? והוא א"ל טב, ומה ארעא עבידא? תזכי ותשבע מן פירי, מה תורי עבדין? תזכי ותשבע מן שמניהון, מה עזים עבדין? תזכי ותשבע מן גדיהון. א"ל מה את בעי? א"ל אית ליך דינרין תתנון לי? אמר ליה אם את בעי עשרים סב לך. דלא חכים למישאל, שעריה מקצץ, מניה צואן, אפיה בישין, אזל לגבי מרי עבידתא, משאל ליה, א"ל מה ארעא עבידא? א"ל הלואי מעלה מה דאפקינן בגווה, מה תורא עבדין אמר ליה תשישין, א"ל מה את בעי? אית ליך עשרה דינרין תתנון לי? א"ל זיל קום מה דאית לי גבך. (ויקרא רבה ה ח)

סבר פנים

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. (אבות א טו)

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות כיצד מלמד שאם נתן אדם לחברו כל מתנות טובות שבעולם ופניו כבושים בארץ מעלה עליו הכתוב כאלו לא נתן לו כלום. אבל המקבל את חבירו בסבר פנים יפות אפילו לא נתן לו כלום מעלה עליו הכתוב כאלו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם. (אבות דרבי נתן יג ד) ונפסק ברמב"ם (מתנות עניים פרק י הלכה ד) ושולחן ערוך (יורה דעה רמט סעיף ג).

תני אבימי בריה דרבי אבהו: יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם, ויש מטחינו בריחים ומביאו לחיי העולם הבא. (קידושין לא.)

פירש רש"י: פסיוני - עוף חשוב ושמן מין שליו שירד במדבר. וטורדו מן העולם - שנענש עליו שמראה לו צרות עין על סעודתו. ויש מטחינו בריחים - שהיא מלאכה קשה. ומביאו לעוה"ב - שמכבדו בדברו דברים טובים ונחומים והמלאכה מטיל עליו בלשון רכה מראה לו צורך השעה שאינן יכולין להתפרנס אלא ביגיעה זו ובגמרת ירושלמי גרס מעשה בשניהם מעשה באחד שהיה מאכיל לאביו פסיוני פעם אחת אמר לו אביו מאין לך כך אלה אמר לו סבא מה איכפת לך טחון ואכול כלומר לעוס ואכול הראהו שקשה לו ושוב מעשה באחד שהיה טחון בריחיים והיה לו אב זקן ושלח המלך בשביל אביו לבא לעבודת המלך אמר לו בנו אבא טחון ואני אלך תחתך לעבודת המלך שאין לה קצבה.

אמר רבי יוחנן טוב המלכין שיניים לחבירו יותר ממשקהו חלב (כתובות קיא.)
חיוך מטיב עם בני האדם יותר ממזון, וכך גם ניכר מהאמור לגבי צדקה 'הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, והמפייסו בי"א ברכות' (ב"ב).

ומלבד זאת יש בהוראה זו מסר נוסף, גדול ועצום: **ת ח ש ו ב !!**

הרי כל מי שמגדיר את עצמו 'אדם', חש והרגיש לא-פעם במתיקות של חיוך, כמה הוא מחיה, מרוה, מוסיף, וכו'. וכן להיפך, כל אחד ואחד טעם גם טעם את טעמו המר ו"חמיצותו" של "פרצוף חמוץ", או אפילו רק קריר ואדיש.
אם-כן בא ר' יוחנן במילים קדושות אלו, עונה ואומר: תחשוב! תסיק מסקנות! אם זה כל-כך מועיל, כל-כך נותן, תשתמש בזה! תתנהג לפי זה! אל תמשיך בשום פנים ואופן, כמו גולם אטום סתום חתום, להפגע לסבול ולכאוב מהתעלמויות, ו...לנהוג כך בדייקנות כלפי אחרים, לא מרוע ואכזריות אלא מחוסר שימוש בשכל. אל תהנה מחיוך, תתרגש תשתחרר, לעצמך בלבד!
זאת ועוד: 'אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הקדימו אדם שלום מעולם ואפילו נכרי בשוק' (ברכות יז). "שלא הקדימו אדם שלום מעולם!" "ואפילו נכרי!" הנהגה נצרכת מאוד לדור-זה, לשכל הקטנוני נדמה שרק אם יפנו אליו תחילה, ויצטרכו להתייחסותו, אז אנו "נכבד". חלילה מלפתוח באמירת שלום, לפנות ולהתייחס לאחר. בא רבן יוחנן בן זכאי, גדול הדור, "נכבד" לכל הדעות, ובהנהגה זו מכה על הקדקד, מורה ומתווה - לא זו הדרך שתעשה אותך "נכבד", אדרבה כדי להשביח את עצמך, את מהותך, תהיה אתה הראשון שמקדים ואומר שלום לכל אחד ואחד! הראשון שפונה ומתייחס לזולת, ובוה תוכל להשתבח ולומר: "מעולם לא הקדימני אדם שלום!"

הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות והמפייסו בדברים מתברך ב"א ברכות (בבא בתרא ו):

וירא יעקב את פני לבן, בר סירא אמר לבן אדם ישנה פניו בין לטוב ובין לרע. (בראשית רבה סוף פרשה עג)

ולכך העביר בהן בתחילה כפה רך [=ישראל במצרים], כדי שיעשו הלבנים בכל כחם ולראות כל יכולת שלהם, ולפי מספר שעשו ביום הראשון גזרו עליהם לעשות כל הימים. (שמות רבה ה יח)

חידוש

בנה בית חדש וקנה כלים חדשים, אומר ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. (ברכות נד).

וקנה כלים חדשים וכו': א"ר הונא לא שנו אלא שאין לו כיוצא בהן, אבל יש לו כיוצא בהן אי"צ לברך, ור' יוחנן אמר אפילו יש לו כיוצא בהן צריך לברך, מכלל דכי קנה וחזר וקנה דברי הכל אין צריך לברך. ואיכא דאמרי אמר רב הונא לא שנו אלא שלא קנה וחזר וקנה, אבל קנה וחזר וקנה אין צריך לברך, ור' יוחנן אמר אפילו קנה וחזר וקנה צריך לברך, מכלל דכי יש לו וקנה דברי הכל צריך לברך. (ברכות נט: ס.)

[חברותא: שנינו במשנה: בנה בית חדש וקנה כלים חדשים, אומר: "ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". אמר רב הונא: לא שנו שמברך כן, אלא כשאין לו כלים אחרים כיוצא בהן, אבל אם יש לו כבר כלים כיוצא בהן, אין צריך לברך. ורבי יוחנן אמר: אפילו יש לו בירושה כלים כיוצא בהן, צריך לברך. משום שלענין קניה הם חדשים אצלו. מדייקת הגמרא: מכלל, דכי קנה כלים, וחזר וקנה כלים אחרים כמותם דברי הכל אין צריך לברך על השניים. ורק כשנפלו לו הראשונים בירושה אמר רבי יוחנן שמברך על השניים כי הם ראשונים לקניה. ואיכא דאמרי את המחלוקת באופן אחר: אמר רב הונא: לא שנו שמברכים "שהחיינו" אף אם יש לו כיוצא בהן, אלא כשלא קנה וחזר וקנה, אלא הראשונים נפלו לו בירושה. אבל קנה כלים וחזר וקנה כיוצא בהם, אין צריך לברך. לפי שאף בקניה אינם חדשים. ורבי יוחנן אמר: אפילו קנה כלים והם עדיין בידו, וחזר וקנה כיוצא בהן, צריך לברך עליהם. מדייקת הגמרא: מכלל דכי יש לו כיוצא בהן בירושה, ושוב קנה אחרים, לדברי הכל צריך לברך עליהם]. פרטים אלו לכאורה תלויים ועומדים בדעתו של אדם, האם שמח אפילו כשיש לו כיוצא בהן או לא, או אפילו אם קנה וחזר וקנה. ולפי מה שנפסק להלכה שמברך גם כשיש לו כיוצא בהן, וגם כשקנה וחזר וקנה, ש"מ שיש לאדם שמחה מחפץ חדש גם באופנים אלו.

אשר אנכי מצוך היום. שלא יהו בעיניך כדיוטגמא ישנה שאין אדם סופנה, [אלא] כחדשה שהכל רצים לקראתה. (סיפרי ואתחנן ז)

תניא, היה ר"מ אומר: מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה - מפני שרגיל בה, וקץ בה, אמרה תורה: תהא טמאה שבעה ימים, כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה. (נדה לא:)

אמורה הייתי להנשא לאחי אמי, ועל ידי שגדלתי עמו בבית התכערתי בעיניו, והלך ונשא לו אשה אחרת ואינה נאה כמוני. (בראשית רבה יז ז)
וכן כתב הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג מט): כי לא יתעורר האדם לגוף אחד שהרגיל בו תמיד, כהתעוררו לגופות מתחדשות חלוקי הצורות והענינים.

מגמר בעתיקתא קשה מחדתא. (יומא כט)
ורש"י מפרש מי שלמד והסיח דעתו ושכח, קשה לחזור וללמוד מה ששכח יותר ממה שלא למד.

וכן נאמר נגילה ונשמחה בו, הגילה בו תהיה - פאשר נזפה להתעדרן מזיו שכינתו תמיד בלי הפסק, והשמחה תהיה - על ידי התחדשות חדושי תורה והתגלות עמקי סודותיה עד אין קץ. ואם היה ענג העולם הבא על בחינה אחת ועל מעמד אחד, לא היה הענג והנעם מרגש רק בתחלתו בהשגתו אותו, כמו שעינינו רואות בענג העולם הזה, שעיני הענג והעדרן אף ברגע הראשונה, אבל ענג תענוג של עולם הבא יהיה נוסף בכל עת מתוספת השגת אלהותו ותברך ועומק תורתו לכלי קץ. ובכל פעם נוסף דעת לדעת אותו יותר ויותר, ותתגבר תשקת הנפש להתדבק בו ית', ותהיה עודפת והולכת רגע אחר רגע, והוא אשר קראוהו חז"ל סעודת לויתן. ובאור לויתן ענין דבקות - כמו לוית חן (משלי א'), וזהו באור "לויתן זה יצרת לשחק בו", רוצה לומר כי השחוק היא שמחה פתאומית המגיעת לאדם, לכן אנחנו פאשר נבין ונשיג ידיעתו ית' ידיעה חדשה בכל פעם פפתע פתאום, (מה שאי אפשר להשיג בגוף נגוף ובחמר העכור), יתכן לומר "לשחק בו" שהוא נופל על שמחה פתאומית. (פירוש הגר"א לאיוב ג כא)

חכמה

הַפֶּר מִחֻשְׁבוֹת בָּאֵין סוֹד וּכְרֹב יוֹעֲצִים תִּקּוּם. (משלי טו כב)
מפרש רש"י: הפר מחשבות באין סוד - בלא עצה לא תקום מחשבה.

מִים עֲמֻקִּים עֶצָה כָּלֵב אִישׁ וְאִישׁ תְּבוּנָה יִדְלָנָה. (משלי כ ה)
גם לפי פשוטו היא ירידה לנפש האדם, שעצתו הרבה פעמים טמונה עמוק וצריך להיות נבון כדי להוציא אותה, ורש"י מפרש על דברי תורה: "מים עמוקים עצה בלב איש - הלכה בלב חכם סתומה. ואיש תבונה ידלנה - ותלמיד נבון בא ודלה אותה ממעיו", וגם לפי דבריו הוא ענין בנפש האדם שפעמים וצריך להיות תלמיד נבון כדי להוציא ההלכה מהרב. ויתכן שאף הרב עצמו לא יודע מההלכה הטמונה בליבו, ועל זה אמרו באבות "ומתלמידי יותר מכולם", שהתלמידים מחדדים את הרב עד שלו עצמו מתבררת ומתלטשת ההלכה שכבר ידע קודם, אבל לא חד וברור כמו אחרי המו"מ עם התלמידים.

מִחֻשְׁבוֹת בְּעֶצָה תִּכּוֹן וּבְתַחֲבֻלוֹת עֶשָׂה מְלַחֲמָה. (משלי כ יח)

ברוב חכמה רוב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב. (קהלת א יח)
כי ברב חכמה וגו' - כל זמן שאדם מרבה בחכמה מרבה בכעס. (מדרש רבה שם, מובא בתורה תמימה)

הַחֲכָמָה תִּעֲזֹ לְחֻכָּם מַעֲשֶׂה שְׁלִיטִים אֲשֶׁר הָיוּ בְּעִיר. (קהלת ז יט)
החכמה תעוז לחכם - זו תשובה ומעשים טובים, מעשרה שליטים שתי עינים ושתי אזנים ושתי ידים ושתי רגלים וראש הגוייה ופה. (נדרים לב:)

בן זומא אומר: איזהו חכם - הלומד מכל אדם, שנאמר (תהלים קיט) מכל מלמדי השכלתי כי עדוותיך שיחה לי. (אבות פ"ד מ"א)
הרמב"ם כתב בהקדמה לשמונה פרקים: "שמע האמת ממי שאמרו", ומן הסתם משנה הנזכרת היא המקור לכך. ומכל מקום כתב הסמ"ע (חושן משפט ג סעיף יד): דידעת שפסקי הבעלי בתים ופסקי הלומדים הם שני הפכים".

אין חכם כבעל הנסיון. (בעל העקידה שער יד).
לכאורה יש ראייה לזה ממסכת קידושין (לג.): ר' יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי, אמר: כמה הרפתקי עדו עלייהו דהני. רבא מיקם לא קאי, הידור עבד להו. אביי יהיב ידא לסבי.

הכל שוחטין - הכל מוחזקין שוחטין... חוץ מחרש שוטה וקטן דאפילו דיעבד נמי לא, שמא ישהו, שמא ידרסו, ושמא יחלידו. (חולין ג:)
פירש רש"י: דאפילו דיעבד - ויודעין הלכות שחיטה לא דתמיד הם מוחזקים לקלקל שאין בהן דעת. הרי שמי שאין בו דעת אפילו לבסוף לא קלקל, מ"מ הוא "מוחזק" לקלקל.
כי העושק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה (קהלת ז ז) - כשחכם מתעסק בדברים הרבה מערבבין אותו מן החכמה. (שמות רבה ו ב)

בנוהג שבעולם, אדם יש לו זהב וכסף אבנים טובות ומרגליות, וכל כלי חמדה שבעולם, וטובה ודעת אין בו, מה קנייה יש לו?
מתלא אמר דעה קנית מה חסרת, דעה חסרת מה קנית. (ויקרא רבה א ו, מדרש תנחומא ויקרא סוף א)

הבדלים שבין הכסיל לחכם
בקשת החכמה והמוסר

דָּרַךְ אֲוִיל יִשָּׁר בְּעֵינָיו וְשָׁמַע לְעֶצָה חָכָם (משלי יב טו)

יֵשׁ דָּרַךְ יִשָּׁר לִפְנֵי אִישׁ וְאַחֲרֵיתָהּ דָּרֶכֶי מָוֶת (משלי יד יב)

ועל זה הדרך: "יודעין רשעים שדרכם למיתה, ויש להם חלב על כסלם. שמא תאמר שכחה היא מהן - תלמוד לומר ואחריהם בפייהם ירצו סלה" (שבת לא:). וכן "רשעים אפילו על פיתחה של גיהנום אינן עושין תשובה" (עירובין יט.).
ובספר סדר היום בהקדמה לביאור על קהלת כתב: ובטחתי בחסד אל יתן לפתאים ערמה, לפרש המגילה הזאת ביאור היטב קרוב אל השכל ומוצאותיה ממנה, ומהם נכיר מה היא החכמה התלויה בה, לפקוח עינים עורות, ולהוציא אסירים ממסגרות, ונכלאים בבור פתיותם, והנצללים במצולות שכלותם, ללכת בשרירות לבם הרע, לרדוף אחרי הבלי העולם ודמיונותיו ותאותיו, ואם לא ידעו כי מרה תהיה באחרונה וסופם לנפול בחרב חרב נוקמת נקם ברית, ועתיד ליתן דין וחשבון על כל המעשה".

וידוע מה שכתב רבי ישראל מסלנט בתחילת "איגרת המוסר": "האדם חפשי בדמיונו ואסור במושכלו, דמיונו מוליכו שובב בדרך לב רצונו, כל יחית מהעתיד הודאי, עת יפקוד ה' על כל מפעליו ובשפטים קשים יוסר, כל ילכד זר בגללו הוא לבדו ישא פרי חטאו, אחד הוא עושה העבירה והנענש, מרה היא כל יאמר האדם זה חלי ואשאנו... אוי לדמיון, אויב הרע הלזה, מידינו הוא, בכחנו להרחיקו, בתתנו און קשבת אל השכל, להשכיל על דבר אמת, לחשוב שכל עבירה נגד הפסדה, ומה נעשה? הדמיון נחל שוטף והשכל יטבע אם לא נוליכנו באניה, היא רגשת הנפש וסערת הרוח".

אחד המסרים הבולטים במאמרים הנ"ל היא שלא חייבים להרגיש שעושים חטא ועבירה, ולא מוכרח שנכשלים בהם מתוך ידיעה ברורה והכרה, אלא הרבה פעמים היא "צלילה במצולות שכלם", שקיעה בעסקי העולם הזה, דמיונותיו, תאוותיו, "טביעת השכל בנחל הדמיון השוטף", כשזה קורה בעצם אי-שימת הלב וחוסר הזהירות, כמו כל צלילה ושטפון. והם הם הפסוקים כאן: "דרך אויל ישר בעיניו" "דרך ישר לפני איש", לא רואים את הסכנה שבדרכים אלו, אז מובן שלא נוהרים בהם. לכן המדד הוא כל הזמן, אם לא נסחפים לעסקי העולם יותר מהצורך, בשביל הנאות ובילויים נטו, ולא רק רוגע ושלום. אם לא מתעניינים בעולם ברמה שהיא כבר "רדיפה" ו"שקיעה" במה שהוא מציע.

ורבי ישראל מסלנט מחדד שה"אוניה" לשמירת השכל מטביעה, היא "רגשת הנפש וסערת הרוח", יתכן וכוונתו לומר שכיון שמה שהעולם הזה סוחף ומטביע הוא בגלל הריגושים והחויות שהוא מציע, תשובת המשקל נגדו היא לא סגפנות! זו רק תקשה על השחרור מכבליו, לכן ה"אוניה" שמציפה את השכל מעל המים היא "ריגשת הנפש וסערת הרוח", היינו ריגושים וחויות רוחניות כנגד הריגושים והחויות הגשמיות, הם ישאו את השכל מעל הגלי-ההנאה הסוערים שהעולם מציע.

חֲכָם יֵרָא וְסֵר מֶרֶע וְכָסִיל מִתַּעֲבָר וּבֹטֵחַ. (משלי יד טז)

בְּקֶשׁ לֶץ חֲכָמָה וְאֵין וְדַעַת לְנִבּוֹן נִקָּל. (משלי יד ו)

אֱהָב מוֹסֵר אֱהָב דָּעַת וְשֹׂנֵא תוֹכַחַת בָּעַר. (משלי יב א)

על מהות זו כתב שלמה הרבה פעמים, שאהבת תוכחה ומוסר נובעת מחכמה, ומההכרה שזה יקדם אותו בחיים, וכמו שכתב להלן (יג א) "בן חכם מוסר אב וְלֶץ לֹא שָׁמַע גְּעָרָה".

אֲוִיל יִנְאָץ מוֹסֵר אָבִיו וְשֹׁמֵר תוֹכַחַת יַעֲרֵם. (משלי טו ה)

לֹא יֵאָהֵב לֶץ הוֹכַח לוֹ אֶל חַכְמִים לֹא יִלֵּךְ. (משלי טו יב)

נִחְלוּ פְתָאִים אֲוִלֹת וְעֲרוּמִים יִכְתְּרוּ דָּעַת. (משלי יד יח)

אֲוִלֹת שִׁמְחָה לַחֲסֵר לֵב וְאִישׁ תְּבוּנָה יִישֹׁר לֵכֶת. (משלי טו כא)

מפרש רש"י: איולת שמחה - היא לחסר לב.

וְגַם בְּדֶרֶךְ כְּשֶׁסָּכַל הָלַךְ לְבוֹ חֲסֵר וְאָמַר לִפְלִי סָכַל הוּא. (קהלת י ג)

מפרש רש"י: בהליכתו ובדבורו הכל מכירין שהוא שוטה.

פִּי כָסִיל מִחֲתָה לוֹ וּשְׁפָתָיו מוֹקֵשׁ נַפְשׁוֹ. (משלי יח ז)

משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלימה (משלי יח יג)

פְּתִי יֶאֱמִין לְכָל דְּבָר וְעָרוֹם יָבִין לְאַשְׁרוֹ. (משלי יד טו)

אֶת פְּנֵי מִבִּין חֲכָמָה וְעֵינָיו כָּסִיל בְּקֶצֶה אֶרֶץ. (משלי יז כד)

כָּבֵד אָבִין וְנֹטֵל הַחֹל וְכַעַס אֲוִיל כְּבֹד מְשֻׁנִּיָּהֶם. (משלי כז ג)

בפשוטו נראה שמוזהיר מהכעס של הטיפש, שאינו שולט בעצמו ומי יודע מה יעשה בחמתו, וכמו שאמרו (עירובין סה:): שכעס הוא אחד הדברים שאדם נבדק בהם. אבל רש"י מפרש: "וכעס אויל - שהאויל מכעיס להקב"ה גורם להביא כעס לעולם", וצ"ע אם כוונתו לפשוטו של מקרא או לפי מדרשו.

בּוֹטֵחַ בְּלִבּוֹ הוּא כָּסִיל וְהוֹלֵךְ בְּחֲכָמָה הוּא יִמָּלֵט. (משלי כח כו)

כָּל רוּחוֹ יוֹצִיא כָּסִיל וְחֲכָם בְּאַחֹר יִשְׁבְּחָנָה. (משלי כט יא)

הדא הוא דכתיב: כל רוחו יוציא כסיל וחכם באחור ישבחנה, הכסיל מוציא כל דבריו בפעם אחת כשיבא לריב עם חבירו וחכם באחור הוא מסלקו. (שמות רבה ט ז)

מהמדרש נראה שדרך הכסיל להוציא כל טענותיו ומענותיו בפעם אחת, ואז החכם יכול להדוף אותם בכמה מילים. וכעין זה ברש"י מפרש: "באחור ישבחנה - כשיוציא הכסיל כל רוחו, בא החכם וישפילנו במענה לשוננו", משמע שהפסוק עוסק בוויכוח בין כסיל לחכם ולא בטבע הכללי של הכסיל. וכך הוא במצודת דוד: "דרך הכסיל בעת יכעס הוא מוציא מן השפה ולחוץ כל כעסו ובקול שאון והחכם יבוא באחרונה וישקוט כעסו וישפילנה במענה לשון חכמה ובמתק שפתי דעת". ומכל מקום גם לדרך זו יש כאן גילוי על נפשות הכסיל והחכם.

עוד יש משמעות בפסוק, שהכסיל דברן ופטפטן, כאומרם "איסתירא בלגינא קיש קיש קריא" שככל שהאדם ריק מתוכן כך הוא מרבה להרעיש ולהשמיע את קולו ודעותיו.

פִּי כָקוֹל הַסִּירִים תַּחַת הַסִּיר כֵּן שְׁחוֹק הַכָּסִיל וְגַם זֶה הַכָּל. (קהלת ז ו)

פירש רש"י: תחת הסיר - תחת סיר נחשת הכפוי על תבערת קוצים והם מקשקשים לתוכה אמר רבי יהושע בן לוי כל קיסיא כד אינון דלקין לית קלהון אזיל ברם הלין סירייתא קלהון אזיל למימר אף אנן מן קיסיא מודיעים אף אנו מן העצים ויש צורך בנו אף הכסילים מרבים דברים לומר גם אנו מן החשובים. גם זה הבל - ועמל הוא שמסר הקדוש ברוך הוא לבריות להיות יגיעים ומקנתרים בהם.

הירידה הפשוטה לנפש בפסוק זה היא השחוק הקולני של הכסיל, אבל מרש"י נראה ב' ירידות אחרות, שהפסוק לא עוסק רק בשחוק אלא בכלליות דיבור הכסיל, ושהתופעה הזו גורמת לבריות עמל ויגיעה נפשיים לסבול את רוב הדיבור של הכסיל.

טפשות

וְגַם בְּדֶרֶךְ כְּשֶׁסָּכַל הָלַךְ לְבוֹ חֶסֶד וְאָמַר לְכָל סָכַל הוּא. (קהלת י ג)
פירש רש"י: בהליכתו ובדבורו הכל מכירין שהוא שוטה.

חמדה

לא תחמוד (שמות כ יד)

ידועים דברי האבן עזרא כאן: אנשים רבים יתמהו על זאת המצוה, איך יהיה אדם שלא יחמוד דבר יפה בלבו, כל מה שהוא נחמד למראה עיניו? ועתה אתן לך משל. דע: כי איש כפרי שיש לו דעת נכונה, והוא ראה בת מלך שהיא יפה, לא יחמוד אותה בלבו שישכב עמה, כי ידע כי זה לא יתכן. ואל תחשוב זה הכפרי שהוא כאחד מן המשוגעים, שיתאוה שיהיה לו כנפים לעוף השמים, ולא יתכן להיות, כאשר אין אדם מתאוה לשכב עם אמו אעפ"י שהיא יפה, כי הרגילוהו מנעוריו לדעת שהיא אסורה לו. ככה כל משכיל צריך שידע, כי אשה יפה או ממון לא ימצאנו אדם בעבור חכמתו ודעתו, רק כאשר חלק לו ה'... ובעבור זה המשכיל לא יתאוה ולא יחמוד, ואחר שידע שאשת רעהו אסרה השם לו, יותר היא נשגבה בעיניו מבת מלך בלב הכפרי, על כן הוא ישמח בחלקו ואל ישים אל לבו לחמוד ולהתאוות דבר שאינו שלו, כי ידע שהשם לא רצה לתת לו, לא יוכל לקחתו בכחו ובמחשבותיו ותחבולותיו, ע"כ יבטח בבוראו שיכלכלנו ויעשה הטוב בעיניו.

בקש כסף וזהב והם חמדה, שנאמר (חגי ב) ובאו חמדת כל הגוים, בקש נשים והם חמדה שנאמר (יחזקאל כד) בן אדם הנני לוקח ממך את מחמד עיניך וגו', בקש בנים והם חמדה שנאמר (יהושע ט) והמתי מחמדי בטנם. (שמות רבה ג ח)

אמר החכם: מי שמבקש יותר מצרכו טורד נפשו מתועלתו. (מבחר הפנינים י א)

ונאמר, כי מלך אחד אמר לחכם אלו היית שואל ממני הייתי מספיק לך כל ימך, אמר לו ולמה אשאל ממך ואני עשיר ממך. אמר לו המלך ואתה האריך עשיר ממני? אמר לו מפני שאני מסתפק במעט אשר לי יותר ממה שאתה מסתפק ברב אשר לך! (מבחר הפנינים י ב-ג)

ואמר [=החכם]: מי שרצה מן העולם כדי ספקו, יהיה המעט מספיק לו. (מבחר הפנינים י ז)

ואמר [=החכם]: העושר הגדול עזיבת החמדה. (מבחר הפנינים י י)

ואמר [=החכם]: עושר הנפש טוב מעושר הממון. (מבחר הפנינים י יג)

ואמר [=החכם]: ראש ההסתפקות והזריזות שלא יגדל בעיניך הרב של זולתך ולא ימעט בעיניך המעט שלך. (מבחר הפנינים י יד)

ואמר [=החכם]: כשימעט בעיניך מה שאתה בו, זכור הצר שבעניינים שעברו עליך [=צרות], ויהיה די לך בשלוה, כי אין ממנה תמורה כשתפקד. (מבחר הפנינים י טו)

ואמרו הנהיג הנפש כדי הספוק, ואם לא היא תבקש ממך יותר מספוקה. (מבחר הפנינים י יז)

חן

שָׁכַל טוֹב יִתֵּן חֵן וְדֶרֶךְ בְּגִדִים אֵיתָן (משלי יג טו)

פירש רש"י: איתן - קשה לו ולאחרים. ופסוק זה הוא כדברי רבי במסכת אבות (פ"ב מ"א) "איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו תפארת לו מן האדם."

לענויים יתן...

אמר רבי יוחנן, שלשה חינוות הן: חן מקום על יושביו, חן אשה על בעלה, חן מקח על מקחו. (סוטה מז.)
חד תלמיד מן דר' איסי הוה יתיב קומי הוה מסבר ליה ולא סבר, אמר ליה למה לית את סבר, אמר ליה דאנא גלי מן אתרי, אמר ליה מהידן את, אמר ליה מן גובת שמי, אמר ליה ומה הינן אויריה, אמר ליה כד מינוקא מתיליד תמן אנן גבלין אדמדמני וטישין מוחיה דלא יכלוניה יתושייה, אמר ברוך שנתן חן מקום על יושביו... (בראשית רבה (מהדר' אלבק) פרשה לד)
ובחופת אליהו נוסף: חן תורה על עושיה. (הובא בראשית חכמה, ח"ג עמ' קנו, מהדר' י-ם תש"ס)

הם [=השבטים] יצאו את העיר לא הרחיקו, אמר יוסף אם ירחיקו אין כל בריה יכולה להן, קום רדוף כל זמן שאימת העיר עליהן... (מדרש תנחומא מקץ י)
נמצא כאן דבר והיפוכו "חן מקום על יושביו" ו"אימת מקום זר" על האורחים והזרים שבו.

חביב

מטה ושלחן וכסא ומנורה לאו אינן כתיקון דשמושא, דהא כסא קא בעי בקדמיתא ולבתר שלחן לבתר מנורה לבתר מטה, אמאי אקדימת מטה בגין דהיא חביבה עליה יתיר מכלא, ואקדים בר נש מה דחביב עליה. (זוהר ח"ב מד.)
לכאורה נראה שהכוונה לאשה השונמית, שהמיטה היתה חביבה עליה לפי שבה גילתה את קדושת אלישע, אבל יש מפרשים שהכוונה לאלישע, כי האורח הבא מן הדרך חביבה המיטה לנוח עליה.

וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשונה, הדא אמרה אחרון אחרון חביב. (בראשית רבה עח ח)
לכאורה סותר הציטוט הקודם שאת החביב מזכירים בראשונה.

תרי קלי לא משתמע... בהלל ובמגילה אפילו עשרה קורין, אלמא כיון דחביב יהיב דעתיה, הכא נמי בשופר כיון דחביב יהיב דעתיה. (ר"ה כז.)

חברותא: שני קולות אינם נשמעים, אבל בהלל ובמגילה אפילו עשרה קורין בבת אחת והשומעים יוצאים ידי חובתם, אלמא - מכאן למדנו כיון דחביב יהיב דעתיה - מה שחביב על האדם הוא נותן דעתו ומקשיב אף שהוא שומע שני קולות יחד.
והנה רש"י מפרש שהיא "חדשה" לו, ולכאורה נטה מהפשט הפשוט ש"חביב" עניינו אהוב ונעים וכדומה והסיט את הפירוש ל"חדש". ושמא הוא מטעם שכתבו כמה ראשונים בשם הראב"ד, שאין מברכים שהחיינו על עשיית שופר לפי שמזכיר חרדת הדין, א"כ כיון שהסוגיא עוסקת כאן גם בשמיעת שופר מכמה אנשים, א"א לפרש "חביבות" כפשוטה, לכן פרש"י מצד החידוש, שמטעם זה נותנים את הדעת לשמוע אפילו משני קולות.

ובספר יום תרועה (ר"ה שם) כתב דלולי דברי רש"י היה אפשר שהחביבות בשופר הוא מה שמכניס זכרונם של ישראל לפני אביהם שבשמים, ובהלל ומגילה הוא הניסים שארעו בהם לישראל. אכן מכך שרש"י לא פירש כן, אולי אפש"ל דבכדי שהאדם הגשמי יתן דעתו צריך הנאה גשמית, ולכן דוקא הנאת חידוש גורמת זאת ולא הבנה שכלית בתועלת התקיעה.

ומפני כן, כי היא כל עיקרן של ישראל ובעבורה נגאלו ועלו לכל הגדולה שעלו אליה, נצטוינו למנות ממחרת יום טוב של פסח עד יום נתינת התורה, להראות בנפשנו החפץ הגדול אל היום הנכבד הנכסף ללבנו, כעבד ישאף צל, וימנה תמיד מתי יבוא העת הנכסף אליו שיצא לחירות, כי המנין מראה לאדם כי כל ישעו וכל חפצו להגיע אל הזמן ההוא. (החינוך מצודה שו)
וכן המנין של ישראל בתורה להראות חיבתו.

יופי

מלך מסתפר בכל יום, שנאמר מלך ביפיו תחזינה עיניך. כהן גדול מערב שבת, אמר רב שמואל בר נחמן אמר רבי יוחנן: הואיל ומשמרות מתחדשות. (סנהדרין כב.)

פירש המאירי: המלך צריך לו שיהא מתהדר ביופי תמיד, ושלא יראה בו שום נוול, כדי שלא יקל מוראו ומפני זה אמרו עליו שמסתפר בכל יום. וכן לגבי כהן גדול פירש רש"י: מתחלפות ומתחדשות בשבת, זו יוצאה וזו נכנסת, וצריך להסתפר מפני משמרת חדשה זו הנכנסת שיראוהו ביופי. ואף שאין צריך שכהן גדול יהיה נוכח בחילוף המשמרות, וא"כ אפשר שלא יראו אותו כלל, ביאר בערוך לנר (סנהדרין שם) עפ"י התוס' במס' חגיגה (יז. ד"ה אין כהן) בשם הירושלמי, דכהן גדול היה רגיל לעבוד בשבת ויו"ט, ולכן היה מצוי שיראו אותו בחילוף המשמרות שהיה בשבת. וכן פסק הרמב"ם (מלכים פ"ב ה"ה): "המלך מסתפר בכל יום, ומתקן עצמו, ומתנאה בלבושין מפוארין, שנאמר מלך ביופיו תחזינה עיניך".

ויש להבין מה יש למלך להסתפר בכל יום? איזה שיער יש להוריד שם? יתכן שאין הענין בגילוח השיער, אלא שמ"מ כשהקצוות מסופרים זה משווה מראה רענן, נקי, מה שאומר שלא רוצים רק את היופי והרושם אלא אפילו את הרעננות ואת מה שהיא משפיעה על נפש הרואים. [מדברי המאירי נראה שזה נוגע יותר לענין מורא מן המלך].

נוי לת"ח בפרקי אבות.

ובני חלאה צרת וצהר ואתנן, צרת - שנעשית צרה לחברותיה. (סוטה יב. שמות רבה א יז). פירש רש"י: צרה לחברותיה - מתקנאות ביופיה.

אתנן - שכל הרואה אותה מוליך אתנן לאשתו. (סוטה יב. שמות רבה א יז). פירש רש"י: מוליך אתנן לאשתו - שהיה מתאוה למשכב נשים. וצ"ע מה ההבדל בין זה להמובא להלן על עכסה, שכל הרואה כועס על אשתו.

ולמה נקרא שמה עכסה - שכל הרואה אותה כועס על אשתו. (תמורה טז). פירש רש"י: מתוך יופיה. אבל התוספות בתענית (ד). כתבו מרוב צניעותה, וצ"ב למה רוב צניעות גורם קנאה לאחרים. וראה לעיל לגבי "אתנן" שכל הרואה אותה שולח אתנן לאשתו.

אשה חשובה בין אנשים ושאניה חשובה בין הנשים. (ע"ז כה:). משמעות הגמרא ד"חשובה בין אנשים" היא שררה וקירוב למלכות, ו"חשובה בין הנשים" היא יופי. הרי ששררה יותר גורמת חשיבות אצל אנשים, ואילו יופי יותר קובע חשיבות בין הנשים. וכך נראה מהגמ' דלהלן.

באשה חשובה עסקינן, דאמר לא ניחא לי דאיתאסר בקרובותיה... איהי בכל דהו ניחא לה (כתובות עה). גם מכאן נראה שאצל האנשים החשיבות תוספת מקום, עכ"פ לענין נישואין, ואילו נשים מסתפקות בכל דהו, ולא חשוב להם יחוס.

צָנָאָר אִיהוּ שְׁפִירוּ דְּכָל גּוּפָא (בראשית רט:). ובסוטה שיש בחינת צואר של מעלה.

אסור לאדם לקדש אשה עד שיראנה, שמא יראה בה דבר מגונה ותתגנה עליו, והתורה אמרה ואהבת לרעך כמוך. (קידושין מא).

אשה יפה אשרי בעלה מספר ימיו כפולים. (סנהדרין). פירש רש"י: שכן שמרוב הנאה חשוב כפליים.

אין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה, ולא מגרש עיר ולא עיר מגרש. אמר רבי אלעזר: במה דברים אמורים - בערי הלויים, אבל בערי ישראל עושין וכו'. (ערכין לג:). מפרש רש"י: מגרש פנוי מכלום ואין בו בית ואין זורעין אותן - אלא נוי הוא לעיר.

הנוי והכח והעושר... יפה להם (פרקי אבות). וכן ביארו לגבי הנביאים.

וכ"כ החינוך (מצוה תקכו) בטעם שכהן משוח מלחמה הוא כעין כהן גדול ולבוש ח' בגדים: "שהאדם נשמע יותר כשהוא נכבד, ציטוה התורה להיות הממונה לחזק בדברים טובים מן הכהנים שהם מבחר העם".

עיר קטנה ואנשים בה מעט ויבא אליה מלך גדול וסבב אתה ובה עליה מצודים גדלים. ומצא בה איש מספן חכם ומלט הוא את העיר בחכמתו ואדם לא זכר את האיש המספן ההוא. ואמרתי אני טובה חכמה מגבורה וחכמת המספן בזויה ודבריו אינם נשמעים. (קהלת פרק ט יד-טז)

קבל האמת ממי שאמרה.

ושמע האמת ממי שאמר, ואפשר שאביא לפעמים מאמר אחד כולו מספר המפורסם בלשוננו ואין בכל זה רוע [=שלא הזכרתי שם המחבר], ואיני מתפאר במה שאמרו מי שקדם - שאני כבר התוודתי [=שדברי מלוקטים משל אחרים], ואף על פי שלא אזכיר אמר פלוני אמר פלוני שזה אריכות אין בו תועלת. ואפשר לפעמים ששם האיש ההוא יכניס בלב מי שאין תבונה בו - שזה

הדבר נפסד, ויש בו תוך רע שלא ידעהו. ומפני זה ראיתי שלא לזכור האומר, הואיל וכוונתי שתושג התועלת לקורא, ושנבאר לו העניינים הצפונים בזאת המסכתא. (הרמב"ם בהקדמתו לשמונה פרקים)
כך דרך העולם למדוד את הדברים על פי האומר, אם הוא אינו מקובל עליהם לא יקבלו ממנו אף דבר ברור ופשוט, ואם הוא רצוי לפנייהם עלולים לקבל ממנו ללא ביקורת.

חשד

לא לעבור על פתח בהכנ"ס בשעת התפילה, לא להתפלל בחורבה, לא לצאת יחידי בלילה, לא לצאת מבושם, נר חנוכה מפני החשד, איסורי מראית העין בשבת ועוד מקומות.

דבי רבי שילא אמרי: זה הנותן צדקה לאשה בסתר, דקא מייתי לה לידי חשדא. (חגיגה ה.).

תפילין אין קושרין אותן אלא במינן, בין ירוקות בין שחורות בין לבנות, אדומות לא יעשה מפני גנאי ודבר אחר... אי מבפנים מאי גנאי ודבר אחר איכא? זימנין דמתהפכין ליה. (מנחות לה.).
פירש רש"י: שמא יאמרו גרדן הוא ומדם חטטיו נצבעו והאדימו הרצועות, ודבר אחר - שמא יאמרו אשתו נדה בעל ונצבעו בדם.

היו מסובין בסעודה ויצא אחד להטיל מים, נוטל ידו אחת ששפשף בה. ואינו נוטל אלא בפני כולם, שלא יחשדוהו שלא נטל. הג"ה וכו'. והני מילי לשתות, אבל לאכול נוטל אפילו בחוץ, דמידע ידעי דאנינא (פי' שמתטרפת ומתבלבלת דעתו) דעתיה ולא אכל בלא נטילה. (שו"ע או"ח קע סעיף א, מיומא ל.)
מכל דברי חז"ל הללו עולה תמונה לא מחמיאה שהאינסטינקט הראשוני שלנו הוא לדון לכף חוב! באיזה שלא יהיה כמו שלל הדוגמאות שלפנינו, אם אפשר לפרש אותו לב' צדדים הוא יתפרש לצד השלילי! ולכן, כדי שלא ייוצר זלזול ואדישות בדקדוק ההלכה, צריכים לחשב מראש את התכונה הזאת, ולא לעשות בפרהסיא מעשים שיכולים להתפרש לחובה!

גוי שקיבל קיבולת מישראל אפילו היה חוץ לתחום אינו מניחו לעשותו במועד, שהכל יודעין שמלאכה זו של ישראל ויחשדו אותו שהוא שכר את הגוי לעשות לו במועד, שאין הכל יודעין הפרש שיש בין השכיר ובין הקבלן ולפיכך אסור. (הלכות יו"ט פ"ז הלכה כה)

ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרים, אמר רבי יוחנן למדתך תורה דרך ארץ שהנשבע בפני חבירו לא יתירנו אלא בפניו שלא יחשדנו שהוא נשבע לשקר, שכן אתה מוצא שמשה נשבע ליתרו והלך למדין והתיר שבועתו בפניו. (שמות רבה ה ד)

ט

טבע האדם
כללי

כָּל דָּרָכַי אִישׁ זֶה בְּעֵינָיו וְגו' (משלי טז ב)
הַפֶּכֶךְ דֶּרֶךְ אִישׁ וְזֶה דֶּרֶךְ יֵשׁוּעַ פְּעֻלּוֹ. (משלי כא ח)
בּוֹטֵחַ בְּלִבּוֹ הוּא כְּסִיל וְהוֹלֵךְ בְּחִכְמָה הוּא יִמְלֹט. (משלי כח כו)
גַּם בְּמַעַלְלָיו יִתְנַכֵּר נֶעַר אִם זֶה וְאִם יֵשׁוּעַ פְּעֻלּוֹ. (משלי כ יא)
אוֹלֵת קְשׁוּיָה כָּלֵב נֶעַר שֶׁכֵּט מוֹסֵר יֶרֶחֻקָּהּ מִמֶּנּוּ. (משלי כב טו)
לֵב יוֹדֵעַ מִנֶּת נִפְשׁוֹ וּבִשְׁמִתָּתוֹ לֹא יִתְעַרֵּב זֶר. (משלי יד י)
גַּם בְּשִׁחוּק יִכָּאֵב לֵב וְאַחֲרִיתָהּ שְׂמֵחָה תּוֹגֶה. (משלי יד יג)
דָּאָה כָּלֵב אִישׁ יִשְׁחָנָה וְדָכָר טוֹב יִשְׁמָחָנָה. (משלי יב כה)
רַב אָדָם יִקְרָא אִישׁ חֲסִדוֹ וְאִישׁ אֱמוּנִים מִי יִמָּצָא. (משלי כ ו)
פירש רש"י: רב אדם יקרא איש חסדו - הרבה יש בני אדם הבוטחים אל אוהביהם, המבטיחים אותם חסד וקוראים להם בעת דוחקם. איש חסדו - המבטיח לו לעשות חסד. ואיש אמונים מי ימצא - המבטיח ועושה. וכמו שאמר דוד המלך בתהילים "אל תבטחו בנדיבים" וגו' היינו אפילו בבני אדם שאפיים נדיב - אין לבטוח.
מִים קָרִים עַל נֶפֶשׁ עֵיפָה וְשִׁמוּעָה טוֹכָה מֶאֱרֶץ מֶרְחָק. (משלי כה כה)

תָּאָה נִהְיָה תִּעְרָב לְנֶפֶשׁ וְתוֹעֵבַת כְּסִילִים סוּר מֶרַע (משלי יג כ)
רש"י: תערב לנפש - כשבאה תאוותו לו לאדם, היא ערבה לנפשו, ולכך תועבת כסיל לסור מרע, לפי שערב להם למלא תאוותם.

וְהָיָה עִמָּךְ שְׁמִיעִי בֶן־גֵּרָא בֶן־הִימִינִי מִבְּחָרִים וְהוּא קָלְלֵנִי קָלְלָה נְמֻרָצָת בְּיוֹם לְכָתִי מִחֲנָנִים וְהוּא יִרְדּוּ לְקִרְאָתִי הִירְדֵּן וְאֶשְׁבַּע לוֹ בְּיָלֶנֶק לֵאמֹר אִם־אֶמְיָתְךָ בְּחָרְבִי. וְעַתָּה אֶל־תִּנְקְהוּ כִּי אִישׁ חָכָם אֶתָּה וְיִדְעָתָ אֶת־אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לּוֹ וְהוֹרְדָתָ אֶת־שִׁיכְתּוֹ בְּדָם שְׁאֹל. וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ וַיִּקְרָא לְשִׁמְעִי וַיֹּאמֶר לוֹ בְּנֵה לִּי בֵּית בִּירוּשָׁלַיִם וַיִּשְׁבַּת יִשָּׁם וְלֹא תֵצֵא מִשָּׁם אָנָּה וְאָנָּה. וְהִיא בְּיוֹם צֵאתְךָ וְעֵבֶרְתָּ אֶת־נַחַל קְדְרוֹן יָדוּעַ תִּדְעַ כִּי מוֹת תָּמוּת דַּמְךָ יִהְיֶה בְּרֹאשְׁךָ. (מלכים א פרק ב ח-ט)

בשיחות מוסר (מאמר ל) כותב שהניסיון של שימעי היה דוקא כי נאסר עליו לצאת, והוא קושי גדול להיות מוכרח, והתרה בו כדי לחזק בו את התחושה שהוא מוכרח להשאר בירושלים, ואז ירצה לצאת ממצבו. וכך ביאר הגר"ח קנייבסקי שליט"א בטעמא דקרא. אמנם מכל המפרשים לא נראה כן, ולא הלכו בדרך זו שהאסור מכריח את האדם לעבור עליו.

רב ששת כל תלתי יומין מהדר ליה תלמודיה, ותלי וקאי בעיברא דדשא ואמר, חדאי נפשאי, חדאי נפשאי, לך קראי לך תנאי. איני? והאמר רבי אלעזר אילמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי? מעיקרא כי עביד איניש - אדעתא דנפשיה קא עביד. (פסחים סח:)

קרבם בתימו לעולם. רבי יודן אמר מה סבורים הרשעים שקרבם בתימו לעולם ומשכנותם לדור ודור. (ילקוט שמעוני תהלים רמז תשנח)

תא חזי: בר נש אזיל בהאי עלמא, והוא חשיב דייליה הוא תדיר, וישתאר בגויה לדרי דריין. (זהר ח"ג קכו).
תרגום: בן אדם הולך בעולם הזה, וחושב שהוא שלו תמיד, וישאר בו לדורי דורות.

דאמר רבי חנינא: משל לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו - דומה עליו ככלי קטן, קטן ואין לו - דומה עליו ככלי גדול. (ברכות לג:)

דאמר רב יהודה אמר שמואל: מעשה בתלמידו של רבי מאיר שנכנס אחריו לבית המרחץ, ובקש להדיח קרקע. ואמר לו: אין מדיחין. לסוך לו קרקע, אמר לו: אין סכין. (שבת מ:)
פירש רש"י: אין מדיחין - דלמא אתי לאשווי גומות.
וכתב הרמב"ם בהלכות שבת (פרק כא הלכה ג): נשים המשחקות באגוזים ושקדים וכיוצא בהן, אסורות לשחק בהן בשבת - שמא יבאו להשוות גומות.
ואסור לכבד את הקרקע - שמא ישוה גומות, אלא א"כ היה רצוף באבנים.
ומותר לזלף מים על גבי הקרקע, ואינו חושש שמא ישוה גומות - שהרי אינו מתכוין לכך.
אין סכין את הקרקע ואפילו היה רצוף באבנים, ואין נופחין אותו, ואין מדיחין אותו אפילו ביום טוב כל שכן בשבת - שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול, ויבא להשוות גומות בזמן שהוא עושה כן במקום שאינו רצוף.

התם תנן: אבל לא את האוצר. ואמר שמואל: מאי אבל לא את האוצר, אבל לא יגמור את האוצר כולו, דלמא אתי לאשווי גומות. (ביצה לו:)

[חברותא: באותה משנה ששינו מפנין ארבע וחמש קופות וש ר ר ור . ר : ר וש ר ר ור ? וש ר ת ר ור . על אף שהתירו לו לפנות ארבע וחמש קופות, אין זה אלא כשיש שם עוד תבן ותבואה, אבל אם לא היו שם אלא הן, אסור לפנות את הכל ולגלות את הקרקע. ז' ר ר ר ת , שמא ימצא גומא וימלאנה כדי להשוות את המקום לקרקע שמסביב].

ופירש רש"י: לא התירו לפנות כולן ולגלות את הרצפה, דלמא הוי בה גומא ומשוה לה. הרי שהוא מהאינסטינקטים של האדם ליישר קרקע חולית שאינה שווה.

הרי זה גיטיך מעכשיו אם לא באתי מכאן ועד שנים עשר חדש, אין חוששין שמא בא בסתר, שאין בני אדם לבוא בצנעה. (רמב"ם, גירושין פ"ט הי"א)

אמר רב יהודה: ראוהו שהטמין כלים תחת כנפיו ויצא ואמר לקוחים הם בידי אינו נאמן וכו', ולא אמרן אלא שבעל הבית אומר שאולין הם בידך וזה אומר לקוחים הם, אבל בעל הבית אומר גנובים הם בידך, לאו כל כמיניה דאחוזקי אינשי בגנבי לא מחזיקינן. (שבועות מו:)

בקהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א ב) הביא דמהך כללא כתב המרדכי (בבא מציעא רמז שסד): ומזה הטעם דן ר"י על ראובן שלוה מעות משמעון על בגדי אשתו, וחזר והשאילו לו עד לאחר המועד ומת במועד, ומחמת יראת המושל מסרה אשר את לה

לשמעון, וגם מלבושים שהיו ממושכנים בידו, והחזיר לה שמעון הכל חוץ מן המלבושים, ופסק ר"י שהדין עמו דאין אדם רשאי בבגדי אשתו, מ"מ אחזוקי איניש בגנבי לא מחזקין, ומסתמא ברשותה משכנם בעלה וכו'. וכ"כ המרדכי גם בכתובות (רמז ריח) שהקשה בעובדא דר' מיאשא, אמאי לא אמרינן דילמא מציאה אשכח, כדאמרינן בגיטין (נב:) גבי עמרם צבעא אימור מציאה אשכח. ותירץ דשאני התם גבי גול דאחזוקי אינשי בגנבי לא מחזקין, ע"ש.

בשאר עבירות - בקהלת יעקב (שם) וכן לענין איסור - הב"י (יו"ד קכט) כתב בשם המרדכי (עבודה זרה רמז תתמו), על חביות יין שהיו מונחים ברשות הרבים ועברו גנבים ודקרו חבית אחת בסכין ובידם קדירה ומשכו יין לתוכה, נ"ל שאם יש בעיר ישראל אחד חשוד בזה דרך גנבה או דרך ליצנות נתלה בזה וכו', ואם אין בעיר ישראל חשוד דרך גנבה אחזוקי אינשי בגנבי לא מחזקין, והביא ההיא דמחבואה באיסור שבויה (כתובות כז:).

עוד הביא כן מהרא"ש בבבא מציעא (פ"ה טז) לענין ריבית. ומציין גם לתוס' בבכורות (כ. סוף ד"ה ואי בעית אימא). ובשור"ת מוהר"י הלוי (כלל ו' סימן נא) ובתורת אמת (סימן קפו) ועוד הקשו על הרא"ש, מהאמור שם (בבא מציעא סח:): בני רבי עליש נפק עלייהו ההוא שטרא דהוה כתיב ביה פלגא באגרא ופלגא בהפסד, אמר רבא רב עליש גברא רבא הוה ואיסורא לאינשי לא הוה ספי וכו'. הרי שרק "גברא רבא" לא מחזקין כרשע ולא שאר בני אדם. ותירץ, דשאני עובדא דרב עליש, שהיה מוכח מפשטן של דברים שהיה שם רבית, ובשאר בני אדם אכן היינו אומרים שהיה שם איסור ריבית, ורק בגלל שרב עליש גברא רבא הוציאו לשון השטר מפשטותו ותלו שחסר בו דבר. ומעין זה תירצו בשור"ת הנ"ל.

באיסור דרבנן - בקהלת יעקב שם מביא למגיד משנה (מלוה פ"ד ה"י) שכתב: "ואולי שאפילו מלוה מוצא יותר מותר, שאין תולין ברבית מאוחרת שלא יהיה הלוה מאכיל איסור למלוה ואחזוקי אינשי ברשיעי וכ"ש לנזק לא מחזקין" שנראה מדבריו שאפילו באיסורא דרבנן דקיל להו לאינשי לא מחזקין ברשיעי, ומציין למשנה למלך שם ולמהר"י בן לב (ח"ג לט, מה, ח"ד' דף סד.), ותוס' בכתובות (כז: ד"ה [אמר ליה] אית לך סהדי) וכנסת הגדולה (חור"מ מו, הגהת הב"י אות פ"ד, ובסימן קנ"ד [הגהת] ב"י אות מ"ח) ובתשובות מהריט"ץ סימן צ'.

לא איש אל ויכזב - אינו כבשר ודם, שבשר ודם קונה אוהבים, מצא אחרים יפים מהם - כופר בראשונים. (במדבר רבה כ כ)

שאינ דרכו של אדם לאבד עצמו לדעת. (ילקוט שמעוני ישעיהו רמז שצו)

במה מדליקין ובמה אין מדליקין? אין מדליקין לא בלכש... (שבת כ:)

וביאר הראשונים שפתיחות ושמינים שאינם דולקים יפה יגרמו לאדם להטות את השמן לכיוון הפתילה, ויעבור על מלאכת מבעיר.

לא יקרא לאור הנר שמא יטה, אמר ר' ישמעאל בן אלישע אני אקרא ולא אטה, פעם אחת קרא ובקש להטות, אמר כמה גדולים דברי חכמים שהיו אומרים לא יקרא לאור הנר. (שבת יב:)

מאי טעמא? [=אין להדליק נר של שבת בעטרן] - אמר רבא: מתוך שריחו רע, גזרה שמא יניחנה ויצא.

תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: אין מדליקין בצרי. מאי טעמא? אמר רבה: מתוך שריחו נודף, גזרה שמא יסתפק ממנו. (שבת כה:)

לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן ויתננה על פי הנר בשביל שתהא מנטפת, ואפילו היא של חרס, ורבי יהודה מתיר. אבל אם חברה היוצרת מתחילה - מותר, מפני שהוא כלי אחד. לא ימלא אדם קערה של שמן ויתננה בצד הנר ויתן ראש הפתילה בתוכה בשביל שתהא שואבת, ורבי יהודה מתיר. (שבת כט:)

וביאר בשולחן ערוך (או"ח רסה ס"א) על פי המפרשים, שאין נותנין כלי מנוקב מלא שמן על פי הנר כדי שיהא נוטף בתוכו, **גזירה שמא יסתפק ממנו, ויתחייב משום מכבה.**

ומה שאם חברו בסיד או בחרסית, מותר - **כיון שהוא כלי אחד, בדיל מיניה משום איסור שבת.**

והוא הדין והטעם לדין השני (שו"ע שם), שלא ימלא קערה שמן ויתננה בצד הנר... גזירה שמא יסתפק ממנו.

שאינ דעתם דומה זה לזה, ואין פרצופיהן דומים זה לזה (ברכות נח.)

ולכך הרואה מעמד של שישים רבוא בני אדם מברך "ברוך חכם הרוזים", שיודע מה שבלב כל אלו (רש"י שם). [ואמנם גם אם כולם היו בדעת אחת יש בכך שבח לבורא שיודע דעת כולם]. ולכאורה הן הן הדברים הידועים מהמדרש (במדבר רבה, פינחס, פרשה כא אות ב): "כשם שאין פרצופותיהן דומין זה לזה, כך אין דעתן שוין זה לזה, אלא כל אחד ואחד יש לו דעה משל עצמו". והמדרש מוסיף על כך את הפסוק (איוב כח כה) "לעשות לרוח משקל - לרוחות של כל בריה ובריה". [ומענין לדעת אם כשפרצופותיהן דומין זה לזה, דעתן קרובה להיות שווה זה לזה].

ארבעה צריכין חיזוק, תורה ומעשים טובים תפילה ודרך ארץ. (ברכות לב:)
מפרש רש"י "שיתחזק אדם בהן תמיד בכל כוחו". הרי שנפש האדם מטבעה מתרשלת ומרפה בארבעה אלו. וזהו למעשה בקשת דוד המלך בתהילים (נא יב) "ורוח נכון חדש בקרבי", הרי שאפילו דוד המלך החסיד שבחסידים, ביקש על התחדשות בעבודת ה', ובעצם הורה בזה שבעבודת ה' חייבים להתחדש מידי זמן, וצריך להתפלל על כך.

הנותן לחמותו מעשר את שהוא נותן לה ואת שהוא נוטל ממנה, מפני שהיא חשודה לחלוף את המתקלקל. אמר רבי יהודה רוצה היא בתקנת בתה ובושה מחתנה. מודה רבי יהודה בנותן לחמותו שביעית שאינה חשודה להחליף להאכיל את בתה שביעית. (דמאי פ"ג מ"ו, חולין ו.)

שמעינן ממשנה זו ג' פרטים בדעת האדם; א) שחשודה להחליף את המתקלקל לטובת ביתה, [וצ"ע אם הכוונה גם לנכדי'.] ב) שבגלל בושה מחתנה לא עושה זאת בגלוי [וצ"ע ממה חוששת, ואולי שמבינה שאינו סומך עלי' בדיני כשרות, ולפי זה כששוים בהקפדת ההלכה אינה מסתירה ממנו, וכמו שנראה מהמשך המשנה לענין שביעית וצ"ע]. ג) שבדברים החמורים גם אצל חמותו אינה חשודה להחליף אף במחיר שיאכלו מקולקל.

לא ישב אדם לפני הספר סמוך למנחה עד שיתפלל, לא יכנס אדם למרחץ, ולא לבורסקי, ולא לאכול, ולא לדין, ואם התחילו אין מפסיקין. (שבת ט:)
ומפרש רש"י: וטעמא דכולהו משום שמא ימשך עד שיעבור זמן תפילה.

ולא לאכול [=לפני תפילה] - בסעודה קטנה לכתחילה אמאי לא? דילמא אתי לאמשוכי. (שבת ט:)
דרך להיגרר מאכילה קטנה לגדולה, לא חשיב היסח הדעת גמור אלא כשנטל ידיו. מה שאין כן בשתיה, בהסח הדעת כל דהו כבר נסתלק משתייתו וצריך לברך שנית כשנמלך. (משנה ברורה סק"ט)

התם לא שכיחא שכרות הכא שכיחא שכרות. אי נמי: במנחה - כיון דקביעא לה זימנא, מירתת ולא אתי למפשע, ערבית - כיון דכולא ליליא זמן ערבית, לא מירתת ואתי למפשע. (שבת י.)

קבעת עיתים לתורה. (שבת לא.)
מפרש רש"י: קבעת עתים - לפי שאדם צריך להתעסק בדרך ארץ, שאם אין דרך ארץ אין תורה, הוצרך לקבוע עתים לתורה דבר קצוב, שלא ימשך כל היום לדרך ארץ. משמע מרש"י שקביעת דבר מראש שומרת מלהפסיד אותו, ושזו הסיבה לצורך לקבוע עתים לתורה. וסמך לזה מהמשנה באבות (פ"ב מ"ד) 'אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה', ואמנם שם אמרו רק "שמא" לא תפנה אבל יש שכתבו ש"ודאי" לא תפנה.

(ואמר) רבא מפני מה אמרו אין טומנין בדבר שאינו מוסיף הבל משחשכה, גזירה שמא ירתיח. (שבת לד.)

ואמר רבא מפני מה אמרו אין טומנין בדבר המוסיף הבל ואפילו מבעוד יום, גזירה שמא יטמין ברמץ שיש בה גחלת. אמר ליה אביי ויטמין, גזירה שמא יחתה בגחלים. (שבת לד:)

מתוך שאדם בהול על מתו אי לא שרית ליה אתי לכבויה. (שבת מד.)

אין לרוץ בשבת, אלא אם כן הוא לדבר מצוה, כגון לבית הכנסת או פיוצא בו. (שולחן ערוך סימן שא ס"א).
משנה ברורה סק"א: שנאמר וכבדתו מעשות דרכיך, ודרשו שלא יהא הילוכך בשבת כהילוכך בחול - שדרך האדם למהר ולרוץ אחר עסקו.

בחורים המתענגים בקפיצתם ומרוצתם - מתיר. (שולחן ערוך סימן שא ס"ב).
משנה ברורה סק"ה: אפילו לכתחילה שזהו עונג שלהם.

פתח בקרן זוית לא עברי אינשי (עירובין יג?)

ואמר רבי ירמיה בן אלעזר: בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, מדת בשר ודם מתחייב אדם הריגה למלכות, מטילין לו חכה לתוך פיו כדי שלא יקלל את המלך. (עירובין יט.)

ג' דברים מעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו, אלו הן: עובדי כוכבים, ורוח רעה, ודקדוקי עניות. (עירובין מא:)

רווחא לבסימא שכיח. (שם, ובמגילה ז:)

"המעיים מתרווחין לפנות מקום לדבר המתוק" (רש"י בעירובין ובדומה לזה במגילה). ובעירובין (שם) ישנה השלכה נוספת לירידה זו לסוף דעתו של אדם: ר' מאיר סבר שבשבת האדם אוכל יותר, בגלל שהאוכל טעים, "ואמרי אינשי רווחא לבסימא שכיח", ור' יהודה סבר כיון דבשבת סועד שלש סעודות אינו אוכל הרבה בכל סעודה.

חמור וחרש שוטה וקטן - אחמור מנח ליה, לחרש שוטה וקטן לא יהיב ליה. מאי טעמא? הני אדם, האי לאו אדם. (שבת קנג.)
החשיך עליו בדרך בליל שבת, והוא עם משא האסור בשבת, מניח על החמור ולא נותן לחש"ו שעמו. מאי טעמא? הם בני אדם וחמור אינו בו אדם. מפרש רש"י: האי אדם - ויש במינו שחייב במצות, ואתי לאיחלופי. יבואו להחליף חש"ו באדם גדול ובריא, ויתנו לו לשאת משאות בשבת.

אמר רב אדא בר אהבה: היתה חבילתו מונחת לו על כתיפו [=בערב שבת] - רץ תחתיה עד שמגיע לביתו. דוקא רץ, אבל קלי קלי [=הולך לאט] - לא. מאי טעמא? - כיון דלית ליה היכירא - אתי למיעבד עקירה והנחה [=הריצה מהווה תזכורת שאסור לו לעצור, כי יעבור על עקירה והנחה ברשות הרבים בשבת]. (שבת קנג:)
יש אומרים דדוקא בחבילה התירו לעשות כן [=לרוץ] אבל לא בכיסו, ויש אומרים דהוא הדין לכיסו. (שו"ע רסו סעיף יב)
והיא מחלוקת ראשונים כמבואר בבית יוסף, ובמשנה ברורה (שם ס"ק לג) ביאר דעת האוסרים: שחבילה היא כבדה ואין דרך לרוץ במשא כבד, יש היכר בריצה, אבל בכיס שהוא קל אין בה היכר.

ולכל אדם יש חפץ במלאכה או סחורה מבלתי זולתה, כבר הטביע האל לה בטבעו אהבה וחבה, וכן בשאר החיים, כמו שהטביע בטבע החתול צידת העכברים, ובטבע הנץ צידת מה שראוי לו מן העוף, ובטבע האיל צידת הנחשים. וכן יש מן העופות שיצודו הדגים לבד. וכן בטבע מין ומין ממניי החיים נטיה ותאוה אל מין ממניי הצמחים והחיים, הוטבע עליו להיות סיבה למזונו, ותכונת גופו ואבריו ראויין לדבר ההוא. כפה הארוך והשוק הארוך לעוף שהוא צד את הדגים, וכשן והצפורן החזק לארי, והקרניים לשור ולאיל, ואשר תוכן מזונו מן הצמח לא נתן לו כלי הצייד והטרף. ועל הדמיון הזה תמצא מדות בני אדם וגופותם מוכנות לסחורות ולמלאכות. ומי שמוצא במדותיו וטבעו כוסף אל מלאכה מהמלאכות, ויהיה גופו ראוי לה, ויוכל לסבל את טרחה, יחזר עליה וישים אותה סיבה להבאת מזונו ויסבל מתקה ומרירותה, ואל יקוץ כשימנע ממנו הטרף בקצת העתים, אך יבטח באלהים, שיספיק לו טרפו כל ימי חייו. (חובת הלבבות, שער הבטחון פ"ג, ד"ה וכיוון שהתברר חיוב הגלגול)
בשו"ת אגרות משה (יורה דעה חלק ד סימן לו) כתב שרק כשמטבעו יש לו כוסף ורצון למלאכה זו, ולא כשהעסק במלאכה ההיא מכובד והריוח מזה הוא גדול. שתאוה וכוסף זה הם כלום!

והוסיף וכתב: "ובעצם משמע לי שמלאכת רפואה אין לה מצד טבעיות האדם שום נטיה לה, דהא בזמן המחבר ספר חובת הלבבות היתה חכמת הרפואה מלאכה המצויה לחכמי התורה, ובפרט לחכמי ספרד שרבנו בחיי המחבר היה מהם, ולא הזכיר מלאכת הרפואה בכלל המלאכות שהזכיר שם בתחילת דיבור זה. ולכן נראה שהוא מטעם שמלאכת הרפואה אין שייך לעניין זה, משום שאין נטייה לאדם אליה מצד הטבעיות. והטעם נראה פשוט, שלא הייתה עניין רפואה דבר טבעי מתחילת הבריאה - שלא היה הכרח לאדם שיחלה, אף שנגזרה המיתה עוד ביום ראשון דהבריאה תיכף אחר אכילת אדם הראשון מעץ הדעת, מ"מ לא היה חולי עד יעקב דבעא רחמי והוה חולשא. אבל עד אלישע לא הוה אינש חליש דמיתפח, אתא אלישע ובעא רחמי ואיתפח, כדאיתא בב"מ דף פ"ז ע"א ובסנהדרין דף ק"ז ע"ב. ולכן לא שייך שיהיה זה בטבע אדם הרצון והכוסף למלאכת הרפואה. וכל הרצון והכוסף למלאכת הרפואה הוא רק מצד הידיעה שהיא מלאכה מכובדת וגם פרנסה גדולה. ואם היתה מלאכה אחרת כבודה ויש ממנה פרנסה גדולה, לא הי"ל שום רצון להיות רופא ולהתעסק בחולים". וצ"ע אם יש ראיות או סתירות לדבריו בחז"ל ובמפרשים.

מוכן לאדם - לא הוי מוכן לכלבים, דמאי דחזי ליה לאיניש לא שדי ליה לכלבים. מוכן לכלבים - הוי מוכן לאדם, דדעתיה דאיניש אכל מידי דחזי ליה. (ביצה ו:)

[חברותא: ר"ז - ר"ו ש, ז"ר ז"ו ו' ר, כי דבר הראוי לאדם, ר' ז' ו' ש, אינו משליך לכלבים. אבל דבר שהוא ש, הרי אגב הכנתו להם, הוי מוכן גם לאדם, ז"ז ו' ז' ו' ר' ז' ז' ו', על כל דבר הראוי לו לאכול, ואינו מקצהו לגמרי מאכילתו בשעה שהוא מיועד לכלבים].

אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: מהספדו של אדם ניכר אם בן העולם הבא הוא אם לאו. איני, והאמר ליה רב לרב שמואל בר שילת: אחים בהספידא, דהתם קאימנא! - לא קשיא, הא - דמחמו ליה ואחים, הא - דמחמו ליה ולא אחים. (שבת קנג.)

פירש רש"י: שאין בני אדם נכמרים כל כך על זקן, ומיהו, לאדם חסיד כי מחממו בהספידא - מחממי, ובכו כולוהו, ולמי שאינו חסיד כל כך - מחממו ליה ולא מחממו.

כָּל עַמֵּל הָאָדָם לְפִיָּהּ וְגַם הַנֶּפֶשׁ לֹא תִמְלָא. (קהלת ו ז)

בנוהג שבעולם בשר ודם שהוא מבקש להביא רעה על שונאו, פתאום מביא עליו עד שלא ירגיש בו. [והקב"ה הוא מתרה לפרעה על כל מכה ומכה כדי שישוב בו]. (שמות רבה ט ט)

...א"ר אלעזר בן פדת: המשל אומר כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו. (שמות רבה כא ז)

לא קאי איניש אדעתיה דרביה עד ארבעין שנין. (ע"ז ה:)

ובגמילות חסדים לא עסק. תימה מאי פריך מצדקה הלא ב' דברים הם, כדאמרינן בסוכה (דף מט:): צדקה לעניים גמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים. ויש לומר, ז' ו' ת ש ר (תוספות בע"ז יז: ד"ה ובגמילות) אכן מציינים לרש"י בסוכה (שם) על מה שאמרו "אין הצדקה משתלמת אלא לפי גמילות חסד שבה", שכתב: "הנתינה היא הצדקה והטורח הוא החסד, כגון מוליכה לביתו, או טורח שתעלה לו להרבה, כגון נותן לו פת אפויה, או בגד ללבוש, או מעות בעת שהתבואה מצויה, שלא יוציא מעותיו לאבוד. שנותן לבו ודעתו לטובתו של עני". הרי שהטורח שטורח במצות הצדקה, ואפילו מה שנותן לבו ודעתו לטובת העני, הוא כבר ממצות החסד ולא ממצות צדקה, וא"כ אי"צ לומר שהעוסק בזה עוסק גם בזה. [ובאמת שמלשון מימרא הנ"ל אכן משמע שבכל "צדקה" יש גם "גמילות חסד", וא"כ יש להבין מה הוקשה לבעלי התוספות].

זיל בתר שתיקותא. (קידושין עא:)

הרי שהמיוחסים הם עדיני נפש, ופגומים ביחוס עזי פנים, וצ"ע אם ככל שגדולה עזותו זה מורה על עוצם פסולו. אך רש"י פירש "שסתם בני מריבה הם פסולין שמתוך פסולן פורשים מהם נטרו איבה והחזיקו במריבה". ולפי דבריו אין הכרח שכונת הגמ' לראי' מצד האופי.

טבעים שליליים

גוֹלָה סוֹד הוֹלֵךְ רָכִיל וְגו'. (משלי כ יט)

יֵשׁ מִתְעַשֵּׂר וְאֵין כָּל מִתְרוֹשֵׁשׁ וְהוֹן רָב (משלי יג ז)

מפרש רש"י במנחות (פה:): יש מתעשר ואין כל - שנוהג בעצמו כעשיר ואין לו כלום, מתרושש - ויש נוהג כעני ויש לו הון רב.

כָּבֵד אָכֵן וְנִטְלָה הַחֹל וְכַעַס אָוִיל כְּבֹד מְשֻׁנֶּה. (משלי כז ג)

בפשוטו נראה שמהיר מהכעס של הטיפש, שאינו שולט בעצמו ומי יודע מה יעשה בחמתו, וכמו שאמרו (עירובין סה:): שכעס הוא אחד הדברים שאדם נבדק בהם. אבל רש"י מפרש: "וכעס אויל - שהאויל מכעיס להקב"ה גורם להביא כעס לעולם", וצ"ע אם כוונתו לפשוטו של מקרא או לפי מדרשו.

אֲכַזְרִיּוֹת חֲמָה וְשִׁטָּף אָף וְיָמִי יַעֲמֹד לִפְנֵי קִנְאָה. (משלי כז ד)

בפשטות שלמה מזהיר מהנזקים של חמה וקנאה שהרגש בהם חזק וסוער ואין להם גבולות, אבל רש"י מפרש: "ושטף אף, ומי יעמוד - לפני קנאתו של קנא ונוקם", וצ"ע אם כוונתו לפשוטו של מקרא או לפי מדרשו.

עַד אֲמוֹנִים לֹא יִכְזֹּב וְיִפְיחַ כְּזָבִים עַד שֶׁקֶר (משלי יד ה)

לכאורה יש להבין מה מחדש פסוק זה, ורש"י מפרש: "ויפיח כזבים - ותמיד מדבר כזב עד שקר", נראה קצת מדבריו ש"יפיח כזבים" היינו שלא בשעת עדות, אלא שאם התרגל לשקר עושה כך גם בעדות, למרות שאז הוא יותר חמור. אך צ"ע מתחילת הפסוק "עד אמונים" שמשמע שעסוקים במי שנאמן בשעת הגדת עדות ולא באופן כללי.

נֶפֶשׁ רָשָׁע אֲתָהּ רָע לֹא יִחַן בְּעֵינָיו רָעָהּ. (משלי כא י)

אֲנָשִׁי דָמִים יִשְׁנָאוּ תָם וְיִשְׁרִים יִבְקָשׁוּ נַפְשׁוֹ. (משלי כט י)

תועבת צדיקים איש עול ותועבת רשע ישר דרך. (משלי כט כז)
המלבי"ם סיכם כאן הדבר: "הטוב שונא את הרע והרע שונא את הטוב, עד שלכל אחד יהיה תועבה הדרך השני".
וראה עוד 'דיבור מגלה הפנימיות'.

מחשבות צדיקים משפט תחבולות רשעים מרמה. (משלי יב ה)
נראה שכל פסוקים אלו מורים על אותו ענין, שכל אחד משבח או שונא לפי פנימיותו. [על "ישרים יבקשו נפשו" מפרש רש"י:
לשון חיבה, והמלבי"ם עומד על כך שלא מצאנו לשון כזו על אהבה וידידות].

אמר עולא: דבר תורה עור אדם טהור, ומה טעם אמרו טמא? גזירה שמא יעשה אדם עורות אביו ואמו שטיחין. (חולין קכב. נדה
נדה.)

בנוהג שבעולם מלך בשר ודם יושב ודן כשהוא נותן דימוס הכל מקלסין אותו. וכשהוא נותן ספקולה הכל מרננים אחריו. למה
ששטף בדינו. (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה)
פני משה שם: כשהוא נותן דימוס – רחמים, ספקולה – גזר דין, ששטף בדינו – שטף למדת הדין יותר מן הראוי.
ולענייננו נמצאנו למדים שעל ויתור והנהגת רחמים – משבחים, ועל עונש – מרננים, ותולים במידת דין יותר מהראוי.

דרש רבא בר רב עולא: מאי דכתיב כי אין חרצבות למותם ובריא אולם, אמר הקדוש ברוך הוא: לא דיין לרשעים שאינן חרדין
ועצבין מיום המיתה, אלא שלבם בריא להן כאולם. והיינו דאמר רבה: מאי דכתיב זה דרכם כסל למו – יודעין רשעים שדרכם
למיתה, ויש להם חלב על כסלם. שמא תאמר שכחה היא מהן – תלמוד לומר ואחריהם בפיהם ירצו סלה. (שבת לא:)
ועל זה הדרך "רשעים אפילו על פיתחה של גיהנום אינן עושין תשובה" (עירובין יט.), ובדומה לזה במסכת אבות (י) "אל תאמר
לכשאפנה אשנה".

ובגמרא מסופר שאלישע הנביא הלך להחזיר את גיחזי בתשובה (סוטה מז. סנהדרין קז:), אבל גיחזי השיבו: כך מקובלני ממך –
החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה! שואלת הגמרא: מאי עבד? כלומר – במה גיחזי החטיא את הרבים?
והגמרא מביאה על כך שלוש דעות. דעה ראשונה: "אבן שואבת תלה לחטאת ירבעם והעמידה בין שמים לארץ", כלומר שע"י
מגנט הצליח להעמיד באוויר את עגלי הזהב של ירבעם, ומובן שעל ידי כך אנשים טעו לחשוב שיש בהם ממש. דעה שנייה: "שם
חקק בפיה והיתה מכרות ואומרת אנכי ולא יהיה לך", שוב, גיחזי גרם לאנשים לחשוב שיש ממש בעגלי הזהב של ירבעם, אלא
שלדעה זו עשה כן ע"י שם קדוש. דעה שלישית: "רבנן דחה מקמיה" – גיחזי היה דוחה תלמידים שלא יכנסו ללמוד אצל אלישע.

בדברי גיחזי אנו מוצאים פעמיים את התופעה הנזכרת: כשאלישע מנסה להחזיר אותו בתשובה, גיחזי לא מתעקש על הכפירה
שלו, ולא מרצה את כל התורות ואידיאות של העבודות-זרות שעבד, הוא עונה בפסק הלכה, הוא עונה מתוך ההכרה הברורה
באמת, מתוך ההכרה בהשלכה המסוכנת של מעשיו. וכי תאמר שרק כלפי אלישע דיבר כך, בעצם מעשיו ניכרת אצלו ידיעת
האמת לפני שאלישע מעורר בו הרהורי תשובה, למה להשתמש במגנטים אם יש ממש בעגלי-הזהב? למה לחקוק עליהם שם
המפורש, אם הם כלשצמם שווים משהו? אלא לאו שמע מינה, כי כבר בשעת החטא והמכשול הכיר באפס ותוהו שבהם.

אע"ג דמשמע בפ' ואלו מגלחין (מו"ק יז.) דפעמים שיצרו מתגבר עליו ואינו יכול לכופו, מ"מ אדם יכול ליזהר שלא יבא לידי
כך. (תוס' ותוס' רא"ש שם ד"ה מי)

כי אין דבר נקל לאדם כבזות מעשי זולתו, ואין כבוד עליו כעשות כהמה. (הקדמת ספר לב האריה)

תנו רבנן: הנכנס לישן, ביום – רצה חולץ רצה מניח, בלילה – חולץ ואינו מניח, דברי רבי נתן. רבי יוסי אומר: הילדים לעולם
חולצין ואינן מניחין מפני שרגילין בטומאה. לימא קסבר רבי יוסי בעל קרי אסור להניח תפילין? אמר אביי בילדים ונשותיהן
עמהן עסקינן, שמא יבואו לידי הרגל דבר. (סוכה כז:)
פירש רש"י: הילדים – בחורים, לעולם חולצין – ואפילו ביום, שרגילין בטומאה – ...שהרהור מצוי בהן.

הפְּרָטִים עַל פִּי הַנֶּבֶל כְּדוּיד חָשְׁבוּ לָהֶם כְּלִי שִׁיר. (עמוס ו ו)
רש"י: כדויד חשבו להם וגו' – חשבו כלי שיר שלהם ככלי שיר של דוד, שהם לשמים ואלו להתענג.

מדהים להווכח שכבר בתקופת הנביאים, העוסקים במוזיקה דימו את עצמם לדוד המלך... ויתכן שכך הוא בכל מלאכה ומקצוע, שהעוסקים באותו דבר מדמים את עצמם לצדיקים המפורסמים שעסקו בו, אם כדי לתרץ את עצמם במודע או בתת-מודע למה אינם עוסקים בתורה, ואם כדי להרגיש שווה בין שווים.

בשר ודם מדותיו ועלילותיו מעוותות הן, שנאמר (דברים כב) ושם לה עלילות דברים, [אבל מדותיו ועלילותיו של הקדוש ברוך הוא רחמניות הן שנאמר (תהלים קג) רחום וחנון ה'] (שמות רבה פ"ב)

א"ר אבין משל לאחד שרגם אוהבו של המלך, אמר המלך התיזו את ראשו כי למחר יעשה בי כך, [לכך כתב עליו המקרא כלומר היום אשר לא ידע את יוסף, למחר הוא עתיד לומר לא ידעתי את ה']. (שמות רבה א סוף ח, תנחומא שם סוף ה)

רבי מאיר אמר: משל למלך בשר ודם שהיה משיא בתו קרא לקרנתי אחד להיות סרסור ביניהן, התחיל מדבר בגסות כנגדו, אמר המלך מי הגיס את לבך לא אני הוא שעשיתיך סרסור. (שמות רבה ו ג)

כל הפוסל פסול ואינו מדבר בשבחה לעולם. ואמר שמואל במומו פוסל. ההוא גברא דמנהרדעא דעל לבי מטבכיא בפומבדיתא, אמר להו הבו לי בישרא, אמרו ליה נטר עד דשקיל לשמעיה דרב יהודה בר יחזקאל, ונתיב לך. אמר מאן יהודה בר שויסקאל דקדים לי, דשקל מן קמאי? אלו אמרו ליה לרב יהודה, שמתיה. אמרו: רגיל דקרי אינשי עבדי, אכריו עליה דעבדא הוא. (קידושין ע.) ומפרש רש"י כל הפוסל - מגדף תמיד את המשפחות, הוא עצמו פסול, ואינו מדבר בשבחה לעולם, אין דרכו של פסול לדבר בשבח הבריות לעולם.

אמר רבה, היינו דאמרי אינשי: מכתבא גללא בזע, רגלא בחבריה ידע. (ע"ז כב:) מפרש רש"י: מכתב שקורין גרפי"א ושל ברזל הוא. קורע ורושם את הגלל - שייש, כלומר השייש שהוא קשה ירא מן המכתב לפי שהוא מכיר בו. וכן רכיל ובליעל מכיר בחבירו וירא מפניו. והוא על דרך שאמרו "כל הפוסל במומו פוסל".

שומרי גנות ופרדסים - פטורין בין ביום ובין בלילה, וליעבדי סוכה התם וליתבו? אביי אמר: תשבו כעין תדורו. רבא אמר: פרצה קוראה לגנב. (סוכה כו.)

פירש רש"י: פרצה קוראה לגנב - משל הדיוט הוא, ואף כאן, הגנב רואה אותו יושב בסוכה בלילה, והוא נכנס וגונב הפירות לרוח אחרת.

והוא על דרך שאמרו בגיטין מה. קידושין נו: "לאו עכברא גנב אלא חורא גנב", דמשמע שהחור הוא שקורא לעכבר להיכנס דרכו, כמו הפירצה שקוראת לגנב, אכן מהסוגיות שם נראה משמעות אחרת למימרא זו, וכמו שפירש רש"י בקידושין: "אלמלא חור שהעכבר מצניע גניבתו שם לא היה גונב", אבל גם לדרך זו היא ירידה לסוף דעתו של גנב, שאם אין לו היכן להסתיר את גניבתו - זה ימנע אותו מלגנוב.

מעשה ברבן גמליאל ור' יהושע ור' א' בן עזריה ור' עקיבא שהלכו לרומי ודרשו שם אין דרכיו של הקדוש ברוך הוא כבשר ודם שהוא גזור גזירה והוא אומר לאחרים לעשות והוא אינו עושה כלום והקב"ה אינו כן. (שמות רבה ל ט) כך נראה ממאמר חז"ל בשבח החכם שאומר מעט ועושה הרבה, שיש נטי' לומר יותר ממה שעושים. וכך גם עולה ממאמרם 'קשוט עצמך תחילה'.

טירחה

פיגול מטמא את הידיים, חד אמר משום חשדי כהונה, וחד אמר משום עצלי כהונה. (פסחים פה.) חשדי כהונה: שחשודין לפגל קרבן משום איבה גזרו על הפיגול שיטמא את הידים כדי שיהא זה צריך להטביל ידיו קודם שיגע בקודש ויטריחוהו. עצלי כהונה: המתעצלים באכילת קדשים גזרו טומאה על הנותר כדי להטריחו עליהם. (רש"י) הרי לפנינו שהטורח בטומאת הידיים ימנע איסור חמור לפגל הקרבן בודון, ועוד שעל טומאת הידיים יקפיד גם כהן המתכוין לפגל קרבן במזיד. וכן לענין איסור נותר, תועיל תקנה זו יותר עצם האיסור. וכ"כ התוס' בסנהדרין (מח. ד"ה משמשין).

מנין שאין נושאים נשים במועד... רבי יצחק נפחא אמר: מפני ביטול פריה ורביה. (מועד קטן ח:) מפרש רש"י: משום ביטול פריה ורביה - דאי שרי נושאים ביום טוב - אין אדם נושא אשה כל השנה כולה, אלא ממתין עד המועד, שיהא עושה סעודה אחת למועד ולנושאים.

הרי שיש שידחו נישואין על כל המעלות והתועלות הגדולות שבה משיקולים של עריכת סעודה. ואפילו מול התאוה שבה, בגלל שיקול זה, ואולי מחמת שההפסד והטירחה בהכנת ב' סעודות מורגש תיכף ומיד, ואילו ההנאה תהי' לאחר זמן. ואולם נאמר שם בגמרא עוד סיבות למה אין להנשא במועד, ואינם ענין לנפש האדם, ולא מוכרח שנפסק להלכה כטעמו של רבי יצחק נפחא. וראה עוד להלן שזו הסיבה שאסרו להסתפר ולכבס במועד, הרי שלגבי דברים אחרים נפסק להלכה אופי זה של דחי'. ולהלן "חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה", הרי שירדה תורה לנפש האדם בעוד פרטים סביב הטורח בהכנת סעודה.

חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה (כתובות ב. שם י. קידושין מה:)

ולמדו מחזקה זו נפק"מ להלכה, עיין שם. ובספר קהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א כד) הביא מהתוס' בכתובות (ט: ד"ה לא דקא טעין) דאלימא האי חזקה ואינו נאמן אפילו במגו. וכך נראה לדייק מקידושין (מה:): שנאמר לגבי ההוא דאמר לקריבאי, והיא אמרה לקריבה, כפתיה עד דאמר לה לקריבה, אדאכלי ושתי אתא קריבה באיגרא וקדשה, אמר רבא חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה, דודאי לא נתרצה האב, כיון דטרח אבי הבת לעשות סעודה. הרי שאפילו שבתחילה רצה את קרובו, והכין את הסעודה בעל כרחו, עם כל זה אחרי הכנת הסעודה - ודאי לא התרצה לקידושי קרובו!

בזמן הזה - יל"ע אם אמרינן לכלל זה גם בזמנינו שהרבה יותר קל להכין סעודה מזמנים עברו.

עוד הביא בקהלת יעקב מכתובות (עה:): חזקה אין אדם שותה בכוס אלא א"כ בודקו, שאם נמצאו בה מומים דאם הביא הבעל שהיו בה מומים הללו קודם קידושין, והיה מקחו מקח טעות, כיון שהכניסה לחופה דהוי שתית הכוס בידוע שבדקה, דחזקה אין אדם שותה בכוס אלא א"כ בודקו, והאי ראה ונתפייס הוא. ואמרינן שם (עו:): חזקה אין אדם מפייס במומין, ופרכינן אי הכי ליהמניה כדמייתי ראייה דער שלא תתארס היו בה מומים הללו, דהא ליכא למימר חזקה אין אדם שותה בכוס וכו', דהא איכא חזקה אחריתי דאין אדם מפייס במומין, ומשני הכא איכא ב' חזקי, חזקה העמד הגוף על חזקתו, וחזקה אין אדם שותה וכו', והכא ליכא אלא חזקה חדא, דאין אדם מפייס במומין, וע"ש בתוס' (ד"ה אבל).

הדר בפונדקי בארץ ישראל והשוכר בית בחוץ לארץ, כל שלשים יום פטור מן המזוזה, מיכן ואילך חייב. אבל השוכר בית בארץ ישראל עושה מזוזה לאלתר משום יישוב דארץ ישראל. (מנחות מד.)

פירש רש"י: דלאחר שקבעה שוב אינו נוטלה משם אפילו יוצא ממנה... הלכך בקושי יצא ממנה, מפני טורח מזוזה אחרת. ואפילו יוצא ממנה, ישכרנה אחר מהרה כשימצאנה מזומנת במזוזה, ונמצאה א"י מיושבת.

ותקצר נפש העם בדרך (במדבר כא ד)

מפרש רש"י: ותקצר נפש העם בדרך - בטורח הדרך שהוקשה להם... וכל דבר הקשה על אדם נופל בו לשון קצור נפש, כאדם שהטורח בא עליו ואין דעתו רחבה לקבל אותו הדבר, ואין לו מקום בתוך לבו לגור שם אותו הצער. ובדבר המטריח נופל לשון גדול, שגדול הוא וכבד על האדם, כגון (זכריה יא, ח) וגם נפשם בחלה בי - גדלה עלי, ויגאה כשחל תצורני (איוב י, טז). כללו של פירוש: כל לשון קצור נפש בדבר, לשון שאין יכול לסובלו הוא, שאין הדעת סובלתו.

דתניא: המוצא תפילין - מכניסן זוג זוג, אחד האיש ואחד האשה. אחד חדשות ואחד ישנות. דברי רבי מאיר. רבי יהודה אוסר בחדשות ומתיר בישנות. אלמא, מר סבר: טרח איניש, ומר סבר: לא טרח איניש. והשתא דתני אבוה דשמואל בר רב יצחק: אלו הן ישנות - כל שיש בהן רצועות ומקושרות, חדשות - יש בהן רצועות ולא מקושרות. דכולי עלמא לא טרח איניש. (עירובין צו:).

הנידון הוא אם אדם טורח לשזור חוטים כמו ציצית לא בשביל המצוה, ולעשות צורת תפילין לא לשם מצוה, ומכך שרבי יהודה אוסר להציל בשבת תפילין חדשות מבזיון, נראה שאדם טורח לעשות תפילין רק לשם קמיע, ולכן לא מחללין עליהם שבת קדש. והגמרא דוחה, ש"חדשות" היינו שהרצועות אינן קשורות, לכן א"א להכניס אותם לעיר מחמת איסור קשירה בשבת.

ותראה כי טבע האדם כבד מאד, כי עפריות החמריות גס, על כן לא יחפוץ האדם בטורח ומלאכה. ומי שרוצה לזכות לעבודת הבורא יתברך, צריך שיתגבר נגד טבעו עצמו ויתגבר ויזדרז, שאם הוא מניח עצמו ביד כבודותו, ודאי הוא שלא יצליח. והוא מה שאמר התנא (אבות פרק ד): הוי עז כנמר, וקל כנשר, ורץ כצבי, וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים. וכן מנו חכמים ז"ל (ברכות לב): בדברים הצריכים חיזוק, תורה ומעשים טובים. ומקרא מלא הוא (יהושע א): חזק ואמץ מאד לשמר לעשות ככל - התורה אשר צוך משה עבדי, כי חיזוק גדול צריך למי שרוצה לכפות הטבע אל הפכו. (מסילת ישרים פרק ו)

תנו רבנן: בעל קרי שנתנו עליו תשעה קבין מים - טהור, נחום איש גם זו לחשה לרבי עקיבא, ורבי עקיבא לחשה לבן עזאי, ובן עזאי יצא ושנאה לתלמידיו בשוק. פליגי בה תרי אמוראי במערבא: רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבידא, חד תני שנאה וחד תני לחשה, מאן דתני שנאה משום בטול תורה ומשום ביטול פריה ורביה. ומאן דתני לחשה, שלא יהו תלמידי חכמים מצויים אצל נשותיהם כתרנגולים. (ברכות כב.)

ופירש רש"י: משום ביטול פריה ורביה - שהיו נמנעים מתשמיש מפני טורח הטבילה.

יש כאן ירידה לסוף דעתו של אדם בשני פנים, מחד טורח של טבילה בכוחו למנוע ולעצור תאות תשמיש. ומאידך, אם לא יהיה גדר ומונע כל שהוא לתאווה הזאת, גם אדם נכבד יכול להגיע למצב שמצוי אצל אשתו כתרנגול. [שאמנם אין בזה איסור רק פחיתות, שאינו מקדש עצמו במותר לו].

וחיישינן דילמא אי מטרחינא להו טובא אתי לאימנועי ממצוה. (שבת כא:)
מימרא זו נאמרה לגבי נר חנוכה, שלא מטריחים להדליק אותה למעלה מגובה של גמל ורוכבו, שלא יפגעו בנר ותתפתח דליקה, אבל מן הסתם הוא כלל לשאר מצוות שלא הטריחו בהם "טובא" כדי שלא ימנעו מלקיים אותם.

טעות

...לא תושגנה שלמויות חלקיה, כי הכוליות והשלמות אינן לנו ואף לא אחד מאתנו, ואף לנעלה מזולתו בסגולות נפשו, כי (אף) הוא רש בדברים שאין לו בהם ידיעה, כי לא ניתנו השיכלול והשלמות המוחלטים אלא לו יתברך שהשלמות שלו, ואילו המושלם והמעולה שבינינו הוא רק (מושלם ומעולה) באופן יחסי. כל אחד מאתנו מצטיין במה שהוא מתייחד בו, אבל לא הצטיינות מוחלטת. (רב חפץ בן יצליח בהקדמה לס' המצוות שלו, תרגום מערבית)

כי כל מי שיש בו טבע בשר ודם אי אפשר שלא יטעה ויחטא. (הרמב"ם בפתיחה לפירוש המשנה)

כי אין השלימות בלתי לה' לבדו יתברך ויתעלה ויתנשא שמו. (הרמב"ן, ספר הזכות יבמות פ"ג)

אחד אומר בשלש ואחד אומר בחמשה עדותן בטלה דברי רבי מאיר, רבי יהודה אומר עדותן קיימת. (פסחים יא:)
לרבי יהודה אדם טועה שעה ומשהו, ומסקנת הגמרא דלרבי יהודה אדם טועה ג' שעות חסר משהו, לרבי מאיר אדם טועה ב' שעות חסר משהו.

ומדמים בדיקת העדים לחמץ בפסח, ואמר רב נחמן (שם יג:) הלכה כרבי יהודה, ופירש רש"י דתולין כל ה', היינו לענין חמץ. וכתב בספר קהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א לד): משמע דלענין עדות אין הלכה כרבי יהודה, וכ"כ הרמב"ם (עדות פ"ב ה"ה): "אמר אחד בב' שעות ביום והשני אמר בג' שעות - עדותן קיים, שדרך העולם לטעות שעה אחת, אבל אם אמר אחד בשלש ואמר אחד בחמש עדותם בטלה". ולענין חמץ בערב פסח פסק כרבי יהודה, דאדם טועה ב' שעות הילכך תולין כל חמש. וביאר הרדב"ז (ח"ד נו) דלגבי עדות אם נצרף עדותן גם בטעות של ג' שעות אפשר לבוא להריגת נפש, אבל לגבי חמץ עדיף להרחיק מזמן האיסור שלא יבאו לידי איסור תורה.

אלא קביים היינו טעמא דלא עביד, דאתי לאיחלופי בחצי תרקב. אלמא טעי אינשי ריבעא. (בבא בתרא צ.)

חצי תומן ועוכלא לא ליעביד? אמר רב פפא: מדות קטנות בקיאי בהו אינשי. (בבא בתרא צ.)
פירש רשב"ם: שמתוך קטנותו יודעין בהו לשער כמה מחזיק ולא אתי לרמות.

אי טעי האי תנא ולא ידע פרטי כמה הוה וכו'. (ע"ז ט.)
מפרש רש"י: פרטי כמה הוה - אין אדם טועה במאות, אלא טועה בשנה או בשנים, דהיינו פרטי, דמאות ואלפים הוו כללי.

רובא דאינשי עבידי דטעו בעיבורא דירחא. (סנהדרין טט:)
בקהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א לד) מביא לתוס' בפסחים (יא: ד"ה זה ידע) כתבו, דאע"ג דרובא דאינשי עבידי דטעו בעיבורא דירחא, מ"מ בתרי עיבורי לא טעו אינשי. ושם בד"ה אחד אומר וכו', כתבו דאינשי דמדקדי שזה אומר קודם הנץ החמה וזה אומר לאחר הנץ החמה, כיון דמדקדים בהנץ לא טעי אינשי, משא"כ בשעות שאם לא דקדקו אלא בשעות טעי, דאין בני אדם בקיאים בשעות. ועיין באורך בתשובת פרח מטה אהרן (ח"א ק') ומהרימ"ט (אבה"ע לד).
ויש לעיין בזמן הזה שרוב העולם יודעים מה השעה, אם עדיין אמרינן דאין בקיאים בשעות.

עדים שהעידו שהיה נראה להם כשראו ליבם או ליבמה שהיו מוטלין שהיו כבן שנה וחצי בשנת כך וכך, לאו עדות גמור הוא, ועבידי אינשי דטעו בחצי שנה. (קהלת יעקב, קונטרס מידות חכמים - א לד, ממנהר"י בן לב (ח"ד י), ומציין למשפט צדק ח"א סה)

בני אדם קוראים לשעה וחצי שתי שעות. (רדב"ז ח"ד נו)

ידיים עסקניות

תנו רבנן: שכח ושמש מיטתו בתפילין, אינו אווז לא ברצועה ולא בקציצה עד שיטול ידיו ויטלם. מפני שהידים עסקניות הן. (סוכה כו:)

ואם דיבר עם חבירו והפליג נוטל שתי ידיו כיון שהסיח דעתו. (יומא ל)
ופירש רש"י: דכיון דהפליג שעה אחת או שתיים הסיח דעתו מסעודתו, ולא נזהר לשמור ידיו והן עסקניות.
ובמשנה ברורה (קע סק"ט) הביא מברכי יוסף בשם צרור החיים, שאם נוטל פת בידו בשעה שמדבר אי"צ נטילה, שדעתו עליו ולא יסיח דעתו.

יין

למי או למי אבוי למי מדנים למי שיח למי פצעים חנים למי חכלילות עינים, למאחרים על היין לבאים לחקור מְמָסָךְ. (משלי כג כט-ל)

אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים. (משלי כג לא)

אל תרא יין כי יתאדם, מהו כי יתאדם? כי יתאוה לדם נדה ולדם זבה... סוף שאשתו אומרת לו כשושנה אדומה ראיתי ואינו פורש. א"ר אסי אם ת"ח הוא, סוף שמטמא את הטהור ומטהר את הטמא. (ויקרא רבה פי"ב א)

יתהלך במישרים, סוף דהוא עביד בתי' מישר', מה הדין קדרה דנחשת עביד קדרא דחספא עבדא, מזבין לה ושתי חמרא בטימיתה. ר' יצחק בר רדיף' בשם ר' אמי אמר: סוף שהוא מוכר את כלי ביתו ושותה בהן יין. (ויקרא רבה פי"ב א)

למאחרים על היין - זה שנכנס לבי קפילא קדמאי ונפיק בתראי, לבאים לחקור ממסך - מן דמשמע הן אית ליה חמרא טבא דריך בתריה. (ויקרא רבה פי"ב א)

יתהלך במישרים סופו למכור כל חפצי ביתו ואת כל כלי תשמישו ואין לו לא בגד ולא תשמישי הבית ולא כלום והבית ריקה מן הכל, יתהלך במישרים סוף שהוא מתיר את העבירות ועושה אותם הפקר כמישור, משיח עם אשה בשוק ומנבל את פיו ואומר דברים רעים בשכרות ואינו מתבייש לפי שנתלטלה דעתו ואינו יודע מהו אומר ומהו עושה. (מדרש תנחומא שמיני ה)

היין נכנס בכל אבר ואבר והגוף מתרשל והדעת מטולטלת נכנס היין והדעת יוצאת. (מדרש תנחומא שמיני ה)

ולכך הזהירו מן היין כי היין מביא את האדם לכל עבירות שבעולם ולזנות ולשפיכות דמים ולגניבה ולכל עבירות שבעולם, והלא משמח לב האדם ומשבחו הכתוב כמו הקורא בתורה, שנאמר (תהלים קד) ויין ישמח לבב אנוש, ואומר (שם יט) פקודי ה' ישרים משמחי לב ועוד? ... אבל לא שמחת היין הפקודים והתורה, כי היין כשיצא מגופו והיגון בא בלבו זה יוצא וזה בא, והתורה והמצוה הוא העונג והשמחה בעוה"ז ובעוה"ב, שנאמר (דברים ל) כי היא חייך ואורך ימך בעוה"ז ובעוה"ב שכלו ארוך. (מדרש תנחומא שמיני יא)

כי יין הרבה מביא את האדם לידי חטא ולצרה גדולה ולחסרון כיס, שנאמר (משלי כג) אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים בביתו, שלא יהיה בביתו במה לבשל כי הכל מוכר ונותן בשביל יין. (מדרש תנחומא שמיני יא)
וראה עוד במדרש רבה ותנחומא פרשת שמיני, ולהלן עירובין סה. פסחים מ: סוטה ז. ע"ז ו:.
ובעמוס (ו ו) נאמר באחת מנבואות הגלות, "השותים במזרקי יין", ורש"י בבראשית (ט כא) למד מפסוק זה "שגלו על עסקי יין". ומקשים (עיון הפרשה ק"ס, נח ה) למה האשימם רק ב"עסקי יין", וכי זה היה כל חטאם הלא עברו על ג' עבירות? אך להנראה בכח ומהות היין, יש מקום גדול לומר שהנביא בא לגלות את שורש ומקור הסיבה לחטאים, אפילו החמורים כג' עבירות, הם התוצאה הסופית, אבל הגורם והמביא לזה היה היין ושאר הרגלי הנאה שהזכיר שם.

תנו שיכר לאובד ויין למרי נפש (משלי לא ו)

ויין ישמח ללב אנוש להצהיל פנים משמן (תהילים קד)

אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא, לא תרתח ולא תחטי, לא תרוי ולא תחטי. (ברכות כט:)

פירש רש"י: לא תרתח ולא תחטי - שמתוך הכעס אתה בא לידי חטא. לא תרוי - לא תשתכר ביינך. וכן אמרו על השיכור (יומא עה.) שכל עריות דומות עליו כמישור.

חד אמר: כל הנותן עינו בכוסו כל עריות דומות עליו כמישור, וחד אמר: כל הנותן עינו בכוסו כל העולם דומה עליו כמישור. (יומא עה.)

פירש רש"י כל העולם דומה עליו כמישור ממון אחרים דומה לו היתר.

נעדרות נשיקות שונא ונאמנים פצעי אוהב ( )

רוח קשה - גוף סובל, גוף קשה - פחד שוברו, פחד קשה - יין מפיגו, יין קשה - שינה מפכחתו. (בבא בתרא י.)

אמר רמי בר אבא: דרך מיל, ושינה כל שהוא מפיגין את היין. אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוא: לא שנו אלא ששתה כדי רביעית, אבל שתה יותר מרביעית - כל שכן שדרך טורדתו ושינה משכרתו. (עירובין סד:)

צ"ע אם נחשב ירידה בכוחות הנפש או ענין פיזי שפחות מרביעית יין מופג בשינה או דרך, וביותר מרביעית כל שכן שטורד ומשכר.

א"ר חננין: לא נברא יין אלא לנחם אבלים, ולשלם שכר לרשעים, שנאמר (משלי לא ו) תנו שכר לאובד וגו'. (עירובין סה.)

הרי שהיין משפיע על הלב, וכן הוא בהושע (ד יא) וְיִינֶן וְתִירוֹשׁ יִקַּח לֵב.

ילדים

אלישע בן אבויה אומר הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר חדש והלומד זקן למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר מחוק. (אבות ד כ)

גדל פורתא תבורי מאני, כי הא דרבה זבין להו מאני גזיזי דפחרא לבניה ומתברי להו. (יומא עח:)

ומפרש רש"י שיש להפקיר כלים לקטן - לשבר ולמלאות תאותו, ורבה הי' קונה לבניו כלים סדוקים של חרס בדמים קלים בשביל כך.

דרכו של תינוק לטפח באשפה - רוב תינוקות. (קידושין פ.)

כתינוק הבורח מבית הספר. (ילקוט שמעוני בהעלותך ד"ה ויהי בנסוע, הובא בתוס' שבת קטז.)

יסורים

דאמר רב: אילמלי נגדוה לחנניה מישאל ועזריה, פלחו לצלמא. (כתובות לג:)

חברותא: אילו היו מייסרים את חנניה מישאל ועזריה ביסורים כדי שישתחוו לצלם, הוו פלחו לצלמא - לא היו הם עומדים בכך והיו עובדים לו, אף שלא נרתעו מהשלכה לכבשן האש כדי למות!

אך מצינינים שם לתוספות, שאותו צלם לא היה עבודת כוכבים ממש רק עשוי לכבוד המלך, ואף על פי כן היה בו קידוש השם ולכך מסרו עצמן למיתה, לכן אם היו מייסרים אותם היו משתחוים לו. אך התוס' הקשו על זה מלשון הגמרא "פלחו [היו עובדים] לצלמא", שמשמע שהיה אלהות ושייך בו עבודה.

דניחא ליה לאניש דמייתי קרבן ולא לילקי. (שבועות לו.)

יצר הרע

כי יצר לב האדם רע מנעוריו וגו' (בראשית ח כא)

לא להבהל מנטיות רעות שהאדם מגלה בעצמו, זה טבעי, זה מעצם ברייתו, כשהתפקיד הוא להשתפר ולהתייעל ו"מעיר פרא" אדם יוולד". כשבאדם טמון גם טוב טבעי ולא רק רוע.

מִפְּנֵי מַנְעֵר עֲבָדוֹ וְאַחֲרֵיתוֹ יִהְיֶה מְנוּן. (משלי כט כא)

מפרש רש"י: מפנק מנער עבדו - יצר הרע: מנון - שליט.

אבר קטן באדם משביעו רעב מרעיבו שבע. (סוכה נב):

הפוך ממחשבת האדם שאם ישביע את עצמו הוא ישתחרר מהתאוה.

איש יצר תינוק ואשה תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. (סוטה)

אמר רבי לוי בר חמא אמר ריש לקיש: לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע, שנאמר רגזו ואל תחטאו. אם נצחו - מוטב, ואם לאו - יעסוק בתורה, שנאמר: אמרו בלבבכם; אם נצחו - מוטב, ואם לאו - יזכור לו יום המיתה, שנאמר: ודמו סלה. (ברכות ה.).

במאמר זה ישנם ב' ירידות לנפש האדם; א) להרגיז יצר טוב על יצר הרע, ב) שבכח התורה, או קריאת שמע, או זכירת יום המות, יש את היכולת להביא לכך.

ובביאור הרגזת יצר טוב על יצר הרע, פירש רש"י: "שיעשה מלחמה עם יצר הרע", היינו מלחמת היצר הידועה והמוכרת, והבנת הנפש כאן היא שיש בכח האדם לעמוד בקשרי מלחמה זו, גם כשיש בה קושי והיא בדרגה של "הרגזה". ואמנם אם אין הקב"ה עוזרו אינו יכול לו, אבל מ"מ ביד האדם לפתוח בהרגזה זו, כמו שאמר (שיר השירים רבה ה ב) פיתחו לי פתח כחודו של מחט, וכן מה שאמר (יומא טז.) אדם מקדש עצמו מעט מלמטה וכו'.

אלא שאם המלחמה גוברת ישנם עוד דרכים. וכך ביאר המאירי (ברכות שם), ובתוספת, וז"ל: "מי שרואה עצמו מצד טבעו מוכן לעבירות, ישתדל בעצמו ויתחזק להשליט יצר טוב על יצר הרע, ויכעיסנו עליו - ר"ל שישלוט שכלו על תאוותיו".

וכך גם נראה מהזוהר (בראשית רא סוף עמוד ב): "... בגין כך אבעי ליה לבר נש לארגזא יצריה כל יומא, לאדכרא קמיה ההוא יומא דייקום בדינא דמלכא, דקא עאלין ליה תחות ארעא לאתקבא ונשמתא אתפרשא. ותנן לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע, וישתדל אבתריה".

ובמדרש שוחר טוב (ד ט) הובא בילקוט שמעוני (תהלים רמז תרכז) אמרו: "רגזו ואל תחטאו, אמר ר' אלעזר ארגיז יצרך ואל יחטיאך, ורב אמר אכחיש יצרך ואל יחטיאך", א"כ יש מחלוקת אמוראים איך פועלת "הרגזה" זו.

ובביאור העזרה הבאה על ידי תורה/ק"ש/יום המות, ביאר המאירי: "ואם נצחו בכך מוטב, ואם לאו יעסוק בתורה - ר"ל בקיום המצות וגדרי הדת, **שקיומם והבנת עניניהם ישמרוהו מהתפרץ במה שטבעו תאב**. ואם לא יועילהו זה, יכניס עצמו בהתבודדות ובמחקר במציאות האל ואחדותו, והוא ענין ליקרי את שמע, ששתי אלו הפינות רמוזות בק"ש, **ויתענג טבעו בזה עד שלא יבקש עוד מותר גופני**. ואם לא הועיל בכך - ר"ל שהוחלט כל כך שאין זה מועיל לו, או שאינו כדאי להתעסק באלו הענינים, יכאיב עצמו ויכניע לבבו במחשבת אחריתו ובזכירת יום מיתתו תמיד, ואז יכנע לבבו הערל בהכרח".

בפשטות העזרה הבאה מעסק התורה, היא סגולית ומכח קדושת התורה, וכמו שאמרו עליה (סוכה נב): תנחומא האזינו ג) אם אבן הוא נימוח ואם ברזל הוא מתפוצץ. וכן ידועים דברי הרמב"ם (סוף הל' איסורי ביאה) שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב הפנוי מן החכמה.

וכך גם נראה בזוהר שם (רב): "אי אזיל מניה יאות, ואי לאו ישתדל באורייתא - דהא לית לך מלה לתברא יצר הרע אלא אורייתא, אי אזיל מוטב ואי לאו ידבר ליה יומא דמותא בגין לתברא ליה". וראה עוד להלן שהובאו המשך דברי זוהר.

אך מדברי המאירי למדנו שאין הכוונה לעסק גרידא, אלא לקיום המצוות מתוך הבנה, שבזה יש שמירה מציאותית מלבוא אל המכשול. בקיום - ששמירת הגדרים והסייגים במצוות מרחיקה מהמכשול, ובהבנת עניניהם - היא השתתפות השכל והרגש הטבעי של האדם בשמירה. וכך ידועים **דברי רבי ישראל סלנטר** בלימוד ההלכות שנכשל בהם.

קריאת שמע - גם כן אינה תועלת סגולית או תוצאה של פחד מעונשי שמים אליבא דהמאירי, אלא היא מועילה רק כשמבין מה שאומר, ומה המסרים שיוצאים ממנה, "מציאות הא-ל ואחדותו", כשלא רק עצם ההבנה מביאה לתועלת, אלא היא נותנת תחליף חיובי ונכון לרצון הטבעי להתענג, כי השגה כלשהי ב"מציאות הא-ל ואחדותו" מביאה את האדם לעונג "עד שלא יבקש עוד מותר גופני". **וכמו שכתב הרמב"ם** במצות אהבת ד'. ובדורינו אפשר למצוא מעין זה בלימוד המחשבה והקבלה, שמרים ומנשא את האדם לראות כמה פועל ועושה כשגורם נחת רוח ליוצרו.

רק אחרי כל זה, ואם כל הנ"ל לא הועיל "או שאינו כדאי להתעסק באלו הענינים", בא שלב ההפחדה, יזכיר לו יום המיתה - "יכאיב עצמו ויכניע לבבו במחשבת אחריתו ובזכירת יום מיתתו תמיד".

ובאמרי בינה (דרוש ד לראש השנה) למד מזה דיש מצבים שרק יראת העונש מונעת החטא, דז"ל: "ואמרו חז"ל באם אדם מרגיש בעצמו שהלוחות [שהליחות?] מעוררים אותו למדות רעות, ומוכרח להתגבר על הטבע, ואין בכחו להתגבר מחמת אהבת הבורא רק בהתעוררות יראת העונש, וזה העצה לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצה"ר, אם אזיל מוטב, ואם לאו יזכיר לו יום המיתה. וא"כ הרשו לנו חז"ל לזכור בעונש כדי להתגבר על הטבע ובאמת אין עבודה שלימה וזה שלא לשמה". וחידוש נשמע מדבריו, שיראת העונש היא "היתר", כיון שנמצא שאינה עבודה "לשמה" מאהבת הבורא.

וראה עוד להרס"ג בספר האמונות והדעות (מאמר ה פרק ה): "ואיני ירא על רב עמינו שיפילו מגדרי התשובה, כי אם זה השער הרביעי, רוצה לומר ההשנות. כי אני בוטח כי בשעת הצום והתפלה, יעזבו ויתחרטו ויבקשו הכפרה, אך אני חושב שהם מסכימים לשנות, ואחר כן אומר מה תהיה התחבולה להסיר המחשבה לשנות מהלכות, אומר לחבר דברים בפרישות מן העולם, ויזכור האדם ענין חלישותו וענין ויגיעתו ומותו והפרד חלקיו, והתולעה והרמה, והחשבון, והיסורין, והדומה לזה, ומה שהוא מתחבר למה שיש בזה, עד שימאס בעולם הזה, וכאשר ימאס אותו כלו יכנסו חטאיו בכלל המאוסים, ויטיב את דעתו לעזוב. ואומר כי על כן מצאתי החכמים הראשונים, נהגו לומר ביום הכיפור כמו אלה החבורים [=הפיוטים?]: אתה מבין שרעפי לבי, ואל תבא עמנו בתוכחות, אדון כל פעל והדומה להם".

וראה להלן ערך 'יראת אלוהים'.

אופנים אחרים של הרגזת יצר טוב על יצר הרע:

בבבא מציעא (פד): איקלע רבי לאתריה דרבי אלעזר ברבי שמעון, אמר להם: יש לו בן לאותו צדיק? אמרו לו: יש לו בן וכל זונה שנשכרת בשנים שוכרתו בשמנה. אתייה, אסמכיה ברבי [=שיהו קורין אותו רבי, כדי שיתקנא וישים (אל) לבו על תלמוד תורה. רש"י], ואשלמיה לרבי שמעון בן איסי בן לקוניא אחות דאמיה

[מסרו לרבי שמעון ללמדו תורה. רש"י]. כל יומא הוה אמר לקרייתא אנא איזיל [=כל יומא הוה אמר - אותו הבן. לקרייתא אנא איזיל - לעירי אני חפץ לילך. רש"י], אמר ליה חכים עבדו יתך, וגולתא דדהבא פרסו עלך, ורבי קרו לך, ואת אמרת לקרייתא אנא איזיל? אמר ליה מומי! עזובה דא [=בשבועה הנחתית זאת, ולא אשאל עוד לילך. רש"י]. כי גדל אתא יתיב במתיבתא דרבי, שמעיה לקליה, אמר: הא קלא דמי לקליה דרבי אלעזר ברבי שמעון. אמרו ליה: בריה הוא. קרי עליה: פרי צדיק עץ חיים ולקח נפשות חכם. פרי צדיק עץ חיים - זה רבי יוסי ברבי אלעזר ברבי שמעון, ולקח נפשות חכם - זה רבי שמעון בן איסי בן לקוניא.

ובראשית רבה (פד ה): אמר לה [=יוסף] לאשת פוטיפר למוך הוא הקדוש ברוך הוא להיות בוחר מאהובי בית אבא לעולה, לאברהם (בראשית כב) קח נא את בנך, אשמע לך ושמא אבחר לעולה ואפסל מן הקרבן. דבר אחר: ויאמר אל אשת אדוני, אל למוך הקדוש ברוך הוא להיות נגלה על אוהבי בית אבא בלילה... אשמע לך ושמא יגלה עלי הקדוש ברוך הוא וימצא אותי טמא. דבר אחר: הן אדוני - אמר לה מתיירא אני ומה אדם הראשון על מצוה קלה נצטוו ועבר ונטרד מגן עדן, זו שהיא עבירה חמורה גלוי עריות על אחת כמה וכמה. הן אדוני - מתיירא אני מאבא שבארץ כנען, ראובן ע"י שכתוב בו (שם לה) וילך ראובן וישכב את בלהה, ניטלה בכורתו ונתנה לי, אשמע לך ואדחה מבכורתי. דבר אחר: הן אדוני - מתיירא אני מאדוני, אמרה לו הורגתו אני, א"ל לא די ששמנה באסרטיין של נואפים אלא באסרטיין של רצחנים.

בשעת אנינות תביר יצירה. (קידושין פ):

למסקנת הגמ' גם חכמים מודים לזה, ולא אסרו לצאת לקבורה עם כמה נשים משם מעשה שהיה שכאילו יצאו לקבורה ובאמת לא היתה שם אנינות.

לא שנו אלא בכשרים אבל בפרוצים אפילו בי עשרה נמי לא. (קידושין פ):

תדע דמיחברי בי עשרה וגנבי כשורא ולא מיכספי מהדרי. (קידושין פ):

ריש לקיש אמר: אין אדם עובר עבירה א"כ נכנס בו רוח שטות. (סוטה ג).

צ"ע אם הוא ענין רוחני או ירידה לנפש האדם.

...סד"א הדיט הוא דאדם עושה קנוניא על ההדיט, אבל הקדש נימא אין אדם עושה קנוניא על ההקדש, קמ"ל דבכריא אדם

עושה קנוניא על ההקדש ולא חש לאיסורא דהקדש. (שבועות מב):

החכם שאסר את האשה בנדר על בעלה - הרי זה לא ישאנה; מיאנה או שחלצה בפניו - ישאנה, מפני שהוא ב"ד. (יבמות כה): משנה זו נפסקה להלכה ברמב"ם (גירושין פ"י ה"ד): שליח שהביא גט חוצה לארץ ואמר בפני נכתב ובפני נחתם הרי זה לא ישאנה, שאנו חוששין שמא עיניו נתן בה ולפיכך העיד לה, וכן עד אחד שהעיד לאשה שמת בעלה ונשאת על פיו הרי זה לא ישאנה, וכן החכם שאסר את האשה בנדר על בעלה הרי זה לא ישאנה, וכן הנטען על השפחה ונשתחררה על הנכרית ונתגיירה הרי זה לא ישאנה, וכן גוי ועבד הבא על בת ישראל אף על פי שחזר הגוי ונתגייר העבד ונשתחרר הרי זה לא ישאנה, וכולן אם עברו ונשאו - אין מוציאין מידם.

וכן ב שולחן ערוך (אבן העזר סימן יב סעיף ב): אשה שנדרה הנאה מבעלה ולא הפר לה, ובאה לפני חכם להתירה, ואסרה שלא מצא לה פתח להתירה, לא ישאנה, שמא יאמרו: אסרה כדי שישאנה; ואם כנס, לא יוציא. והני מילי ביחיד מומחה, אבל בי דינא לא חשידא. ומטעם זה אם מיאנה או חלצה בפני ב"ד, יכול אחד מהם לישא אותה.

ואפילו בדין יחיד, הביא בקהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א לב) שמותרת לבנו שאין אדם חוטא כדי שיהנה אחר.

המקרה בגדיו בחמתו, והמשבר כליו בחמתו, והמפזר מעותיו בחמתו - יהא בעיניך כעובד עבודה זרה. שכך אומנתו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו עשה כך, עד שאומר לו עבוד עבודה זרה והולך ועובד. (שבת קה):

יפת תואר - לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות, ואל יאכלו בשר תמותות נבילות.

(קידושין כא סוף ע"ב)

ושם בסוגיא רב התיר ביאה ראשונה אפילו לכהן שאסור בגיורת, מטעם זה שדברה תורה כנגד יצר הרע.

ואל כליך לא תתן. זה יהיה גזל, והתורה לא התירה אלא כנגד הנפש המתאוה, כי כיון שהוא מתעסק וטורח בפירותיו אם לא היה לו אפשר לאכול בהיתר יאכל באסור, ולכך התיר "כנפשך שבבעך" כענין שכתוב: (משלי יג, כה) "צדיק אוכל לשובע נפשו", והוא הדין בקמה שיקטוף בידו מלילות אבל חרמש לא יניף. (רבינו בחיי, דברים סוף פרק כג)

וה' ברך את אברהם בכל... ר' לוי אמר תלת; בכל - שהשליטו ביצרו... ר' לוי בשם ר' חמא אמר: בכל - שלא חזר ונסה אותו. (בראשית רבה פנ"ט ז)

אין אפוטורפוס לעריות (כתובות יג: חולין יא: נדה ל:)

ובירושלמי כתובות (פ"א סוף ה"ח) נאמר יותר בחריפות: אפילו חסיד שבחסידיים אין ממנין אותו אפוטורפוס לעריות. כי נפשו של אדם מחמתן. והמצאיות מוכיחה ששום דבר אינו ערב לשמירה על כך, לא ממון ולא כבוד ולא שררה, לא צדקות ולא חסידות. וכאשר יסד הפייט במחזור ויטרי. ומחלו' הרמב"ם ותוס' בגדר אונס הדעת.

בטלה מביאה לידי חטא.

וה' ברך את אברהם בכל... ר' לוי אמר תלת; בכל - שהשליטו ביצרו... ר' לוי בשם ר' חמא אמר: בכל - שלא חזר ונסה אותו. (בראשית רבה פנ"ט ז)

יראת העונש

רק אין יראת אלוקים במקום הזה והרגוני וגו' (בראשית כ יא)

נמצא שיש דרגות בעבירה שרק יראת שמים מצילה מהם, ולא שום כח אחר. ואלו הם דברי התנא בפרקי אבות (פ"ב מ"א): "והסתכל בשלושה דברים ואי אתה בא לידי עבירה, דע מה למעלה ממך, עין רואה ואוזן שומעת, וכל מעשיך בספר נכתבין". והגמרא במסכת ברכות (ה:). אמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש: לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע, שנאמר רגזו ואל תחטאו. אם נצחו מוטב ואם לאו - יעסוק בתורה, שנאמר אמרו בלבבכם. אם נצחו מוטב ואם לאו - יקרא קריאת שמע, שנאמר על משכבכם. אם נצחו מוטב ואם לאו - יזכור לו יום המיתה, שנאמר ודומו סלה.

ובתנא דבי אליהו (רבה, פרק טז): "וכן היתה שמחה לשלושה דברים הללו, מלאך המות, ויצר הרע, ושיבת בית הכסא. אמר לי רבי מפני מה את שמח במלאך המות? אמרתי לו בני אלמלי מלאך המות מה אנחנו עושין לאבינו שבשמים? צא למד מעשרה דורות הראשונים, שהשפיע להן הקדוש ברוך הוא טובה מעין העולם [הבא], ועמדו להחריב את כל העולם כולו. אמר לי מפני מה את שמח ביצר הרע? אמרתי לו בני אלמלי יצר הרע כל אותו כבוד לישראל".

אלמלא דינא לא אשתכח בעלמא, לא הווי ידעי בני נשא מהימנותא עלאה, ולא ישתדלון בני נשא באורייתא, ולא יתקיימו פקודי אורייתא, פולחנא שלימותא דישתכח בעלמא לגבי מלכא קדישא. (זוהר במדבר קעח.)

תרגום: אם לא היה דין מצוי בעולם, לא היו בני אדם יודעים האמונה עליונה, ולא ישתדלו בני אדם בתורה, ולא יתקיימו מצוות התורה, עבודה שלימה שתמצא בעולם לגבי המלך הקדוש.

תנן לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע וישתדל אבתרה אי אזיל מנה יאות ואי לאו ישתדל באורייתא דהא לית לך מלאך לתברא יצר הרע אלא אורייתא, אי אזיל מוטב ואי לאו יזכר לה יומא דמותא בגין לתברא לה, הכא אית לאסתכלא דהא דא הוא (קס"א ב) יצר הרע ודא הוא מלאך המות, וכי מלאך המות מתבר מקמי יומא דמותא והא איהו קטולא דבני נשא הוי ואשתמע דחדה הוא דילה ובגין כך אסטי לון לבני נשא תדיר בגין לאמשכא לון לדא, אלא ודאי מה דאתמר דידבר לה בר נש ההוא יומא דמותא ודאי הכי הוא בגין דמתבר לבא דבר נש דהא יצר הרע לא שריא אלא באתר דאשתכח חדוה דחמרא וגסותא דרוחא, וכד אשכח רוחא תבירא פדין אתפרש מנה ולא שריא בהדה ובגין כך בעי לאדברא לה יומא דמותא ויתבר גופה ואיהו אזיל לה. (זוהר בראשית רב.)

תרגום: לעולם ירגיז אדם יצר הטוב על יצר הרע, וישתדל אחריו. אם הלך ממנו, טוב. ואם לא, יעסוק בתורה, כי אין לך דבר לשבור את היצר הרע, אלא התורה. אם הלך, טוב. ואם לא, יזכיר לו יום המיתה כדי לשבור. כאן יש להסתכל, הרי יצר הרע וזהו מלאך המות. וכי מלאך המות ישוב מלפני יום המיתה, והרי הוא ההוגר את בני האדם, ומשמע שהשמחה שלו, היא להמית אנשים, שמשום זה הוא מסטה אותם תמיד, כדי להמשיכם למיתה. ומשיב, אלא ודאי מה שלמדנו שהאדם יזכיר לו יום המיתה, ודאי כן הוא, כדי לשבור הלב של האדם, כי יצר הרע אינו שורה אלא במקום שנמצאות שמחת היין וגאות הרוח. וכשנמצא רוח שבור באדם אז מתפרד ממנו, ואינו שורה עליו, ועל כן צריך להזכיר לו יום המיתה, וישבר גופו והוא הולך לו.

והאורחות צדיקים כתב בהקדמה: "לכן יש להודיע לכל, כי כל איש הרוצה להביא נפשו לידי מידות טובות צריך לערב יראת שמים עם כל מידה ומידה, כי יראת השם היא המחזקת כל המידות, ודומה לחוט שהכניסוהו תוך חורי המרגליות, וקשרו קשר בתחתיתו להחזיק כל המרגליות, אין ספק כי בהינתק הקשר יפלו כל המרגליות - כך היראה היא מחזקת כל המידות! ואם תתיר קשר היראה, ייבדלו ממך כל מידות טובות!"

ועל דרך זו כתב רבינו יונה במשלי (יד כז): "יראת ה' מקור חיים. מידה אחת והיא מקור לכל הפעולות הנכבדות. ויש מידות נכבדות, ולכל אחת מהנה תולדות רבות, ומעשים עצומים תלויים בהם, ויראת השי"ת מקור לכל המידות. הנה שהמדה הזאת תחתית ויסוד לכל המידות והפעולות הנכבדות".

ובאגרת התשובה (אות ב) כתב: "יראת אלהינו ישתבח שמו לעד, יסוד התורה ומקור כל המצוות והאזהרות והמוסרים, שנאמר "יראת ה' מקור חיים לסור ממוקשי מות, ומצוה נאה וחומה נשגבה וגדולה ובצורה עד שמים אשר לא תמוש כל היום מכל נפש האדם - יראת שמים, כמו שנאמר כי אם ביראת ה' כל היום (כג יז), ויזרח שמש היראה על הנפש ועל כל מצפוניה למשול ביום ובלילה ברעיוניה, וזה הדבר יסוד הנפש".

וראה עוד לעיל ערך "יצר הרע".

עשה מאהבה ועשה מיראה, עשה מאהבה - שאם באת לשנוא דע כי אתה אוהב ואין אוהב שונא, עשה מיראה - שאם באת לבעט דע שאתה ירא ואין ירא מבעט. (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה)

הובא בתוספות (סוטה כב: ד"ה פרוש) ובפירוש המשנה לרמב"ם (אבות א ג) שהוסיף על כך: "ואמרו האוהב לא יחמיץ מצוה, והירא לא יעבור על אזהרה". וכן הובא בפירוש ברטנורא שם.

אכן בתנא דבי אליהו (רבה, פרק ג) איתא: "עוד אמר דוד המלך, אני בעולם הזה מה אני? אלא יראתי מתוך שמחתי ושמחתי מתוך יראתי, ואהבתי עלת על כולך", הרי שאפשר לקיים שניהם, אלא שאולי רק דוד המלך שייך דבר זה, עכ"פ בשלימות שיוכל להעיד זאת על עצמו.

והא רבא אמר: דכולי עלמא - מומר לאכול חלב לא הוי מומר לדם! אלא, הכא באוכל נבלה לתאבון ונתחלף לו בשומן ואכלו קמיפלגי, מר סבר: כיון דלתאבון אכיל במזיד מומר הוא, ומ"ס: כיון דאילו אשכח דהיתרא לא אכל דאיסורא לאו מומר הוא. תנו רבנן: אכל חלב זהו מומר, ואיזהו מומר? אכל נבילות וטריפות, שקצים ורמשים, ושתי יין נסך; רבי יהודה אומר: אף הלוּבש כלאים. אמר מר: אכל חלב זהו מומר, ואיזהו מומר? אוכל נבילות כו'. מאי קאמר? אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן, ה"ק: אכל חלב לתאבון - הרי זה מומר, להכעיס - הרי זה צדוקי + השמטת הצנוורה: מין +, ואיזהו מומר דבסתמו צדוקי? הוי אומר: אוכל נבילה וטריפה, שקצים ורמשים, ושתי יין נסך. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: אף הלוּבש כלאים. מאי בינייהו? איכא בינייהו כלאים דרבנן, מר סבר: מדאורייתא הוי מומר, דרבנן לא הוי מומר; ומר סבר: כלאים כיון דמפרסם אסוריה, אפי' דרבנן הוי מומר. (הוריות יא.)

וכשחלה רבי יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו וכו', אמרו לו רבינו ברכנו, אמר להם: יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם, אמרו לו תלמידיו: עד כאן, אמר להם: ולואי, תדעו כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם. (ברכות כח:)

הרב מוציא רצועה, מי חושש? מי שדרכו ללקות. (זוהר פר' שלח, קעה.)

תינוקות של בית רבן קוראין לאור הנר, מפני שאימת רבן עליהם. (שו"ע ע"ה ס"ו)
וכתב במשנה ברורה שם סקט"ו: שאין פושטין יד לשום דבר ואפילו בחול אלא על פי רבן ולא אתי לאצלווי, ומשמע מסתימת השו"ע שסובר כהרשב"א דאפילו אין רבן עמהן שרי דכל שעה מתיראין שיבוא רבן ולא יטו, ובא"ר הביא הרבה פוסקים שחולקין ארשב"א.

בשלמא לרב אשי דאמר: כדי שיאמרו אין אופין מיום טוב לשבת, היינו דמערב יום טוב - אין, ביום טוב - לא. אלא לרבא, מאי איריא מערב יום טוב, אפילו ביום טוב נמי? אין הכי נמי, אלא גזרה שמא יפשע. (ביצה טו:)

פירש רש"י: **בשלמא לרב אשי** - דאמר לכבוד יום טוב תקנהו [=עירוב תבשילין], כדי שיאמרו אסור להתחיל בשולי שבת ביום טוב - היינו: דמערב יום טוב הוצרך לעשותו. **אלא לרבא** - דאמר כדי שיברור [=שיכין מנה יפה לשבת]. **אפילו ביום טוב** - יעשהו לפני סעודת יום טוב, יש כאן זכירת שבת לברור מנותיו. **שמא יפשע** - ישכח ולא יערב, משום דטריד.

נמצא לפי רש"י שהתקנה היא רק בגלל נטיית האדם לשכוח בזמן טירדה, אבל הריטב"א מוסיף כאן עוד פרט, הוא שואל שתקנת עירוב באה לכבוד שבת, וכאן נמצא שהיא גורמת לביטול כבודה - שאסור לו להכין לשבת, ומתוך: "ומוטב שלא יתעדן בשבת אחת כדי שיתעדן שבתות הרבה", זאת אומרת שיש כאן ירידה נוספת לנפש האדם, לקנוס ולהעניש את המתרגל, שזו תהיה תזכורת לפמים הבאות, ואפילו.

אשר הענין ההוא [=פרשת סוטה] מביא לכל אשה בעולה שתשמור עצמה בתכלית השמור, כדי שלא יחלה לב בעלה עליה, מפני פחד מי סוטה, שאף רוב הנקיות הבטוחות בעצמן היו פודות עצמן מן המעשה ההוא אשר יעשה בה בכל ממון, ואף המות טוב מן הבושת הגדול ההוא, והוא פריעת ראש האשה, וסתירת שער, וקריעת בגדיה עד שיתגלה לבה, והקפתה בכל המקדש

לעיני הכל נשים ואנשים ובפני ב"ד הגדול, וימנעו מפני זה הפחד חליים גדולים מפסידים סדר בתים רבים. (מורה נבוכים ח"ג מט)

הלא תשתכל ברוב יושר אלו החוקים ומשפטים צדיקים איך שפטו במוציא שם רע, והוא כי אין ספק כי זה האיש הרע לא אהב אשתו אשר הוציא עליה שם רע, ולא מצאה חן בעיניו, ואילו היו רוצה לגרשה כדי להפטר ממנה בלא תשלומין, והוציא עליה דבה ודבר שקר היה מתחייב לתת לה חוקה הראוי לה, ושם לה עלילות דברים כדי להפטר ממנה בלא תשלומין, והוציא עליה דבה ודבר שקר להחזיק בחוקה שיש לה עליו - והוא חמשים כסף כי זהו מוהר הבתולות הקצוב בתורה. ומפני זה גזר עליו הש"י לשלם מאה כסף... כן זה המוציא שם רע חשב להפסידה חמשים כסף הראויים לתת לה, ישלם מאה! זהו ענשו על שהיה כובש חוקה הראוי לה והשתדלו להחזיק בו. והיה ענשו על שפחת מעלתה והוציא עליה קול הזנות - שהיו פוחתין מעלתו כשהיכוהו ברצועה, כאמרו ויסרו אותו. והיה עונש על בחירתו התאוה ובקשו ההנאה לבד - שנתחייב להחזיק בה עולמית, לא יוכל שלחה כל ימיו. כי לא הביאו אל כל זה רק היותה כעורה בעיניו, כן ירפאו המדות הרעות כשיהיה רופאם המצוה האלהית, לא יסורו אופני היושר, מבוארים גלויים בכל דיני זאת התורה עם ההשתכלות הטוב. (מורה נבוכים ח"ג מט)

וְרֵאִיתֶם אוֹתוֹ וְזָכַרְתֶּם, וְכִתִּיב, (דברים כה) זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עֲמָלֶךְ. מאי טעמא דא. אלא לבדא דפריץ גדרא, ונשכיה פלגא. פל זמנא דאבוי בעי לאוכחא לבריה, הנה אמר הוי דכיר פד נשיף לך פלגא. אוף הקא וראיתם אותו וזכרתם, דא איהו אָתָר דסלקין נשמתין למידן. (זוהר פר' שלח, קעה.)

כְּגֹוֹנָא דא, וְהָיָה כָּל הַנָּשׁוֹף וְרָאָה אוֹתוֹ וְחִי (במדבר כא), אָמַי. אלא פד סליק לעיניו, וְחִי דִּיּוֹקְנָא דִּהְיָה דְנָשִׁיף לִיָּה, הָיָה דְחִיל, וְצִלִּי קָדָם יְיָ, וְהָיָה יָדָע דְּאִיְהוּ עֹנֵשׂא דְחִיבָא. פל זמן דברא חמי רצועה דאבוי, דחיל מאבוי. אשתיב מרצועה, אשתיב מללא. מאן גרים ליה לאשתיבא. ההוא דחמי בעיניו ההוא רצועה, ההוא רצועה גרים ליה לאשתיבא. ועל דא וראה אתו וחי, חמי רצועה דאלקי ליה, ואיהו עבד ליה לאשתיבא. (זוהר פר' שלח, קעה.)

יראת שמים

כל אדם שיש בו יראת שמים, דבריו נשמעים. (ברכות ו:).
צ"ע אם מימרא זו היא ענין סגולי או ירידה לנפש האדם. ועל דרך שכתב השל"ה (שער האותיות) בשם ספר הישר: "כל דבר שיצא מן הלב, יכנוס בלב".

אביי הוה יתיב קמיה דרבה, חזייה דהוה קא בדח טובא, אמר וגילו ברעדה כתיב, אמר ליה אנא תפילין מנחנא. ר' ירמיה הוה יתיב קמיה דר' זירא, חזייה דהוה קא בדח טובא, אמר ליה בכל עצב יהיה מותר כתיב, אמר ליה אנא תפילין מנחנא. (ברכות ל:)
נראה מכאן את התופעה הידועה שיש בכחו של מעשה צדדי לאזן את מצב הרוח ותחושות האדם, שלמרות שעיקרו במצב אחד עם כל זה משפיע גם המצב האחר. כשכאן גם נראה שהמצב השפיע יכול להיות "מצוה", שעד כמה שהאדם יודע בתת-מודע שהיא צריכה כובד ראש, זה גורם לו לזהירות ממצב הפוך. ורש"י פירש: דהוה קא בדח טובא - יותר מדאי, ונראה כפורק עול. תפילין מנחנא - והם עדות שממשלת קוני ומשרתו עלי. ולכאורה הן הן דברי הרמב"ם (תפילין פ"ד כה) במעלת התפילין, "שכל זמן שהתפילין בראשו של אדם ועל זרועו, הוא עניו וירא שמים, ואינו נמשך בשחוק ובשיחה בטילה, ואינו מהרהר מחשבות רעות, אלא מפנה לבו בדברי האמת והצדק". אלא שלפי דבריהם נמצא שמצב זה אינו בכל מצוה, כי אם במצוות שהתייחדו לענין הזה של כובד ראש. נלהלכה נאמרו כמה פרטים בגדרי היסוד הדעת בתפילין, ונראה שהסוגיא הנ"ל לא נפסקה להלכה, להתיר שמחה יתירה עם תפילין ולהסתמך על כך שהם ישמרו את כובד הראש הדרוש, וכפי הנראה שרק אמוראים יכלו לאמוד את עצמם ולשער מכח התפילין עד היכן הוא השחוק המותר.

סייגים

מסורת - סייג לתורה. (אבות פ"ג מי"ג)

רב אשי אמר: ושמרתם את משמרת - עשו משמרת למשמרת. (מועד קטן ה).
בספר דברי מנחם (ח"א לה סק"ב) הרחיב בענין זה: חכמינו ז"ל בידעם תורת נפש האדם ומכמניה, נפתוליו ועקמומיותו של מחשבת האדם, הבינו שהעם הנוער ונבחר להיות עם קדוש מוכרח להיות לו גדרים וסייגים. וזה היה התפקיד הראשון של אנשי כנסת הגדולה, כמבואר בהמשנה הראשונה בפרקי אבות: "עשו סייג לתורה" על יסוד הפסוק בתורה ושמרתם את משמרת, ודרשו חז"ל עשו משמרת למשמרת (מו"ק ה). ואמרו אינו דומה כרם המוקף גדר לכרם שאינו מוקף (אבות דרבי נתן נוסחא ב' פרק א), ומטעם זה מצינו שנקראים הסנהדרין "גדרה" - שגדרו פרצותיהן של ישראל. ובדברי הימים נקרא משה רבינו "אביגדור", ואמרו (ויק"ר א ג) הרבה גודרין עמדו לישראל וזה משה אביגדור היה אביהן של כולן. והמשנה הראשונה שהתחיל בה רבנו

הקדוש היא תקנה "להרחיק את האדם מן העבירה". ועוד אמרו גדר גדול גדרה תמר (סנהדרין כא). גודרין את הגדור (ילקוט"ש תהילים תשל"א) ועי' עוד במדב"ר כא יא.

נדרים - סייג לפרישות. (אבות פ"ג מ"ג)

איסור קדושה - שניות מדברי סופרים, ואמאי קרי ליה איסור קדוש? אמר אביי: כל המקיים דברי חכמים נקרא קדוש. א"ל רבא: וכל שאינו מקיים דברי חכמים, קדוש הוא דלא מקרי, רשע נמי לא מיקרי! אלא אמר רבא: קדש עצמך במותר לך. (יבמות כ. סנהדרין נג:)

ביבמות פירש רש"י: קדש עצמך - לעמוד ולהזהר. אף במותר לך - להוסיף עליהם שניות המותר לך על העריות כדי שלא תבא לידי עריות האסורות מן התורה. ועל דרך זה בסנהדרין: קדש עצמך במותר לך, להתרחק אף מזו המותר כדי שלא תכשל באיסורא. וידועים דברי הרמב"ן בזה. וכן בספר חסידים (סימן עח) כתב: "אל תביא עצמך לידי עבירה קלה כי היא יביאך לידי חמורה".

אמר רבי חנינא: גדר גדול גדרו בה, דתניא מעשה באחד שתבע אשה לדבר עבירה, אמרה לו: ריקא יש לך ארבעים סאה שאתה טובל בהן, מיד פירש. (ברכות כב:)

ובירושלמי ברכות (פ"ג ה"ד) עובדה כעין זו בשומר כרמים שבא להזקק לאשת איש, ועד שהם מתקינין להם מקום לטבול בטלה העבירה, ואולי הוא אותו מקרה. וביומא (כג:) חשו לטהרת כלים יותר משפיכת דמים. ובתוס' סנהדרין (מח. ד"ה משמשין): וא"ת ועורו של מת מי גרע מתכריכין, דאמרין בהעור והרוטב (חולין קכב). דבר תורה עור אדם טהור, ומפני מה אמרו טמא מפני שלא יעשה אדם מעור אביו ואמו שטיחין לחמור, אלמא ליכא איסורא דאורייתא. ומפרש ר"ת, דאע"ג דאיסור מדאורייתא הוצרכו לגזור טומאה, משום דחמירא להו לאינשי טומאה מאיסורא, כדאשכחן בסוף כיצד צולין (פסחים פה:). הפיגול והנותר מטמאין את הידיים משום חשדי כהונה ומשום עצלי כהונה, אע"ג דבלאו הכי איכא לאו דבל תותיר.

וכן בנדה (נה. ד"ה ושמא) כתבו התוספות: וא"ת והלא מת איסור בהנאה, דגמרינן (ע"ז כט:) שם שם מעגלה ערופה וי"ל דטומאה חמירא להו טפי כדאמר בפרק ב' דיומא (כג:) ללמדך שקשה עליהם טומאת כלי יותר משפיכות דמים ועוד נראה דעור אינו בכלל בשר ליאסר בהנאה דהא עגלה ערופה נמי לא נפקא אלא מדכתיב בה כפרה כקדשים ועוד /ועור/ קדשים מותרין בהנאה לאחר זריקה שהוא זמן כפרה וניחא השתא דאיצטריך בשור הנסקל לא יאכל להנאת עורו דלא אתי מבשרו. וכן כתב בתוספות הרא"ש כאן.

הרי שטומאה חמורה לבני אדם יותר מאיסור הנאה, ומחמת האיסור הנאה לבד לא היו נמנעים לעשות שטיחים מעור אביו ואמו! ובלקט יושר (ד' מינים אות יט) כתב ששאל לרבו בעל התרומת הדשן, מה טבילה זו של הושענא רבה, והא טבול יום בעי הערב שמש, אם אירע קרי לאחד בלילה מותר לטבול באותו לילה, אבל עדיין אינו טהור עד שיעריב שמשו. ואמר: מ"מ הוא מתפלל באימה וביראה יותר ממי שאינו טובל, כי עתה יש לו גוף נקי. וצ"ע אם כוונתו שבגלל הרגשת הנקיות מכין טפי, או שמצד המציאות הרוחנית כך הוא, שטבילה זו מועילה לאימה ויראה, אפילו קודם הערב שמש.

לך לך אמרינן נזירא, סחור סחור, לכרמא לא תקרב. (פסחים מ:)

וכן הוא במ"ר (נשא) לאוי נזיר חומץ יין, חומץ שכר, וכל משרת ענבים (במדבר ו) דסחור סחור אמרינן לנזירא לכרמא לא תקרב.

ואף על גב דלענין הדלקה לא אסרו משום זה, שאני הכא דע"י שהוא מתקרב לנר ביותר לבדוק חיישינן טפי. (משנה ברורה סימן רעה ס"ק כו)

ואמר רבי גידל אמר רב: מנין שנשבעין לקיים את המצוה? שנאמר נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך, והלא מושבע ועומד מהר סיני הוא? אלא הא קמ"ל, דשרי ליה לאיניש לזרוזי נפשיה. (נדרים ח:)

בבינה לעיתים (דרוש סז) ביאר שורש דבר זה: כי רבו כמו רבו המצאות אויבנו הפנימי בכמה מיני ערמומיות ונכלים, להפילנו ברשת מכמוריו ולתפשנו במזימות זו חשב, עד כי לא יספיק לנו המרוץ הטבעי אשר לכל בעל נפש רוחנית בנטיה אל השלימות ועוצם המעלה; אבל יצטרך לנו גם - כן להעזר בכל צדדי התחבולות ולהתאמץ בכל הכוחות האפשריות, כדי להנצל מידו. וכך כתבו בקהילות יעקב (נדרים סימן י) ושיעורי רבי שמואל (שם) בחלק מהדרכים שנקטו.

מנין שלא יושיט אדם כוס של יין לנזיר, ואבר מן החי לבני נח? ת"ל ולפני עור לא תתן מכשול. (ע"ז ו:)

ובתוספות (ד"ה מנין) כתבו: דה"ה בכל שאר איסורין, אלא להכי נקט כוס יין לנזיר, משום דמסתמא למישתי קא בעי ליה, כיון דכ"ע חמרא שתו, ושמא שכח נזירתו. אבל ישראל שאמר הושיט לי נבלה או חזיר, או שום איסור, אין לחושדו מלהושיט לו. [אבל אם ידוע לו שרוצה לאכלו, אסור להושיט לו, ואפילו הוא שלן]. הרי חז"ל נקט דוגמא זו של מסירת יין לנזיר, כי ירדו לנפש האדם שאם מבקש כוס יין הוא לשתיה.

שכל המאחר נדרו יותר מג' רגלים שוב אין נזקקין לו, לפי שהוא נוהג בהן כדרך שהוא נוהג בהיתר, דברי רבי אליעזר. אמר רבי יוסי: במה דברים אמורים בנדר מרובה אבל בנדר מועט דיו ל' יום. (תנא דבי אליהו, זוטא, פרשה טז)

זהירות מביאה לידי זריזות. (ע"ז כ:)

לכאורה פתיחה זו עניינה ירידה לנפש האדם, וכן המביאה לנקיות וענוה ויראה, אכן המעלות המביאות לקדושה ורוח הקודש הם השפעה רוחנית ולא ענין התלוי בנפש. וכ"כ המסילת ישרים דקדושה היא מתנה. ורש"י בחולין (קז:): כתב דוריו עדיף מזהיר זהיר שיודע להזהר בשעת מעשה שלא יעבור על המצוה, זריז הרואה את הנולד ומתקן עצמו שלא יבא לידי כך.

אמר ר"ש בן אלעזר: מפני מה אמרו אלמנה לכהן גדול יש לה כתובה? מפני שהוא פסול והיא פסולה, וכל מקום שהוא פסול והיא פסולה - קנסו אותו כתובה. ומפני מה אמרו שניות מדברי סופרים אין להן כתובה? מפני שהוא כשר והיא כשרה, וכל מקום שהוא כשר והיא כשרה - קנסו אותה כתובה. (יבמות פה.-פה:)

פירש רש"י (ע"ב): קנסו אותו כתובה - כלומר לא קנסוה משאר כל הנשים, והאי דקנסוה רבנן לשניה כתובה כדי שלא תתעכב אצלו הוא, דכיון דלא תיהוי לה כתובה מיניה שבקא ליה ונפקא, אבל הכא לא צריך דממילא שבקא ליה, דכיון דהוא נפסל על ידה יש קטטה ביניהם וכן כשהיא נפסלת על ידו.

ישוב הדעת

גם בלא דעת נפש לא טוב ואין ברגלים חוטא. (משלי יט ב)

וכתב רבינו יונה שם: וענין אץ ברגלים, שימחר לעשות העולה על רוחו, בלא מחשבה ועיון. והנה לב האדם קצר והמשוגה מצויה בו, על כן צריך האדם להקדים לפעולותיו מחשבה, ולהתבונן בינה בכל דבר במתון בטרם המעשה. אכן לרש"י ושאר מפרשים שם אינו ענין לזה, ראה למשל בערך 'שלבבים'.

ת"ר האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך, ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה, ושאר כל האילנות יורדים למטה ומתפללין. ובעל הבית בין כך ובין כך יורד למטה ומתפלל - לפי שאין דעתו מיושבת עליו. (ברכות טז.)

פירש רש"י: ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה - בזמן שעוסקין בהן, מפני שענפיהם מרובים ויכולין לעמוד שם שלא בדוחק, ואין שם פחד ליפול. לפיכך מתפללין בראשם, אבל בשאר אילנות אין מתפללין. לפי שאין דעתו מיושבת עליו - מבעתותו, ואם הקלו אצל פועלים מפני בטול מלאכה, לא הקלו אצל בעל הבית.

חתן פטור מקריית שמע לילה הראשון ועד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה. (ברכות טז.)

שעד שלושה ימים הוא טרוד בזה, אך יעויין בפיסקה הבאה שאין הכוונה שהאדם לא מסוגל להימנע מטירדה זו, אלא שלא מטריחים אותו בכך. וגם תוספות כאן (ד"ה מעשה) כתבו: דאדם גדול שבוטח בעצמו שיוכל לכיון, והוא ראוי ליטול את השם - הרשות בידו. הרי שהדבר אינו מופקע מהמציאות.

מאי איריא הכונס את הבתולה אפילו כונס את האלמנה נמי? הכא טריד והכא לא טריד. אי משום טרדא, אפילו טבעה ספינתו בים נמי? אלמה אמר רבי אבא בר זבדא אמר רב: אבל חייב בכל מצות האמורות בתורה חוץ מן התפילין... אמרי התם טרדא דרשות הכא טרדא דמצוה. (ברכות טז:)

ב' דברים למדנו מכאן: א) טירדה יש רק בבתולה ולא באלמנה. ב) רק טירדה של מצוה פוטרת, אבל טרדת חולין, על האדם להסיח דעתו ממנה. ולפי זה נמצא, שגם בטירדה של מצוה בכחו להתעלות מעל אלא שפוטרים אותו מכך, ואין הכוונה שאין זה בכחו של האדם.

התם כיון דאתיא בתחלת צלותא לא מטריד, הכא כיון דאתיא באמצע צלותא מטריד. (ברכות כט.)

פירש רש"י: בתחלת התפילה יכול אדם לכיון דעתו יותר מן האמצע.

היה רוכב על החמור והגיע זמן תפילה, אם יש לו מי שיאחז את חמורו ירד למטה ויתפלל, ואם לאו ישב במקומו ויתפלל. רבי אומר: בין כך ובין כך ישב במקומו ויתפלל, לפי שאין דעתו מיושבת עליו. (ברכות ל.)

פירש רש"י: שאין דעתו מיושבת עליו - שקשה עליו עיכוב הדרך. הרי לפנינו מחלוקת איזו דרגת טירדה מפריעה לאדם לכוין בתפילה, דוקא הפסד ממון - שהחמור יברח, או אפילו עיכוב הדרך. והלכה כרבי שאפילו יש מי שיסמוך לו על החמור אי"צ לרדת ממנו, הרי שעיכוב הדרך נחשב טירדה.

כמה ישהה בין תפילה לתפילה? רב הונא ורב חסדא, חד אמר כדי שתתחונן דעתו עליו, וחד אמר כדי שתתחולל דעתו עליו. (ברכות ל:)

פירש רש"י: שתתחונן - שתהא דעתו מיושבת לערוך דבריו בלשון תחינה. שתתחולל - לשון חילוי. והיא היא אלא בלישנא בעלמא פליגי. הרי שקשה לנפש האדם להתפלל ללא הפסקה כלשהי בין אחת לשניה, ואין ההמתנה ביניהם רק מכבוד התפילה השניה. ולכאורה הקושי הוא רק כלפי ג' ברכות ראשונות, שהם זהות לתפילה ראשונה, אבל שאר ברכות שבתפילה שניה לא גרעו מהברכות המשתנות בברכה ראשונה, ועכ"ז חזינן שאין להתחיל את התפילה השניה סמוך לראשונה. אלא שלפ"ז יש להבין את המשמעות של תחינה וחילוי, הא ברכות ראשונות אינם בקשה כי אם שבח.

ת"ר אין עומדין להתפלל; לא מתוך דין, ולא מתוך דבר הלכה, אלא מתוך הלכה פסוקה. (ברכות לא.) פירש רש"י: הלכה פסוקה - שאינה צריכה עיון שלא יהא מהרהר בה בתפלתו. ובהמשך כתב (סוף ד"ה אסור בהנאה): והנך הויין הלכות פסוקות שאין עליהן קושיות ותירוצים שיהא צריך להרהר בהן. הרי שדברי תורה שיש בהם קושיות ותירוצים מפריעים לכוונה בתפילה.

וכמו שכתב בתרומת הדשן (ח"א מא): "אמנם הדבר ידוע הוא, שקשה מאד להסיר מלבו בהרהורי התורה אפילו במקום הטינופת, מי שלבו נבהל ולהוט לעין בפלפול הלכה. ואף כי אמרינן פרק מי שמת: אמר רב הונא תלמיד חכם אסור לעמוד במבואות המטנפות - מפני שאי אפשר לו בלא הרהור תורה".

ת"ר אין עומדין להתפלל; לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך שמחה של מצוה. (ברכות לא.) פירש רש"י במסכת שבת (ל:): מתוך שחוק - שאין דעת שוחק מיושבת עליו, אפילו אינו של לצון מכל מקום אין בו ישוב.

העובר לפני התיבה לא יענה אמן אחר הכהנים - מפני הטיורף. ואם אין שם כהן אלא הוא לא ישא את כפיו. (ברכות לד.) על הדין הראשון פירש רש"י: שמא לא יוכל לחזור לתפלתו לדעת לכוין להתחיל בשים שלום, שדעתו מטורפת מאימת הצבור. ומזהדין השני נמצינו למדים, שלמרות שהוא כבר ש"ץ ובלא"ה יש לו אימתא דציבורא, מ"מ המעבר מחזרת הש"ץ לברכת כהנים וחזרה לחזרת הש"ץ היא תוספת אימתא דציבורא היכולה להביא לידי טירוף ובלבול.

ולא לבורסקי [=לפני התפילה] - לעיוני בעלמא. לכתחילה אמאי לא? דילמא חזי פסידא בזביניה ומטריד. (שבת ט:)

מאמתי התחלת דין? רב ירמיה ורבי יונה, חד אמר משיתעטפו הדיינין וחד אמר משיפתחו בעלי דינים. ולא פליגי, הא דעסקי ואתו בדינא הא דלא עסקי ואתו בדינא. (שבת י.) מפרש רש"י: דיינין מתעטפין בטליתן כשפוחחין בדין מאימת שכינה, ושלא יפנו ראשן לכאן ולכאן ותהא דעתן מיושבת עליהם.

ולא מעבר לים היא - לא תמצא לא בסחרנים ולא בתגרים. (עירובין נה.) וכדברי הרמב"ם שלא תמצא אהבת עוה"ז ועוה"ב כאחד, ונראה שהוא כלל רק כלפי תורה ולא כלפי שאר אומנויות, שישוב הדעת וטרדות לא בהכרח מפריעות בהם.

מר רב נחמן בר יצחק: הלכתא בעיא צילותא כיומא דאסתנא, אמר אביי: אי אמרה לי אם קריב כותחא לא תנאי. אמר רבא: אי קרצתן כינה לא תנאי מר בריה. (עירובין סה.) ופירש רש"י: צילותא - דעת צלולה. כיומא דאסתנא - כשמנשבת רוח צפונית יום אורה הוא ונוח לכל. קריב כותחא - אפילו ציווי עבודה קלה היתה מבטלת אותי. לא תנאי - לא הייתי שונה כמו ששנית.

אמר רב חייא בר אשי אמר רב: כל שאין דעתו מיושבת עליו אל יתפלל, משום שנא' בצר אל יורה. רבי חנינא כיומא דרתח לא מצלי, אמר בצר אל יורה כתיב. מר עוקבא כיומא דשותא לא הוה נפיק לבי דינא. (עירובין סה.) אמר ר"א: הבא מן הדרך אל יתפלל שלשה ימים... אבזה דשמואל, כי אתי באורחא לא מצלי תלתא יומי. שמואל לא מצלי בביתא דאית ביה שיכרא, רב פפא לא מצלי בביתא דאית ביה הרסנא. (עירובין סה.) ופירש רש"י: אל יתפלל ג' ימים - שאין דעתו מיושבת עליו מפני טורח הדרך. דאית ביה שיכרא - ריח השכר משכרתו. דאית ביה הרסנא - משום ריחא.

כי העושק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה (קהלת ז ז) - כשחכם מתעסק בדברים הרבה מערבבין אותו מן החכמה. (שמות רבה ו ב)

...בגיני כך בעי לאתפרשא מן ביתא דלא אזדהר בר נש כל כך בביתא. (זוהר ח"ב מד.)
האשה השונמית עשתה לאלישע עליית קיר שיוכל לדור, בה כי בתוך הבית, בין אנשים, קשה לאדם להיזהר - להתעלות כאוות תנפשו.

ישראל

עם קשה עורף (שמות לב ט, לג ג, ה, לד ט, דברים ט ו, יג)
בביצה (כה): תנא דבי ר' ישמעאל: מימינו אש דת למו... איכא דאמרי: דתיהם של אלו אש, שאלמלא (לא) נתנה תורה לישראל אין כל אומה ולשון יכולין לעמוד בפניהם. והיינו דאמר ר"ש בן לקיש ג' עזין הן - ישראל באומות.

רמי ליה רב אחא בר רב הונא לרבא: מי אמר רבי יוחנן דיבור אסור הרהור מותר, אלמא: הרהור לאו כדיבור דמי. והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: בכל מקום מותר להרהר - חוץ מבית המרחץ ומבית הכסא? שאני התם, דבעינן והיה מחניך קדוש, וליכא. (שבת קנ.)

פירש רש"י: והיה מחניך קדוש - ולא כתיב ביה דבר, אלא: מקום חנייתך תהא בקדושה, וטעמא - משום דישראל מהרהרין תמיד בדברי תורה.

והאמר רבי שמעון בן לקיש: רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרין בתשובה, שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפשעים בי וגו'. לא קשיא; הא - בפושעי ישראל, הא - בפושעי עובדי כוכבים. (עירובין יט.)
וראה לעיל שבת לא: "יודעין רשעים שדרכם למיתה, ויש להם חלב על כסלם".

ואמר רבי שמעון בן לקיש: אל תיקרי רקתך אלא ריקתך, שאפילו ריקנין שבך מליאין מצות כרמון - על אחת כמה וכמה. (עירובין יט.)

עוד במהות "ישראל" ידועים דברי הרמב"ם (גירושין פ"ב ה"כ) לענין כפיה בגט: "ולמה לא בטל גט זה שהרי הוא אנוס בין ביד עכו"ם בין ביד ישראל?"

וכאן בא הרמב"ם לחידוש גדול: תפוס יהודי מזדמן, יהא אשר יהא, ותדבר איתו על מצוות שכבר קיים בעבר, על מעשים טובים שאינם מחייבים אותו עכשיו, הצד השווה שברובם הגדול והמכריע הוא - סיפוק, אושר, תחושת מיצוי וניצול.
למה? מה פתאום?

מבאר הרמב"ם: "שאין אומרינן אנוס אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחוייב בו מן התורה, כגון מי שהוכה עד שמכר או עד שנתן, אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה או לעשות עבירה, והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו או עד שנתרחק מדבר האסור לעשותו - אין זה אנוס ממנו אלא הוא אנוס עצמו בדעתו הרעה. לפיכך זה שאינו רוצה לגרש, מאחר שהוא רוצה להיות מישראל, ורוצה הוא לעשות כל המצוות ולהתרחק מן העבירות, ויצרו הוא שתקפו, וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני כבר גרש לרצונו".

גם יהודי שהדרגה שלו בקיום המצוות היא מתוך אנוס עד כדי "שתצא נפשו!" שה"הכנה-דמצוה" שלו היא הרצועה של שלוחי ביד! כזה שבלא מכות נאמנות יאמלל את אשתו לכל החיים ולא יתן לה גט. אם נדבר איתו לאחר קיום המצוה, כשאנו "בשעת כעס", כששלוחי ביד אינם מולו, לא הם ולא רצועתם... נתפלא לשמוע "צלילים" אחרים, נתרגש לגלות ש...בעצם קיימתי מצוה... כי הנקודה היהודית הפנימית, נקודת ה"נשמה" שאין ליצר שליטה עליה, רוצה נכספת לעשות רצון קונה.

ישראל דדייגי במצות חביל גופייהו. (נדה לד:)

ומפרש רש"י בשבת (פו): "וחרדים בדבר ומתוך דאגה מתחממין". הרי שלדאגה יש השפעה על גוף האדם.

לך ואספת את זקני ישראל, לעולם זקנים מעמידים את ישראל, וכן הוא אומר (יהושע ח) וכל ישראל וזקניו ושוטריו ושופטיו עומדים מזה ומזה לארון, אימתי ישראל עומדים? כשיש להם זקנים, למה? כשהיה בית המקדש קיים היו שואלים בזקנים, שנאמר (דברים לב) שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך, שכל מי שנוטל עצה מן הזקנים אינו נכשל. (שמות רבה ג ח)

סוגה בשושנים שאפילו כסוגה של שושנים לא יפרצו בהן פרצות. והיינו דאמר ליה ההוא מינא לרב כהנא: אמריתו נדה שרי לייחודי בהדי גברא, אפשר אש בנעורת ואינה מהבהבת? - אמר ליה: התורה העידה עלינו סוגה בשושנים, שאפילו כסוגה בשושנים - לא יפרצו בהן פרצות. (סנהדרין לז).

פירש רש"י: סוגה בשושנים - גדורה בשושנים, כלומר: באזהרה קלה ובהבדלה מועטת הם נפרשין מן העבירה ואין צריך גדר אבנים להפסיקן, שאפילו אין רחוקין מן העבירה אלא גדר שושנים מפסיק ביניהם לא יפרצו בה פרצות הגדר.

לא הלכת לצור מימין, וראית ישראל ועובד כוכבים ששפתו שתי קרירות על גבי כירה אחת, ולא חשו להם חכמים. מאי לא חשו להם חכמים? אמר אביי: משום בשר נבילה, לא אמרינן דלמא מהדר אפיה ישראל לאחוריה, ושדי עובד כוכבים נבילה בקדירה... רבא אמר: מאי לא חשו להם חכמים, משום בישולי עובדי כוכבים. (ע"ז יב).

וברש"י בביאור מחלוקתו דרבא: דהתם [=בבשר נבילה] לית הנאה לעובד כוכבים דנישדי נבילה לקדירה, דמיסתפי דאי חזי ליה ישראל תבע ליה בדינא, אבל הכא מתכוין עובד כוכבים לעשות רצון חברו. אלא ה"ק לא חשו להם חכמים משום בישולי עובדי כוכבים, דלמא סמין ישראל לעובד כוכבים לבשליה וקאכיל בשולי עובדי כוכבים דרבנן. נמצא לפי רבא שאפילו כשישראל ונכרי אוכלים ביחד, לא חושדים הישראל שיאכל מבישול נכרי דרבנן.

זונה עובדת כוכבים וישראל מסובין אצלה - חמרא שרי, נהי דתקיף להו יצרא דעבירה, יצרא דין נסך לא תקיף להו. (ע"ז טט): מרש"י שלפנינו נראה שהכוונה לעובדת כוכבים, שיצר הניסוך לא תקיף אצלם. אבל מהר"ן נראה שהכוונה לישראלים שלא נותנים לה לנסך, וכך מציינים בהגהות וציונים (מהד' עוז והדר) לפירוש רש"י בכתב-יד. ולפי הגירסא שלפנינו, צ"ע אם דוקא לאשה לא תקיף יצר הניסוך או גם לאיש.

א"ר נחמיה: אפילו בשעה שאנו עושין צדקה לפניך מביטין אנו במעשינו ואנו מתביישינן, אין לנו שעה שאנו באים בזרוע [אלא בשעת ביעור מעשרותינו מן הבית שנאמר וכו'] (מדרש תנחומא כי תשא יד, ובדומה בשמות רבה מא א)

...אמר דוד רבש"ע ישראל רוגנים הם, אתה מבקש שישוחו אחרי? תדע לך כשנעשה בית המקדש כל דבר ודבר נעשה במספר ובמשקל, שנאמר (עזרא ח) במספר במשקל לכל ויכתב כל המשקל, למה? שהם רוגנים שנא' (במדבר כא) וידבר העם באלהים ובמשה, הוי תפלטני מריבי עמי. ומדבר במשה, כשעשה את המשכן אמר משה יודע אני שישראל איכפת להם משיחין באחיהם ובאמותם... אמר משה יודע אני שישראל רוגנים הם, הריני עושה להם חשבון מכל מלאכת המשכן, התחיל לעשות חשבון עמהם... עם שהוא עושה חשבון והולך על כל דבר ודבר שעשויין כסדר בתוך המשכן, שכח אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל שעשה מהן ווין לעמודין ולא היו נראין, התחיל עומד תמה ואומר עכשיו ימצאו ידיהם של ישראל עלי לומר שאני נטלתי אותם, והוא חוזר לבוא על כל מלאכה ומלאכה, מיד האיר הקדוש ברוך הוא את עיניו ותלה עיניו וראה שהיו עשויין ווין לעמודים, התחיל להשיב להם בקול רם ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה ווים לעמודים - באותה שעה נתפייסו ישראל, מי גרם לו? על ידי שישב ועשה חשבון אלה פקודי המשכן. ולמה עשה חשבון, הקדוש ברוך הוא מאמינו שנא' (במדבר יב) בכל ביתי נאמן הוא ומשה נתן חשבון? אלא מפני ששמע ליצני הדור שהיו משיחין אחריו, שנאמר והיה כצאת משה וגו' והביטו אחרי משה, ומה היו אומרים ר' יצחק היה דורש לשבח (וכו') כדאיתא לעיל סדר כי תשא סימן כ"ז) וחברו משיבו: ריקה אדם שנתמנה על מלאכת המשכן על ככרי כסף ועל ככרי זהב שאין לו חקר ולא משקל ולא מנין מה אתה רוצה שלא יהיה עשיר? כששמע כן אמר חייכם משגמרה מלאכת המשכן אני נותן להם חשבון, כיון שנגמרה אמר להם אלה פקודי המשכן. (מדרש תנחומא פקודי ז)

אבל בחי' הודאה על האמת נמצא בכל איש ישראל הגם שמרוחק מן האמת, אבל מודה ומשתוקק לבוא אל האמת, כי האמת נעדרת בעולם הזה עלמא דשיקרא, ואין יכולים להכיר האמת רק כפי כח רושם אלקיות שנמצא בנפשות בני ישראל. (שפת אמת תרס"ד)

הנפש יש בה רצון לבוראה. (שפת אמת)

עכו"ם

בכלי יקר (שמות כ סוף ח) כתב כי אולי אינם יכולים לעמוד בשמירת הברית, והאור החיים (ויקרא יח ב) כתב כן על כללות היצר דעריות שאינם יכולים לו, ובשם משמואל (פר' יתרו) כתב זאת לענין יחוד עם אשתו נדה. ובמשך חכמה (בראשית יח כז) על כללות מלחמת היצר, שאמרו (נזיר סא): שדבר תורה העכו"ם אינם מקבלים טומאה לפי שהם נעדרי השלמות, "לכן כמעט קרובים הם אל הטבע ויסודותיה, אשר המה נעדרי הבחירה". אך במדרש (ילקוט חדש, אות ז', ס' י') איתא "כל המצפה בנשים סוף בא לידי עבירה, וכל המפנה עצמו מעבירה אפילו הוא אינו ישראל ראוי להעלות עולה ככהן", הרי שיכולים לפנות עצמם מעבירה,

וצ"ע. ובמטה אהרן (מערכה א', אין למדין מקודם מ"ת) הביא מהראשונים שדור המבול נענשו על השחתה, והוא בנדה (יג): ובזוה"ק פרשת בראשית (סוף דף נו) על דור המבול: "כל בישין הוו עבדין, ולא אשתלים חובייהו עד דהוו אושדין דמין למגנא על ארעא, ומאן אינן דהוו מחבלין אורחיהו על ארעא, הדא הוא דכתיב רע כל היום, וכתיב ויהי ער בכור יהודה רע". ובשו"ת הרשב"י (ח"א ה') מוכיח כן גם מהא דער ועונן נענשו על זה. וע"ע בס' המפתח (מלכים י ז) בדברי המשנה למלך. ובשד"ח (כללים מערכת ז' כלל כ') הביא ממוהר"ח פלאג' בשו"ת חיים והשלום (סי' טז) דאיכא איסור ותמה עליו שאינו חייב בפריה ורביה, אכן הנה המנ"ח (סוף מצוה א') למד מהתוס' בסנהדרין (נט: ד"ה והא) ומר"ת ביבמות (יב: ד"ה שלוש), דמי שאינו מצווה בפו"ר אינו מצווה על השחתת זרעו, על כן גויים ונשים אינן מצווין על זה. אך מעוררים שם על הגליון דלרש"י (יבמות סב. ד"ה בן נח) ומאירי (שם) ושאלתות (שאלתא קסה) בן נח חייב בפו"ר, וא"כ לדברי המנ"ח דהפטור מהשח"ז תלוי בחיוב פו"ר, גם עכו"ם אסורים בזה. ואולם יש לדון דאפילו חייבים בפו"ר לא שייך בהם איסור "השחתת זרע", דקרא כתיב "זרמת סוסים זרמתם" א"כ "זרמה" אית להו אבל "זרע" לית להו, אלא שאם הי' האיסור מפורש בקרא בלשון זרע, יש מקום לדיוק זה, אבל כיון שהוא לשון הפוסקים מסתבר שנקטו לשון בני אדם, וגם "זרמת סוסים" בכלל זה. וא"כ הדר תלוי בחיוב פו"ר. וצ"ע.

וידועים דברי רבינו ניסים גאון (נדפסו בתחילת הש"ס): "כי כל המצוות שהן תלוין בסברא ובאובנתא דליבא, כבר הכל מתחייבים בהן מן היום אשר ברא א' אדם על הארץ, עליו ועל זרעו אחריו לדורי דורים". וכ"כ החזקוני (בראשית ז כא): "וא"ת איך נענשו דור המבול מאחר שלא נצטוו על המצוות. וי"ל, יש כמה מצוות שחייבים בני אדם לשמור מכה סברת הדעת אע"פ שלא נצטוו, לפיכך נענשו, כמו קין שנענש על שפיקוח דמים אע"פ שלא נצטוו על כך". וכ"כ הרמב"ן (שם ו יג) בטעם שדין דור המבול נחתם על עון גזל: "ורבותינו אמרו שעליו נחתם גזר הדין, והטעם מפני שהיא מצוה מושכלת אין להם בה צורך לנביא מזהיר". וגם רבינו בחיי (שם ו יב) כ"כ: "הטעם לפי שהגזל מן המצוות המושכלות, שאילולי לא נתנה תורה הי' אדם מוציא אותם בשכלו. ומושכל ראשון הוא שאין לו לאדם כלום בממונו של חבריו". וע"ע בדבריו יח כא, ובדבריו בפר' שלח שלא תקנו לברך "אשר קדשנו וציונו" על מצוות שהשכל מחייבם, וכ"כ גם בספרו כד הקמח ערך ציצית. וכן מצינים בזה לרמב"ם במורה נבוכים (פ"ג יז) ולס' חסידים (סי' קנג). ובמילואים לחזקוני הנדפס מחדש ציין לבאר שבע (סנהדרין עא) ורוח חיים (אבות ה ו) ואו"ש (איסור"ב יד ז) ופרדס יוסף (שמות כח לא) ובית אהרן (כללי הש"ס ח"ג עמ' רסה), ובאבנ"ז (חומ"מ לב) בשם חי' הרי"מ, ולהב"ל"ח בזרע חיים (סי' יז) וברית יעקב (סי' כה) להגרי"ח סופר שליט"א.

נולפ"ז יש להעיר מאבני מילואים (א' סוף סק"ב) "דודאי בבני נח ליכא משום בל יחל, ולא משום מוצא שפתיך תשמור, אלא דאמירה לגבוה הוא קנין גמור כמו מסירה להדיוט, ואם נדר להביא קרבן הו"ל חוב גמור וגובין מנכסים משועבדים". וצ"ע אמאי בל יחל ומוצא שפתיך ליתא בהו, הא הם חיובים מסברת הדעת. ואולי כוונתו דנהי דמחוייבים באמת ושקר, מ"מ אינם בתוספות של בל יחל ומוצא שפתיך, שע"כ אינם רק מענין אמת ושקר אלא גם מפרשה בפנ"ע של דיני נדרים]. וראה להגר"ש וולבה בפתיחה לס' 'מהלברשטט עד פ"ת': וזוהי האמת כאשר רואים צדיק תמים, רואים בחוש כי תורה מן השמים הרבה יותר מאשר על ידי מחשבה מעמיקה בעניני אמונה! התנהגותו של הצדיק במעשה מראה הכח הרוחני והסגולי של התורה הקדושה!

והוא כאמור שבשום תורה ואידיאה אחרת לא הגיעו לכמות תוצאות כזו, ולא יכוח כזו. עד שחלק מהמעלות הפשוטות לכל בן תורה, לא יאמנו למי שלא זכה להימנות עליה ובוודאי לא על גויים.

ולעולם עבודת גילולים בסורה בפני עובדיה, ויתרו רואה חרטומין שלה ובוטר עליהן, והרהר לעשות תשובה עד שלא יבא משה... (מדרש תנחומא שמות יא)

עכו"ם קרובי תשובה הן.

צדקה ע"מ שיחי' בנו.

לא להתלוות עמהם יחידי, מחשש רציחה וגזל, במס' ע"ז ובבראשית רבה וישלח.

הגויים ערלי לב עברתם שמרה נצח (רמב"ם תשובה פ"ב ה')

אמר רבא: יום השביעי שבת היה, שישראל אוכלין ושותין, מתחילין בדברי תורה ובדברי תשבחות. אבל אומות העולם שאוכלין ושותין - אין מתחילין אלא בדברי תיפלות. וכן בסעודתו של אותו רשע, הללו אומרים: מדיות נאות, והללו אומרים: פרסיות נאות. (מגילה יב:, ובשינויי לשון באסתר רבה ג יג)

לפני אידיהן של עובדי כוכבים שלשה ימים - אסור לשאת ולתת עמהם וכו'. (ע"ז ב.).

ומפרש רש"י: "וכלוהו משום דאזיל ומודה לעבודת כוכבים ביום אידו". ועולה מכך ב' דברים; א. נכרי מודה לע"ז רק ביום אידו, ב. שלשה ימים קודם הוא כבר מודה לה, ומבואר בגמ' הטעם לפי שהוא עסוק אז בחיפוש אחרי הקרבן שיקריב לע"ז. אבל בחג פרטי של עצמו, אסור רק אותו היום ולא שלשה ימים קודם.

בשלמא להשאלין [=לעכו"ם ביום אידו] - דקא מרווח להו, אבל לשאול מהן - מעוטי קא ממעט להו. אמר אביי: גזרה לשאול מהן אטו להשאלין. רבא אמר: כולה משום דאזיל ומודה הוא.

להלוותם וללוות מהן. בשלמא להלוותם - משום דקא מרווח להו, אלא ללוות מהן - אמאי? אמר אביי: גזרה ללוות מהן אטו להלוותם. רבא אמר: כולה משום דאזיל ומודה הוא.

לפורען ולפרוע מהן כו'. בשלמא לפרוע - משום דקא מרווח להו, אלא לפרוע מהן - מעוטי ממעט להו. אמר אביי: גזירה לפרוע מהן אטו לפרוען. רבא אמר: כולה משום דאזיל ומודה הוא. (ע"ז ו:)

צ"ע אם אביי חולק על ירידה זו לנפש האדם, וסובר שהשאלה הלוואה ופריעה אינם גורמים שמחה גם למפרע, וממילא העכו"ם לא יודה על כך לע"ז. וכדעת רבינא כאן אליבא דרבי יהודה דמתני', שמותר לגבות מהם חוב ביום אידם. או שמודה לרבא בעצם השמחה, אלא שכיון שהיא לאחר זמן לא יודה על כך לע"ז ביום אידו, ואחרי יום אידו שוכח ממנה כדלעיל.

רבא אמר: כולה משום דאזיל ומודה הוא. (ע"ז ו:)

וברש"י: שהעובד כוכבים ישמח כשישראל צריך לו. ולכאורה נלמד מזה כלל בנפש האומות, שהם שמחים כשיהודי צריך להם, ולא הודגש כאן שהוא דוקא ביהודי חשוב או מפורסם, ובנכרי פשוט ועממי, אלא אפילו המקבל יהודי פשוט והנכרי חשוב ונכבד, הוא שמח בכך שיהודי נזקק לו.

ומשמעות תופעה זו היא, שעל-כרחך בשורש נפשם הם חשים שהיהודי חשוב ונעלה מהם, בלא שיכירו בכך, ועכ"פ ודאי בלא שיידעו להסביר למה הוא כך, ולכן כל נתינה ליהודי מסיבה להם עונג. ובאמת שמי שהכתיר את היהודים בתואר "ישראל" שמשמעותו התפרשה בתורה (בראשית לג כט) "כי שרית עם אלוקים ועם אנשים ותוכל" הוא לא אחר מאשר שרו של עשיו, ראש לכל הגויים.

וההיסטוריה המוזרה תוכיח, שלא רק שהאומות הציקו לישראל והצרו את צעדיהם בנפש ורכוש גרידא, אלא השקיעו מחשבה ומרץ לפגוע בכבודם של ישראל, ולא נחה דעתם ברצח וביזה אלא התמחו והתייעלו ביוזי והשפלת היהודי, ככיבוד וטאטוא רחובות שנהגה כבר במצרים! וענידת טלאי שנהגה כבר בתקופת הראשונים (ראה רמ"א בשם אור זרוע) ונהגה אפילו במלכויות ערב (תימן) שלא ראו ושמעו מהנעשה באירופה, וכהנה וכהנה, כולם הצליחו לכוון לדבר אחד...

והנה פגיעה והצקה היא בדבר המפריע לשונא, בנקודה שבה הוא חש נחות ופחות, ואם כל מה שהפריע לשונאינו הם הסיבות הטכניות שטענו כלפינו, למה הם לא הסתפקו בטיפול נקודתי, למה לפני המוות צריך גם ללעוג ולהשפיל? למה אחרי טיפול מסור' בהתעשרות היהודית על חשבון הנכרי צריך גם לבייש לכופף ולקפל? ולא רק הנכרי הנחות ביהודי הנכבד, אלא האימפריה השולטת בכיפה ביהודי הכפרי העני והגלותי. הוי אומר: שמה שהפריע לשונא לא היו טענותיו ותואנותיו, אלא תחושת הנחיתות כלפי היהודי, ההכרה התת-הכרתית כי משום-מה הוא יותר, הוא מעליו, הוא רם נישא ונכבד בעצמותו. לכן המכה והפגיעה צריכים להיות שם, בכבוד ברוממות.

לא הלכת לצור מימין, וראית ישראל ועובד כוכבים ששפתו שתי קרירות על גבי כירה אחת, ולא חשו להם חכמים. מאי לא חשו להם חכמים? אמר אביי: משום בשר נבילה, לא אמרינן דלמא מהדר אפיה ישראל לאחוריה, ושדי עובד כוכבים נבילה בקדירה...

רבא אמר: מאי לא חשו להם חכמים, משום בישולי עובדי כוכבים. (ע"ז יב.)

וברש"י בביאור מחלוקתו דרבא: דהתם [=בבשר נבילה] לית הנאה לעובד כוכבים דנישדי נבילה לקדירה, דמיסתפי דאי חזי ליה ישראל תבע ליה בדינא, אבל הכא מתכוין עובד כוכבים לעשות רצון חבירו. אלא ה"ק לא חשו להם חכמים משום בישולי עובדי כוכבים, דלמא סמיך ישראל לעובד כוכבים לבשליה וקאכיל בשולי עובדי כוכבים דרבנן.

נמצא לפי רבא שבמקום שאין לו רווח והנאה לא מכניס עצמו בחשש הפסד ממון.

אין מעמידין בהמה בפונדקאות של עובדי כוכבים, מפני שחשודין על הרביעה. (ע"ז יד: כב.)

הראשונים נחלקו אם גם למסקנא הם חשודים, ואם גם בזמננו חוששים לכך, דתוס' (ע"ז כב. ד"ה אין) כתבו שבגמרא נראה שרבנן חולקים על משנה זו, והלכה כרבנן. והר"ן והמאירי כתבו שבזמן הזה אינם נוהגים כך, ובודאי במקומות שאסור גם בדיניהם. אבל הרמב"ם (איסורי ביאה פכ"ב ה"ה) פסק כמשנה זו, והשו"ע (י"ד קנ"ג ס"א) כתב שבמקומות שמכים ועונשים על כך מותר. והטור (אד"ע כד) נראה שמחמיר בזה.

ורבי אליעזר אומר: אף במקום שאסרו לייחד מותר למכור, מאי טעמא? עובד כוכבים חס על בהמתו שלא תעקר. (ע"ז טו.)

לוקחין מהן בהמה לקרבן, ואין חוששין לא משום רובע ולא משום נרבע, ולא משום מוקצה ולא משום נעבד. בשלמא מוקצה ונעבד, אם איתא דאקצייה ואם איתא דפלחיה לא הוה מזבין ליה. (ע"ז כב):

שהעובדי כוכבים מצויין אצל נשי חבריהן. (ע"ז כב):

דאמר מר: חביבה עליהן בהמתן של ישראל יותר מנשותיהן. (ע"ז כב):

האשה שנחבשה בידי עובדי כוכבים, ע"י ממון - מותרת לבעלה, ע"י נפשות - אסורה לבעלה... והכא היינו טעמא, דמתיירא משום הפסד ממון. (ע"ז כג):

אבל הרמב"ם (איסורי ביאה פי"ח ה"ל) פסק דזהו רק בזמן שיד ישראל תקיפה על העכו"ם, והם יראין מהם. אבל בזמן שיד העכו"ם תקיפה, כיון שנעשית ברשות העכו"ם נאסרה אפילו ע"י ממון, אא"כ העיד לה אחד כשבויה.

משום ניחא פורתא לא מפסיד טובא. ה"נ לימא משום הנאה פורתא לא מפסיד טובא, התם יצרו תוקפו. (ע"ז כג):

עובד כוכבים אין אשתו משמרתו, אבל ישראל אשתו משמרתו. (ע"ז כה):
ומפרש רש"י: עובד כוכבים אין אשתו משמרתו - דלא קפדה דאיהו בקרי ואיתתיה בברציני.

ועובדת כוכבים לא תיילד את בת ישראל - מפני שחשודין על שפיכות דמים, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: עובדת כוכבים מילדת את בת ישראל בזמן שאחרות עומדות על גבה, אבל לא בינה לבינה. ור"מ אומר: אפילו אחרות עומדות על גבה נמי לא, דזימנין דמנחא ליה ידא אפותא וקטלא ליה ולא מתחזי. ועובדת כוכבים לא תניק את בנה של בת ישראל - מפני שחשודה על שפיכות דמים, דברי ר"מ. וחכמים אומרים: עובדת כוכבים מניקה את בנה של בת ישראל בזמן שאחרות עומדות על גבה, אבל לא בינו לבינה. ורבי מאיר אומר: אפילו אחרות עומדות על גבה נמי לא, דזימנין דשייפא ליה סמא לדד מאבראי וקטלא ליה. (ע"ז כו):

וכן להלן שם (כו): "ועובד כוכבים לא ימול ישראל, מפני שחשודין על שפיכות דמים, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: עובד כוכבים מל את ישראל בזמן שאחרים עומדין על גבו, אבל בינו לבינו לא. ורבי מאיר אומר: אפילו אחרים עומדים על גבו נמי לא, דזימנין דמצלי ליה סכינא ומשוי ליה כרות שפכה". הרי שר"מ וחכמים לשיטתם, עד כמה חושדים אך העכו"ם על שפיכות דם.

אם היה מומחה לרבים - מותר [=לקבל עצה רפואית מעכו"ם]. (ע"ז כז):

מפרש רש"י: רופא מומחה - לא מרע נפשיה [=לא מזיק לשמו הטוב בעצות מזיקות, אפילו אם הוא שונא ישראל]. ובדומה לזה איתא שם (נה). בענין אחר: "אמשול לך משל למה הדבר דומה, לאדם נאמן שהיה בעיר, וכל בני עירו היו מפקדין אצלו שלא בעדים, ובא אדם אחד והפקיד לו בעדים, פעם אחד שכח והפקיד אצלו שלא בעדים, אמרה לו אשתו בוא ונכפרנו, אמר לה וכי מפני ששוטה זה עשה שלא כהוגן אנו נאבד את אמונתינו". וממשל זה ניכר טבע בני אדם שלא לאבד שמם הטוב בשביל רווח חד-פעמי. ואולם גם נשמע כי בהסרת המונע אכן מתעורר נסיון כזה, ופירצה קוראת לגנב.

אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: אבל אם אמר לו סם פלוני יפה לו, סם פלוני רע לו, מותר [=לקבל עצה רפואית מעכו"ם]. סבר [=העכו"ם] שיולי משאיל לו, כי היכי דמשאיל לו משאיל לאיניש אחרינא, ואתא ההוא גברא לאורועי נפשיה. (ע"ז כז-כז):

והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: כל מכה שמחללין עליה את השבת, אין מתרפאין מהן. אדם חשוב שאני [=ומיסתפי ממלכותא למיקטליה. רש"י]. והא רבי אבהו דאדם חשוב הוה וכו', שאני רבי אבהו, דמוקמי ביה מיני בנפשיהו תמות נפשי עם פלשתים. (ע"ז כח):

הרי שעל אף הכלל שבאדם חשוב לא חשודים, אם יש להם סיבה הם יסתכנו גם ברצח של אדם חשוב.

השולח חבית של יין ביד כותי, ושל ציר ושל מוריים ביד עובד כוכבים, אם מכיר חותמו וסתמו - מותר, אם לאו - אסור... אמר רבי ירמיה: בין הגיתות שנינו, כיון דכולי עלמא אפכי מירתת, אמר: השתא אי חזי לי מפסדו לי. (ע"ז לא):

סתם מחשבת עובד כוכבים לעבודת כוכבים. (ע"ז לא):

נאמר לגבי שחיטה, שסתם שחיטת עובד כוכבים היא לשם כך, גם כשלא הקריב הבהמה לע"ז. והרמב"ם (מאכלות אסורות פי"א ה"ד) כתב זאת גם לגבי יין, "וכל יין שיגע בו העכו"ם הרי זה אסור - שמא נסך אותו, שמחשבת העכו"ם לעבודת כוכבים",

ומהלשון הכללית שנקט "שמחשבת העכו"ם לעבודת כוכבים" נראה שאינו רק ביי. ויש לדון בזמן הזה שרובם אינן מכוונים לע"ז, אם ג"כ חוששים לכך. ומדפסק אותה הרמב"ם, צ"ל בדעתו שגם בזמן הזה, נכרי העובד כוכבים חוששים לשחיתותו.

רק בפניה, השתין בפניה, גיררה וזרק בה את הצואה - הרי זו אינה בטילה וכו', התם לפי שעתא הוא רתח עלה והדר מפיס לה. (ע"ז מד:)

רבי יוחנן בן ארזא ור' יוסי בן נהוראי הוו יתבו וקא שתו חמרא, אתא ההוא גברא, אמרו ליה תא אשקינן, לבתר דרמא לכסא איגלאי מילתא דעובד כוכבים הוא, חד אסר אפילו בהנאה וחד שרי אפילו בשתייה. אמר רבי יהושע בן לוי: מאן דאסר שפיר אסר, ומאן דשרי שפיר שרי. מאן דאסר: מימר אמר סלקא דעתיה דרבנן כי הני שיכרא קא שתו? אלא ודאי האי חמרא הוא - ונסכיה. מאן דשרי שפיר שרי: מימר אמר ס"ד דרבנן כי הני חמרא קא שתו, ואמרו לי לדידי תא אשקינן? אלא ודאי שיכרא הוא קא שתו - ולא נסכיה. (ע"ז נח:)

פירש רש"י: סלקא דעתיה דרבנן - חשיבי כי האי שתו שיכרא, בתמיה, אלא ודאי חמרא הוא ונסכיה לעבודת כוכבים. ומאן דשרי שפיר שרי מימר אמר - האי עובד כוכבים סלקא דעתיה, רבנן כשרים כי הני חמרא הוו שתו, ואמרי לדידי תא אשקינן, בתמיה [=שחשב שיודעים שהוא נכרי].

מתני': עובד כוכבים שנמצא עומד בצד הבור של יין, אם יש לו מלוה עליו אסור, אין לו מלוה עליו מותר. גמ': אמר שמואל: והוא שיש לו מלוה על אותו יין. (ע"ז ס:)

פירש רש"י: שעשה לו ישראל את היין הזה אפותיקי לגבות הימנו, דהשתא סמכה דעתיה ונגע ולא מירתת. אבל לא היתה לו מלוה על אותו יין, אע"פ שיש לו מלוה על בעליו, מותר בשתייה דמירתת ולא נגע.

נטל את החבית וזרקה בחמתו לבור זה היה מעשה והכשירו. (ע"ז ס:)

ומסקינן בגמרא שגם אם זרק שלא בחמתו כשר.

דבי פרזק רופילא [=פרזק - שם האיש, רופילא - שני למלך], אותיבו חמרא גבי אריסייהו, סבור רבנן קמיה דרבא למימר, כי חיישינן לגומלין הני מילי היכא דקא מוטיב האי גבי האי, אבל הכא כיון דאריסיה לאו דרכיה לאותוביה בי פרזק רופילא, לגומלין לא חיישינן. אמר להו רבא: אדרבה אפילו למ"ד לא חיישינן לגומלין, הני מילי היכא דלא מירתת מיניה, אבל הכא כיון דמירתת מיניה מחפי עליה זכותא. (ע"ז סא:)

ההוא כרכא דהוה יתיב ביה חמרא דישראל, אשתכח עובד כוכבים דהוה קאי ביני דני, אמר רבא: אם נתפס עליו כגנב חמרא שרי ואי לא אסור. (ע"ז סא:)

פירש רש"י: אם עובד כוכבים חלש הוא, ויש אימת שופטי העיר עליו, ואם ימצאוהו נוגע נתפס עליו כגנב. חמרא שרי - בשתייה, ואי לא אסור אף בהנאה, דודאי נגע.

עובד כוכבים שהיה מעביר עם ישראל כדי יין ממקום למקום, אם היה בחזקת המשתמר - מותר, אם הודיעו שהוא מפליג - כדי שישתום ויסתום ויגוב, רשב"ג אומר כדי שיפתח את החבית ויגוף ותיגוב. המניח יינו בקרון או בספינה והלך לו בקפנדריא, נכנס למדינה ורחץ - מותר, אם הודיעו שהוא מפליג - כדי שישתום ויסתום ויגוב, רשב"ג אומר כדי שיפתח את החבית ויגוף ותיגוב. המניח עובד כוכבים בחנות, אע"פ שיצא ונכנס - מותר, ואם הודיעו שהוא מפליג - כדי שישתום ויסתום ויגוב, רשב"ג אומר כדי שיפתח את החבית ויגוף ותיגוב. היה אוכל עמו על השולחן, והניח לגינין על השולחן ולגין על הדולבקי, והניחו ויצא, מה שעל השולחן - אסור, שעל הדולבקי - מותר, ואם אמר לו הוי מוזג ושותה - אף שעל הדולבקי אסור. (ע"ז סט:)

היכי דמי בחזקת המשתמר? כדתניא: הרי שהיו חמריו ופועליו טעונין טהרות, אפילו הפליג מהן יותר ממיל - טהרותיו טהורות; ואם אמר להן לכו ואני בא אחריכם, כיון שנתעלמה עינו מהם - טהרותיו טמאות. מאי שנא רישא ומאי שנא סיפא? אמר רב יצחק: רישא, במטהר חמריו ופועליו לכך. אי הכי, סיפא נמי! ר' ז' ור' ז' ת' ש' . אי הכי, אפילו רישא נמי נימא הכי. ר' שר: ששר ו' ז' . ר' ו' ר' , ז' ו' ר' שר ר' , ר' ז' ו' . (ע"ז סט:)

...ורבנן? כיון דמלמעלה לא ידיע, לא מסיק אדעתיה דאפיך וחזי ליה. (ע"ז סט:)

זונה ישראלית ועכו"ם מסובין - חמרה אסיר, מ"ט הואיל וזילה עלייהו בתרייהו גרירא. (ע"ז ע:)

צריך להבין הירידה לנפש האדם שיש כאן, המשמעות של "זילה עליהו" היא שהם מנסכים בעל-כרחם כי הם מזוללים בה, אבל המשמעות של "בתרייהו גרירא" נראה שהיא מסכימה להם, וא"כ לא מובן הרישא של "זילה עליהו", מה ענין הזלזול שלהם לכך שהיא מסכימה איתם. ונראה שהירידה לנפש האדם כאן מורכבת מב' השלבים, בגלל שהם מזוללים בה, וכנראה היא מרגישה בזה, לכך היא נכנעת ומסכימה למעשיהם, אבל אם לא היה את השלב של "זילה עליהו" לא היה גם את ה"בתרייהו גרירא". אלא שקשה על זה מכל מה שנאמר בחז"ל על השפעת החברה, שלא מצאנו שהתנו את זה בזלזול, ואולי דוקא לגבי איסור יין נסך שהוא בחומר עבודה זרה ישראל לא יגררו אליו בהשפעת החברה לבד, אלא א"כ מרגיש גם מזלזול. או לפי אחת הנוסחאות לעיל שלישאל אין יצר תקיף לנסך יין, לכן צריך את תחושת הזלזול בנוסף לבח החברה. ואולי באמת כל השפעת החברה בנויה על תחושה סמויה של היחיד, שהוא בטל מול הציבור, וא"כ תמיד השפעה זו בנויה על תחושת זלזול. אלא שא"כ גם המקרה שלפנינו הוא דוקא כשהעכו"ם היו רבים ולא יחיד מול יחיד, ויותר נראה שעצם היותה זונה גורם את הזלזול. וראה יומא (נד:) "מיד הזילום", שגם משם נראה שאם עכו"ם חושדים את ישראל בזנות, הם מזלזלים בהם. אלא שלא יכחיש רבתי (פתיחה ט') הזילום בגלל ע"ז. ואולי כל זונה מזלזלת בעיני המזנה עמה, אלא שהנפק"מ שכאן לגבי יין נסך שייכת דוקא בצירוף כזה של זונה ישראלית, אבל לא היינו שזונה ישראלית מזלזלת בעיניהם יותר מזונה נכרית.

ההוא ביתא דהוה יתיב ביה חמרא דישאל, על עובד כוכבים אחדה לדשא באפיה, והוה ביזעא בדשא, אישתכח עובד כוכבים דקאי ביני דני. אמר רבא כל דלהדי ביזעא - שרי, דהאי גיסא והאי גיסא - אסור. (ע"ז ע.).

ההוא חמרא דישאל דהוה יתיב בביתא דהוה דייר ישראל בעליונה ועובד כוכבים בתחתונה, שמעו קל תיגרא, נפקי, קדים אתא עובד כוכבים אחדה לדשא באפיה. אמר רבא - חמרא שרי, מימר אמר כי היכי דקדים אתאי אנא, קדים ואתא ישראל ויתיב בעליונה וקא חזי לי. (ע"ז ע.).

ההוא אושפיזא דהוה יתיב ביה חמרא דישאל, אישתכח עובד כוכבים דהוה יתיב בי דני, אמר רבא אם נתפס עליו כגנב שרי ואי לא אסיר. (ע"ז ע.).

ההוא ביתא דהוה יתיב ביה חמרא, אישתכח עובד כוכבים דהוה קאים בי דני, אמר רבא אי אית ליה לאישתמוטי חמרא אסיר, ואי לא חמרא שרי. (ע"ז ע.).

ההוא ישראל ועובד כוכבים דהוה יתיבי וקא שתו חמרא, שמע ישראל קל צלויי בי כנישתא, קם ואזל, אמר רבא - חמרא שרי, מימר אמר השתא מדכר ליה לחמריה והדר אתי. (ע"ז ע.).

ההוא ישראל ועובד כוכבים דהוה יתיבי בארבא, שמע ישראל קל שיפורי דבי שימשי, נפק ואזל, אמר רבא - חמרא שרי, מימר אמר השתא מדכר ליה לחמריה והדר אתי. ואי משום שבתא, האמר (רבא אמר) לי איסור גיורא, כי הוינן בארמיותן אמרינן יהודאי לא מנטרי שבתא, דאי מנטרי שבתא כמה כיסי קא משתכחי בשוקא, (ולא ידענא) דסבירא לן כרבי יצחק, דא"ר יצחק המוצא כס בשבת מוליכו פחות פחות מד' אמות. (ע"ז ע.).

ההוא אריא דהוה נהים במעצרתא, שמע עובד כוכבים טשא ביני דני, אמר רבא - חמרא שרי, מימר אמר כי היכי דטשינא אנא, איטשא נמי ישראל אחוריי וקא חזי לי. (ע"ז ע.).

תנו רבנן: שלשה אין מתקנאין בהן, ואלו הן: נכרי קטן, ונחש קטן, ותלמיד קטן. מאי טעמא - דמלכותיהו אחורי אודנייהו קאי. (פסחים קיג.) פירשו רש"י ורשב"ם: דמלכותיהו אחורי אודנייהו קיימין - כלומר עתידין ליגדל ותגדל אימתן וינקמו ממך.

אצל עכו"ם הקב"ה מצרף מחשבה רעה למעשה, כי פנימיות לבם רק רע כל היום, ואם לא עשה הרעה, הוא בגלל שנאנס ולא עשאה. ()

חשש עכו"ם לכשפים. (עירובין סב.)
וכן בבדיקת חמץ.

וכי עשו חונן דלים הוא והלא עושק דלים הוא? אלא כגון הגמונים ודוכסים ואפרכין שהן יוצאין לעיירות, וגוזלין ובוזזין, וכשהם חוזרין אומרים הביאו לנו עניים ונפרנסם. (שמות רבה סוף פל"א)

אמר שלמה (משלי טו יט): דרך עצל כמשוכת חדק ואורח ישרים סלולה, בעשו הרשע הכתוב מדבר כשם שמשוכה של קוצים מתהדקת בבגדיו של אדם, את מפשר אותה מכאן ומתהדקת ממקום אחר, כך מלכות עשו גובה את הארנון מִישראל [=מס בהמות], עד שלא תגבה הרי הגולגולת באה [=מס נפשות], ועד שהיא נגבית באין לעסק טרופין. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא ואורח ישרים סלולה - כבושה לפני ישראל, משמיעין באחד באדר ונגבית בראשון של ניסן. (תנחומא כי תשא א)

אמרו אחיכם שונאים - אלין אינון אחוכון בני עשו, מנדיכם - כמה דאת אמר (איכה ד) סורו טמא קראו למו, דלית עמא דקא מבזין לון באנפי ומרקין באנפייהו לישראל כבני אדום, ואמרי כולהו מסאבין כנדה ודא איהו מנדיכם. (זוהר ח"ב קפח:)

מאי כל הנחרים כך דאתקפו נחיריהון ברוגזא עלך בגלותא דא. (זוהר ח"ב קפח:)

...כך אומות העולם הם מבקשים להתגרות בהקב"ה ואינן יכולין, ובאין להתגרות בישראל, אמר דוד יתיצבו מלכי ארץ וגו' (תהלים ב), משל מי שאינו יכול להכות לחמור מכה את האוכף, כך עובדי גילולים מתוך שאינם יכולים למעלן חוזרין על ישראל. (מדרש תנחומא פקודי ד)

ב

כוונה

והתניא: הפועלים שהיו עושים מלאכה אצל בעל הבית קורין ק"ש ומתפללין ואוכלין פיתן, ואין מברכים לפניה אבל מברכין לאחריה שתיים... במה דברים אמורים בעושיין בשכרן, אבל עושיין בסעודתן, או שהיה בעל הבית מיסב עמהן מברכין כתיקונה. (ברכות טז.)

התם כיון דאתיא בתחלת צלותא לא מטריד, הכא כיון דאתיא באמצע צלותא מטריד. (ברכות כט.)
פירש רש"י: בתחלת התפילה יכול אדם לכיון דעתו יותר מן האמצע.

אמר רב: נוטל אדם את שתי ידיו שחרית ומתנה עליהן כל היום כולו. (חולין קו):
הרא"ה בבדק הבית על תורת הבית (בית ו שער ד) כתב על הלכה זו, "איפשר שאין סומכין על שמירתו לכל היום, אלא אם כן במתנה עליהם". וכן כתב בשו"ת מהר"ם מרוטנבורק (דפוס פראג, סימן קסט): "כשמתנה בשחרית לכל היום כולו, הואיל וכל היום דעתו לשמור ידיו לא אתא לאסוחי דעתו כולי האי".

כעס

ברוב חכמה רוב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב. (קהלת א יח)
כי ברב חכמה וגו' - כל זמן שאדם מרבה בחכמה מרבה בכעס. (מדרש רבה שם, מובא בתורה תמימה)
רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו (קידושין מא.)

כיון דמינצו בהדי אינשי. (קידושין עב.)

הרי שדרך האנשים לפגוע בשעת מריבה בפסולי יוחסין, ונשים בגנות דעריות. והוא על דרך המבואר דכל הכועס כל העולם דומה עליו כמישור לעבור בעוונות דהלבנת פנים ודומי, מה שלא הי' נכשל בהם שלא בשעת כעס.

תנו רבנן: לא יתן אדם פרוסה לשמש, בין שהכוס בידו בין שהכוס בידו של בעל הבית, שמא יארע דבר קלקלה בסעודה. (חולין קז:)

פירש רש"י: באחד מן האורחים קאמר שלא יכעוס בעל הבית כשהוא שותה, חונקו לו יין ומזיק לו. ובלאו כעס נמי, מתוך שחש שלא יכלה הלחם לאורחים הוא מביט ומציץ במה שזה נותן, והכוס נשפך מידו ואפילו הכוס ביד השמש שמא ישפכנו. הרי שהלכה זו תלויה בנפש האדם. וכן נפסק בשו"ע (קסט ס"א).

ר' איניוני בר סוסיי סלק גבי ר' חנינה לציפורין: אמר איתא ואנא מסר יתיה לך. עאל ליה בריה תחותי ערסא, עטש ושמע קליה, אמר מה אתון נהיגין גביכון ברמיו, אזל לא לך ולא ליה. חד אסי בציפורין, אמר לרבי פינחס בר חמא איתא ואנא מסר ליה לך, אמר ליה לית אנא יכיל, אמר למה? אמר ליה דאנא אכיל מעשר, ומאן דרגיל ליה לא יכיל מיכול מבר נש כלום. (ירושלמי יומא פרק ג הלכה ז)

כן הוא בקהלת רבה (פרשה ג): "חד אסייא בציפורי הוה בידו שם המפורש, כד בעא למידמך אמרין אית הכא בר נש דמימסור ליה? אמרין אית הכא רבי פנחס בר חמא, שלח בתריה ואתא, ושאל יתיה ואמר ליה: נסיבת מן יהודאי כלום מן יומיך? אמר ליה: נסיבית מעשר ולא קבל עליה מימסר ליה מימסר, אמר: דילמא תבע גבי בר נש כלום ולא יהיב ליה, וכעס עלוי וקטל ליה". וכך פירש בקרבן העדה בפירוש השני: שמא יבא לידי קטטה עמהם ויקללן בשם. ולמד מכך הגר"ח שמואלביץ שאפילו אדם בדרגה שיודע את שם המפורש, יכול להכשל במידות רעות עד כדי רציחה על ידי השם שיודע.

אמר רב חסדא: זנותא בביתא כי קריא לשומשמא. ואמר רב חסדא: תוקפא בביתא כי קריא לשומשמא. או אידי ואידי באיתתא אבל בגברא לית לן בה. (סוטה ג:)
פירש רש"י: תולעת של שומשמין האוכלתן כך הזנות מחרבת את הבית. תוקפא - כעס. באיתתא - כשהאשה מזנה או כעסנית, לפי שהאשה מתעסקת בזנוניה ואינה עושה מלאכתה, ולא משמרת ביתה ומפקרת את של בעלה למנאפים.
לכאורה גם תלוי חילוק אופי זה, בהיתר של הגברים לשאת כמה נשים ובאיסור של הנשים לשאת כמה גברים, שאם כן בעצם טבעם אלא פנויים לכמה בתים ואלה לא.

רבי שמעון בן אלעזר אומר: אל תרצה את חברך בשעת כעסו, ואל תנחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו, ואל תשאל לו בשעת נדרו, ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו. (אבות ד יח)
ומצינו בדומה בענין קורח שאמר לו משה (במדבר טו ה) בוקר ויודע וגו' ורש"י הביא המדרש עתה עת שכרות הוא וכו', ובמדרש שם (יח ז) "אמר משה שמא מתוך מאכל ומשתה אמרו דבר זה", הרי נראה שבעוד מצבים אין לנסות לשנות אותם באותו הזמן אלא להמתין. ובדרך זה בנדרים (לב): "ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא - דבשעת יצר הרע לית דמדכר ליה ליצר טוב".

אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא, לא תרתח ולא תחטי, לא תרוי ולא תחטי. (ברכות כט:)
פירש רש"י: לא תרתח ולא תחטי - שמתוך הכעס אתה בא לידי חטא. לא תרוי - לא תשתכר ביין. וכן אמרו על השיכור (יומא עה). שכל עריות דומות עליו כמישור.

אָויל פֿיום יִודע כַּעסוֹ וְכֶסֶה קָלֹן עָרוֹם (משלי יב טז)
רש"י: אויל ביום יודע כעסו - ביום שהוא כועס בו ביום הודיע כעסו, שהוא מתגרה ומחרף חבירו ברבים ואין מעצר לרוחו, אבל הערום כוסה קלון ואינו ממחר לריב.
והוא מאמר רבי אילעאי בעירובין (סה: בג' דברים האדם ניכר; בכוסו בכיסו ובכעסו, וראה מה שהובא להלן שם גם מהזוהר.

א"ר אילעאי בשלשה דברים אדם ניכר; בכוסו ובכיסו ובכעסו, ואמרי ליה אף בשחוקו. (עירובין סה:)
מפרש רש"י: אדם ניכר - אם הגון הוא, בכוסו - אם דעתו מיושבת עליו ביינו, בכיסו - כשנושא ונותן עם בני אדם אם באמונה הוא עושה, בכעסו - שאינו קפדן יותר מדאי. ו"אף בשחוקו" - מפרש המאירי: שיהא נזהר שלא יתראה כהדיטות עד שלא יתחלל בעיני הבריות, ויהיה נראה שפל בעיניהם.
ובזוהר (שמות קפא). "בְּרוּגְזִיָּה מִמֶּשׁ יָדַע לִיָּה בֶּר נֶשׁ וְאַשְׁתְּמוּדָּע מֵאֵן אִיהוּ, אִי הָהִיא נִשְׁמָתָא קְדִישָׁא נֶטֶר בְּשַׁעֲתָא דְּרוּגְזִיָּה אֲתִי עָלֶיהָ, וְלֹא יַעֲקֹר לָהּ מֵאַתְרָהָא בְּגִין לְמַשְׁרֵי תַּחוּתָהּ הָהוּא אֵל זָר, דָּא אִיהוּ בֶּר נֶשׁ פְּדָקָא יָאוּת, דָּא אִיהוּ עֲבָדָא דְּמֵאֲרִיָּה דָּא אִיהוּ גִבֹּר שְׁלִים".

פֶּדָא אָבִין וְנָטַל הַחֹל וְכַעַס אָוִיל כְּבֹד מְשִׁינֵיהֶם. (משלי כז ג)
בפשוטו נראה שמזהיר מהכעס של הטיפש, שאינו שולט בעצמו ומי יודע מה יעשה בחמתו, וכמו שאמרו (עירובין סה:): שכעס הוא אחד הדברים שאדם נבדק בהם. אבל רש"י מפרש: "וכעס אויל - שהאויל מכעיס להקב"ה גורם להביא כעס לעולם", וצ"ע אם כוונתו לפשוטו של מקרא או לפי מדרשו.

אר"ש בן לקיש: משל לשני אתליטין תפושים זה בזה, כיון שהרגיש אחד מהן שהוא בא להנצח, אמר עכשיו ינצחני ואני נתבייש בפני הכל, מה עשה, נשקו על ידיו ושככה חמתו של אתליטיה הגדול. (מדרש תנחומא ויגש ג)

ארור אפם כי עז, רבי חוניא ורבי עזריה בשם ר' יוחנן ריבה בהן בזה קנין מעלה חמה, הדא אמרה על מי שהוא בהקן שהוא מעלה חמה. (בראשית רבה פצ"ח ה)

מהו ה' למה הרעות? בנוהג שבעולם בשר ודם האומר לחבירו למה אתה עושה כן, הוא כועס עליו... (שמות רבה ה כב)

ואמרו מי שאינו מושל בכעסו אין שכלו שלם. (מבחר הפנינים ג יד)

ואמרו איזהו גבור? אמר: מי שהשיב האולת בענוה וכבש כעסו. (מבחר הפנינים ג טז)

כפרה

הננו ועליו אל המקום אשר אמר ה'... למה זה אתם עוברים את פי' ה' והיא לא תצלח. (במדבר יד מ-מא)

לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה' אלוֹקִיךָ. (דברים כג יט)

והמשל הדיוט אומר מנאפת בתפוחים וחולקת לחולין. (שמות רבה סוף פל"א)

פירש הרמב"ן (דברים שם): הזונות יעשו באתנן שלהם מצות, חושבות לכפר על חטאתן, כמו שיזכירו רבותינו (ויק"ר ג א) במשל שלהן גייפא בתפוחייתא ומפלגא לבאשייתא [=מנאפת בתפוחים וחולקת לעניים], ולכך אסרה תורה אתנן לכל נדר כי עתה יוסיפו לחטוא בהן. וכן ענין מחיר כלב, בעבור כי הצדים בכלבים ושומרי החומות יגדלו כלבים עזי נפש מזיקים את הרבים, וידירו במחיריהם להיות כופר לנפשם. וכן המנהג עד היום בפרשים אנשי הציד, שיעמידו צורת כלביהם בשעוה לפני ע"ז, שיצליחו בהם. והמפרשים אמרו, מפני שהוא דרך בזיון.

וכן אין עושין חבורה כולה גרים שמא ידקדקו בו ויביאוהו לידי פיסול, ואם שחטו עליהן כשר. (רמב"ם קרבן פסח פ"ב ה"ד)

אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און. (משלי ל כ)

מוכח טבע האדם שאם מסתיר את עונו מרגיש שלא חטא.

ל

לב

עֶקֶב הָלַב מָלַל וְאָנֵשׁ הוּא מִי יִדְעֶנּוּ. (ירמיהו יז ט)

מים עמוקים עצה בלב איש (משלי כ)

בבראשית רבה (פצ"ג ד) המשיל את הפסוק לבאר עמוקה מלאה צונן והיו מימיה צוננין ויפין ולא היתה בריה יכולה לשתות הימנה בא אחד וקשר חבל בחבל ונימה בנימה משיחה במשיחה ודלה הימנה ושתה התחילו הכל דולין הימנה ושותין,

הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות

לימוד

אמר רבא: לעולם ילמוד אדם תורה במקום שלבו חפץ, שנאמר: כי אם בתורת ה' חפצו. (עבודה זרה יט.)

חז"ל מגלים כאן עולם מלא, ומכוונים אותנו לפתחו של אולם! לב הזה שאנו חובטים עליו ומאשימים אותו ב"סלח-לנו" וב"על-חטא", אותו לב שנדמה לנו שמתרגש-מתלהב-מסתער רק מעולם-הזה, גם בו יש את ה"ניצוץ היהודי"... גם אותו אפשר לרתק ולסקרן לרוחניות, "מקום שלבו חפץ", מקומות שהלב יתענין. בכל סוגיא למצוא את ה"ליבו-חפץ" שבה, את הנקדות שיבוא לעין בהם מתוך סקרנות, כפשוטו, ויקים בהם את ה"טורד לדעת סודה" [כהגדרת רש"י בשבת פח:].

וכשבאותם מקומות שלבו הסתקרן שוטף לפתע אור ההבנה, כשבהם מתגלים רבדים חדשים, אין בעולם-הזה הנאה שתתרגם זאת! אתה במצוי המקסימום האפשרי שהעולם-הזה יכול להציע! הגעת לחלום שאחריו רודפים כל העולם, אלפי שנים: אושר!!! ובלשון הזהר הקדוש פר' בהר (ויקרא דף קיא.): "דמוזנא דעולם הבא, לאו איהי בהאי עלמא, אלא צמצומא זעירא דחילא דיליה, דאשתכח במתיקו דאורייתא". [תרגום: "מזון העולם הבא אינו בעולם הזה, אלא צמצום זעיר שלו נמצא במתיקות התורה!"]

המהרש"א כאן מדייק שכבר אמר רבי לעיל "מ"מקום שלבו חפץ דהיינו מאיזה מסכת וספר, וכאן אמר "ב"מקום בבי"ת היינו אצל איזה רב שלבו חפץ. ובדומה לזה כתב בשו"ת המבי"ט (ח"ג סו): "כמו שאמרו חכמים אין אדם לומד תורה כי אם במקום שלבו חפץ - שר"ל עם הרב שלבו חפץ, כן אין אדם לומד תורה בכוונה כי אם במקום מיוחד שהוא חפץ בו, ואיפשר שגם במאמר זה נכלל מקום הלימוד - שהוא במקום שלב הלימוד חפץ בו".

והרדב"ז (ח"ג תתקי) כתב בטעמו של דבר: "כי בהביט האדם אל מי שדעתו נוחה בו, נפשו מתעוררת אל הכוונה השלימה, ודעתו מתרחבת, ולבו שמח, ינחה עליו אז רוח ה' כענין שאמרו בנבואה. (מעירים שכוונתו לאמור באלישע (מ"ב ג טו) ויהי כנגן המנגן ותהי עליו רוח ד'). עוד אמרו בספרי החכמה, כי בהיות האדם מתכוון אל רבו ונותן אליו לבו, תתקשר נפשו בנפשו, ויחול עליו מהשפע אשר עליו, ויהיה לו נפש יתירה, וזה נקרא אצלם סוד העיבור בחיי שניהם, וזה הוא שנאמר והיו עיניך רואות את מוריך, וזהו והתיצבו שם עמך ואצלתי מן הרוח וכו'. וכן התהלל רבינו הקדוש, שאם היה רואה את פני רב היה מגיע למדריגה עליונה. וכ"ש אם הרב מתכוין גם הוא וקרא זה אל זה להשפיע וזה לקבל, ומש"ה אמר ר' יוסי לא מן הכל אדם זוכה ללמוד תורה. ומכאן

התירו שילך אדם למקום אחד ללמד תורה, אף על פי שאביו אומר לו שלא ילך ועובר על מצות אביו, שלא מן הכל אדם זוכה ללמד תורה.

ומחדש הרשב"א שמטעם זה אין ראוי שיתפלל אלא במקום שלבו חפץ: "כי בהביט האדם אל אוהביו או לקרוביו או לרבו או למי שדעתו נוחה, תתעורר נפשו אל הכוונה השלימה, ונתוסף עליו רוח ממרום וזה דבר שהשכל מורה עליו". ובשו"ת מהר"י בן לב (ח"ב עב) גם כתב כך בתוך דבריו: "ואין אדם מתפלל בכוונה אלא במקום שלבו חפץ".

ושותה בצמא את דבריהם - שכל זמן שדברי תורה נכנסים ומוצאים חדרי [לב] פנויים, הן נכנסים ושורים בתוכו ואין יצה"ר שולט ביניהם, ואין אדם יכול להוציאם מתוכו. משלו משל למה הדבר דומה? למלך שהיה מהלך בדרך ומצא שם חדרים וטרקל פנויים, ונכנס ושרה בתוכו ואין יכול אדם להוציאו (מתוכו) [מתוכו]. כך כל זמן שדברי תורה נכנסים (ומוציאין) [ומוציאים] חדרי (לב) [הלב] פנויים, הן נכנסין ושורין בתוכו ואין יצה"ר שולט בינותם, ואין אדם יכול להוציאן מתוכו. (אבות דרבי נתן, נוסחה ב, יג)

ועוד פתח רבי יהודה בכבוד תורה ודרש: הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם. וכי אותו היום נתנה תורה לישראל? והלא אותו יום סוף ארבעים שנה היה! אלא ללמדך: שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה מהר סיני. אמר רבי תנחום בריה דרבי חייא איש כפר עכו: תדע, שהרי אדם קורא קריאת שמע שחרית וערבית, וערב אחד אינו קורא - דומה כמי שלא קרא קריאת שמע מעולם. (ברכות סג)

צ"ע אם היא ירידה לנפש האדם, שעל ידי לימודה נעשית חביבה, וכן לגבי קריאת שמע - אצל הקוראים אותה בכוונה, או שהיא דבר סגולי מכח קדושת התורה ומצות קריאת שמע. ובתורה תמימה (דברים כז סק"י) הביא דברי חז"ל אלו שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום, וכתב שדקדק לומר על "לומדיה", שבאמת רק ה"לומדים" מרגישים חיבת התורה בערך כזה [=כיום שניתנה בו], משא"כ המון העם אינו מגיע למדרגה כזו. ולדיוק זה היא אכן ירידה לנפש האדם.

היה רבי מאיר אומר: לעולם הוי כונס דברי תורה כללים, שאם אתה כונס פרטים מייגעים אותך ואי אתה יודע מה לעשות. משל לאדם שהלך לקיסרי וצריך מאה זוז או מאתים זוז הוצאה, אם נוטלם פרט מייגעים אותו ואינו יודע מה לעשות, אבל מצרפם ועושה אותם סלעים, ופורט ומוציא בכל מקום שירצה. (ספרי דברים פרשת האזינו פיסקא שו, מדרש תנאים דברים לב ב) ולעיל שם רבי נחמיה אומר אותם דברים וגם מביא משל דומה. ובהקדמה לדרך ה' כתב על כך הרמח"ל: "ואמנם צריך שתתבונן, שהנה מספר הפרטים עצום מאד מהכיל אותם שכל האדם, ואי אפשר לו לדעת כולם. אולם מה שראוי לו שישתדל עליו, הוא ידיעת כללים. כי כל כלל בטבעו כולל פרטים הרבה, וכשישיג כלל אחד - נמצא משיג מאליו מספר רב מן הפרטים, ואף על פי שלא הבחין במ עדיין ולא הכיר היותם פרטי הכלל ההוא, כי הנה כשיבוא כל אחד מהם לידו, לא יניח מלהכיר אותו, כיון שכבר ידוע אצלו הענין הכללי, אשר אי אפשר להם היות בלתי. וכן אמרו חכמינו, זכרונם לברכה: לעולם הוי כונס דברי תורה כללים ומוציאים פרטים".

מה דגים הללו גדלין במים כיון שירדת טפה אחת מלמעלה מקבלין אותה בצמאון כמי שלא טעמו טעם מים מימיהו, כך הן ישראל גדלין במים בתורה כיון שהן שומעין דבר חדש מן התורה הן מקבלין אותו בצמאון כמי שלא שמעו דבר תורה מימיהו. (בראשית רבה פצ"ג ג) יל"ע אם ירידה לנפש או מסגולת התורה, או ממעלת ישראל.

מגמר בעתיקתא קשה מחדתא. (יומא כט) ורש"י מפרש מי שלמד והסיח דעתו ושכח, קשה לחזור וללמוד מה ששכח יותר ממה שלא למד.

הדא הוא דכתיב (קהלת ז) כי העושק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה - כשחכם מתעסק בדברים הרבה מערבבין אותו מן החכמה. ויאבד את לב מתנה - מן התורה שניתנה מתנה בלבו של אדם. דבר אחר: כי העושק יהולל חכם - המתעסק בצרכי צבור משכח תלמודו, אמר ר' יהושע בן לוי: ס' הלכות למדני ר"י בן פדייה בחרישת הקבר, וכולן נשתכחו ממני בשביל שהייתי עוסק בצרכי צבור. (שמות רבה ו ב)

רבי אליעזר אומר: כל המלמד את בתו תורה מלמדה תיפלות, תיפלות סלקא דעתך? אלא אימא כאילו למדה תיפלות. (סוטה כא:)

פירש רש"י: שמתוכה היא מבינה ערמומית ועושה דבריה בהצנע. וכך נפסק ברמב"ם (תלמוד תורה פ"א הי"ג) "ואף על פי שיש לה שכר, צו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד, אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן, אמרו חכמים כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות".

ואמנם נתבאר לנו עוד מכל זה לימוד מוסכם ואמיתי, כי לא ימצא שום פועל מנוח ומרגוע בכל אשר יעשה, עד אשר ישיג ויגיע אל התכלית הנדרש ממנו, ובהיחסרו - אין לך עצבות רוח גדול מזה, על הדרך הנאמר בפסוק "ויתעצב אל לבו". וכבר נודע מגדר ותכלית האמיתי, שאינו מושג אלא בסוף הכל, אחר השלמת כל הפעולות המביאות אליו, וכל הקודם לזה מן האמצעים לא יתייחס לו שם תכלית כלל, כי כולם הם כמו ההליכה בדרך. ובהגיע אל המקום הנרצה - שם היא המנוחה בתכלית. אכן נתעלתה תורתנו הקדושה עילוי רב על זה, כי אין תכליתה תלוי במה ששיגינה האדם עד סופה, אלא בכל מה שידע וישיג ממנה מעט מעט, תהיינה כל ההשגות אליו במדרגת התכלית. (בינה לעיתים דרוש לג)

ליצנות

החלק השלישי [=בכת ליציים]: מי שלועג תמיד לדברים ולפעולות ואין דעתו להבזות בעליהן, אך מרחיק הדברים שאין להרחיקם ומרחיק תוחלת הפעולות שיש תקוה לתועלתם, ועל זה נאמר: "בז לדבר יחבל לו" (לעיל יג, ג). ואמרו (אבות פ"ד מ"ג): אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר, שאין לך אדם שאין לו שעה, ואין לך דבר שאין לו מקום. והלץ הזה הביאהו למדתו הרעה היותו חכם בעיניו. ופעמים שתביא המדה הזאת את האדם לידי מינות להלעיג על המצות. כענין שנאמר: "זדים הליצוני עד מאד מתורתך לא נטיתי" (תהלים קיט, נא). והחלק השלישי הזה היא הכת שאינה מקבלת תוכחת, שנאמר: "אל תוכח לץ פן ישנאך" (לעיל ט, ח), ונאמר: "יוסר לץ לוקח לו קלון" (שם ז), ונאמר: "לץ תכה ופתי יערים". והגורם אל הכת הזאת לבלתי שמוע מוסר, מפני שהמדה המביאה אל החלק הזה היא מדת היות האדם חכם בעיניו, וכל כך משלה בו המדה הזאת עד שיתלוצץ לדעת זולתו. והיא המדה שאין לה תקוה שנאמר: "ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו" (להלן כו, יב). (שערי תשובה ש"ג קעו)

מ

מיאוס

...אמר רב: זה ההורג כינה בפני חברו ונמאס בה. ושמואל אמר: זה הרק בפני חברו ונמאס. (חגיגה ה). פעולות אלו גורמים מיאוס וגועל לצופה בהם, וירדו חכמים לנפשו של אדם, כמה הם אכן מפריעים וגורמים סבל, עד שראו לנכון להזהיר על כך במפורש בעונש כל כך חמור, ולדרוש זאת מפסוק!

וא"ר חסדא: בר בי רב לא לישדר מאניה לאושפיזיה לחוריה ליה, דלאו אורח ארעא, דילמא חזי ביה מידי ואתי למגניא. (שבת קמ:)

אמר להו רב חסדא לבנתיה: תיהוי צניעתן באפי גברייכו, לא תיכלון נהמא באפי גברייכו, לא תיכלון ירקא בליליא, לא תיכלון תמרי בליליא, ולא תשתון שיכרא בליליא, ולא תיפנון היכא דמפני גברייכו... (שבת קמ:)

אכל פרעוש אחד או יתוש אחד - הרי זה מומר, והא הכא דלהכעיס הוא, וקתני מומר, התם בעי למיטעם טעמא דאיסורא. (ע"ז כו). מפרש רש"י: "לא להכעיס, אלא מתאוה לטעום טעמו, לפי שאין ישראל טועמו מעולם". הרי שתתכן אכילת מיאוס רק בגלל שלא טעם כמותה מעולם.

מימאס מאיס ובדילי אינשי מיניה [=משרצים]. (ע"ז סח:)

מים גנובים ימתקו

מים גנובים ימתקו. (משלי ט יז)
דבר שאסור נוספת בו "מתיקות", ואולי גם תלוי בפת בסלו (ראה לעיל).

עֲרֵב לְאִישׁ לֶחֶם שֶׁקֶר וּגְוִי. (משלי כ יז)

דאמר רבי יצחק, מיום שחרב בית המקדש ניטלה טעם ביאה וניתנה לעוברי עבירה, שנאמר מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם. (סנהדרין עה). מהפסוק שהביא סייעתא לדבריו משמע שלא ניתן להם עצמות טעם הביאה, רק מתווספת להם הנאת מים גנובים.

וְהָנָה עִמָּךְ שְׁמֵעִי בְּנֵי־גֵרָא בְּנֵי־הַיָּמִינִי מִבְּחָרִים וְהוּא קָלְלָנִי קָלְלָה נִמְרָצָת בְּיוֹם לִכְתִּי מִחֲנִינִים וְהוּא־נִרְדַּ לְקִרְאָתִי הִיָּרְדֵן וְאֶשְׁכְּעֵ לוֹ בְּיָקִינֹק לֵאמֹר אִם־אֶמְיָתְךָ בְּחָרְבִי. וְעַתָּה אֶל־תִּנְקְהוּ כִּי אִישׁ חָכָם אָתָּה וְיִדְעָתָ אֶת־אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה־לּוֹ וְהוֹרְדָתָ אֶת־שִׁיכְתּוֹ בְּדָם שְׂאֹל. וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ וַיִּקְרָא לְשִׁמְעִי וַיֹּאמֶר לוֹ בְּנֵה לִּי בֵּית בִּירוּשָׁלַיִם וַיִּשְׁבַּת יֵשׁם וְלֹא תִצָּא מִשָּׁם אֲנִי וְאִנִּי. וְהָיָה בְּיוֹם צִאתְךָ וְעֵבֶרְתָּ אֶת־נַחַל קִדְרוֹן יָדוּעַ תִּדְעֵה כִּי מוֹת תָּמוּת דָּמְךָ יִהְיֶה בְּרֹאשְׁךָ. (מלכים א פרק ב ח-ט)

בשיחות מוסר (מאמר ל) כותב שהניסיון של שימעי היה דוקא כי נאסר עליו לצאת, והוא קושי גדול להיות מוכרח, והתורה בו כדי לחזק בו את התחושה שהוא מוכרח להשאר בירושלים, ואז ירצה לצאת ממצבו. וכך ביאר הגר"ח קנייבסקי שליט"א בטעמא דקרא. אמנם מכל המפרשים לא נראה כן, ולא הלכו בדרך זו שהאסור מכריח את האדם לעבור עליו.

מיתה

אין מי יקוה שלא ימות אלא הכל יודעים ואומרים בפיהם שהן מתים, אברהם אומר אנכי הולך עירי (בראשית טו ב), יצחק בעבור תברכך נפשי בטרם אמות (שם כז ד), יעקב ושכבתי עם אבותי (שם מז ל). (בראשית רבה צו ב, מדרש תנחומא ויחי א) יל"ע אם כוונת המדרש על כולם או רק על גדולים וקדושים דוגמת האבות.

דרש רבא בר רב עולא: מאי דכתיב כי אין חרצבות למותם ובריא אולם - אמר הקדוש ברוך הוא: לא דיין לרשעים שאינן חרדין ועצבין מיום המיתה, אלא שלכם בריא להן כאולם. והיינו דאמר רבה: מאי דכתיב זה דרכם כסל למו - יודעין רשעים שדרכם למיתה, ויש להם חלב על כסלם. שמא תאמר שכחה היא מהן - תלמוד לומר ואחריהם בפיהם ירצו סלה. (שבת לא:)

קרובם בתימו לעולם. רבי יודן אמר מה סבורים הרשעים שקרבם בתימו לעולם ומשכנותם לדור ודור. (ילקוט שמעוני תהלים רמז תשנח)

תא חזי: בר נש אזיל בהאי עלמא, והוא חשיב דדיליה הוא תדיר, וישתאר בגויה לדרי דריין. (זהר ח"ג קכו). תרגום: בן אדם הולך בעולם הזה, וחושב שהוא שלו תמיד, וישאר בו לדורי דורות.

מלכות ושלטון

מלך אין לארבה ויצא חוצץ כולו. (משלי ל כז)

בילקוט שמעוני (פרשת בשלח רמז רכה) איתא "ומה תלמוד לומר כי ברח העם [=ביציאת מצרים]? אלא מתוך שהכו את האוקטורים, הלכו והגידו לפרעה, אמרו הכו ממנו פצעו ממנו והרגו ממנו ולא מיחה אדם בידם, אין להם לא מושל ולא שר כענין שנאמר מלך אין לארבה". משמע מזה שהפסוק נאמר לגנאי, שכשאין מלך מושל ושר יכולים להכות לפצוע ולהרוג בלא חשש, והוא מאמרם במסכת אבות (פ"ג מ"ב) שאלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו. אכן במשלי עצמו נאמר פסוק זה לשבח, שאפילו שאין לארבה מלך עכ"ז הוא מתנהל בחכמה בחיבור ושותפות.

מִשָּׁל מְקֻשֵּׁיב עַל דְּבַר שֶׁקֶר כָּל מְשֻׁרְתֵּי רָשָׁעִים. (משלי כט יב)

מפרש המלבי"ם: יש למאמר זה משל ונמשל, כפי המשל - אם המושל מקשיב לדברי שקרים או המשרתים ישתדלו לדבר לפניו שקרים ולה"ר ולהשחית רבים, וכולם רשעים. ולפי הנמשל - הלב המושל כפי חקי החכמה כן גם משרתיו צדיקים, וציורי הנפש העולים על הלב המושל באדם, יהיו כפי ארח החכמה ויצרי רשע לא יעמדו לפני כי באחור ישבם, אבל אם הלב המושל מקשיב על דבר שקר, אז יתרוממו המשרתים הרשעים שהם הציורים הרעים, ויעמדו לשרתו להביא לפניו ציורי תאוה ושנאה ורוח רעה.

א"ר סימון: אין המלך עומד על שדהו לא כשנזרעה ולא כשנחרשה ולא כשנעדרה, ואימתי עומד עליה כשהיא עומדת כרי כך אברהם עדר שנאמר קום התהלך בארץ (בראשית יג), יצחק זרע שנא' ויזרע יצחק (בראשית כו) לא עמד המלך עליה עד שבא יעקב שהיה כרי של תבואה שנאמר קדש ישראל לה' ראשית תבואתו (ירמיה ב) ועמד הקדוש ברוך הוא עליו שנאמר והנה ה' נצב עליו. (מדרש תנחומא מקץ ה)

צ"ע אם זו ירידה לנפש המלך, או שהיא רק מפני כבודו, שלא ראוי למלך לצאת לשדה לפני שנשלמה המלאכה.

אין רוכבין על סוסו, ואין יושבין על כסאו, ואין משתמשיין בשרביטו, ואין רואין אותו כשהוא מסתפר, ולא כשהוא ערום, ולא כשהוא בבית המרחץ, שנאמר שום תשים עליך מלך - שתהא אימתו עליך. (סנהדרין כב).

שמעיה ואבטליון קבלו מהם... ואל תתוודע לרשות. (אבות א י)

פרש רש"י: שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן. וכן הוא ברבינו יונה ומאירי, ושאר מפרשים שם. ועוד כתב רבינו יונה שם: כי הוא מתפחד מן השלטון ומלאכתו מרובה, ויעשה מלאכת ה' רמיה מפני המלאכה ההיא. ועל דרך זו גם כתב המאירי: שהקורבה למלכות תביאהו להתרשל מכל דבר רק לעבודתם ולהפנות כל ימיו לבטלה וכו'.

רבי אבא בר כהנא אמר: שבתה מדהבה - מלכות שהיא אומרת מדוד והבא, ר"ש בר נחמן אמר: מלכות שהיא מדהבת פנים של אדם בשעה שבא אצלה. (ויקרא רבה סוף טו)

ממון

...והרי דברים קל וחומר - ומה לעשות משכן כבוד וכפרה לישראל אמר הקדוש ברוך הוא דַּבֵּר אל בני ישראל בלשון פיוס, כמה דאת אמר דברו על לב ירושלים, האומות שהן דוחקין לישראל ונוטלים ממנום על כרחן מה תהא עליהן, שכל מי שנוטל ממון כאלו שופך דמים (ילקוט שמעוני תרומה שסג)

גוזל פרוטה מעני כאילו נוטל את נפשו.

איזהו עשיר - השמח בחלקו, שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכח), אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא. (אבות פ"ד מ"א)

תנו רבנן: איזה עשיר? כל שיש לו נחת רוח בעשרו, דברי רבי מאיר. סימן מ"ט ק"ס. רבי טרפון אומר: כל שיש לו מאה כרמים ומאה שדות, ומאה עבדים שעובדין בהן. רבי עקיבא אומר: כל שיש לו אשה נאה במעשים. רבי יוסי אומר: כל שיש לו בית הכסא סמוך לשולחנו. (שבת כה:)

נחת רוח בעשרו - מפרש רש"י: "שמח בחלקו, אם מעט אם רב", וממילא גם שאר הדעות יש מקום לומר שהם לפי אומדן נפש האדם מה גורם לו שמחה בחלקו.

ככלי אובד - וסתם כלי לאחר שנים עשר חדש משתכח מן הלב, דיאוש בעלים לאחר שנים עשר חדש בפרק אלו מציאות (ב"מ כח.). (רש"י בברכות נח:)

ויש רמז לדבר שהבעלים מתייאשים אחר י"ב חודש דכתיב נשכחתי כמת מלב הייתי ככלי אובד וגזרו על המת שישתכח מן הלב לבתר תריסר ירחי שתא ומקיש כלי אובד למת מה מת מתיאש לבתר תריסר ירחי שתא אף כלי אובד כן. תוספות חיצוניות. וכן כתוב בגליון תוספות וזה לשונו: אומר הר"י ששמע משום דבפרק הרואה אמרינן הרואה את חברו לאחר י"ב חודש מברך שהחינו ומפיק מכלי אובד משום דכלי אובד הוי יאוש אחר י"ב חודש כדפירש בקונטרס. עד כאן. (שיטה מקובצת בבא מציעא כד:)

דאמר רב אידי בר אבין: החשוד על הטריפות - אין לו תקנה עד שילך למקום שאין מכירין אותו, ויחזיר אבידה בדבר חשוב, או שיוציא טריפה מתחת ידו בדבר חשוב משלו. (סנהדרין כה:)

וכך נאמר שם גם לגבי מלוי בריבית ומפריחי יונים.

וימח את כל היקום (בראשית ז) ... ר"א אומר היקום הוא הממון שמעמיד רגליו של בעליו. (קהלת רבה ו א ג)

וה' ברך את אברהם בכל... שלא חסר קלרין שלו כלום. (בראשית רבה פנ"ט ז)

חמדת הממון

דתניא ר"א אומר: ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך, אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאודך, ואם נאמר בכל מאודך למה נאמר בכל נפשך, אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו - לכך נאמר בכל נפשך, ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו - לכך נאמר בכל מאודך. (סנהדרין עד:)

הרמב"ן בס' הגאולה על תאות הניצוח.

לא תחמוד לאינשי בלא דמי משמע להו. (בבא מציעא)

חמסן יהיב דמי. (בבא מציעא)

גם לרעהו ישנא רש ואהבי עשיר רבים. (משלי יד כ)

מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו (משלי יח טז)

רבים יחלו פני נדיב וכל הרע לאיש מתן. (משלי יט ו)

כל אחי רש שנאהו אף פי מרעהו רחקו ממנו מרדף אחרים (לא) לו הפה. (משלי יט ז)

א"ר יהודה בר שלום בשם ר' אלעזר: בשר ודם אם בא עני לומר דבר לפניו - אינו שומע הימנו, אם בא עשיר לומר דבר - מיד הוא שומע ומקבלו. [אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן אלא הכל שוין לפניו, הנשים והעבדים והעניים והעשירים]. (שמות רבה כא ד)

...נעל פת לחם יפשע גבר. (משלי כח כא)

נבקהל להון איש רע עין וגו'. (משלי כח כב)

אוהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה ט)

אוהב כסף לא ישבע כסף - אוהב ממון לא ישבע ממון. (ויקרא רבה כב א)

אוהב כסף לא ישבע כסף - אין אנו יודעים שאין אדם ממלא את נפשו, מהו בכסף? רבנן אמרי: אלו תלמידי חכמים שאוהבין ד"ת שנמשלו בכסף, שנא' (משלי טז) וקנות בינה נבחר מכסף. א"ר נחמן מי שאוהב תורה אינו שבע תורה... דבר אחר: אוהב כסף - א"ר יצחק: מי שהוא אוהב מצות אינו שבע מן המצות, כיצד? את מוצא שני גדולי עולם דוד ומשה ולא שבעו, דוד אף על פי שא"ל הקדוש ברוך הוא (דברי הימים ב ו) רק אתה לא תבנה לי את הבית הזה, היה דוד אומר לעצמו, וכי מפני שאמר לי הקדוש ברוך הוא אתה לא תבנה לי הבית אני יושב? מה עשה זירז את עצמו והתקין כל צרכיו עד שלא מת, מניין שנאמר (שם) /דברי הימים/ א כב) והנה בעניי הכינותי לבית אלהי. וכן משה, אף על פי שאמר לו הקדוש ברוך הוא כי לא תעבור את הירדן הזה, אמר משה אני עובר מן העולם ואני מפריש להם ערי מקלט? מיד אז יבדיל משה. (דברים רבה ב כו)

רש"י (קהלת שם) מביא כל דרשות הנ"ל: אוהב כסף לא ישבע כסף - אוהב מצות לא ישבע מהם. אוהב כסף לא ישבע כסף - לא יאכל כסף. אוהב כסף - אוהב תורה אינו שבע בה.

אית לי' מאה, בעי למעבד יתהון תרתין מאון. (קהלת רבה פ"א לד)

והוא האימרה הידועה "יש לו מנה רוצה מאתיים", והוא נורא להתבונן עוצם תאות הממון באדם. ועיין עוד קהלת רבה (ה ח ב).

...אמר רבי יהושע בן לוי: עשרים וארבעה תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים תפלין ומזוזות שלא יתעשרו שאלמלי מתעשרין אין כותבין. (פסחים ג.)

נראה מהכא כדברי חובת הלבבות שחמדת הממון יש בה תועלת גדולה לקיום העולם, שאם לא כן לא יתעסקו במשא ומתן ויהיה העולם שומם. ורק שצריך להזהר שלא להמשך אחריה ולשקוע ברדיפת הממון יותר מכדי צורכו, רק בביל שיקרא עשיר, או שיהיה לו מה להוציא על מותרות וכדומה.

ויראת מאלהיך - לפי שדעתו של אדם נמשכת אחר הרבית וקשה לפרוש הימנו ומורה לעצמו היתר בשביל מעותיו שהיו בטלות אצלו, הוצרך לומר ויראת מאלהיך. או התולה מעותיו בנכרי, כדי להלוותם לישראל ברבית, הרי זה דבר המסור ללבו של אדם ומחשבתו, לכך הוצרך לומר ויראת מאלהיך. (רש"י ויקרא כה לו, ד"ה ויראת)

בקש כסף וזהב והם חמדה, שנאמר (חגי ב ז) ובאו חמדת כל הגוים. (שמות רבה ג ח)

ואיש כי ימכור בית מושב עיר חומה והיתה גאולתו עד תום שנת ממכרו ימים תהיה גאולתו. (ויקרא כה כט)

פירש הרמב"ם: ואיש כי ימכר בית מושב עיר חומה - בעבור שממכר ביתו של אדם קשה בעיניו מאד ויבוש ממנו בעת שימכרנו, רצתה התורה שיגאלנו בתוך השנה הראשונה. ובעבור כי האדם לשדה נעבד וממנו יצא לחם למחיתו, רצה שיצא השדה ביוכל. אבל הבית לאחר היאוש ששינה דירתו ועמד שנה בבית אחר לא יזיק לו, כי לא תמעט מחיתו אם יחלט. ובתי החצירים עשויים לשמירת השדות ולהיותם מושב לעובדי האדמה, ועל כן דינם כשדה הארץ.

ואם המקדיש יגאל את ביתו ויוסף חמישית כסף ערכך עליו (ויקרא כז טו)

וכתב הרמב"ם סוף הל' תמורה: ירדה תורה לסוף מחשבת האדם וקצת יצרו הרע, שטבע של אדם נוטה להרבות קניינו ולחוס על ממונו, ואע"פ שנדר והקדיש אפשר שחזר בו וניחם ויפדה בפחות משוויו, אמרה תורה אם פדה לעצמו יוסיף חומש. וכן אם הקדיש בהמה קדושת הגוף, שמה יחזור בו, וכיון שאינו יכול לפדותה יחליפנה בפחותה ממנה. ואם נתן לו רשות להחליף הרע ביפה, יחליף היפה ברע ויאמר טוב הוא, לפיכך סתם הכתוב בפניו שלא יחליף. וקנסו אם החליף ואמר (ויקרא כז י, שם ל) והיה הוא ותמורתו יהיה קדש.

מעשה באחד שהלך אצל הדיין עם חבריו וזכה, יצא ומשבח את הדיין אמר אין חכם בעולם כפלוני הדיין והוא מלאך, לזמן חזר אצלו לדין וחייבו, התחיל לקללו ואמר אין שוטה בעולם כמותו, אמרו לו אתמול מלאך והיום שוטה. (תנחומא משפטים י)

אדם בהול על ממונו

מי גרם להם שידורו בתוכה? ממונם, לפיכך ממונם אבד. (סנהדרין קיב.)

ובשו"ת הרב"ז (חלק א פא סקי"א) ציין שכן הוא בתוספתא ובירושלמי פ"י דסנהדרין ה"ח: ואר"ל מוכיח בדבר, בלוט, שלא ישב בסדום אלא מפני ממונו. אף הוא יצא וידיו על ראשו וכו' דיין שאת ממלט את נפשו. ובבראשית רבה (וירא פ"ג יא) שלוט הי' חפץ לברור וליטול כסף וזהב, אבנים טובות ומרגליות. וא"ל המלט על נפשו. ע"ש ברש"י ובת"כ. ובוזה מתחזקים דברי רבי יוסי בן קסמא (אבות ו ט) "אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם, איני דר אלא במקום תורה", שרצה לומר שאפילו שזה היפך טבע האדם, לא ידור אלא במקום תורה.

כל האיברים תלויים בלב, והלב תלוי בכיס. (ירושלמי תרומות פ"ח סוף ה"ד)

ההולך לשמר פירותיו מותר לו לעבור במים בהליכה, אבל לא בחזרה. (שולחן ערוך סימן שא ס"ו)

משנה ברורה סקי"ד: ומכל מקום לא התירו בחזרה, דאינו דבר מצוה כל כך, ומשום שלא תהא מכשילו לעתיד לבוא לא שייך בזה, דמאי איכפת לן אם ימנע ולא יחוס על ממונו. וגם בודאי לא ימנע מללכת לשמור - דאדם בהול על ממונו. [ובלבד שלא יוציא ידיו וכו' כדלעיל בס"ד. שם סקט"ו].

אין מביאין תרומה מחוצה לארץ (שביעית פ"ו מ"ו)

פירש הברטנורא: לפי שהתרומה כהנים מחזרין אחריה לבית הגרנות, חיישי רבנן שמא יהיו הכהנים מרדפים אחריה ויצאו חוצה לארץ להביא את התרומה.

זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו', עמד והתקין פרוסכול. (גיטין לו.)

ובכל מקום אין מוכרין בהמה גסה כו'. מאי טעמא? ...גזירה משום שכירות, וגזירה משום שאלה, וגזירה משום נסיוני. (ע"ז טו.) משום שאלה ושכירות: הרי שאדם עלול לטעות ולא להבדיל בין מכירה לשאלה ושכירות, ואם הי' מותר למכור לנכרי בהמה היו גם משאילים ומשכירים להם.

משום נסיוני: נראה מכך שכדי להשאיל או להשכיר לנכרי עלול הישראל להכשל באיסורי שבת, ומן הסתם הוא ממה שאמרו אדם בהול על ממונו, ולכן כדי לא להפסיד משא ומתן עם אותו נכרי ימכור או ישאל או ישכיר לו בהמה סמוך מאד לשבת, וינסה אותה בפניו למרות שכבר נכנסה שבת.

אמר רבא: מאי טעמא דמחתרת? חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והאי מימר אמר אי אזילנא קאי לאפאי ולא שביק לי, ואי קאי לאפאי קטילנא ליה, והתורה אמרה אם בא להורגך השכם להורגו. (סנהדרין עב.)

שמעינן מהכא תרתי, גם את עצם הדין שהבא במחתרת מתכוין עד רציחה, אף שלכאורה בא רק על עסקי ממונות, אבל עוד שמעינן מזה שכל הדין מתבסס על כך שבעל הבית יעמוד על ממונו עד כדי רציחה, שרק מחמת כן הגב מתכוין ג"כ לשם רצח.

תני רבי חייה: במחתרת אין לו דמים, חוץ למחתרת יש לו דמים. תני ר"ש בן יוחי: אפילו חוץ למחתרת אין לו דמים, לפי שממונו של אדם חביב עליו כנפשו, חמי ליה אזיל, בעי מיסב ממוניה מיניה וקאים עליו וקטליה [=כשבעל הבית רואה את הגנב הולך לו, רוצה לקחת את ממונו ממנו, ועומד עליו והורג אותו].. רב הונא אמר: נטל הכיס והפך את פניו לצאת והלך לו, ועמד עליו והרגו, אין ההורגו נהרג. מה טעמא דרב הונא? כי יחס לבבו (דברים יט ו). רב אמר: כל דייתי עלי אנא קטל ליה חוץ מחנניה בן שילא, דאנא ידע דלא אתי אלא מיסב מגוסתיה מיניי [=כל מי שיבוא לגנוב אצלי, אהרוג אותו חוץ מחנניה בן שילא, כי אני יודע בו שהוא לא בא אלא לקחת ממני סעודתי וחפצי, ולא בא על עסקי נפשות]. א"ר יצחק: מכיון דאברי ליביה עלוי למיעבד ליה דא מילתא, אין זה חנניה בן שילא [=מכיון שלבו בריא עליו ונתן דעתו לעשות כך אין זה חנניה בן שילא. כלומר שאפילו אותו הוא יהרוג]. (ירושלמי סנהדרין פרק ח הלכה ח)

הבא לגנוב ממון בסתר ברשות חברו, חזקה עליו שיהרוג חבירו כדי שיוכל לקחת ממנו, או אם יעמוד לפניו יהרגנו (סנהדרין עב. רמב"ם גניבה וגזילה פ"ט ה"ט)
צ"ע שיעור הדבר, האם יהרוג את חבירו בשביל ממון או רק אם יתנגד לו יהרגנו.

כאן באב על הכן, כאן בכך על האב. (סנהדרין עב.)
אב שבא במחתרת לגנוב מבנו - לא יהרגהו, מרחמי האב על בנו, לכך אסור לבן להרוג את אביו, אבל בן הבא במחתרת לגנוב מאביו - יהרגהו! וא"כ מותר לאב להרוג את בנו, וכ"ש שאר בני אדם.

ואחד הבא במחתרת או גנב שנמצא בתוך גגו של אדם או בתוך חצרו או בתוך קרפיו, בין ביום בין בלילה, ולמה נאמר במחתרת לפי שדרך רוב הגנבים לבוא במחתרת בלילה". (רמב"ם גניבה וגזילה פ"ט ה"ח)
אמר אברהם: איני נמנע מלכתוב את דעתי, שנ"ל אף על פי שדרשו חכמים אם זרחה השמש עליו דרך משל, אם ברור לך הדבר כשמש שלא בא על עסקי נפשות וכו' אעפ"כ אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ביום אינו רשאי להרוג - ר' תשרש ר' שומט ובורח מיד, ואינו מתעכב לגנוב ממון גדול ולעמוד על בעליו להרוג אלא גנב בלילה, מפני שגנב לילה יודע שבעל הבית בבית, או בא להרוג או ליהרג, אבל גנב יום אין בעל הבית מצוי בביתו ושמוטה בעלמא הוא. (השגת הראב"ד שם)

חייבי ערכין - ממשכנין אותן, חייבי חטאות ואשמות - אין ממשכנין אותן, חייבי עולות ושלמים - ממשכנין אותן, אף על פי שאין מתכפר לו עד שיתרצה, שנאמר: לרצונו, כופין אותו עד שיאמר רוצה אני. (ערכין כא.)
ומפרש רש"י: ממשכנים אותן - עולות ושלמים, אף על גב דשלמים מכפרת אעשה, הואיל ולא חובה היא עליה לא חשיב לה כפרה ואתי לשהויי - הלכך ממשכנין אותן.

א"ר אבא: לא, כל המקדיש נכסיו - אין דעתו על כסות אשתו ובניו. מתקיף לה רבי זירא: וכי דעתו של אדם על תפיליו? ותנן: המקדיש נכסיו - מעלין לו תפילין! א"ל אביי: אין, דעתו של אדם על תפילין, המקדיש נכסיו סבר מצוה קא עבידנא, ואין דעתו של אדם על כסות אשתו ובניו, משום איבה. מתקיף לה רב אושעיא: והלא חייבי ערכין שנו כאן, ותנן: חייבי ערכין ממשכנין אותן, וכי דעתו של אדם על עצמו למשכנו? אלא אמר רבי אבא: כל המקדיש נכסיו, נעשה כמי שהקנה להן כסות אשתו ובניו מעיקרא. (בבא קמא קב.)

מי שהחשיך בדרך [=בליל שבת] נותן כיסו [=ארנקו] לנכרי... מאי טעמא שרו ליה למיתב כיסיה לנכרי? [=למה התירו לו לתת ארנקו לנכרי]? קים להו לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על ממנו, אי לא שרית ליה אתי לאתויי ד' אמות ברשות הרבים [=קבלת חכמים שאין אדם מעמיד...], ואם לא נתיר לו טלטול פחות מד' אמות, הוא יטלטל את הארנק כרגיל, ויעבור באיסור טלטול ברשות הרבים]. (שבת קנג.)

אמר רבא: דוקא כיסו, אבל מציאה - לא [=לא יתן לנכרי לשמור בשבת], ...ולא אמרן [=שלא יתן המציאה לנכרי] אלא דלא אתי לידיה [=כשלא באה לידו, שלא זכה בה], אבל אתי לידיה - ככיסיה דמי [=אם באה לידו וזכה בה קודם השבת, נחשבת כממונו ונכללת בחשש "אין אדם מעמיד עצמו על ממנו"]. (שבת קנג.)
מציאה לא - כיון שלא טרח עליה, לא אמרינן בה "אין אדם מעמיד עצמו על ממנו", ואף אם לא נתירנו ליתנה לנכרי, לא יבוא לטלטלה ברשות הרבים.

...אמר רב אמי בדליקה התירו לומר כל המכבה אינו מפסיד, בדליקה למעוטי מאי, מאי לאו למעוטי כהאי גוונא, לא למעוטי שאר איסורים בשבת. (כתובות ע.)
ומפרש רש"י (כתובות שם ד"ה שאר) בדליקה התירו בשבת לומר - דמתוך דאדם בהול על ממנו אי לא שרית ליה אתי לכבויה, אבל שאר איסורי שבת דחמירי לא התירו בהם לומר העושה מלאכה זו אינו מפסיד, כדי שיבואו הגוים ויעשו.

במילי דבדילי אינשי מיניה לא גזר רבי יהודה... והתניא בכור שאחזו דם אפילו הוא מת אין מקיזין לו דם דברי רבי יהודה, וחכמים אומרים יקיזו ובלבד שלא יטיל בו מום, והא קדשים דבדילי מנייהו אינשי וגזר רבי יהודה אפילו במקום שאינו עושה בו מום אטו מקום שעושה בו מום, ופריק התם מתוך שאדם בהול על ממנו אם שרית ליה במקום שאין עושה בו מום אתי למעבד במקום שעושה בו מום, ורבנן סברי כ"ש דאי לא שרית ליה כלל אדם בהול על ממנו ועביד איסורא, והתנן רבי יהודה אומר אין מקדירין את הבהמה ביום טוב מפני שהוא עושה חבורה, אבל מקרצפין, וחכמים אוסרים. אלמא לא גזר רבי יהודה

מתוך שאדם בהול על ממונו אי שרית ליה קרצוף עביד קדור. ופריק התם גבי בכור, דאי שביק ליה מית אמרינן אדם בהול על ממונו, הכא אי שרית ליה צערה בעלמא הוא לא אמרינן אדם בהול על ממונו. (פסחים יא.)

וכתב בספר קהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א ל) דשמעינן מינה פלוגתא חדתא, דלר"י היכא דקי"ל לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו אדרבא לא מקילינן גביה, דמתוך שבהול על ממונו עביד באיסור, ולרבנן כ"ש דאי לא שרית ליה עביד איסורא. וסוגיא דשבת (שם) שהתירו להניחה על החמור, וכשהיא עומדת נוטלה הימנה, וכשהיא מהלכת נותנה עליה, דהתירו טלטול משום דאדם בהול על ממונו, אתיא סתמא כרבנן. וכן ההיא דרבי אמי דאמר דדוקא בדליקה התירו לומר כל המכבה. משום דאדם בהול על ממונו אתיא כרבנן.

והרשב"א (שבת קנג.) הביא דברי ר"ת, שיש ללמוד מזה למי שמתירא מן הלסטים או מן השלטון שהוא מותר לטלטל את המעות כדי שיחביאם, דמשום הפסד התירו לו לטלטלו כמו שהתירו כאן. וכתב דהרמב"ן (שבת שם) חולק בדבר ואומר שלא התירו אלא דוקא במה שהוא בידו, משום דקי"ל לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו לזורקו מידו, אבל מה שאינו בידו לא התירו לו לטלטלו משום הפסד ממונו. ותדע לך שהרי בדליקה לא התירו לו אפילו אמירה לגוי וכו'.

עוד הביא מהרמב"ן דדוקא למי שהחשיך לו בדרך, אבל השוכח ויוצא בכיסו לדרך אסור, והרשב"א (שבת שם ע"ב) הקשה על כך, מה לי בידו ומה לי לפניו והוא רואה אותו אבוד הכל אחד. ותדע לך שהרי אמרו בגמ' לא שנו אלא כיסו, אבל מציאה לא, ומציאה לא אמרן אלא דלא אתאי לידיה אבל אתאי לידיה ככיסיה דמי, דאלמא לא אסרו מציאה אלא בדלא אתי לידיה, ומינה דכיסיה כבענין זה דלא תפיס ליה בידיה שרי. והוא הדין והוא הטעם בשוכח אי לא שרית ליה אתי לאתויי. וההיא דדליקה אינה ראיה, דדליקה דולקת והולכת ואי שרית ליה דילמא משתלי מתוך שהוא בהול על ממונו ואתו לכבויו עד שלא הגיע שם הדליקה וכו'. ואי קשיא לך שנשברה לו חבית בראש גגו, שלא התירו לו להציל בב' כליו אלא מזון ג' סעודות, וטעמא משום גזירה דשמא יביא כליו דרך רה"ר כדי להציל, התם נמי מפני שהוא לאיבוד ופעמים שאין עמו כלים רקים ואי שרית ליה אתי לאתויי כליו מרה"ר ומציל, עכת"ד. ואיכא למידק עליה דהרשב"א ז"ל, דאמאי לא נימא גבי דליקה וגבי חבית שנשברה דלשרי ליה וכדרבנן דקאמרי דאדרבא אי לא שרית ליה כלל אדם בהול על ממונו ועביד איסורא דאורייתא, והך טעמא דקאמר הרשב"א גבי דליקה דמתוך שהוא בהול על ממונו משתלי ואתי לכבויו אי שרית ליה אמירה לגוי הוא לשיטת רבי יהודה דקאמר דהיכא דבהיל לא שרית ליה כלל דילמא אתי למעבד איסורא גופא וקי"ל כרבנן. ותו איכא למידק עליה אמאי לא קשיא ליה על הרמב"ן ז"ל מהא דקי"ל כרבי אמי, דבדליקה התירו לומר כל המכבה אינו מפסיד, אף על גב דבשאר איסורי שבת גזרו, בדליקה מתוך שהוא בהול על ממונו אי לא שרית ליה אתי לכבויו התירו, אלמא דמשום הפסד ממון התירו מאי דאסיר בשאר איסורי שבת, ול"ש לך בין כשהוא בידו בין כשהוא לפניו ורואה אותו, וה"נ גבי בכור שאחזו דם דלרבנן התירו הקזה ולא גזרו מפני שהוא בהול על ממונו, אלמא דבכל גוונא אין אדם מעמיד עצמו על ממונו כל שהוא רואה בהפסדו.

וכתב עוד שם הרשב"א, שאין דינו של ר"ת נראה בעיניו, דלאו משום הפסד התירו לו לטלטלו ולהעביר פחות פחות מד' אמות, אלא מפני שהוא בדרך במקום שאם לא התירו לו כן אינו מעמיד עצמו על ממונו ואתי לידי איסורא דאורייתא. ותדע לך שהרי שנינו (שבת שם), הגיע לחצר החיצונה נוטל כלים הנטלין בשבת ושאינן נטלין בשבת, מתיר חבלים והשקים נופלים מאיליהם, ואמרינן בגמ' דאפילו שיהא הפסד מרובה בנפילת השקים לא חששו ומאבדן ביד, ואף על פי שעד עכשיו התרתו בטלטולן בעודו בדרך. הרי שלא התירו משום הפסד ממונו, אלא מפני שהוא במקום שקרוב לבוא בו לידי איסורא דאורייתא, וכל מי שמתירא מפני לסטים מאי איכא אי לא שרית ליה אתי לטלטולי, אטו כדי שלא יבוא לידי טלטול מי שרינן ליה טלטול, הילכך לא שרינן ליה. וכתב בקהלת יעקב שם, דלכאורה ההיא דבכור שאחזו דם, דשרו רבנן משום דבהול על ממונו דמית הבכור נראה דמשום הפסד ממון התירו.

אבא שלחא הוה ואמר הביאו שלחין ונשב עליהן, מיתיבי: נסרין של בעה"ב מטלטלין אותן ושל אומן אין מטלטלין אותן, ואם חישוב לתת עליהן פת לאורחין בין כך ובין כך מטלטלין. שאני נסרים דקפיד עלייהו. (שבת מט:)

מוקצה מחמת גופו/חסרון כיס/מיאוס.

רוצה אדם בקב שלו מתשעה קבין של חברו. (בבא מציעא לח.)

ולכאורה זו הסברה למה שכתב המאירי בהקדמה לבית הבחירה: "שעל דרך ערב לאיש לפי טבעו להשיג ידיעת הדברים מצד החקירה והחפוש ובחינת עצם הדברים עם הקצה הסותר יותר מהשיג ידיעתם דרך קבלה לבד ולזה לא נתקרה דעת כל משכיל עד שיראה מחקר הדברים במקום יסודם ובצור מחצבתם וטעם סתירתם ואריכות מה שיפול בו מן המשא ומתן ואחרי ראותו מקור הדברים ושרשם ועניני חקירתם יערב להם אח"כ לדעת מה שיעלה מהם דרך פסק ולהתבונן מתוך המחקר איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם מן הענין ההוא".

ומנא לז' יומי לא מושלי אינשי. (חגיגה כב:)

אמר שמואל: עולה צריכה דעת, שנאמר לרצונו. מאי קמ"ל? תנינא אף על פי שאין מתכפר לו עד שיתרצה, שנאמר לרצונו. לא צריכא דפריש ליה חבריה, מהו דתימא כי בעינן דעת - מדידה, אבל מדחבריה לא, קמ"ל זימנין דלא ניחא ליה דליכפר במידי דלא ידידה. (ערכין כא.)

אם גנבת סופך לכחש, סופך לשקר, סופך להשבע לשקר. (ספרא קדושים יט א, הובא ברש"י שם)

דברים המוקצין בגופן, כגון מעות ואבנים שאין להם שום היתר טלטול אפילו לצורך גופו או מקומו, ונטלו בידו, אסור לילך עמהן למקום אחר, רק יזרוק אותן תיכף. מלבד ר' אף שהוא מוקצה מחמת חסרון כיס ואסור לטלטלו אפילו לצורך גופו, מכל מקום כשהוא בידו יכול להניחו באותו חדר במקום שירצה, דאי יצטרך להשליך האיזמל מידו וישבר - ר' א' ! (ביאור הלכה סימן רסו סעיף יב ד"ה יכול לילך)

כרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט (ויקרא יט י)

בחזון נחום (פאה פ"ז סוף משנה ד) הקשה למה תצא זו מלפניו לתת העוללות לעניים, והם האשכולות הנבזים והשפלים, ואדרבה היה לו ית' לצוות שיתן הטובים והיפים שבהם. וכמ"ש הרמב"ם (סוף איסורי מזבח) "האכיל רעב יאכיל מן הטוב והמתוק שבשולחנו, כסה ערום יכסה מן היפה שבכסותו". ותירץ שלא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, אבל הוא עצמו ראוי לו לכופ את יצרו שיתן לו מן הטוב והיפה, אלא משום שיצרו של אדם תוקפו להיות חס על ממונו צוה הוא ית' שלפחות יתן לו העוללות. [אך לבסוף היסס במסקנה היוצאת מפירוש זה, משום פטור תרומה ומעשר].

וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלש שנים וגו'. ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש הלולים לה'. ובשנה החמישית תאכלו את פריו להוסיף לכם תבואתו אני ה' אלוסיכם. להוסיף לכם תבואתו - המצוה הזאת שתשמרו תהיה להוסיף לכם תבואתו, שבשכרה אני מברך לכם פירות הנטיעות. היה רבי עקיבא אומר דברה תורה כנגד יצר הרע, שלא יאמר אדם הרי ארבע שנים אני מצטער בו חנם, לפיכך נאמר להוסיף לכם תבואתו. (רש"י ויקרא יט כה)

ויקח את אצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך. בא זרח מלך כוש ונטלו משישק וכו'. ופרשו רש"י ורשב"ם: ודרך הראשונים להביא גנזיהם עמהם במלחמתם, כדי שימשך לבם אחר ממונם ולא יברחו. (פסחים קיט.)

יש להבין וכי אכפת לחיילים מאוצר המלכות, הרי אינם מרוויחים מזה דבר. ודוחק לומר שבשביל הכבוד שיש הרבה כסף בקופת המדינה שווה להם לסכן את חייהם במלחמה. ואולי באמת הכוונה בזה על המלכים שלא יברחו. ונשמע מזה שאפילו מלך מסכן את חייו על ממונו.

אמר רבא: חזקה אין אדם אוסר את כרמו בנטיעה אחת. וכן כי אתא רבין א"ר יוחנן: חזקה אין אדם אוסר את כרמו בנטיעה אחת. (גיטין נד:)

חברותא: אין לך אדם נוטע ערלה בין שאר נטיעות בלא סימן, ואוסר את כרמו בשביל נטיעה אחת. והיות דלא שכיחא, לא החמירו חכמים.

מנהג המקום

לעולם אל ישנה אדם מן המנהג, שהרי משה עלה למרום... (בבא מציעא פו:)

רבי תנחומא משום ר' אלעזר ור' אבון בשם רבי מאיר: מתלא אמר - עלת לקרתא הלך בנימוסה]=המשל אומר: עלית לעיר הלך בנימוסה], למעלה שאין אכילה ושתיה עלה משה למרום ולא אכל, שנאמר (דברים ט) ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי, אבל למטה שיש אכילה ושתיה, והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו, וכי אוכלין היו, אלא נראין כאוכלין ראשון ראשון מסתלק. (בראשית רבה מח יד)

ואמנם סוף המדרש שלא אכלו, אבל כיון שהיה "נראה" שאוכלים עדיין מוכח שאין לשנות מן המנהג.

ואמר רבי יהושע בן לוי: בשעה שעלה משה למרום מצאו להקדוש ברוך הוא שהיה קושר כתרים לאותיות. אמר לו: משה, אין שלום בעירך? - אמר לפניו: כלום יש עבד שנותן שלום לרבו? אמר לו: היה לך לעזרני. מיד אמר לו: ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת. (שבת פט.)

אמר רבי יצחק חטיא: דקרתך זונין זרע מנהוג. (בראשית רבה נט ח)

אמר ר"ש בן אלעזר: מפני מה אמרו אלמנה לכהן גדול יש לה כתובה? מפני שהוא פסול והיא פסולה, וכל מקום שהוא פסול והיא פסולה - קנסו אותו כתובה. ומפני מה אמרו שניות מדברי סופרים אין להן כתובה? מפני שהוא כשר והיא כשרה, וכל מקום שהוא כשר והיא כשרה - קנסו אותה כתובה. (יבמות פה-פה:)

פירש רש"י (ע"ב): קנסו אותו כתובה - כלומר לא קנסוהו משאר כל הנשים, והאי דקנסוהו רבנן לשניה כתובה כדי שלא תתעכב אצלו הוא, דכיון דלא תיהוי לה כתובה מיניה שבקא ליה ונפקא, אבל הכא לא צריך דממילא שבקא ליה, דכיון דהוא נפסל על ידה יש קטטה ביניהם וכן כשהיא נפסלת על ידו.

למי אוי למי אבוי, על מי הם אומרים וי? למי שהוא בעל מריבות. (מדרש תנחומא שמיני ה)

נ

ניגון

ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'. (מלכים ב ג)

אמר רב הונא: זמרא דנגדי שרי - מושכי ספינות בחבל שרי [=מותר לשיר גם אחרי חורבן בית המקדש], שאינו אלא לזרזם במלאכתם. (סוטה מח. ורש"י)

וכן בשלטי גיבורים בברכות (כא: מדפי הרי"ף): הנגינות שמנגנים בשעה שבני אדם מושכין משאוי וכו', מותרין שאינו אלא לתקן מלאכתן.

יודע נגן - שיודע לשאול. (סנהדרין צג:)

ובנצח ישראל (פרק לב) ביאר המהר"ל: "פירוש, שיודע נגן והשואל מידה אחת להם, לפי שהתורה משמח לב האדם, וכאשר ישאל אדם הוא משמח לב השומע ופותח את לבו עד ששמח, כמו שעושה מי שיודע נגן".

אמר ר' יוחנן: כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה, עליו הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים. ובתוספות שם: שהיו רגילין לשנות המשניות בזמרה, לפי שהיו שונים אותן על פה ועל ידי כך היו נזכרים יותר. (מגילה לב. ותוספות)

חכמה גדולה היתה [המוסיקה], והיא תעורר הנפש החכמה והיא נחלקת בכלל החכמות החיצוניות. (רד"ק תהלים ריש פרק ד')

הרפואה למי שהתעורר עליו מרה שחורה יסירה בשמיעת הניגונים ומיני זמר וכו', וכיוצא בהם ממה שירחיב הנפש. (שמונה פרקים לרמב"ם פרק חמישי)

ואני שמעתי מפי זקן טעם נפלא לאשר נפקד הניגון בסעודה ההיא [=של אחשוורוש], ואציגנו הנה בתוספת טובה על הנשמע, באופן יושג טעם הפקד מושג המנגנים הערבים אבי כל תופס כינור ועוגב, אשר על הרוב יהיר הקולות ההם ערבים לשומעיהם. וזה כבר הקדמנו היות כוונה עצמית למשתה הזה, שיתגאלו עם בני ישראל בפת בג המלך וביין משתיו, ולמה שהיו הניגון והמוסיקה דבר יערב לנפש לסבת היותה מורגלת בשמע זה בהיותה במרום, כנודע למי שלא יכחיש פשוטן של מקראות ואמתתן ומלאכי מרום פותחים את פיהם מברכין משבחין מפאריין וכו' בשפה ברורה וכו'. ויש אנשים יערב עליהם כל כך עד אשר יתבטלו חושיהם לבל ידעו איפה הם. ויש מהם תקפוץ עליהם שינה, כי תתבודד הנפש לשמוע אל הרינה עד שתנוח הגוף כפגר מת, כי רועה היא אותו, וכשתפרד מהשגיח בו יהיה כלא היה וישן וירדם, כמו בקטנים יונקי שדים כי לא ישנו אם לא ישמעו את קול הרינה, וכשומעם ינוחו על משכבותם וערבה שנתם, להיות צלצול הקול והנועם עדיין נקבעת בנפשם למעוט זמן הפרדם ממנו. וכן יקרה לחולים, כי בהחלש הכחות החומריים ינשאו הנפשיים לעומתם. וכ"ש שישב האדם הבריא מבלי אכול ושתה בשומעו את הקול. לכן נפקד התענוג הזה מן הסעודה הזאת, ואם רב הוא, לבל ימצא מי שימנע מלאכול ויורה היתר לעשות באמור המלך אמר לעשות כרצון איש ואיש, ושערב לו שמנע מאכול ונמצאת מחשבת הצר בטלה. (מנות הלוי לרבי שלמה אלקבץ, א ח)

שפתיים דולקים.

פעם אחת גברה בלב הצדיק הזה תשוקה גדולה ונפלאה ללמוד איזה ספר יקר, אך הי' מבדיל בינו לבין הספר ארגז גדול משא סבל ג' אנשים, הלך בבית אחת הנה ואחת הנה, והחל לשנות ולשלש לימוד המאמר שזכרנו "אפילו בשמים אתה צריך לעלות אחריה" וכו' באהבה עזה יתירה אשר אין כח בשפת בשר לספר אותה, ובקולו הנעים וערב עד מאד המסוגל לעורר חיבה יתירה

בינו לבין אביו שבשמים, עד שהרגיש בקרבו אומץ רוח גבורה, ורץ בכחו הזה בחפזו רב כאשר ידאה הנשר אל הארגז, והגביה אותו לבדו בלי עזר ומשען ולקח את הספר, ויהי לנס ולפלא בעיני כל רואיו. (תולדות אדם, על הגאון רבי זלמן מואלווין זצ"ל)

נסיונות

במושכל ראשון נראה כי נסיונות הם רגעים של פחיתות ונמיכות-קומה, בהם האדם רוצה משהו אסור שלפעמים רק העונש עלי' הוא שמרתיע אותו. ומשום כך מלחמת היצר מצטיירת כמחול-שדים, כטירוף ואנדרלמוסיה שלא הם ולא שכרם, וכלשון חז"ל "אוי לי מיוצרי ואוי לי מייצרי" (ברכות סא.). אך מהמקורות דלהלן מתגבשת הגדרה אחרת במהות המושג "נסיונות", רגע הניסיון הוא רגע גבוה, איכותי, הוא חלון הזדמנויות, כל כולו של ה"עולם הזה" וה"אדם" נוצקו ונבראו לרגע הזה!! וכלשונו הממצה של הגר"י הוטנר זצ"ל (אגרות פחד יצחק, קכז): "דוקא באותם המקומות שהנך מוצא בעצמך הירידות הכי מרובות, דוקא באותם המקומות עומד הנך להיות כלי להצטיינות של כבוד שמים!!"

וה' ברך את אברהם בכל... ר' לוי בשם ר' חמא אמר: בכל - שלא חזר ונסה אותו. (בראשית רבה פנ"ט ז)

והנה שמו הקדוש ברוך הוא לאדם במקום שרבים בו המרחיקים אותו ממנו יתברך... אשר אם ימשך אחריהן הנה הוא מתרחק והולך מן הטוב האמיתי, ונמצא שהוא מושם באמת בתוך המלחמה החזקה... עד שנמצאת המלחמה אליו פנים ואחור". (מסילת ישירים פרק א')

ואין זה עליה מצידנו אלא ירידה [=ביטול יצר הרע של ע"ז], כי הלא תכלית הוא היצר! ונטול יצר הוא נטול נשמה! (קובץ אגרות חזון איש, ח"א אגרת רט)

נשים

ותאמר אל אישה הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא. אמר רבי יוסי ברכי חנינא: מכאן שהאשה מכרת באורחין יותר מן האיש. (ברכות י.)

יצר תינוק ואשה תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. (סוטה)

רבי אליעזר אומר: כל המלמד את בתו תורה מלמדה תיפלות, תיפלות סלקא דעתך? אלא אימא כאילו למדה תיפלות. (סוטה כא:)

פירש רש"י: שמתוכה היא מבינה ערמומית ועושה דבריה בהצנע. וכך נפסק ברמב"ם (תלמוד תורה פ"א הי"ג) "ואף על פי שיש לה שכר, צו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד, אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן, אמרו חכמים כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות".

דברים שהאשה משתוקקת עליהן, ומאי נינהו? תכשיטין. (כתובות סה.)

דאשה חסה על שער. (שבת קיב.)
דברי החינוך שקרחת הוא גנאי.

אין מדקדקות בנקיות לתפילין. (תוס' בערובין צו. ד"ה מיכל, רשב"א שם ד"ה מדלא, ריטב"א בקידושין לא. ד"ה כיון, הר"ן שם ברי"ף יב: ד"ה וגרסי' בגמ' עלה)

וכל תכשיט שהוא רפוי שאפשר לו בקל לפל, אסור לצאת בו ואם יצא, פטור. ואשה לא תצא בתכשיטים שדרכה לשלפם (פי' להסירם מעליה) ולהראותם. (שולחן ערוך סימן שא ס"ז)

ושמחת בחגך - במה משמחם? ביין. רבי יהודה אומר אנשים בראוי להם ונשים בראוי להן, אנשים בראוי להם ביין, ונשים במאי? תני רב יוסף בבבל בבגדי צבעונין, בארץ ישראל בבגדי פשתן מגוהצין. (פסחים קט.)

דאמרי אינשי בת שיתין כבת שית לקל טבלא, ואפילו עומדת על קברה. (מועד קטן ט:)
ומפרש רש"י "בת שית רהטא לקל הילולא הכי עבדא בת שיתין, והכי נמי מיקשטא", [=בת שש רצה לקול זמר, וכך גם בת ששים, והוא הדין לענין קישוטים].

וצ"ע מבראשית רבה (פמ"ח יז): "ותצחק שרה בקרבה לאמר... אמרה, האשה הזו כל זמן שהיא ילדה יש לה תכשיטים נאים, ואני אחרי בלותי היתה לי עדנה, תכשיטים", משמע שאינה רצה אחרי תכשיטים עד הקבר, ואולי דיברה על המציאות בפועל שאינן נוהגות בתכשיטים בגיל כ"כ מבוגר אף אם זה מעניין אותם.

וידבר יוסף, למי אמר לגדלת שתפייס למלכה, והמלכה תפייס למלך. [ולמה לא נכנס הוא? ר' יהושע דסכנין בשם ר' שמואל שאין אבל נכנס בפלטיין של מלך]. (בראשית רבה ק ד)

אזלין אמרין ליכניה נבוכדנצר בעי לך... מה עשה נבוכדנצר? נטלו וחבשו בבית האסורים, וכל מי שהיה נחבש בימיו לא היה יוצא משם לעולם... באותה שעה ישבה סנהדרי גדולה על דעתה, ואמרו בימינו מלכות בית דוד פוסק? אותו שכתוב בו (תהלים פט) וכסאו כשמש נגדי? מה נעשה נלך ונפייס לגדלת, וגדלת למלכה, ומלכה למלך, הלכו ופייסו לגדלת ומלכה ומלכה למלך. (ויקרא רבה יט ו)

מהנראה לעיל כמה תכשיטים והתקשטות חשובים אצל האשה, מובן שה"גודלות" שהיו אחראיות על סידור שער המלכות היו מקורבות אליהם, עד שהם נבחרו להעביר בקשות רגישות וחשובות יותר מאחרות. ואמנם צ"ע אם היא ירידה לנפש או רק מפני שהיו מצויות אצלם, אבל מדהיו יכולות להשפיע על המלכות, ויוסף וסנהדרי גדולה בחרו דוקא בהם, נראה שהתפקיד אכן יתיר קרבה גדולה. [נודחק לומר שנבחרו לתפקיד כאלה שמלכתחילה היו קרובות אליהם, כי לא כל ידידה של המלכה יכולה להגיע למקצועיות בזה].

אם חסר אחת משיניה ומשימה אחר במקומו, אם הוא של זהב, לא תצא בו דכיון שמשונה במראה משאר שינים ז' ר' ש' ו' ר' אבל של כסף שדומה לשאר שינים, מותר, וכל שכן שן דאדם.

לא תצא במנעל הקרוע למעלה, ז' ו' ר' ר' ר' . ולא במנעל חדש, שמא לא יבא למדתה אלא אם כן נסתה ללכת בו מאתמול שהוא למדתה. ר' , ר' ז' . הגה: ובשאר מלבושים אין לחוש, אפילו באשה (כל בו). (שולחן ערוך אורח חיים סימן שג ס"ב-יג)

ד' מדות בנשים אבל לא באנשים. הנשים גרגרניות קנאניות עצלתיות וצווחניות וכו'. רבי יוסי אומר כשם שנתנו ד' מדות (אלו) בנשים כך נתנו באנשים, האנשים גרגרניים קנאניים צווחניים ועצלנים וכו'. (אבות דרבי נתן נוסחא ב' פרק מה)

רבי יהודה דסכנין בשם ר' לוי אמר ויבן ה' אלהים את הצלע, התבונן מהיכן לבראותה אמר איני בורא אותה מן "הראש" שלא תהא מקילת ראש. ולא מן "העין" שלא תהא סקרנית. ולא מן "האזן" שלא תהא צייתנית. ולא מן "הפה" שלא תהא דברנית. ולא מן "הלב" שלא תהא קנאנית. ולא מן "היד" שלא תהא ממשמשנית. ולא מן "הרגל" שלא תהא פרסנית. אלא מן המקום הצנוע בכל האדם שאפילו בשעה שהוא ערום אותו המקום מכוסה, ועל כל אבר ואבר שהיה בורא היה אומר "אשה צנועה" "אשה צנועה", ואף על פי כן ותפרעו כל עצתי, לא בראתי אותה מן "הראש" - והרי היא מקילת ראש, שנאמר ותלכנה נטויות גרון. ולא מן "העין" - והרי היא סקרנית, שנאמר ומשקרות עינים. ולא מן "האזן" - והרי היא צייתנית, שנאמר ושרה שומעת. ולא מן "הפה" - והרי היא דברנית, שנאמר ותדבר מרים. ולא מן "הלב" - והרי היא קנאנית, שנאמר ותקנא רחל באחותה. ולא מן "היד" - והרי היא ממשמשנית, שנאמר ותגנוב רחל את התרפים. ולא מן "הרגל" - והרי היא פרסנית, שנאמר ותצא דינה בת לאה. (ילקוט שמעוני ישעיהו רמז שצח)

הכל נאמנין על ביעור חמץ, אפילו נשים אפילו עבדים. ר' ירמיה בשם ר' זעירה לית כאן אפילו נשים, נשים עצמן הן נאמנות מפני שהן עצילות והן בודקות כל שהוא כל שהוא. (ירושלמי פסחים פ"א ה"א)

אע"פ שהאשה היא "עקרת הבית - עיקרו של בית" שכל צרכי הבית מוטלים עליה, והדבר מוטבע באופיה, כמו שאמרו חז"ל (סוטה) על עבודת הפרך במצרים, שנתן לגברים עבודת הנשים [וכן להיפך], הרי שעבודותיהם מותאמות לאופיים וטבעם, מ"מ כנראה ש"איסור" פחות מרתיע אותם מאשר אנשים, לכן אף שלגבי "לכלוך" הם לא עצלניות לגבי "חמץ" יש חשש כזה. וכך נראה מעצם הדבר שאמרו זאת רק לגבי בדיקת חמץ, הרי שה"מצוה" שבדבר היא הסיבה למסובב. ואולי זה גם מדויק מהלשון "כל שהוא כל שהוא" היינו שהטורח בדבר ש"לא יראה ולא ימצא" הוא שמקשה עליהם.

וכן דייק בעלי תמר (פסחים שם) שדווקא לגבי בדיקה אמרו כך, אבל במלאכתם וריזות הם, כמו שאמרו בירושלמי בשבת (פ"א ה"י) וריזות הן הנשים בפת יותר מתבשיל וכו', הרי שבשניהם הן וריזות אלא שבפת הן וריזות יותר.

ואף שאמרו בקידושין (ג) "לא נחא לה דנתחיל הקדש על ידה", ולכן המקדש בהקדש בשוגג לא קידש. הרי שגם נשים לא נחא להו באיסור. דחה זאת הגרי"א ספקטור בבאר יצחק (אה"ע ג) דשאני התם כמש"כ רש"י במתק לשונו (ד"ה בשלמא איהי), "דמה

הנאה יש לה בחילולו ואם לא תקבלנו יצטרך זה לקדשה בהיתר משלו, הרי שדוקא באופן כזה אמרינן דלא ניחא לה לעבור איסור במקום שאפשר לעשות בהיתר.

ירושלמי בשבת (פ"א ה"י) זריזות הן הנשים בפת יותר מתבשיל.

נשים דעתן קלות עליהן. (קידושין פ:)

טב למיתב טן דו אפילו מצורע ומוכה שחין [אך איכא גווי דמאס עלי]. (קידושין מא.)

שאינ לאשה מנוח אלא בבעלה. (מדרש רות ב טו)

אין אשה מתקנאה אלא בירך חברתה. (מגילה יג.)

הרי שיחס ואכפתיות הוא הדבר היותר חשוב לאשה. עד-כדי-כך שבמסכת דרך ארץ זוטא (פרק תשיעי) אמרו: "והוי זהיר בבכבוד אשתך שלא תהיה עקרה", וכן כתב הנודע ביהודה (אהע"ז פט) "כי רוב חכמי הרופאים כתבו שהחיבה סגולה להולדה". [אמנם הגר"א גורס "והוי זהיר באשתך שלא תהי עקרה", ולא "בכבוד" אשתך].

וידוע מה שכתב החזו"א "טבע שלה להתענג על חינה בעיניו, ואליו עיניה נשואות". והסטייפלר כתב "כי עיקר תקוות האשה בעולמה שיהיה לה בעל אוהב אותה, וכאשר רואה שזה אינו - כמעט שקרוב הדבר לפיקוח נפש ממש, על היותה גלמודה כאלמנות חיות".

שמכל זה משמע דעיקר הקשר בין איש לאשתו הוא היחס ותשומת הלב, ותחושת הביחד. והדברים כמעט מפורשים לשבח בזוה"ק בראשית בדיבורי האדם לחוה, ובשלה"ק (מס' פסחים, לענין שמחת חתן וכלה). והן הן דברי הגמ' בקידושין (מא.) "טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו".

אכן בשו"ת חתם סופר (אבן העזר ח"א קנא) כתב: "נוח לה לאשה למנוע ממנה שאר כסות ועונה מאשר נכוף אותה להתגרש, ונוח לה לישב עד שתלבין ראשה ורק לא להתגרש. וכתבתי כמוכח מדהע"ה שהתירו לו לייחד ולא התירו לו לגרש, וזה קאי אעשרה פלגשים שהי' אלמנות חיי' צרורות, ואפ"ה קשים גירושים כי רוצים שיקרא שם בעל עליהן, ולכאורה יש לדון דדוד המלך שאני, ורק לגביו העדיפו שיקרא עליהן שמו.

דבר אחר: זהו מרגילה, וזו היא מרגילתו. דבר אחר: מאן קתני לה? איכא דאמר: ר"ש בן אלעזר קתני לה, ומה טעם קאמר, מה טעם אמרו הוא פסול והיא פסולה קנסו אותו כתובה? מפני שהוא מרגילה, ומה טעם הוא כשר והיא כשרה קנסו אותה כתובה? מפני שהיא מרגילתו. (יבמות פה:)

פירש רש"י: זה הוא מרגילה - אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט - הוא מרגילה ומסיתה לינשא לו. וזו שניה - דכיון דלא איהי מיפסלא ולא זרעה מיפסיל, ולא מפסדה מידי בביאתו, היא מרגילתו, שהאשה רוצה להנשא יותר מן האיש.

ואשה אל אחותה לא תיקח לצרור לגלות ערוותה עליה בחייה. (ויקרא יח יח)

הרי שההגדרה והתחושה של כמה נשים הנשואות לאדם אחד היא: "צרה". וכך הוא בשמואל (א א ו) "וכעסתה צרתה". ומה שצרתם הוגדרה דוקא בלשון זו ולא בשאר מילים נרדפות שלה, כסבל מצוקה ופורענות, יתכן שהוא בגלל המשמעות הנוספת שיש בשורש המילה "צר", המורה על דוחק וחוסר מקום, שזה הגורם לצרה שכאן. וכך גם נראה מהתרגומים, שאונקלוס תירגם: "וְאַתְּתָא עִם אֲתְתָה לָא תִסְב לְעִקָּא", ובתרגום יונתן: "וְאַתְתָא בְּחַי אֲתְתָא לָא תִסְב לְאַעְקָא לָהּ", ומשמעות "עקו" הוא דוחק.

מִכָּאן דְּאַתְתָא לָא אֲתְתָתָא אֱלָא בְּאַתְתָא אֲתָרָא: וְיֵאמָר אֶל הָאִשָּׁה אֵף כִּי אָמַר אֱלֹהִים. מִיָּד פָּתַח בְּאֵף מִקְכָּא דְּבִתְחִלַת דְּבָרֵיו שֶׁל אָדָם נָפַר מִי הוּא, כֵּן הוּא פָּתַח בְּאֵף לְהוֹדִיעָה מִי הוּא (וזהר חדש, איכה)

וכן בשבת (לג) שרשב"י ובנו התחבאו במערה ולא גילו לנשי הבית היכן הם "נשים דעתן קלות, דלמא מצערי להו ומגלי לן", הרי שעלולות להסגיר בעלי' ובני' למיתה אם עוברות יסורים.

ורש"י כאן פירש "נוחות להתפתות", וכן בע"ז, ונראה שרק לענין זה אמרו שדעתן קלות ולא לשאר דברים, וצ"ע מגמרא דשבת הנ"ל. ומסוף מנחות (קי.) שאמרו "הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ, הביאי בני מרחוק - אמר רב הונא: אלו גליות של בבל שדעתן מיושבת עליהן כבנים, ובנותי מקצה הארץ - אלו גליות של שאר ארצות שאין דעתן מיושבת עליהן כבנות", ופירש רש"י "דעת זכרים מיושבת עליהם יותר משל נקבות".

וצ"ע איך נשים לא חוששות מאיסור אשת איש החמור. ואולי יבואר עפ"י הנ"ל שאינן חרדות כ"כ מאיסורים. וכן ההיא דתנא דבי אליהו, שבעת רעבון מזונות בשביל פת לחם. ובמעשה דנתן בר צוציתא, שהלווה כסף לאשת איש שחשק בה ולא חטא, דמשמע שאם הי' נכשל לא היתה מעכבת בעדו, למרות שמשמע שהיתה צדקת דהיא שמנעתו מהחטא. אלא שאולי היתה כשבו"י אצלו אחרי שכבר נכנסה לרשותו לבקש המעות.

והנה מאידך אמרו דיש להם בינה יתירה, וכן אמרו איתתך גוצא גחין ולחיש לה, הרי שיש דברים שיש בהם חכמה ובינה יותר משל איש. רצ"ע מתי אמרין הא ומתי הא.

לחוד ושתי מלכתא עבדת משקיא לנשי, והוות מזגא להון חמרא אוכמא, ואותיבת יתהן בגו פלטין מטול תחוי להון עותרא דמלכא, והוין משאלין לה היך דמיך מלכא והות מחויא לון, למא נשי בעיין דידעין כל מילי. (תרגום שני, אסתר א ט)
[תרגום: גם ושתי המלכה עשה משתה לנשים, והיתה מוזגת להן יין שחור, והושיבה אותם בתוך הארמון כדי שתראה להם את העשירות של המלך. והיו שואלין אותה איך ישן המלך, והיתה מראה להם, כי נשים רוצות לדעת כל דבר].

כי בעד אשה זונה עד ככר לחם. שהאשה משלמת את עצמה ועוברת עבירה בשביל סעודה לפי שעה, בזמן שהרעב בעולם ואומרת אין בכך כלום. (תנא דבי אליהו רבה, פרק כג)

ר' חוניא בשם ר' אחא: אין לה חביב לאשה הזאת יותר מצרור הבושם. (שיר השירים רבה א נט)

ויאמר השלום לו, השלום ביניכם לבינו ויאמרו שלום, ואין פוטטין את בעי [=אם לפטפט אתה רוצה], והנה רחל בתו באה עם הצאן, הדא אמרת שהדבור מצוי בנשים. (בראשית רבה פ"ע יא)

עשרה קבים שיחה ירדו לעולם, תשעה נטלו נשים. (קידושין מט:)

[ותעמוד מלדת] א"ר אמי מי מעמיד רגלה של אשה בתוך ביתה? בניה. (בראשית רבה פ"א סוף ה)

הוי זהיר באשתך מחתנה הראשון, מאי טעמא? רב חסדא אמר: משום ערוה, רב כהנא אמר: משום ממון, הא והא איתנהו. (פסחים קיג.)

מכאן שהאשה עיניה צרות באורחין (בבא מציעא פז.)

דהא שאר נשי עלמא כד חמאן אושפיזא בביתא, מצטערין ביה ודחקן ביה, כל שכן לאפקא עליה ממונא. (זוהר ח"ב מד.)

כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל וגו' (שמות יט ג)

ידועה דרשת חז"ל שמביא כאן רש"י: "לבית יעקב - אלו הנשים, תאמר להם בלשון רכה. ותגיד לבני ישראל - עונשין ודקדוקין פירש לזכרים, דברים הקשין כגידין", הרי שלכל סוג וקבוצה צריך לפנות בדרך שלו.

כה תאמר לבית יעקב, אלו הנשים, א"ל אמור להם ראשי דברים שהם יכולות לשמוע, ותגיד לבני ישראל, אלו האנשים, א"ל אמור להם דקדוקי דברים שהם יכולין לשמוע, ד"א למה לנשים תחלה שהן מזדרזות במצות, ד"א כדי שיהיו מנהיגות את בניהן לתורה. (שמות רבה כח ב)

יש כאן ג' ירידות לנפש; א. לנשים לדבר בכלליות ולאנשים בפרטיות [על כל פנים ברוחניות]. ב.נשים זריזות. ג. נשים מחנכות את הילדים בבית. בהקשר לכך שהם זריזות, מעיר הרד"ל בפירושו למדרש, שבכל מקום אמרין "נשים עצלניות הן", ותיירץ דאפשר זריזות לקבל עליהן עול מצות, אבל עצלניות בקיומן במקום שיש טורח בעשייתן.

א"ר תחליפא דקיסרין: אמר הקדוש ברוך הוא, כשבראתי את העולם לא צויתי אלא לאדם הראשון, ואחר כך נצטוית חוה, ועברה וקלקלה את העולם, עכשיו אם אני קורא לנשים תחלה הן מבטלות את התורה, לכך נאמר כה תאמר לבית יעקב. (שמות רבה כח ב)

ביפה תואר על שמות רבה (כח ב) כתב על זה: "אילו לא יצטוו אלא באחרונה יחשבו שאין קפידא בהן כל כך, וכל שכן בראותם פטורין מתלמוד תורה וכמה מצוות ותרפינה ידיהן, ויטו לב הבעלים אחריהן, לכן ציוון תחילה להראות כי ה' מקפיד בקיום מצוותכן כמו האנשים". ונמצא כאן כמה ירידות לנפש האדם; א. אם מתוך שניים מצווים רק אחד, השני "יותר" ברור לו שהוא "לא" מצווה. ב. רפיון הנשים אינו מרשעות וחלול אלא מכך שנראה "שאין קפידא בהן כל כך", ב. שהבעלים יטו אחריהן, ולא להיפך, שיותר מצוי שקלי הראש סוחפים אחריהם את כבדי הראש ולא להיפך, מכמה סיבות; א. קלי הראש יותר רעשניים ודומיננטים מאשר כבדי הראש, ב. גם לכבדי הראש לא נח בעבודה ומאמץ אלא שנשמעים לצו השכל ומטים שכמם לסבול, אבל כשהאזירה היא להקל בעבודה, פשוט שהטבע האנושי אוהב המנוחה מושך לצד זה.

יצרא "אלבשה"

ולא מעצמה, ומ"מ בנאים ביותר כיוסף ושאל או בני ירושלים חזינן שגם בהם סגי בראיה להלביש היצר. וראה להלן בענין תחילתה באונס וסופה ברצון.

תחילתה באונס וסופה ברצון אפילו כלפי מאוס כנכרי או דומה לנכרי ובירושלמי סוטה (פ"ד ה"ד) גם מצאנו לזה: "כהדא איתתא אתת לגבי רבי יוחנן אמרה ליה נאנסתי, אמר לה ולא ערב לך בסוף, אמרה ליה ואם יטבול אדם אצבעו בדבש ויתננה לתוך פיו ביום הכיפורים שמא אינו רע לו ובסוף אינו ערב לו, וקיבלה". [ונידון האחרונים אם כך הוא נמי בגברי].

אשה ובעלה

אֵשֶׁת חֵיל עֲטָרַת בַּעֲלָהּ וְכֶרֶקֶב בְּעֶצְמוֹתָיו מְבִישָׁה (משלי יב ד)
מפרש רש"י: "וכרקב - תולעת הנכנס תוך העצמות וטוחן אותם, כן אשה מבישה ורעה שמעשיה בושים". הרי שאשה רעה גורמת לבעלה בוש עד דרגה של רקב בעצמות.
הוֹת לְאָבִיו בֶּן כָּסִיל וְדָלָף טוֹרֵד מְדִינֵי אֶשָׁה. (משלי יט יג)
טוֹב לְשֹׁכֵת עַל פֶּנֶת גֶּגֶן מְאֻשֶּׁת מְדִינִים וּבֵית חֶבֶר. (משלי כא ט)
רש"י: ובית חבר - שנכנס לבית חברו לדבר עם אשתו. עולה מפירוש רש"י שלא נכון לדבר עם חבריו בביתם.
טוֹב שֹׁכֵת בְּאֶרֶץ מְדָבָר מְאֻשֶּׁת (מדונים) מְדִינִים וְכָעֵס. (משלי כא יט)
דָּלָף טוֹרֵד בְּיוֹם סִגְרִיר וְאֵשֶׁת (מדונים) מְדִינִים נִשְׁתָּחָה. (משלי כו טו)
מפרש רש"י: דלף טורד - גשם הנוטף מן הגג לתוך הבית וטורד את בני הבית, ביום סגיר - יום הגשם שהכל נסגרים בבתיהם, ואשת מדינים נשתוה - שניהם שוין.
צִפְנִיָּה צָפַן רוּחַ וְשָׁמֵן יְמִינוֹ יִקְרָא. (משלי כז טז)
מפרש רש"י: צופניה צפן רוח - מי שסבור לשומרה מתזנזותיה, צפונת רוח הוא, כשם שאי אפשר לצפון הרוח כן היא לא תצפנה.

חֲכָמוֹת נָשִׁים כְּנֶתֶה בֵּיתָהּ וְאֹנֶלֶת בְּיָדֶיהָ תִּהְרָסֶנּוּ. (משלי יד א)
הרי שעמידת הבית ויציבותו תלויה הרבה באשה ולא רק בבעל.

כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא ולא יעבר עליו לכל דבר נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמה את אשתו אשר לקח. (דברים כד ה)
וביאר ספר החינוך (מצוה תקפב): "על כן גזר עלינו העם אשר בחר להיות נקרא על שמו, שנשב עם האשה המיוחדת לנו להקים זרע שנה שלמה מעת שנשא אותה - כדי להרגיל הטבע עמה ולהדביק הרצון אצלה, ולהכניס ציורה וכל פעלה בלב, עד שיבא אצל הטבע כל מעשה אשה אחרת וכל עניניה דרך זרות, כי כל טבע ברוב יבקש ויאהב מה שרגיל בו, ומתוך כך ירחיק האדם דרכו מאשה זרה ויפנה אל האשה הראויה לו מחשבתו..."

מכאן אוליפנא דמאן דמתחבר באנתתיה, בעי למפגע לה ולבסמא לה במלין, ואי לאו לא יבית לגבה, בגין דיהא רעותא דלהון כחדא בדלא אניסו. תא חזי מה כתיב הכא? ויאמר האדם זאת הפעם וגו', הא בסימו דמלין לאמשכא עמה חביבותא, ולאמשכא לה לרעותיה לאתערא עמה רחימותא. חמי כמה בסימין אינון מלין, כמה מלי דרחימותא אינון, "עצם מעצמי ובשר מבשרי" שת
ר ר ו ו ז ר ז ר ר ז ר ש ו ר. (זהר בראשית מט:)

תנו רבנן: שלשה חיהין אינם חיים, ואלו הן: המצפה לשלחן חברו, ומי שאשתו מושלת עליו, ומי שיסורין מושלין בגופו. ויש אומרים: אף מי שאין לו אלא חלוק אחד. ותנא קמא - אפשר דמעין במניה. (ביצה לב:)
בפשטות המקרה האחרון של מי שאין לו אלא חלוק אחד, הוא מחסרון ישוב הדעת, אבל רש"י מפרש "שאיין לו אלא חלוק אחד" - אין יכול לכבסו וכינים מצערין אותו. ובאמת המשך הגמרא מסייעו שאמרו "אפשר דמעין במניה" ופירש רש"י - "מפלה את כליו מן הכינים", ואם הוא ענין לחסרון ישוב הדעת מה הביאור ב"אפשר דמעין במניה".

אמר רבי יוחנן, שלשה חיות הן: חן מקום על יושביו, חן אשה על בעלה, חן מקח על מקחו. (סוטה מז:)

אמר רב שמואל בר אבניא משמיה דרב: אשה גולם היא, ואינה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי, שנאמר כי בועליך עושיך ה' צבאות שמו. (סנהדרין כב:)

המהרש"א (חידושי אגדות שם) מקביל לזה את מה שאמרו לפני כן "ואין לאיש קורת רוח אלא מאשתו ראשונה".

אמר רבי שמואל בר נחמן: לכל יש תמורה, חוץ מאשת נעורים, שנאמר ואשת נעורים כי תמאס. (סנהדרין כב).

מתני לה רב יהודה לרב יצחק בריה: אין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונה, שנאמר יהי מקורך ברוך ושמה מאשת נעוריו. (סנהדרין כב).

תנא: אין איש מת אלא לאשתו, ואין אשה מתה אלא לבעלה. (סנהדרין כב):
ובחידושי אגדות למהר"ל שם כתב: "כי האיש בלא אשה חצי אדם, וכן אשה בלא איש, ולכך אין איש מת אלא לאשתו ואין אשתו של אדם מתה אלא לבעל". אמנם בתורה תמימה (בראשית מח הערה ט) דייק מהגמרא שזה הוא רק בזיווג ראשון.

אמר רב יצחק בר חנניא אמר רב הונא: אע"פ שאמרו יושבת בקתדרא [אשה שהביאה עמה לנישואין ד' משרתות], אבל מוזגת לו כוס, ומצעת לו את המטה, ומרחצת לו פניו ידיו ורגליו. (כתובות סא).
ופירש רש"י: שאינו טורח, ומשום דמילי דחיבה נינהו כדי שתתחבב עליו... לא כפי לה אלא חכמים השיאוה עצה טובה להנהיג זאת בישראל.

אמר רב יצחק בר חנניא אמר רב הונא: כל מלאכות שהאשה עושה לבעלה נדה עושה לבעלה, חוץ ממזיגת הכוס והצעת המטה והרחצת פניו ידיו ורגליו. והצעת המטה: אמר רבא לא אמרן אלא בפניו, אבל שלא בפניו לית לן בה. ומזיגת הכוס: שמואל מחלפא ליה דביתהו בידא דשמאלא, אביי מנחא ליה אפומא דכובא, רבא אבי סדיא, רב פפא אשרשיפא. (כתובות סא).
ופירש רש"י: מזיגת הכוס - כל שהוא דברים של קירוב וחיבה ומביאין לידי הרגל דבר.

מידי דשכיח [=שאדם כועס על אשתו ומדירה]. (סא:).

רוצה אשה בקב ותיפלות מט' קבין ופרישות (כתובות סב:), סוטה כא:)
שבעלה יהיה עמה ולא יעבוד במקום רחוק, אף שבגלל זה יהיה לה פחות כסף ומזון, מאשר הרבה כסף ובעלה אינו עמה. ולכן גם אין אשה מתקנאת אלא בדרך חברתה, היינו שזו היא עיקר קנאתה יותר משאר דברים כממון מעמד וכו', כי בזה נוח לה יותר.

דרש רבי יהודה איש כפר נביריא, ואמרי לה איש כפר נפור חיל: מנין שאין פוסקין יינות לאשה? שנאמר: ותקם חנה אחרי אכלה בשילה ואחרי שתה, שתה - ולא שתת. אלא מעתה, אכלה - ולא אכל הכי נמי! אגן מדשני קרא בדבוריה קאמרינן, מכדי בגוה קא עסיק ואתי, מאי טעמא שני? ש"מ, שתה - ולא שתת. מיתבי: רגילה - נותנין לה! רגילה שאני, דאמר רב חנינא בר כהנא אמר שמואל: רגילה - נותנין לה כוס אחד, שאינה רגילה - נותנין לה שני כוסות. מאי קאמר? אמר אביי, הכי קאמר: רגילה בפני בעלה שני כוסות, שלא בפני בעלה - נותנין לה כוס אחד, אינה רגילה בפני בעלה אלא כוס אחד, שלא בפני בעלה - אין נותנין לה כל עיקר. (כתובות סה).

תנא: כוס אחד יפה לאשה, שנים ניוול הוא, שלשה תובעת בפה, ארבעה אפילו חמור תובעת בשוק ואינה מקפדת. אמר רבא: לא שנו אלא שאין בעלה עמה, אבל בעלה עמה לית לן בה. (כתובות סה).

אם תענה מתשמיש. (יומא עז:)

מפרש רש"י: אם תשבית עונתך, ובאבות דרבי נתן (פט"ז ה"ב) שהמוות עדיף לה מעיניו זה, דהכא איתא שם: ...רבי צדוק היה גדול הדור, כשנשבה לרומי נטלתו מטרוניתא אחת ושגרה לו שפחה אחת יפה, כיון שראה אותה נתן עיניו בכותל שלא יראנה, והיה יושב ושונה כל הלילה, לשחרית הלכה והקבילה אצל גבירתה, אמרה לה שווה לי המוות משתתני לאיש הזה. שלחה וקראה לו ואמרה לו, מפני מה לא עשית עם אשה זאת כדרך שיעשו בני אדם. אמר לה ומה אעשה? מכהונה גדולה אני ממשפחה גדולה אני, אמרתי שמא אבא עליה והרביתי ממזרים בישראל. כיון ששמעה דבריו צייתה עליו ופטרנו בכבוד גדול. ...רבי עקיבא כשהלך אצל שלטון אחד ושגר לו שתי נשים יפות רחצום וסכום וקשטום ככלות, והיו מתנפלות עליו כל הלילה, זאת אומרת חזור אצלי וזאת אומרת חזור אצלי, והיה יושב וביניהם ומרקק ולא פנה אליהן, [לשחרית] הלכו להן והקבילו פני ההגמון, ואמרו לו שווה לנו המוות משתתננו לאיש הזה שלח וקרא לו אמר לו, ומפני מה לא עשית עם הנשים הללו כדרך שבני אדם עושים לנשים... אמר לו מה אעשה ריחן בא עלי מבשר נבלות וטרפות ושרצים.

ומ"מ משמע מרש"י שעניו זה הוא רק בעונתה הא בסתמא כשאנו עונתה אינו עינוי, וקשה מהא דאבות דר"נ שלא היו נשואות להם ולא שייך בהו עונה. אך צ"ל בפשטות, שכיון שנשלחו לשם כך הוי כעין עונה.

שבא עליה שלא כדרכה. (שם)

הרי שביאה שלא כדרכה היא עינוי. ורש"י בסנהדרין (נח): מבאר החסרון בשלא כדרכה "אין כאן דבק, שמתוך שאינה נהנית בדבר אינה נדבקת עמו". ובהגהות מהר"ב רנשבורג וגלה"ש להגרעק"א מציינים לקדושין (כב): "מאן לימא לן דלאו הנאה אית להו לתרוייהו", הרי שגם בשלא כדרכה יכולה להנות. ומהר"ב מציין עוד לפר"ח בספרו מים חיים ולס' שיח יצחק. ובגלה"ש ציין לתוס' ביומא (פה. ד"ה מה רוצח) שבלא הנאה נמי מיחייבא אגלוי עריות, כגון שלא כדרכה אע"ג דמיקרי עינוי, ועוד דאי אפשר שלא תיהנה קצת. [אך צ"ע אם הוא המשך דבריהם שם או תירוץ בפנ"ע].

וצ"ל כדברי רש"י בסנהדרין דאף שיש הנאה גם בשלא כדרכה, מ"מ אין כאן הנאה גדולה בדרגה של "דבק" וזהו החסרון בשלא כדרכה, וכ"כ רש"י בעמוד הקודם (ד"ה ודבק) לענין משכב זכור, "דליכא דיבוק דמתוך שאין הנשכב נהנה אינו נדבק עמו". וכ"כ המהרי"ט בקידושין (שם) דאע"ג דאית לה הנאה בקירוב בשר מ"מ חשיב עינוי, שמתאווה לביאה כדרכה והוא עושה צרכיו ממקום אחר, ולכך אמרינן דאין האשה נדבקת עמו. וכ"כ בעולת שלמה (כריתות ג. רש"י ד"ה דא"ר אבהו) בכונת רש"י דאין הנרבע נהנה כ"כ כמו הרובע ובעריות, והביא על זה תוס' בסנהדרין (ט ד"ה לרצונו). ומצב זה שרוצה לידבק ואינה יכולה נחשב עינוי אף שגם יש בו הנאה. ובאמרי הצבי (ב"ק לב.) הוסיף ראייה מרש"י (סנהדרין נה ד"ה מתקיף לה) שבשלכ"ד "אין הנאתה מרובה", הא קצת איכא. ואולי זה גופא כונת הגרעק"א בכל ציוניו בזה. אך צ"ע מהערה דמשמע שמקיים בה ודבק, כמו שדייקו כמה מפרשים שזה לא אסרו על עכו"ם בסנהדרין (נח:). [ועכ"פ משמע לפ"ז דמטרת הנישואין אפילו בנכרים הם "ודבק באשתו", והיינו הנאה ושמחה דהא בהא תליא, ועי' להלן תענית יא. ד"ה אסור]. ועוד אפשר שרש"י לא סובר דשלא כדרכה נחשב עינוי, כמו שחזינו שקודם כתב ביאור אחר ורק לאחמ"כ הביא ביאור זה מפי השמועה.

מעשה בחסיד אחד שהיה נשוי לחסידה אחת ולא העמידו בנים זה מזה, אמרו אין אנו מועילים להקב"ה כלום, עמדו וגרשו זה את זה. הלך זה ונשא רשעה אחת ועשתה אותו רשע, הלכה זאת ונשאת לרשע אחד ועשתה אותו צדיק, הוי שהכל מן האשה. (בראשית רבה יז ז)

יִדְעַ צְדִיק נֶפֶשׁ בְּהִמְתּוֹ וְרַחֲמֵי יְשָׁעִים אֶכְזָרִי. (משלי יב י)
רש"י: יודע צדיק נפש בהמתו - מה בהמתו ובני ביתו צריכים.

לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה להיות לו לאשה אחרי אשר הטמאה כי תועבה הוא לפני ה' ולא תחטיא את הארץ אשר ה' אלוֹקֶיךָ נותן לך נחלה. (דברים כד ד)
ופירש הרמב"ן: וטעם הלאו הזה, כדי שלא יחליפו נשותיהן זה לזה, יכתוב לה גט בערב ובבוקר היא שבה אליו, וזה טעם ולא תחטיא את הארץ - כי זה סבה לחטאים גדולים. והוא מעין דברי החינוך (מצוה תקפ) משרשי המצוה: "כדי להרחיק כל ענין הזימה וכל הדומה לו, וכבר כתבתי... ריבוי הנזקין שהן בזימה, וידוע הדבר, וכעין זימה היא להיות אשה יוצאת מן האחד ומשמשת לאחרים, ואחר כך לשוב אל הראשון". ובספר הבתים (ספר מצוה, אזהרה שנ"ו) כתב: התורה הביטה שאפשר שיתחדש מן ההזק אם יוכל להחזירה כשנשאת לאחר, וזה כי לפעמים יגרש האיש את אשתו פתאום לקטטה שביניהם ואולי אחר שתנשא יתחרט, והיא ג"כ מפגי שגדלה עמו תרצה לחזור לו, ואם תהיה מותרת לו יסבבו בין שניהם להמית זה הבעל ורצתה תורה לשמור זה ההזק ואסורה לו, ואם כן לחנם יסבבו מיתתו.

ואלו שאינן חוזרין: הבונה בית שער אכסדרה מרפסת, הנוטע ארבעה אילני מאכל וחמשה אילני סרק, המחזיר את גרושתו, אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה לישראל, בת ישראל לממזר ולנתין לא היה חוזר. רבי יהודה אומר: אף הבונה בית על מכוננו לא היה חוזר. רבי אליעזר אומר: אף הבונה בית לבנים בשרון לא היה חוזר.

תנו רבנן: בעל קרי שנתנו עליו תשעה קבין מים - טהור, נחום איש גם זו לחשה לרבי עקיבא, ורבי עקיבא לחשה לבן עזאי, וכן עזאי יצא ושנאה לתלמידיו בשוק. פליגי בה תרי אמוראי במערבא: רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבידא, חד תני שנאה וחד תני לחשה, מאן דתני שנאה משום בטול תורה ומשום ביטול פריה ורביה. ומאן דתני לחשה, שלא יהו תלמידי חכמים מצויים אצל נשותיהם כתרנגולים. (ברכות כב.)

ופירש רש"י: משום ביטול פריה ורביה - שהיו נמנעים מתשמיש מפני טורח הטבילה. יש כאן ירידה לסוף דעתו של אדם בשני פנים, מחד טורח של טבילה בכוחו למנוע ולעצור תאוות תשמיש. ומאידך, אם לא יהיה גדר ומונע כל שהוא לתאוה הזאת, גם אדם נכבד יכול להגיע למצב שמצוי אצל אשתו כתרנגול. [שאמנם אין בזה איסור רק פחיתות, שאינו מקדש עצמו במותר לו].

נקיט מרגניתא בחדא ידיה וכורא בחדא ידיה, מרגניתא אחוי להו וכורא לא אחוי להו, עד דמיצטערן והדר אחוי להו. (שבת קמ:)

הריטב"א מפרש: כי פעם אחת רצה ללמד להם מדת הצניעות שהיא טובה, ונטל מרגלית [בידו] אחת ובידו השנית נתן פחם, והמרגלית הראה להם לאלתר והפחם לא הראה להם, והיו סבורות שהוא דבר חשוב הרבה והיו מצטערות לראותו וכד אצטערן הדר אחוי להו, להודיעך שהדבר הצנוע אדם מחבבו יותר.

וכן פירש המאירי: כלומר - אם את אוחזת מרגלית ביד אחת וצרור ביד אחרת, ובעליך שואל בשתיקה, הראי לו המרגלית מיד והצרור לא תראי לו עד שיעצרך להראותו. ומתוך שבאה לו ראייתה דרך כוסף, אף היא חשובה בעיניו. והוא משל, שאף הכעורה שבכעורות אם עומדת בצניעות ומיקרת עצמה אצל בעלה - אף היא חשובה בעיניו ולא תתגנה לו.

נמצא לפירושם שעצה זו דרב חסדא היא מהכרת נפש האדם, שדבר שבא לו "דרך כוסף" והוא מוצנע ונסתר, הוא חשוב בעיניו גם אם היא כעורה שבכעורות!

ואם מתה אשתו - אסור לו לישא אשה אחרת, עד שיעברו עליו שלשה רגלים. (מועד קטן כג.)

תוספות (ד"ה עד) והראשונים כאן מבארים שאיסור זה אינו מצד דיני אבילות, אלא כדי שישכח אהבת אשתו הראשונה, ולא יהיו כמה דיעות במיטה (פסחים קיב), ולא יזכירנה אהבת אשתו כדי לקנטרה, ושמחת הרגלים מסייעת לשכחה מדעתו. **[ובתשובות מיימוניות [שופטים ד] דנו, מדוע אין איסור זה קיים אף לאחר גירושין].** אבל בתשובות מיימוניות שם מובא תשובת הרשב"א והריב"א, שיש בזה אף מצד אבילות.

הרא"ש כתב שאין ראש השנה ויום הכפורים בכלל זה, שהרי עיקר הטעם הוא כדי שישכח אהבת אשתו, ואם כן צריך שיעבור זמן רב ממיתתה, וגם שמחת הרגלים מסייע לשכחה. וראה בצל החכמה (ח"ג קיט ט) לענין פורים.

החתם סופר הביא בשם הגרע"ק איגר, שאפילו אם האיסור הוא בכדי שישכחנה, יש צד להקל כשעברו י"ב חודש בלא ג' רגלים, שהרי גזירה על המת שישתכח מן הלב לאחר י"ב חודש.

אכן מלבד הביאור הנ"ל כתבו התוס' בנוסח אחר: "שיהיה שלשה רגלים בלא שמחה ולא ישכח אהבת אשתו", הרי שלשה רגלים אינם שיעור לשכוח את אשתו אלא להיפך. ובאור זרוע (אבילות סי' תמח) כתב שהוא משום כבוד אשתו, שלא יחשדוהו ששכח במיתתה.

הטור (יו"ד שצב) כתב שדין זה נאמר דוקא באיש שמתה אשתו ל"ע, אבל אשה שמת בעלה אינה בכלל זה, רק צריכה להמתין ג' חדשי הבחנה. והוא עפ"י הבבלי (יבמות מג:) והירושלמי (יבמות פ"ד סוף הי"א) והביאו כן הרי"ף (יד ב) והרא"ש (מועד קטן פ"ג סי' מח). וביאר שם הב"ח בשם המרדכי, שרק האיש לא שוכח אהבת אשתו הראשונה עד שנים ושלשה רגלים, אבל אשה בבעל כל דהו נוחא לה ושוכחת אהבת הראשון אחר שלשים יום.

אכן בבצל החכמה (ח"ב כ"ב ק"כ סק"ו) הוסיף, שאף שבכל דהו נוחא לה ושוכחת מבעלה הראשון אחר ל' יום, היינו שאינה קושרת מחשבתה בו ואינה קובעת זכרונו בלבה, אבל ודאי שעצם הזכרון קיים כאשר יעיד הנסיון, אלא שאין בו את החשש של שתי דיעות במטה. ומכ"ש אם התגרשה, שאין אהבתו תקועה בלבה כלל, מלבד סברת המרדכי שבכל דהו נוחא לה, לכן אף שודאי זוכרת אותו לא שייך בזה את האיסור דשתי דיעות במטה.

בעלה בעיר אין חוששין משום יחוד ... ושאני היכא דשובינתיא הואי. (קידושין פא.)

אשת איש שהיה בעלה בעיר אינה חוששת לייחוד, ר' ש' ו' ו', ואם היה זה גס בה כגון שגדלה עמו או שהיתה קרובתו לא יתייחד עמה ואף על פי שבעלה בעיר, וכן כל המתייחד עם אשה והיה הפתח פתוח לרשות הרבים אין חוששין משום ייחוד. (רמב"ם הלכות איסורי ביאה פכ"ב הי"ב)

יש בדברי הגמ' והרמב"ם ב' ירידות לנפש האדם: א. שאם בעלה בעיר אימתו עליה. ב. שבמי שרגילה איתו אין לחזקה זו.

מתני': האוכל אצל חמיו ביהודה שלא בעדים, אינו יכול לטעון טענת בתולים - מפני שהוא מתייחד עמה... גמ': בראשונה גזרו שמד ביהודה, שכן מסורת להם מאבותם שיהודה הרג את עשו, דכתיב (בראשית מט ח) ידך בעורף אויביך, והיו הולכין ומשעבדין בהן ואונסין את בנותיהן, וגזרו שיהא איסטרטיוס בועל תחילה, התקינו שיהא בעלה בא עליה עודה בבית אביה ור' ז' ר' ז' ר' ש' ו' ו' ו' ר' ת. מכל מקום אין [=הרי] סופה להיבעל מאיסטרטיוס? אנוסה היא ואנוסה מותרת לביתה. (ירושלמי כתובות פ"א ה"ה)

עולה מדברי הירושלמי ד"אימת בעלה" היא רק משנבעלה, וצ"ע אם הוא הבעילה גורמת, או גמר כל חלקי הנישואין, הם הגורמים.

בית המלכות, נתנה אותן בבתים מרווחין מפני שדרכה של אשה מצויה לקלקל. דבר אחר בית המלכות נתנה אותן בבתים מצויירין, דאמר ר' אבון רוצה אשה שתהא בבתים מצויירין ובגדים מצויירין מלאכול עגלים מפוטמין. (מדרש אסתר ג')

מהר"ל - רצונו לומר הנאה להם דברי ציור ביותר לכך לא שבח הכתוב סעודת ושתי ברבוי אכילה ושתייה רק כאשר הם יושבים במקום נאה מצוייר ודבר זה הנאה להם יותר כי האשה גובר בה כח המדמה והדברים המצויירים הם לכח המדמה לכך האשה נהנית מזה ביותר אור חדש מגילת אסתר פסוק גם ושתי המלכה בסוף הדבור.

ועי' רמב"ם (ממרים פ"ז הי"א) "גזירת הכתוב היא שיסקל בן סורר ומורה, אבל הבת אינה נידונת בדין זה, שאין דרכה להמשך באכילה ושתייה כאיש".

כלה כל שלושים יום רוחצת פניה, שלא תתגנה על בעלה. (יומא עח:)
הרי שכדי שהופעה חיובית תקבע בנפש נצרכים לכך שלושים יום [ומן הסתם גם להיפך], [בספר החינוך כ"ב בטעם המצוה לשמח את אשתו שנה שלימה, נראה מדבריו שצריך לכך שנה תמימה, ודוחק לחלק ולומר שלבעל מספיק חודש ואילו לאשה צריך שנה, כי אדרבה נשים הם אלו האומרות טב למיתב טן דו (להלן)]. ועל כרחינו צריך לומר, כי יש בזה כמה רובדים וכמה בחינות, לשלב הראשון מספיק שלושים יום ולקשר הכללי צריך שנה].

ביקש נשים והם חמדה, שנאמר (יחזקאל כד טז) בן אדם הנני לוקח ממך את מחמד עיניך וגו'. (שמות רבה ג ח)

רב אידי אמר: אשה כלי זיינה עליה. (ע"ז כה:)
ומפרש רש"י: אף על גב דאינה חשובה לא בין האנשים ולא בין הנשים [=שאינה קרובה למלכות ולא יפה], אין הורג אותה [=השבא] אלא בא עליה וכיון שבא עליה אינו הורגה.
ובמסכת ע"ז היא מחלוקת אם כלי זיינה עליה או לא, אבל מ"מ מביאים ראיה לרב אידי מברייטא. וכן ביבמות (קטו). סותמת הגמרא כרב אידי, משמע שנקטו סברא זו להלכה.

לא תבשל בקדירה שבישל בה חבריך. מאי ניהו - גרושה בחיי בעלה. דאמר מר: גרוש שנשא גרושה - ארבע דעות במטה. ואי בעית אימא: אפילו באלמנה, לפי שאין כל אצבעות שוות. (פסחים קיב).

[אמר ליה] רב לרב אסי... ולא תנסיב תרתי, אי נסבת תרתי - נסיב תלת. (פסחים קיג.)
פירשו רש"י ורשב"ם: דרישא אסיא - רופא מפני שטרוד ברפואותיו ואינו עוסק בצרכי ציבור. ולא תנסוב תרתי נשי - שלא תתיעצנה עליך רעה. נסיב תלת - שאם תתיעצנה השתים השלישית מגלה לך.

ר"מ דאמר אדם רוצה שתתבזה אשתו כבי"ד, הא ר"א דאמר אין אדם רוצה שתתבזה אשתו כבי"ד (כתובות עד:)

באשה חשובה עסקינן, דאמר לא נחא לי דאיתאסר בקרובותיה... איהי בכל דהו נחא לה (כתובות עה.)

אכן בגדה אשה מרעה - מאישה אין כתיב כאן אלא מרעה, למה? אלא אדם שהוא נוטל אשה ועושה עמה ימים הרבה, אפילו העני אשתו אינה כופרת בו, אלא אומרת בשעה שהיה עשיר האכילני והלבישני ועכשיו שהעני אני כופרת בו. ובשעה שהיא זונה, אם נתן לה הרי היא מודה לו, ואם לא נתן לה אינה מכרת אותו. (שמות רבה לב ה, ושם אות ב בקיצור)
האשה שיש לה ריעה /ריע/ הוא מאכילה ומשקה אוהבת אותו, כיון שנתמעטה ידו מנחת אותו והולכת לה. (תנחומא משפטים יז)

הזונה בשעה שיש לה אוהב והוא מכבדה בחפץ היא מראתו לחברותיה ואומרת ראו כמה כבדני אוהבי [ואתם בית ישראל לא עשיתם כן, אלא עשיתי לכם נסים וגבורות... ולא אמרו איה ה' המעלה אותנו מארץ מצרים]. (שמות רבה לב ה)

מעשה בחסיד אחד שהיה נשוי לחסידה אחת ולא העמידו בנים זה מזה, אמרו אין אנו מועילים להקב"ה כלום, עמדו וגרשו זה את זה, הלך זה ונשא רשעה אחת ועשתה אותו רשע, הלכה זאת ונשאת לרשע אחד ועשתה אותו צדיק, הוי שהכל מן האשה. (בראשית רבה פרשה יז סימן ז)

אמר רבי תנחום א"ר חנילאי: כל אדם שאין לו אשה - שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה. בלא שמחה - דכתיב ושמחת אתה וביתך, בלא ברכה - דכתיב להניח ברכה אל ביתך, בלא טובה - דכתיב לא טוב היות האדם לבדו. במערכא אמרי: בלא תורה, בלא חומה, בלא תורה - דכתיב האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני, בלא חומה - דכתיב נקבה תסובב גבר. רבא בר עולא אמר: בלא שלום, דכתיב: וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא. (יבמות סב:)

אשכחיה רבי יוסי לאליהו, א"ל: כתיב אעשה לו עזר, כמה אשה עוזרתו לאדם? א"ל: אדם מביא חיטין, חיטין כוסס? פשתן, פשתן לובש? לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו. (יבמות סג.)

מֵאַחֲרֵי שָׁבֶת. מֵאַחֲרֵינִי נִיחָא, כְּמָה דְּאַתָּא אָמַר כִּי בּוֹ שָׁבֶת. בְּגִין דְּאַתְתָּא לְגַבִּי בְּרַחֲמֵי אֵיחָי נִיחָא לְגַבִּי וְדָאִי. (זוהר בראשית קפז).

אָמַר רַבִּי יוֹסִי אֶתְתָּא מִן יוֹמָא דְּאַתְעֵבְרַת עַד יוֹמָא דְּאוֹלִיבִית לִית לָהּ כְּפּוּמָא אֶלָּא יְלִידוֹ דִּילָהּ אִי לִיהָוִי דְּכָר וְעַל דָּא אִשָּׁה כִּי תִזְרִיעַ וְיִלְדָּה זָכָר. (זוהר ח"ג מב:)

ואמר ריב"ל: חייב אדם לפקוד את אשתו בשעה שהוא יוצא לדרך, שנאמר וידעת כי שלום אהלך וגו'. הא מהכא נפקא? מהתם נפקא: ואל אישך תשוקתך - מלמד, שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שהוא יוצא לדרך. (יבמות סב:)

נקמה

ואמרו: אם תקום תדאג ואם תמחול תיטיב. (מבחר הפנינים ד ו)

גם השנאה והנקימה קשה מאד לשימלט ממנה לב הותל אשר לבני האדם, כי האדם מרגיש מאד בעלבונותיו ומצטער צער גדול, והנקמה לו מתוקה מדבש, כי היא מנוחתו לבדה. על כן לשיהיה בכחו לעזוב מה שטבעו מכריח אותו ויעבור על מדותיו, ולא ישנא מי שהעיר בו השנאה, ולא יקום ממנו בהזדמן לו שיוכל להנקם, ולא יטור לו, אלא את הכל ישכח ויסיר מלבו כאילו לא היה - חזק ואמיץ הוא. והוא קל רק למלאכי - השרת שאין ביניהם המדות הללו, לא אל שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם. אמנם גזרת מלך היא, והמקראות גלויים באר היטב, אינם צריכים פירוש, (ויקרא יט): לא - תשנא את - אחיך בלבבך, לא - תקום ולא - תטור את בני עמך (שם). וענין הנקימה והנטירה ידוע, דהיינו: נקימה, לימנע מהיטיב למי שלא רצה להטיב לו או שהרע לו כבר. ונטירה, להזכיר בעת שהוא מטיב למי שהרע לו איזה זכרון מן הרעה שעשה לו.

ולפי שהיצר הולך ומרתיח את הלב ומבקש תמיד להניח לפחות איזה רושם או איזה זכרון מן הדבר ואם לא יוכל להשאיר זכרון גדול, ישתדל להשאיר זכרון מועט, יאמר דרך משל לאדם: אם תרצה ליתן לאיש הזה את אשר לא רצה הוא לתת לך כשנצרכת, לפחות לא תתנהו בסבר פנים יפות, או אם אינך רוצה להרע לו, לפחות לא תטיב לו טובה גדולה ולא תסייעהו סיוע גדול, או אם תרצה גם לסייעו הרבה, לפחות לא תעשהו בפניו, או לא תשוב להתחבר עמו ולהיות לו לריע, אם מחלת לו שלא תראה לו לאויב, די בזה, ואם גם להתחבר עמו תרצה, אך לא תראה לו כל - כך חיבה גדולה כבראשונה, וכן כל כיוצא בזה ממיני החריצות שביצר מה שהוא משתדל לפתות את לבות בני האדם. על - כן באה התורה וכללה כלל שהכל נכלל בו, (ויקרא יט): ואהבת לרעך כמוך, כמוך - בלי שום הפרש, כמוך - בלי חילוקים, בלי תחבולות ומזימות, כמוך - ממש. (מסילת ישרים פרק יא)

ס

סבל

ושאל את החכם מה גדר הסבל הנָּאָה? אמר: הוא הסבל שאין עמו תרעומות על שום אדם. (מבחר הפנינים ט ב)

ואמר [=החכם]: הסבל טוב שביועצים, והענוה טוב שבחברים. (מבחר הפנינים ט י)

ואמר [=החכם]: מי שאינו מנצח האבל בסבל - יאריך יגונו. (מבחר הפנינים ט יא)

סבלנות

קָצַר אַפִּים יַעֲשֶׂה אֹלֶת וְאִישׁ מְזֻמּוֹת יִשְׁנָא. (משלי יז)

מפרש רש"י: קצר אפים - הממהר לנקום כעסו. ואיש מזימות - מחשבות עצה רעה.

שָׁכַל אָדָם הָאָרִיץ אָפוֹ וְתַפְאָרְתּוֹ עֶבֶר עַל פִּשְׁעוֹ. (משלי יט יא)

טוב אָרֶץ אַפִּים מְגֹבֵר וּמִשָּׁל בְּרוּחוֹ מִלֵּכָד עִיר. (משלי טז לב)

ותקצר נפש העם בדרך (במדבר כא ד)

מפרש רש"י: ותקצר נפש העם בדרך - בטורח הדרך שהוקשה להם... וכל דבר הקשה על אדם נופל בו לשון קצור נפש, כאדם שהטורח בא עליו ואין דעתו רחבה לקבל אותו הדבר, ואין לו מקום בתוך לבו לגור שם אותו הצער. ובדבר המטריח נופל לשון גודל, שגדול הוא וכבד על האדם, כגון (זכריה יא, ח) וגם נפשם בחלה בי - גדלה עלי, ויגאה כשחל תצודני (איוב י, טז). כללו של פירוש: כל לשון קצור נפש בדבר, לשון שאין יכול לסובלו הוא, שאין הדעת סובלתו.

וכן בזכריה (יא ח) פירש רש"י: וכל ל'שון] קוצר נפש הוא דבר צרה או דבר מיאוס, שאין הדעת סובלתו וקצר הלב והמעים מלהכיל, כמו שאלהו אמר הציקתני רוח בטני (איוב לב).

וכן על הפסוק בשופטים (י טז): "ויסירו את אלהי הנכר מקרבם ויעבדו את ד' ותקצר נפשו בעמל ישראל", פירש רש"י: ותקצר נפשו בעמל - כביכול לא הי' רחבת מקום לסבול ולכנס שם צרה שהיה לו בעמל ישראל.

ובנדה (מו). פירש רש"י: אדם הקץ בדבר נראה לו כגדול. ובדומה לזה נאמר בתורה (שמות ו ט) "ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה", אך שם פירש רש"י בענין אחר: "כל מי שהוא מיצר, רוחו ונשימתו קצרה ואינו יכול להאריך בנשימתו", ואם כן אינו ענין לנידון זה.

לכן אמר לבני ישראל אני יי' והוצאתי אתכם, רבי יהודה אמר האי קרא אפכא הוא דכתיב והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים בקדמיתא, ולבתר והצלת אתכם מעבודתם, ולבתר וגאלתי אתכם, הוה ליה למימר מעיקרא וגאלתי אתכם ולבתר והוצאתי אתכם, אלא עקרא דכלא בקדמיתא דבעא קודשא בריך הוא לבשרא לון בשבחא דכלא בקדמיתא, אמר רבי יוסי והא שבחא דכלא ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים ואמר ליה לבתר, א"ל בההוא זמנא לית להו שבחא אלא יציאה, דחשיבי דלא יפקון מעבודתהון לעלמין בגין דהוה חמאן תמן דכל אסירי דהוה בינייהו מקשרו לון בקשרא דחרשי ולא יכלין לנפקא מבינייהו לעלמין, ובגין כך מה דחביב עלייהו מכלא אתבשרו ביה, ואי תימא אף על גב דנפקו הא דילמא יזלון (חיליהון) בתרייהו לאבאשא לון כתיב והצלת אתכם מעבודתם, ואי תימא הא יפקון וישתזבון ולא יהא לון פריקא ת"ל וגאלתי אתכם בזרוע נטויה, ואי תימא לא יקבלם הא כתיב ולקחתי, ואי תימא כשיקבלם לא יביאם לארץ הא כתיב והבאתי אתכם וגו'. (זוהר ח"ב כד:-כה).

ואמרו איזה מבני אדם יותר סבלן? אמר [=החכם]: מי שמשיב תאוותיו! (מבחר הפנינים ט טו)

איפוק

קצר אפים יעשה אולת ואיש מזמות ישנא. (משלי יד יז)
מפרש רש"י: קצר אפים - הממחר לנקום כעסו. ואיש מזימות - מחשבות עצה רעה.
שקל אדם האריך אפו ותפארתו עבר על פשע. (משלי יט יא)
טוב ארך אפים מגבור ומשל ברוחו מלכד עיר. (משלי טז לב)
משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלימה (משלי יח יג)
חזית איש אץ בדבריו תקנה לכסיל ממנו. (משלי כט כ)
מפרש רש"י: אץ בדבריו - ממחר ונבהל להשיב, תקנה לכסיל ממנו - יש לכסיל תקנה יותר ממנו.
צדיק אכל לשבע נפשו וקטן רשעים תחסר. (משלי יג כה)
פבור לאיש שבת מריב וכל אויל שאינו שבת מריב תגל קלונו.
בארך אפים פתה קצין ולשון רפה תשבר גרם. (משלי כה טו)
עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצר לרוחו. (משלי כה כח)
כל רוחו יוציא כסיל וחקם באחור ישבחה. (משלי כט יא)
יש משמעות בפסוק שהכסיל הוא דברן ופטפטן, וכאומרם "איסתירא בלגינא קיש קיש קריא" שככל שהאדם ריק מתוכן כך הוא מרבה להרעיש ולהשמיע את קולו ודעותיו. אבל רש"י מפרש: "באחור ישבחה - כשיוציא הכסיל כל רוחו, בא החכם וישפילנו במענה לשונו", משמע שהפסוק עוסק בוויכוח בין כסיל לחכם ולא בטבע הכללי של הכסיל. וכך הוא במצודת דוד: "דרך הכסיל בעת יכעס הוא מוציא מן השפה ולחוץ כל כעסו ובקול שאון והחכם יבוא באחרונה וישקיט כעסו וישפילנה במענה לשון חכמה ובמתק שפתי דעת". ומכל מקום גם לדרך זו יש כאן גילוי על נפשות הכסיל והחכם.

לא יאכל אדם שום ובצל מראשו אלא מעליו, ואם אכל הרי זה רעבתן. כיוצא בו לא ישתה אדם כוסו בבת אחת, ואם שתה הרי זה גרגרן. תנו רבנן: השותה כוסו בבת אחת הרי זה גרגרן, שנים דרך ארץ, שלשה מגסי הרוח. (ביצה כה:)
ומפרש רש"י: מצינו אף תנאים שמלמדים הלכות דרך ארץ, שלא יראה אדם עצמו על הבריות כרעבתן. הרי שירדו לדעתם של בני אדם, שהנהגותיהם מגלים על תכונותיהם [אך יתכן שנקטו כן עפ"י הרוב, וימצאו בני אדם שנוהגים כך ואינם רעבתנים]. והלכות אלו נפסקו בשו"ע סימן קע סעיפים ח-ט.

אמר רבי אילעא: אין העולם מתקיים אלא בשביל מי שבולס את עצמו בשעת מריבה, שנאמר תולה ארץ על בלימה. (חולין פט). מהשכר הגדול על הנהגה זו מובן גודל הקושי והעבודה העצמית הנדרשת מנפש האדם בשביל זה.³

כסוס שוטף במלחמה וגו'

קשה לאדם לעצור את עצמו כשהוא התחיל במשהו.

³ יש לחקור במאי עסקינן, במי שיש לו מה לענות ובכל זאת שותק, כי אם לא בלאו הכי המריבה היא קטנונית ורק לשם מריבה גרידא, או שאף מי שאין לו מה לענות, ובכל זאת מבליג על העלבון כדי לעצור את המריבה, הרי הוא בכלל השכר הגדול הנזכר.

ויאמר יעקב אל לבן הבה את אשתי, א"ר אייבו אפילו אדם פרוץ אין אומר כלשון הזה... (בראשית רבה פ"ע יח)

ספירה

מנין בני ישראל כמה פעמים להראות חיבתן.

תפילתו של אדם כמונה מעות. (סמ"ק סימן יא)

ושבועות הוא יום מתן תורה, ולהגדיל היום ההוא נמנו הימים מן המועד הראשון אליו, כמי שממתין בו הנאמן שבאוהביו ושהוא מונה היום וגם השעות, וזאת היא סיבת ספירת העומר מיום צאתנו ממצרים עד יום מתן תורה, שהוא היה הכוונה והתכלית ביציאתם. (מורה נבוכים ח"ג מג)

ומפני כן, כי היא כל עיקרן של ישראל ובעבורה נגאלו ועלו לכל הגדולה שעלו אליה, נצטוינו למנות ממחרת יום טוב של פסח עד יום נתינת התורה, להראות בנפשנו החפץ הגדול אל היום הנכבד הנכסף ללבנו, כעבד ישאף צל, וימנה תמיד מתי יבוא העת הנכסף אליו שיצא לחירות, כי המנין מראה לאדם כי כל ישעו וכל חפצו להגיע אל הזמן ההוא. (החינוך מצוה שו) ובעין זה בשיבולי הלקט ואבודרהם (הל' ספירת העומר) רבינו ירוחם (תא"ו נתיב ה ח"ד).

סתירות

יצר טוב ויצא רע משמשים בעירובי באותו אדם.
רשעים מלאים חרטות.

תא שמע: מת אביו והוא יורשו, בתחילה אומר ברוך דיין האמת ולבסוף הוא אומר ברוך הטוב והמטיב. (ברכות נט:)
הרי שבזמן אחד מברכין ב' ברכות סותרות; ברכה שכולה עצב וברכה שכולה שמחה, והיא הלכה פסוקה לכל אחד ואחד, הרי שכל אדם מישראל יכול לעמוד בכך.

שבור את החבית ושמור יינה/להחזיק החבל בשני ראשין

ע

עבדים

בְּדָבָרִים לֹא יִסָּר עֶבֶד פִּי יָבִין וְאֵין מַעֲנָה. (משלי כט יט)
מפרש רש"י: כיון שרואהו שמוכיחו שותק, והוא חוזר ומקלקל, לכך צריך ליסרו במכות ועונשין. ולא דבר עם עבד ממש, אלא על כל הממרי' דברי השופטים.
וצ"ע לפי דבריו מהלכות כפיה על המצוות (כתובות עז).

עבדא בהפקירא נחא ליה, זילא ליה, פריצא ליה. (גיטין יג.)
בפשטות משמע הא דוקא בעבדים, וכן אמרו באבות מרבה עבדים מרבה זימה. אך התוס' כאן (ד"ה עבדא) כתבו עפ"י הגמ' בכתובות (יא.) דקטן שלא טעם טעם איסור, לא אמרינן בהפקירא נחא ליה. הרי שאינו כלל בנפשו של עבד שהוא נוטה להפקרות, אלא הוא הרגל חיים. ועפ"י דבריו י"ל גם להיפך, דבן חורין שהורגל לכך גם כן אומדים את נפשו דבהפקירא נחא ליה.

בדברים לא יוסר עבד - מה עושים לעבד רודין אותו במקל. (שמות רבה סוף פ"ג)

עשרה קבים שינה ירדו לעולם, תשעה נטלו עבדים, ואחד נטלו כל העולם כולו. (קידושין מט:)

אמר רב יהודה אמר שמואל, ארבע מאות עבדים ואמרי לה ארבעת אלפים עבדים היו לו לפשחור בן אימר, וכולם נטמעו בכהונה. וכל כהן שיש בו עזות פנים אינו אלא מהם... ופליגא דרבי אלעזר, דאמר ר' אלעזר אם ראית כהן בעזות מצח אל תהרהר אחריו, שנא' (הושע ד ד) ועמך כמריבי כהן. (קידושין נג:)

לפי שמואל ירדה תורה לדעת האדם דעבדים יש בהם עזות, וכדלהלן "זיל בתר שתיקוּתא", ולפי רבי אלעזר ירדה תורה לדעת בני אדם שבכחנים יש ענין זה.

...ולישאל אחר שאינו רבו אפילו עושה לדעת ישראל, מותר כל שאין שם אמירת ישראל (שולחן ערוך דש"ס"א) - דדוקא גבי רבו שהוא עבדו אמרינן דמסתמא כל מה שהוא עושה על דעת רבו עושה, מה שאין כן בזה, אף שהוא עושה לדעת ישראל כל שלא צוהו ומתחיל העבד או הגר תושב לעשות מאליו, אמרינן דהעיקר אדעתיה דנפשיה עביד להרויח לבסוף ממלאכתו. (משנה ברורה סקי"ב)

ומותר להשכיר עבדו לא"י בימי החול אם מתנה עמו שלא יעשה בו מלאכה בשבת ולא דמי לבהמתו דמבואר לעיל בסימן רמ"ו ס"ג דאסור להשכירה לא"י בכי האי גוונא דאין הא"י נאמן על כך דהכא הא"י לא יעשה מלאכה בע"כ של עבד. ויש לעבד נאמנות ע"ז [פמ"ג]. (משנה ברורה דש"ס"ב) אולי נאמנות העבד היא בגלל האמור באבות שעבדים עצלים, א"כ לא יעבוד ביום שיודע שרבו סיכם עם השוכר שלא יעבוד.

עבודה זרה

שאני מינות דמשכא, דאתי למימשך בתרייהו. (ע"ז כז:)
ומשמע בגמרא שהוא אפילו כשתחילת ההתענינות היא רק מהכרת הטוב שהציל את חייו.

ולא שמעו אל משה וגו', היה קשה בעיניהם לפרוש מעבודת כוכבים. (שמות רבה ו ה)
צ"ע אם היא ירידה לנפש האדם מהטעם דמינות משכא וכדומה, או שמסיבה מיוחדת התקשו בה דוקא קודם היציאה ממצרים.

עובד כוכבים ההולך לתרפות [=למקום המיוחד לע"ז], בהליכה אסור - דאזיל ומודי קמי עבודת כוכבים, בחזרה מותר - מאי דהוה הוה. ישראל ההולך לתרפות, בהליכה מותר - דלמא הדר ביה ולא אזיל, בחזרה אסור - כיון דאביק בה מהדר הדר אזיל. והתניא: ישראל ההולך לתרפות בין בהליכה בין בחזרה - אסור, אמר רב אשי: כי תניא ההיא בישראל מומר דודאי אזיל. (ע"ז לב: לג.)
הרי לפנינו כמה ירידות לנפש האדם הן בנכרים והן בישראלים.

והבאין [=מתרפות, ראה לעיל] מותרין. ארשב"ל: לא שנו אלא שאין קשורין זה בזה, אבל קשורין זה בזה - אסורין, אימא דעתו לחזור. (ע"ז לג.)
והוא כדברי הרמב"ם בגודל ההשפעה של חברה.

דכפרים ודאי למיפלחינהו עבדי להו. (ע"ז מא.)
מפרש רש"י: הא ודאי דכפרים למפלחינהו עבדי להו, דבני כפר לא עבדי לנוי.

אמר אביי: מיפלח לכל דמשכחי פלחי, מיצר ומפלחי [=לייצר לשם ע"ז], הני תלתא דחשיבי [=חמה ולבנה ודרקון] ציירי להו ופלחי להו, למידי אחרינא - לנוי בעלמא עבדי להו. (ע"ז מב:)
דאגרדמים עובד כוכבים שקדח במינקת, והעלה או שטעם מן הכוס והחזירו לחבית, זה היה מעשה ואסרוהו. חרם עובד כוכבים שהושיט ידו לחבית, וכסבור של שמן היא ונמצאת של יין, זה היה מעשה ואמרו ימכר. (ע"ז נח.)
פירש רש"י: אגרדמים - אדם הממונה לשמור המידות במצות המלך, שלא ישקרו בהם, וטועם היין. שקדח במינקת - שנקב את מגופת החבית במינקת... והוא קנה חלול המוציא ומעלה היין עד פיו וטועמו. חרם - משוגע ובעל מריבות, וממהר לעשות שלא בכוונה. ימכר - דהואיל דסבר של שמן היה, ליכא למיגזר שמא נתכוין לנסך, אבל קדח במינקת דיודע דיין הוא, חיישינן שמא ניסך לעבודת כוכבים.

עדות

אמר רב חסדא: ש"מ מרבי מאיר, האי סהדותא, עד שיתין שנין מידכר, טפי לא מידכר. ולא היא, התם הוא דלא רמיא עליה, אבל הכא כיון דרמי עליה - אפילו טובא נמי. (כתובות כ:)

העדים שהעידו בין לטמא בין לטהר, בין לרחק בין לקרב, בין לאסור בין להתיר, בין לזכות בין לחייב, אם עד שלא נחקרה עדותם בבית דין אמרו מבדין אנו - נאמנים. (ירושלמי כתובות פ"ב ה"ג)

בספר קהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א יא) מביא מתשובת הר"ן (סימן נב) באחד שאמר חוץ לבית דין שפלוגית זקוקה ליבום, ובבית דין אמר ששמע שמת היבם זה זמן רב, והסתפק הר"ן שמכיון דבעדות אשה א"צ שיעיד העד בבית דין, הרי עדותו חוץ לבית דין כאילו העיד בבית דין, וכמו שבעדות בבית דין אמרינן "כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד" כך בעדות זו שוב אינו חוזר ומגיד אפילו בפני בית דין, או דילמא כל שלא העיד בבית דין חוזר ומגיד בבית דין, שאין אדם מודקדק בדבריו שאומר חוץ לבית דין. והכריע כצד ב' עפ"י ירושלמי הנ"ל שכללו כל מיני עדויות, אפילו אותם שא"צ שיהיו בבית דין [=בין לאסור בין להתיר], ואע"פ שהעידו בבית דין כל שלא נחקרה עדותם עדיין יכולין לומר מבדין אנו, לפי שאין העדים מעידים עד שעת גמר עדותן בבית דין, וכתב ש"ז ראייה שאין עליה תשובה". ובתשובת הרא"ש (כלל נט א') כתב, אם אמר העד שפלוגי היה עמו ואותו פלוגי אומר שלא היה עמו, אין זה הכחשה דאין עד מודקדק מי עמו בשעת עדות. עוד ציין בקהלת יעקב (שם אות ד) למשאת בנימין סימן ק"ה. והרד"ך בית כ"א חדר י"א. ובנימין זאב סימן ח'. ושו"ת מהר"י בן לב (ח"א כלל א ט, ח"ג ד, נא) שו"ת הראנ"ח סימן ל"ז, ובהרא"ם ח"א דף ל"ד א' [סימן כד].

ענוה

ועקב כל ענוה שלום. (מבחר הפנינים ג א)
ואמר אחרית כל קטטה חרטה, ואחרית כל ענוה שלום. (מבחר הפנינים ג יא)
ואמרו מי שרב סבלו ונראית ענותנותו ימעטו חומסיו וירבו עוזריו. (מבחר הפנינים ג י)
ואמר תחילת ריווח העניו, שיעזרו אותו בני אדם על הכסיל. (מבחר הפנינים ג יט)
ואמר הסבל טוב שביעצים, והענוה טוב שבחברים. (מבחר הפנינים ט י)

עניות

ואמר רב נתן בר אבא אמר רב: כל המצפה על שלחן אחרים - עולם חשך בעדו, שנאמר נדד הוא ללחם איה ידע כי נכון בידו יום חשך. רב חסדא אמר: אף חייו אינן חיים. (ביצה לב:)

תנו רבנן: שלשה חיהין אינם חיים, ואלו הן: המצפה לשלחן חבירו, כפין עניא ולא ידע. (מגילה ז:)
העני לא יודע עד כמה הוא רעב עד ש'פוגש' באוכל.

אין בעולם קשה מן העניות שהוא קשה מכל יסורין שבעולם, אמרו רבותינו כל היסורין לצד אחד והעניות לצד אחד, רצונך לידע? בא וראה כשהי' השטן מקטרג איוב להקב"ה ואומר לו נתת לו ממון ובנים... אמר לו הקדוש ברוך הוא מה אתה רוצה עניות או יסורין? אמר לו איוב רבון העולם מקבל אני עלי כל יסורין שבעולם ולא עניות, כשאצא לשוק ואין בידי פרוטה לקנות מה אוכל. (שמות רבה לא יב)

אין לך מדה קשה מן העניות, שכל מי שהוא מדוקדק בעניות כאלו דבוקין בו כל יסורים שבעולם! וכאלו באו עליו כל הקללות שבמשנה תורה! ואמרו רבותינו אלו נתקבצו כל יסורין לצד אחד והעניות לצד אחד, העניות מכרעת לכולן. (שם יד)

אי חקלאה מלכא ליהוי - דיקולא מצואריה לא נחית. (מגילה ז:)

יאה עניותא לישראל

שמנה שמות נקראו לעני; עני, אביון, מסכן, רש, דל, דך, מך, הלך. עני - כמשמעו, אביון - שמתאב לכל, מסכן - שהוא בזוי לכל... רש - מן הנכסים, דל - מדולדל מן הנכסים, דך - מדוכדך, רואה דבר ואינו אוכל רואה דבר ואינו טועם ואינו שותה, מך - שהוא מך לפני כל עשוי כמין סקופה התחתונה. (ויקרא רבה לד ו)

דא"ר אחא: וצריך יהודאה לחירובא עביד תתובא, יאי מסכיניתיה ליהודאי כעזקתא סומקתא דעל לביה דסוסיא חיורא. (ויקרא רבה יג ד)

יאודי צריך לחורבן כדי שיעשה תשובה, יפה העניות לישראל כשרשרת אדומה על לב סוס לבן. והוא הפוך מהאמור לעיל בערך 'גאודה' על הנזק הבא מרוב שפע.

עשירות

ועשיר יענה עזות.

ואמר [=החכם]: העושר הגדול עזיבת החמדה. (מבחר הפנינים י י)

ואמר [=החכם]: עושר הנפש טוב מעושר הממון. (מבחר הפנינים י יג)

עצלות

דרך עצל כְּמִשְׁכַּת תְּדַק ואורח ישרים סלולה (משלי טו יט)

עֲצֵלָה תִּפְּלֵל תִּרְדָּמָה וְנִפְשׁ רָמְיָה תִּרְעָב. (משלי יט טו)

להלן כב יג מורחב יותר איך האדם משקר את עצמו מחמת העצלות. (ולעיל טו יט: דרך עצל כמשכת חדק. ולהלן יט כד: טמן עצל ידו בצלחת. כ ד: מחרץ עצל לא יחרש. כא כה: תאות עצל תמיתנו. כב יג: אמר עצל ארי בדרך. כד ל: על שדה איש עצל עברתי. כו יד: הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו).

ורבינו יונה (כב. מדפי הרי"ף) למד מפסוק זה [ומברייתא שם] "שלא יתפלל מתוך עצלות ומתוך עצבות, שבעוד שיהיה עצב או עצל אינו יכול לכוין כראוי דעצלה תפיל תרדמה, ולפיכך כשרואה שהוא עומד בענין שלא יוכל לכוין מותר לו לשמוח כדי שיתקן איבריו שיהיו ראויים לעבודת הבורא. ואף על פי שאמרנו למעלה שהשמחה היא אסורה, זו היא מותרת ששמחה של מצוה היא כיון שעל ידה באה העבודה". ומשמע מדבריו שעצלות מפריעה לא רק לפעילות פיזית אלא גם לעניינים שבכוונה ומחשבה.

מִחָרֵף עֲצֵל לֹא יִחְרֹשׁ (ישאל) וְשָׁאֵל בְּקֶצֶר וְאֵין. (משלי כ ד)

רש"י: מחרף עצל לא יחרש. מפני הצנה וישב העצל ואינו עושה מלאכה ואינו עוסק בתורה.

חֵכֶם עֲצֵל בְּעֵינָיו מְשַׁכְּעָה מְשִׁיבֵי טַעַם. (משלי כו טז)

לעיל יט טו צוינו המקראות ששלמה עסק בהם במשלי במידת העצלות, וכאן התחדש שלא רק שהוא מתעצל ומתרץ את אצמו, אלא הוא באמת חושב שהוא חכם, יותר משבעה חכמים אחרים, ולא מכיר בשורש שגורם ומביא אותו לכל המתלאותיו.

אָמַר עֲצֵל אֲרִי בַחוּץ בְּתוֹךְ רְחֹבוֹת אֶרֶצָה. (משלי כב יג)

במסילת ישרים (פרק ו): ותראה כי טבע האדם כבד מאד, כי עפריות החמריות גס, על כן לא יחפוץ האדם בטורח ומלאכה. ומי שרוצה לזכות לעבודת הבורא יתברך, צריך שיתגבר נגד טבעו עצמו ויתגבר ויזדור, שאם הוא מניח עצמו ביד כבודותו, ודאי הוא שלא יצליח. והוא מה שאמר התנא (אבות פרק ד): הוי עז כנמר, וקל כנשר, ורץ כצבי, וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים. וכן מנו חכמים ז"ל (ברכות לב): בדברים הצריכים חיוזק, תורה ומעשים טובים. ומקרא מלא הוא (יהושע א): חזק ואמץ מאד לשמר לעשות ככל - התורה אשר צוך משה עבדי, כי חיוזק גדול צריך למי שרוצה לכפות הטבע אל הפכו. והנה שלמה שנה מאד באזהרתו על זה בראותו את רוע העצלה וההפסד הגדול הנמשך ממנה ואמר (משלי ו): מעט שנות מעט תנומות מעט חבק ידיים לשכב, ובא - כמהלך ראשך ומחסרך כאיש מגן. כי הנה העצל אף - על - פי שאינו עושה רע בקום עשה, הנה הוא מביא את הרעה עליו בשב ואל תעשה שלו. ואמר (שם יח): גם מתרפה במלאכתו, אח הוא לבעל משחית. כי אף - על - פי שאיננו המשחית העושה את הרעה בידיו, לא תחשוב שהוא רחוק ממנו, אלא אחיו הוא וכן גילו הוא. ואמר עוד לבאר רעת העצל באור ציורי, מה שיקרה ויולד לעינינו יום יום (שם כד): על שדה איש - עצל עברתי ועל - כרם אדם חסר - לב, והנה עלה כולו קמשונים כסו פניו חרלים וגו', ואחזה אנכי אשית לבי, ראיתי לקחתי מוסר, מעט שנות מעט תנומות וגו', ובא - מתהלך רישך וגו'.

עֵכָר בֵּיתוֹ בּוֹצֵעַ בּוֹצֵעַ וְשׁוֹנָא מִתְּנֹת יִחְיָה (משלי טו כז)

בפשטות הוא ענין סגולי, אבל רש"י מפרש: "ושונא מתנות יחיה - מאחר שהוא שונא מתנות כל שכן ששונא את הגזל", וכך משמע במסכת חולין, א"כ הוא ענין לנפש האדם.

דתניא: המוצא תפילין - מכניסן זוג זוג, אחד האיש ואחד האשה. אחד חדשות ואחד ישנות. דברי רבי מאיר. רבי יהודה אוסר בחדשות ומתיר בישנות. אלמא, מר סבר: טרח איניש, ומר סבר: לא טרח איניש. והשתא דתני אבוב דשמואל בר רב יצחק: אלו הן ישנות - כל שיש בהן רצועות ומקושרות, חדשות - יש בהן רצועות ולא מקושרות. דכולי עלמא לא טרח איניש. (עירובין צו: - צז).

הנידון הוא אם אדם טורח לשזור חוטים כמו ציצית לא בשביל המצוה, ולעשות צורת תפילין לא לשם מצוה, ומכך שרבי יהודה אוסר להציל בשבת תפילין חדשות מבזיון, נראה שאדם טורח לעשות תפילין רק לשם קמיע, ולכן לא מחללין עליהם שבת קדש. והגמרא דוחה, ש"חדשות" היינו שהרצועות אינן קשורות, לכן א"א להכניס אותם לעיר מחמת איסור קשירה בשבת.

כיון דתקיננו להו פייסא לא אתו, אמרו מי יימר דמתרמי לן. (יומא כב).

פ
פחד

כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני איכה אוכל להורישם. לא תירא מהם וגו'. לא תערוץ מפניהם כי ד' אלהיך בקרבך אל גדול ונורא. (דברים ז יח, כא)

הרמב"ן (השגה לל"ת נח) והראב"ד (בהשגות למנין הקצר בתחילת ס' המצוות) סוברים שפסוק זה אינו מצוה אלא הבטחה, אבל לרמב"ם וחינוך וסמ"ג ושאר מוה"ק היא מצוה, ומה מוכיח באגרות קודש הצמח צדק (מהדו' תשע"ג, איגרת טו) שאפשר לצוות להמנע מרגש הפחד, וז"ל: ולכאורה זה פלאי, ומה יעשה אם מכל מקום לבו הומה עליו ומפחד בראותו דמי מלחמה. וידוע שכל המצוות אינן אלא בדבר שיש לאדם בחירה על זה לעשותו או למנוע מלעשות כמש"כ בשמונה פרקים להרמב"ם פ"ב. נוכשאלת האבן עזרא על מצות לא תחמוד, לעיל ערך חמדה. וביאר שאף אם מפחד בלבו, יוכל לסלק המחשבה דיבור ומעשה, ולא לחשוב ולדבר מזה כלל אלא לצד ההיפוך וכו'. וכן פסק הרמב"ם (מלכים סוף פ"ז) "וכל המבהיל עצמו ומחשב מחשבות כו' עובר בלא תעשה". ומיד שלא יחשוב בזה כלל ממילא יתבטל גם הפחד שבלב. ועכ"פ מיד יהי' הפחד כאלו הוא ישן ואינו נרגש בגוף, ובמשך ימים אחדים יתבטל לגמרי, עד שלא יפול במוחו כלל אפילו דרך מחשבה זרה, והו' "אל ירך לבבכם". ומצא לכך גם סמך בגמרא (ברכות ס.) שביכולת האדם להתפחד או לא להתפחד.

ואפשר לומר שהרמב"ם לשיטתו גם לעיל בענין החמדה, שלא הרגשת הלב אסורה אלא המעשים הבאים מחמתה, לכן גם כאן כתב (לאו נח): "שהזיכרנו מלירא מהכופרים בעת המלחמה ושלא נברח מפניהם. אבל חובה עלינו להתגבר ולעמוד ולחזק כנגד העם האחר. וכל מי שיסוג אחור ויברח כבר עבר על ל"ת", הנה האיסור הוא כשפועל נסוג אחור ובורח ולא בפחד עצמו. ואמנם הצמח צדק הביא דברי הרמב"ם בהלכות מלכים "וכל המבהיל עצמו ומחשב מחשבות כו' עובר בלא תעשה", הרי שהאיסור בעצם הבהלה ולא רק בבריחה, אבל גם שם מדויק שאין האיסור בעצם הבהלה אלא כש"מבהיל עצמו ומחשב מחשבות".

ודיברו השוטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישב לביתו וגו'. ומי האיש אשר נטע כרם ולא חיללו ילך וישב לביתו וגו'. ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה ילך וישב לביתו. (דברים כ ד-ז).

הרמב"ם בספר המצוות (עשה קצא) כתב: "שציונו שנמנה כהן שיוכיח לעם תוכחת המלחמה, ויחזור מי שאינו ראוי לו להלחם או לחולשה בעבור שתהיה מחשבתו בענין יחיבי לו מיעוט הגבורה למלחמה, והם שלשה דברים שבאר הכתוב". ואמנם במסכת סוטה מוסיפים לשלושה האלה עפ"י דרשות (כדלהלן), אבל כנראה להרמב"ם והחינוך אין זה סותר את השורש שהוא מירידה לנפש האדם, ששלוש סיבות אלה מחלישות את ההתמסרות למלחמה. ומסתבר שדרשות הנ"ל מגלות שגם הנוספים אינם יכולים להתמסר למלחמה.

ויספו השוטרים לדבר אל העם ואמרו מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו. (דברים כ ח)

ויספו השוטרים לדבר אל העם וגו' - ר' עקיבא אומר: הירא ורך הלבב - כמשמעו, שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה. רבי יוסי הגלילי אומר: הירא ורך הלבב - זהו המתיירא מן העבירות שבידו, לפיכך תלתה לו התורה את כל אלו שיחזור בגללן. (סוטה מד.)

הרמב"ם (מלכים פ"ז ה"ט) פסק כרבי עקיבא שכוונת התורה כמשמעו, שישנם רכי לבב שאינן יכולים לראות חרב שלופה מולם. [וממילא גם שלושת הפטורים מהמלחמה, אירש אשה בנה בית נטע כרם, אינם כדי שבעלי העברות יוכלו לחזור בתואנה של אחד מאלו, אלא הם סיבות עצמיות לפטור מהמלחמה, ואכן בס' המצוות (עשה קצא) כותב הרמב"ם שחלק מאותם החוזרים במלחמה הם "לחולשה בעבור שתהיה מחשבתו בענין יחיבי לו מיעוט הגבורה למלחמה", היינו שמחשבתו באחד משלושת הנ"ל].

תנו רבנן: אשר ארס - אחד המארס את הבתולה ואחד המארס את האלמנה ואחד שומרת יבם, ואפילו חמשה אחין ומת אחד מהם במלחמה - כולן חוזרין. (סוטה מד.)

מה ת"ל אשה חדשה? מי שחדשה לו, יצא מחזיר גרושתו שאין חדשה לו. (סוטה מד.)

הבונה בית שער כו'. תנא: אם הוסיף בו דימוס אחד - חוזר. (סוטה מד.)

ר' אליעזר אומר: אף הבונה בית לבנים בשרון לא היה חוזר. תנא: מפני שמחדשין אותו פעמים בשבוע. (סוטה מד.)

שתחילת נפילה ניסה. (סוטה מד:)

וכן הוא ברמב"ם (מלכים פ"ז ה"ד): "ואחר שחזרין כל החזרין מעורכי המלחמה, מתקנין את המערכות, ופוקדים שרי צבאות בראש העם, ומעמידין מאחור כל מערכה ומערכה שוטרים חזקים ועזים, וכשילין של ברזל בידיהם, הרוצה לחזור מן המלחמה הרשות בידן לחתוך את שוקו, שתחלת נפילה ניסה".

בולשת שנכנסה לעיר, בשעת שלום, חביות פתוחות - אסורות, סתומות - מותרות. בשעת מלחמה - אלו ואלו מותרות. לפי שאין פנאי לנסך. אלמא: כיון דבעיתי - לא מנסכי. (שבת מא. ע. עבודה זרה ע. כתובות כז.) בולשת נחיל צבא נכרי, שדרכו לחפש מזון ולבזוז, שנכנסה לעיר, הרי אם נכנסה בשעת שלום, אזי חביות היין שהיו פתוחות בזמן כניסת הצבא, אסורות מעתה בשתיה, שמה נסכו מהם לעבודה זרה. ורק החביות שהיו סתומות, מותרות. אבל אם נכנס החיל בשעת מלחמה, אלו ואלו, הסגורות והפתוחות, מותרות, לפי שאין להם פנאי לנסך. אלמא, כיון דבעיתי, שפוחדים אנשי החיל מחמת המלחמה, לא מנסכי באותו הזמן. (חברותא שבת שם)

במקום ביעתותא ליכא הרהורא. (נדה יג.)

הבית יוסף (סוף סימן ג') תמה למה הרמב"ם והטור השמיטו הלכה זו, שבזמן שאדם מפחד אינו בא לידי הרהור עבירה. וכתב שלא בקיאים באיזה ביעתותא לא יבא לידי הרהור, כי הכל לפי מה שהוא אדם. ואולי אפשר להוסיף, שהוא לא רק כלפי האדם אלא גם כלפי הדבר המבעית, איננו בקיאים מה מבעית לרוב העולם ומה לא.

מאי ותתחלחל? אמר רב שפירסה נדה, ור' ירמיה אמר שהוצרכה לנקביה. (מגילה טו.)

הרי שפחד ובהלה מביאים לנידות או לעשיית צרכים. ולפי רב שפחד ובהלה מביאים לנדות, יש ליישב עם האמור במדרש תנחומא (מצורע יח): "אמרו רבותינו בשעה שהיו ישראל במצרים, לא היו רואות הנשים דם נדות מפני אימת מצרים עליהם". ואולי החילוק הוא בין פחד פתאומי כאסתר שהתחלחלה כששמעה שמרדכי לובש שק ואפר, לפחד תמידי כמו שהיו במצרים.

ר' אבא הסיח לפני רבינו: פעם אחת עבר אדם בתוך מדבר כוב זה, וראה נחש אחד ישן והיה בו כקורת בית הבד, וראה את הנחש והוא לא ראהו, מרוב שנכנסה בו חרדה נתבהל ונשר שערו, והיו קורין אותו מרוטה, הוא שמשה אמר להם לישראל (דברים ח טו) המוליכך במדבר הגדול והנורא. (שמות רבה כד ד)

רוח קשה - גוף סובלו, גוף קשה - פחד שוברו, פחד קשה - יין מפיגו, יין קשה - שינה מפכחתו. (בבא בתרא י.)

אשר הענין ההוא [=פרשת סוטה] מביא לכל אשה בעולה שתשמור עצמה בתכלית השמור, כדי שלא יחלה לב בעלה עליה, מפני פחד מי סוטה, שאף רוב הנקיות הבטוחות בעצמן היו פודות עצמן מן המעשה ההוא אשר יעשה בה בכל ממונן, ואף המות טוב מן הבושת הגדול ההוא, והוא פריעת ראש האשה, וסתירת שצורה, וקריעת בגדיה עד שיתגלה לבה, והקפתה בכל המקדש לעיני הכל נשים ואנשים ובפני ב"ד הגדול, וימנעו מפני זה הפחד חליים גדולים מפסידים סדר בתים רבים. (מורה נבוכים ח"ג מט)

הלא תשתכל ברוב יושר אלו החוקים ומשפטים צדיקים איך שפטו במוציא שם רע, והוא כי אין ספק כי זה האיש הרע לא אהב אשתו אשר הוציא עליה שם רע, ולא מצאה חן בעיניו, ואילו היו רוצה לגרשה כדין כל מגרש אשתו לא היה לו מונע מזה, אך היה מתחייב לתת לה חוקה הראוי לה, ושם לה עלילות דברים כדי להפטר ממנה בלא תשלומין, והוציא עליה דבה ודבר שקר להחזיק בחוקה שיש לה עליו - והוא חמשים כסף כי זהו מוהר הבתולות הקצוב בתורה. ומפני זה גזר עליו הש"י לשלם מאה כסף... כן זה המוציא שם רע חשב להפסידה חמשים כסף הראוי לתת לה, ישלם מאה! זהו ענשו על שהיה כובש חוקה הראוי לה והשתדלו להחזיק בו. והיה ענשו על שפחת מעלתה והוציא עליה קול הזנות - שהיו פוחתין מעלתו כשהיכוהו ברצועה, כאמרו ויסרו אותו. והיה עונש על בחירתו התאוה ובקשו ההנאה לבד - שנתחייב להחזיק בה עולמית, לא יוכל שלחה כל ימיו. כי לא הביאו אל כל זה רק היותה כעורה בעיניו, כן ירפאו המדות הרעות כשיהיה רופאם המצוה האלהית, לא יסורו אופני היושר, מבוארים גלויים בכל דיני זאת התורה עם ההשתכלות הטוב. (מורה נבוכים ח"ג מט)

פועלים

ואמר רבי יוחנן: מי שהניח לו אביו מעות הרבה ורוצה לאבדן... וישכור פועלים ואל ישב עמהן... תרגומא בתורי, דנפיש פסידיהו. (בבא מציעא כט:)

שבזמן הגמרא רוב עבודת הקרקעות היתה ע"י שוורים, ואם הבעלים לא נמצאים עם הפועלים יכול להגרם להם הפסד גדול, שאין דרך הפועלים לחוס על השדות ועל השוורים (עפ"י חברותא שם). והעולה מכך הוא כמה האדם צריך שמירה, כי אפילו שידע שזולל בעבודה גובל בגזל, וכ"ש כשממש מזיקים שטח או כלי עבודה של אחרים, כל זה לא מספיק, והאדם צריך שמירה ופיקוח מעליו.

לא צריכא דאייקר עבידתא ואימרו פועלים, ואזל בעל הבית ופייסינהו, מהו דתימא מצו אמרי ליה כי מפייסינן אדעתא דטפת לן אאגרא, קמ"ל דאמר להו אדעתא דטרחנא לכו באכילה ושתייה. (בבא מציעא עז).

א"ר יהודה בר סימון בנוהג שבעולם פועל עושה מלאכה עם בעל הבית שתיים ושלש שעות באמונה ובסוף הוא מתעצל במלאכתו, [ברם הכא =] יעקב אבינו אצל לבן מה הראשונות שלימות אף האחרונות שלימות מה הראשונות באמונה אף האחרונות באמונה]. (בראשית רבה סוף פ"ע)

בשכיר כתוב ביומו תתן שכרו, כגון שהיה מהלך והחמור אחריו מכרו לו אלומה אחת ונתנה בכתפו והחמור בא בדרך אחר האלומה ומקוה לאכלה, מה עשה לו אדונו קשר לו האלומה למעלה הימנו, אמרו לו רשע כל הדרך רץ בשבילה ולא נתתה בפניו, כך שכיר עמל ומצטער כל היום שהוא מקוה לשכרו ומוציאו ריקם, וכן כתוב ר' ר' ר' ר' (שמות רבה לא ז).

פרעון חוב

לפרוע ולפרוע מהן כו'. בשלמא לפרוע - משום דקא מרווח להו, אלא לפרוע מהן - מעוטי ממעט להו. אמר אביי: גזירה לפרוע מהן אטו לפרוע. רבא אמר: כולה משום דאזיל ומודה הוא. (ע"ז ו:)

צ"ע אם אביי חולק על ירידה זו לנפש האדם, וסובר שהשאלה הלוואה ופריעה אינם גורמים שמחה גם למפרע, וממילא העכו"ם לא יודה על כך לע"ז. וכדעת רבינא כאן אליבא דרבי יהודה דמתני', שמותר לגבות מהם חוב ביום אידם. או שמודה לרבא בעצם השמחה, אלא שכיון שהיא לאחר זמן לא יודה על כך לע"ז ביום אידו, ואחרי יום אידו שוכח ממנה כדלעיל.

משל למה הדבר דומה? - לאדם שיצא עליו שטר חוב, קודם שפרעו היה עצב, לאחר שפרעו שמח. (ברכות ז:)

...משום כדי חייו דשכיר קנסין ליה לבעל הבית [=שהשכיר ישבע שחייב לו, ויטול]? בעל הבית גופיה ניחא ליה דמשתבע שכיר ושקיל, כי היכי דאיתגרון ליה פועלין. אדרבה, שכיר ניחא ליה דלשתבע בעל הבית ונפקע, כי היכי דליגריה בעל הבית? [שלא יחשדוהו בתובע שכרו אחר שקבלו. רש"י]. בעה"ב על כורחיה אגר [פועלים כשהוא צריך להם. רש"י]. שכיר נמי על כורחיה מיתגר? [שהוא צריך למזונות. רש"י]. אלא בעה"ב טרוד בפועליו הוא. וליתב ליה בלא שבועה? [וליתב ליה בעדים - יתקנו חכמים שלא יתן אדם שכר לפועל אלא בעדים ולא יבא לידי שבועה. רש"י]. כדי להפיס דעתו של בעה"ב. וליתב ליה בעדים? טריחא ליה מילתא. וליתב ליה מעיקרא? [ליתקון רבנן שיתן אדם לפועליו שכן שחרית עד שלא יתחילו במלאכה ואם תבע לערב לא יטול כלום ולא תהא שם שבועה. רש"י]. שניהן רוצין בהקפה [בעה"ב - פעמים שאין מצויות לו מעות שחרית, ופועל - שלא יוציא המעות עד הלילה לפרנסתו. רש"י]. אי הכי, אפילו קצץ נמי, אלמה תניא: אומן אומר שתיים קצצת לי, והלה אומר לא קצצתי לך אלא אחת - המוציא מחבירו עליו הראיה? קציצה ודאי מידכר דכיר ליה [=כשמסכמים מראש על מחיר זוכרים יותר טוב]. אי הכי, אפילו עבר זמנו נמי, אלמה תניא: עבר זמנו ולא נתן לו - הרי זה אינו נשבע ונוטל? חזקה אין בעל הבית עובר בבל תלין. והאמרת בעל הבית טרוד בפועליו הוא? הני מילי - מקמי דלימטי זמן חיובא הוא, כי מטי זמן חיובא - רמי אנפשיה ומידכר. וכי שכיר עובר משום בל תגזול? גבי בעל הבית איכא תרי חזקי: חדא, דאין בעל הבית עובר בבל תלין, וחדא, דאין שכיר משהא שכרו. (שבועות מה. - מה:)

כמה ירידות והבנות בנפש האדם יש בתקנה זו, שבויכוח בין הפועל לבעה"ב - ישבע הפועל: א. בעה"ב נזהר מדברים שמוציאים עליו שם רע אצל הפועלים, והפועלים נזהרים משם רע שימנע מלשכור אותם. ב. גם בעה"ב וגם פועלים מתפשרים מתוך לחץ עבודה או ממון. ג. בעה"ב יותר עלול לטעות, בגלל הטירדה שלו בפועלים, משא"כ הפועל עסוק בשלו. ד. אבל כל זה הוא קודם זמן החיוב, אבל משמגיעה שעת הפרעון הוא זוכר למי שילם ולמי לא. ה. שניהם רוצים בהקפה, הן העובר והן המעביד מעדיפים את התשלום בסוף העבודה. ו. קציצה זוכרים יותר טוב. ז. חזקה אין בעה"ב עובר בבל תלין. ז. אין שכיר משהא שכרו.

צער

צערא דינוקא מבטל שמחה במעונו. (כתובות ח:)

ירידת חז"ל לנפש האדם כאן מבהילה כל רעיון, הרי שריונים בשמחה גדולה על ילד חדש שנוסף, ובסעודה של מצוה, ואעפ"כ מגלים חז"ל שהשמחה לא מושלמת, ולא ממלאת את כל חלל הנפש, כי חלקים ממנה מוטרדים מצער התינוק, עד כדי כך שאין לומר בברכת הזימון "שהשמחה במעונו".

ק קנאה

חיי בשרים לב מרפא ורקב עצמות קנאה. (משלי יד ל)

וכתב האורחות צדיקים (שער י"ד - שער הקנאה): המקנא חומס נפשו, כי הוא מתאבל תמיד ושכלו מתחסר. ומרוב קנאה הטמונה בקרבו – אין לבו פנוי ללמוד ולהתפלל בכוונה, ולעשות מעשים טובים. כל אדם מוצא טעם ערב במאכלו חוץ מן המקנא, שאינו טועם טעם טוב במאכלו עד שתסור הטובה מחברו! לכל שנאה יש תקווה: שאם ישנא חברו עבור שגול ממנו – תסור השנאה כשישיב לו הגזילה. כן כל שנאה התלויה בדבר, אחר שיתקן הדבר ההוא – תבטל השנאה, חוץ ממי ששונא חברו מחמת הקנאה!

אֲכַזְרִיּוֹת חֲמָה וְשִׁטָּף אָף וּמִי יַעֲמֹד לִפְנֵי קִנְיָהּ. (משלי כו ד)

בפשטות שלמה מזהיר מהנזקים של חמה וקנאה שהרגש בהם חזק וסוער ואין להם גבולות, אבל רש"י מפרש: "ושטף אף, ומי יעמוד - לפני קנאתו של קנא ונוקם", רצ"ע אם כוונתו לפשוטו של מקרא או לפי מדרשו.

וְרֵאִיתִי אֲנִי אֶת כָּל עֹמֵל וְאֶת כָּל כְּשָׁרוֹן הַמַּעֲשֶׂה כִּי הִיא קִנְיָהּ אִישׁ מִרְעֵהוּ גַם זֶה הֶבֶל וְרַעוּת רֵיחַ (קהלת פרק ד פסוק ד)
וכתב באורחות צדיקים (שער יד): "הקנאה היא ענף מן הכעס, ואין אדם נמלט ממנה. כי אנחנו רואים, אשר כל בני אדם נמשכים איש אחר רעהו, כי כאשר הוא רואה שחבירו קונה קנין מעניני העולם; הן ממניני מאכלים, הן ממניני בגדים, או בונה בית, או מאסף ממון, אז הוא טורח להשיג כזה, כי הוא חושב: חבירי יש לו זה - גם לי יהיה כך! ודבר זה רמו שלמה המלך: "וראיתי אני את כל עמל ואת כל כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו".

דבר נורא עולה מדברי שלמה המלך! כל מה שאנשים מתאמצים ועמלים, וכל הכשרונות שהם משקיעים בזה - הוא מקנאה! וכדברים אלה כתב במסילת ישרים.

כִּי קִנְיָהּ חֲמַת גִּבֹּר וְלֹא יִחְמֹל בְּיוֹם נָקָם. לֹא יֵשָׂא פָנָי כָּל פֶּכֶר וְלֹא יֵאָכֵל כִּי תִרְבֶּה שָׂחָד. (משלי ו לז-לה)

שלמה המלך מחדד את עוצמת הכעס והשנאה שבקנאה, עד שאי אפשר לפדות ולהמיר אותה בתאוות אחרות של ממון וכדומה.

אֵין אִשָּׁה מִתְקַנְיָה אֶלָּא בִּירֵךְ חִבְרָתָהּ. (מגילה יג.)

הרי שיחס ואכפתיות הוא הדבר היותר חשוב לאשה. עד-כדי-כך שבמסכת דרך ארץ זוטא (פרק תשיעי) אמרו: "זהו זהיר בכבוד אשתך שלא תהיה עקרה", וכן כתב הנודע ביהודה (אהע"ז פט) "כי רוב חכמי הרופאים כתבו שהחיבה סגולה להולדה". [נאמנם הגר"א גורס "זהו זהיר באשתך שלא תהי' עקרה", ולא "בכבוד" אשתך].

וידוע מה שכתב החזו"א "טבע שלה להתענג על חינה בעיניו, ואליו עיניה נשואות". והסטייפלר כתב "כי עיקר תקוות האשה בעולמה שיהיה לה בעל אוהב אותה, וכאשר רואה שזה אינו - כמעט שקרוב הדבר לפיקוח נפש ממש, על היותה גלמודה כאלמנות חיות".

שמכל זה משמע דעיקר הקשר בין איש לאשתו הוא היחס ותשומת הלב, ותחושת הביחד. והדברים כמעט מפורשים לשבח בזוה"ק בראשית בדיבורי האדם לחוה, ובשלה"ק (מס' פסחים, לענין שמחת חתן וכלה). והן הן דברי הגמ' בקידושין (מא). "טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו".

וְאֶמְאִי לֹא אַעֲדִי קוֹדֶשָׁא בְּרִיךְ הוּא לְשָׂאוֹל מִמְּלָכוֹ, וְלֹא יָמוּת? אֶלָּא טִיבּוֹ עֲבַד קוֹדֶשָׁא בְּרִיךְ הוּא עֲמִיה דְּכָנִישׁ לִיה בְּמַלְכוּתָא, וְלֹא יִחְמִי עֲבָדִיה שְׁלִיט עָלֶיהָ, וְנִטְיִל מַה דְּתָהוּ דִּילִיה בְּקִדְמִיתָא. (זהר ח"ג רפד.)

תרגום: למה לא העביר הקב"ה את שאול ממלכותו ולא ימות? אלא טובה עשה הקב"ה עמו שאספו בעודו מלך, שלא יראה את עבדו שולט עליו ולוקח מה שהיה בידו מקודם.

אָמַר לִיה רַבִּי אֶלְעָזָר, וְאֶמְאִי, יִפְרִישׁ לּוֹן קוֹדֶשָׁא בְּרִיךְ הוּא, וְיִיחִי אַחֲרָא וְיִהִיב לִיה [=למה צריך להמית את מי שלא נשא את זיווגו, כדי שבעלה הנכון יוכל לקחתה, ולא מספיק יתגרשו?]. אָמַר לִיה דָּא הוּא תוֹעֵלְתָא דְּבֵר נֶשׁ, וְטִיבּוֹ דְּעֵבִיד עֲמִיה, דְּלֹא יִמְטִי (ס"א יחמי) אֶתְתִּיה בִּידָא אַחֲרָא.

היינו אפילו שלפי האמת אינה אשתו, כיון שחיו יחד כבעל ואשה, כואב וחורה לבעלה הראשון לראות אותה אצל אחרים, ומרחמים עליו מן השמים שלא יראה דבר כזה.

נוקמיה לרבי יהושע? בעל מעשה הוא. (ברכות כז:)

פירש רש"י: בעל מעשה הוא - והוזה ליה לרבן גמליאל צערא טפי.

נדרוש מר חרא שבתא ומר חדא שבתא אתי לקנאוי, אלא לדרוש רבן גמליאל תלתא שבתי ורבי אלעזר בן עזריה חדא. (ברכות כח.)

הרי שגם בשווה בשווה יכולה להגרם קנאה.

וכשהוא עומד בשורה ומתנחם מאחרים - סגן מימינו, וראש בית אב וכל העם משמאלו. אבל משוח שעבר - לא אתי גביה. מאי טעמא - חלשא דעתיה, סבר: קא חדי בי. (סנהדרין יט.)

...אמר לפניו: רבש"ע יטול יהושע ארכי שלי ואהא חי, אמר הקדוש ב"ה עשה לו כדרך שהוא עושה לך, מיד השכים משה והלך לביתו של יהושע, נתיירא יהושע ואמר משה ר' בוא אצלי, יצאו להלך הלך משה לשמאלו של יהושע, נכנסו לאהל מועד ירד עמוד הענן והפסיק ביניהם. משנסתלק עמוד הענן הלך משה אצל יהושע ואמר: מה אמר לך הדיבור? אמר לו יהושע: כשהיה הדיבור נגלה עליך יודע הייתי מה מדבר עמך? אותה שעה צעק משה ואמר: מאה מיתות ולא קנאה אחת. ושלמה מפרשה (שיר השירים ח) כי עזה כמות אהבה קשה כשאל קנאה, אהבה שאהב משה ליהושע ומה שקנא משה ביהושע. (דברים רבה, סוף פרשה ט)

תנו רבנן: שלשה עשר דברים נאמרו בפת שחרית... ויש אומרים: אף מוציא את הקנאה ומכניס את האהבה. (בבא מציעא קז:) פירש רש"י: מוציא את הקנאה ואת התגר - שכשאל לבו טוב עליו הוא נוח לכעוס. וראה כל המאמר בגמרא לעיל ערך אכילה - לחם.

קנאה חיובית

אמר הקדוש ברוך הוא קנא לי, שאילולי הקנאה אין העולם עומד, ואין אדם נושא אשה, ואינו בונה בית, שאילולי שקנא אברהם, לא היה קונה שמים וארץ, ואימתי קנא שאמר למלכי צדק כיצד יצאת מן התיבה, אמר ליה בצדקה שהיינו עושים שם, אמר לו וכי מה צדקה היה לכם לעשות בתיבה, וכי עניים היו שם, והלא לא היו שם אלא נח ובניו, ולמי הייתם עושין צדקה, אמר ליה על הבהמה ועל החיה ועל העוף, לא היינו ישנים, אלא נותנים היינו לפני זה ולפני זה כל הלילה, אותה שעה אמר אברהם ומה אילולי שעשו צדקה עם בהמה וחיה ועוף לא היו יוצאין, וכיון שעשו צדקה יצאו, ואני אם אעשה עם בני אדם על אחת כמה וכמה, באותה שעה נטע אשל בבאר שבע, אכילה שתיה לויה, וכן אמר שלמה וראיתי אני את כל עמל. (מדרש תהלים, שוחר טוב, מזמור לז)

קנאת סופרים תרבה חכמה. (בבא בתרא כא.)

בפשטות נשמע שקנאה זו מותרת לגמרי, ואף טובה ומועילה, וכך נראה בכל המפרשים ובעלי המוסר. אבל המהרש"א כתב שם: "לא אמר קנאת חכמים תרבה חכמה, כי המגיע כבר למעלת החכם לא יתקנא בחבירו והחכמה נוספת בו ממילא כמ"ש ישמע חכם ויוסף לקח, אבל הסופרים דנקט הם שעדיין לא הגיעו למעלת החכמים כמו המקרי דרדקי קנאתם בחבריהם תרבה להם החכמה להגיע למעלת חכם וק"ל עכ"ל, ונראה מדבריו שאף קנאת החכמה אין זה מן המובחר". [ובמטה משה (עמוד התורה שער ב - באיכות הלימוד) כתב בדרך הדרוש: "ואמרינן במסכת אבות (פ"ד מכ"א) הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. רצו בזה הקנאה שתלמידי חכמים מתקנאים זה בזה, מביאה אותם לידי תאוה, שמתאוה ללמוד תורה, על דרך קנאת סופרים תרבה חכמה (ב"ב כא א). ומן התאוה יעלה אל הכבוד, היא התורה הנקראת כבוד (תנ"ד"א פ"ב), כי מתוך שיתאוה ללמוד יתקיים בידו. ואלו השלשה מוציאים את האדם מן העולם, רצה לומר האדם הנמשך אחר תאוה הגופני והבלי עולם, מוציאין אותו ממנה שלא ימשך עוד אחריה".]

אומן שונא בני אומנותו. (בראשית רבה לב ב, תנחומא (ורשא) בראשית ח, מדרש תהילים יא ו) הדבר מובן מאליו מצד מחשבת הטעות המתבקשת מכל מי שאינו מאמין ובוטח בד', כי פרנסתו מקופחת ע"י בני אומנותו. וכן כתב בספר אורחות צדיקים (שער השנאה): "וגם אומן שונא בני אומנותו - הכל הבל ורעה רבה, כי יחשוב ששום אדם לא יוכל להרויח יותר ממנה שגור לו הבורא". וקשה מזונות מפרכסות זו את זו.

כלום מתקנא אלא חכם בחכם, וגיבור בגיבור, עשיר בעשיר. (ע"ז נה.)

משל למה הדבר דומה? לאדם שנשא אשה על אשתו, חשובה ממנה - אין מתקנאה בה, פחותה ממנה - מתקנאה בה. (ע"ז נה.)

פירש רש"י: אין מתקנאה בה - אשתו הראשונה אינה מקפדת [כל כך] לשנוא את בעלה, [אבל אם פחותה ממנה, מתקנאה ומקפדת עליו לשנאות]. מובן שיש להבין את האמור כאן, שמקפידה רק אם היא פחותה ממנה, ואמנם אפשר לבאר שאם לקח חשובה ממנה, גם היא מתכבדת בזה, שהיא נשואה לאדם שראוי לחשובה ההיא, אבל מ"מ יש סברא לומר שיותר מתקנאת ומקפידה כשהיא מבינה שלמרות שהיא קודמת היא פחותה ממנה. ואולי משום כך פירש רש"י שאינה מקפדת "כל כך", היינו שודאי מקפידה ומעדיפה שלא יוסיף עליה אף אחת, אבל אם היא חשובה ממנה יש מיתון לקנאה. ומרש"י עולה עוד ב' חידושים בנושא; מדובר בשנאה ולא בקנאה, השנאה מופנית כלפי הבעל ולא כלפי האשה השניה. וצ"ע מהיכן למד זאת.

ועכ"פ לדברי רש"י י"ל שהקנאה כלפי השניה לא משתנה בין חשובה לפחותה, רק השנאה כלפי הבעל היא שפחותה כשלקח חשובה ממנו, אולי מפני שמבינה את בעלה.

תא חזי: דקודשא בריך הוא בגין רחילותא דאיהו רחים לון לישראל וקריב לון לגביה, כל שאר עמין עכו"ם שנאין לון לישראל, בגין דאינון מתרחקין וישראל קריבין. ותא חזי בגין רחילותא דרחים יעקב ליוסף יתיר מאחוי, אף על גב דכלהו הוו ליה אחין, מה כתיב ויתנכלו אותו להמיתו, כל שכן עמין עכו"ם לישראל. (זוהר בראשית קפב, סוף ע"ב)

קנין

אמר רב הונא: תלוייהו זבין - זביניה זביני; מ"ט? כל דמזבין איניש, אי לאו דאניס לא הוה מזבין, ואפילו הכי זביניה זביני. ודילמא שאני אונסא דנפשיה מאונסא דאחריני! אלא כדתניא יקריב אותו - מלמד שכופין אותו, יכול בעל כרחו? תלמוד לומר: לרצונו, הא כיצד? כופין אותו עד שיאמר רוצה אני. ודלמא שאני התם, דניחא ליה דתיהוי ליה כפרה! ואלא מסיפא: וכן אתה אומר בגיטי נשים, כופין אותו עד שיאמר רוצה אני. ודלמא שאני התם, דמצוה לשמוע דברי חכמים! אלא סברא הוא, אגב אונסיה גמר ומקנה. (בבא בתרא מז: מח.)

אמר רב פפא: ר"ש סבר - לא שביק איניש מידי דקיץ ותבע מידי דלא קיץ. ורבנן סברי - לא שביק מידי דכי מודה ביה לא מיפטר, ותבע מידי דכי מודה ביה מיפטר. (שבועות לח:)

אמר רב הונא: ט' קבין שאמרו [=במשנה, שהוא ביטול מקח] ואפילו בבקעה גדולה, ורב נחמן אמר: נותן שבעת קבין ומחצה לכל כור וכור, ואי איכא מילתא יתירא (דהוי) לתשעת קבין - הדרי. (בבא בתרא קד:)

תאני רבין בר רב נחמן: לא את המותר בלבד מחזיר לו, אלא את כל הרבעין כולן. (בבא בתרא קד:) פירש רשב"ם: לא את המותר על הרבעים בלבד הוא מחזיר... אלא גם את כל השלשים רבעין של בית כור הוא מחזיר, דכיון דאיכא קרקע טובא לא מחל מידי. והוא הדין לענין הפחת, דכיון דחסר טפי מרובע לסאה לא מחל מידי.

רב פפא זבן ארעא מההוא גברא, אמר ליה הויה עשרין גריו, משחיה ולא הויה אלא חמיסרא, אתא לקמיה דאביי אמר ליה סברת וקבילת. והתנן פחות משתות הגיעו עד שתות ינכה? הני מילי היכא דלא קים ליה בגוה, אבל היכא דקים ליה בגוה סבר וקביל. והא עשרין אמר לי אמר ליה דעדיפא כעשרין. (בבא בתרא קו:)

פירש רשב"ם: והא עשרים אמר - ולדעת כן אמר לי כך שישלים לי הפחת משדה אחר, או ינכה לי מן הדמים, דלדעת כן אמר לי עשרים שהוא עצמו היה סבור דהויה כ', ועל מנת להשלים לי מדת כ' אמר לי עשרים. א"ל - אביי, מצי למימר לך דהאי דקאמר כ' לא לתת לך כ', שהרי גם הוא היה יודע שאין בשדה אלא חמיסר, אלא דעדיפא כעשרין של שדה אחר אמר לך, ולהשביח מקחו אמר כן.

תניא ר' יוסי אומר: האחין שחלקו, כיון שעלה גורל לאחד מהן - קנו כולם. מאי טעמא? ...אמר רב אשי: בההוא הנאה דקא ציייתי להדדי, גמרי ומקנו להדדי. (בבא בתרא קו:)

פירש רשב"ם: דבההיא הנאה דצייתי להדדי ונשמעין זה לזה לחלוק בגורל כדי שיטול כל אחד חלקו בפני עצמו דאינן חפצים עוד בשותפות הלכך אין רוצין שיהא עוד עכוב בדבר וגמרו ומקנו אהדדי. והוסיף (קז)...אבל גבי חלוקת קרקע, ודאי ניחא להו להפטר מהר זה מזה ויזכה כל אחד ואחד בחלקו ויטרח בו, דקדירה דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא והלכך התם קם דינא.

והא רב ושמואל דאמרי תרווייהו: כור בשלשים אני מוכר לך - יכול לחזור בו אפילו בסאה האחרונה, כור בשלשים, סאה בסלע אני מוכר לך - ראשון ראשון קנה. התם עבוד רבנן מילתא דניחא ליה למוכר וניחא ליה ללוקח. (בבא בתרא קז:)

פירש רשב"ם (קז): דבתר דעת הלוקח והמוכר אולי רבנן, דהכי ניחא לתרווייהו, ניחא ליה ללוקח שיוכלו שניהן לחזור עד גמר משיכת כל המקח - שאם תיזול יוכל הלוקח לחזור, וגם ניחא ליה למוכר - שאם תוקיר בתוך כך יחזור בו.

והוא [=המוכר] מקבל עליו מקום הגדר. (בבא בתרא קז:)
פירש רשב"ם: דסתם מוכר חצי שדה מוכר לו כל צרכי שדה.

אמר רבי יוחנן, שלשה חינוות הן: חן מקום על יושביו, חן אשה על בעלה, חן מקח על מקחו. (סוטה מז:)

כמה דכתיב וידבר אל בני חת וגו'. וכי ס"ד דאברהם בעא לאתקברא בינייהו בין מסאבין? או דתאובתי? הוה עמהון? אלא בחכמה עבד וילפינן ארץ ארעא הכא במה דעבד אברהם, דהא בגין דתאובתיה ורעותיה הוה בההיא מערתא, אף על גב דהוה תמן לא בעא למשאל ליה מיד ההוא רעותא דהוה ליה במערתא, ושאל בקדמיתא מה דלא אצטריך ליה לאינן אחרנין ולא לעפרון וכו'... תו בגין דאיהו צלי כל יומא ויומא והוה נפיק עד ההוא חקל דהוה סליק ריחין עלאין, וחמא נהורא דנפיק מגו מערתא וצלי, ותמן מליל עמיה קודשא בריך הוא, ובגין כך בעא ליה דתאובתיה הוה בההוא אתר תדיר. ואי תימא אי הכי אמאי לא בעא לה עד השתא, בגין דלא ישגחון עליה הואיל ולא אצטריך ליה השתא דאצטריך ליה אמר הא שעתא למתבע ליה. (זוהר בראשית קכז-קכז:)

[תרגום: כמו שכתוב וידבר אל בני חת וגו'. וכי יעלה על הדעת שאברהם רצה להקבר ביניהם, בין טמאים? או שתאוותו היתה עמהם? אלא בחכמה עשה, ולמדנו דרך ארץ כאן במה שעשה אברהם, כי בגלל שתאוותו ורצונו היתה באותו מערה, אע"ג שהיה שם לא ביקש אותה מיד - אותו רצון שהיה לו במערה, ושאל בתחילה מה שלא הצטרך לו מהאחרים ולא מעפרון... עוד בגלל שהוא התפלל כל יום ויום והיה יוצא עד אותו שדה שהיה עולה בו ריחות עילאיים, וראה אור יוצא מתוך המערה והתפלל, ושם דיבר איתו הקב"ה, ולכן רצה אותו דתאוותו היתה באותו מקום תדיר. ואם תאמר אם כך למה לא ביקש לה עד עכשיו [=שמתה שרה]? כדי שלא ישגחון עליה הואיל ולא הוצרך לה, עכשיו שנצרך לה אמר זו השעה לתבוע אותה].

ר ראייה

וריוח תשימו בין עדר ובין עדר (בראשית לב יז)
ופירש רש"י "כדי להשביע עינו של רשע ולתווהו על ריבוי הדורון", שכשמפזרים כמות מסוימת על שטח יותר רחב ממה שהכמות צריכה, זה נותן תחושה של ריבוי וגודל מעבר לכמות המדויקת. הרי שהעין לא אומדת רק כמות אמיתית, אלא פועלת גם על-פי שקולים צדדיים. ודברי רש"י הם עפ"י בראשית רבה (עו ח), וכן הוא בשכל טוב.
[אלא שחז"ל מוסיפים כאן תיבה שאולי משנה קצת את התמונה: 'להשביע עינו של רשע'! שיש מקום לדייק שרק בעל תאוה עם עינים גדולות ונפש חומדת, מדבר אליו גודל ושפע, על כל פנים בנושאים האלו, אבל מי שהתרגל להסתפק במה שיש לו, הרווח הזה לא מטעה אותו ולא "משביע את עינו", כיון שטוב לו עם מה שיש לו. אך אולי כך הוא אצל כולם, ורק כאן שיעקב עשה כך לעשיו נקטו חז"ל בלשון "רשע"].

תשעה - נראין כעשרה, שנים אין נראין כשלשה. (ברכות מה:)
פירש רש"י: דאין אדם ממהר להבחין בין עשרה לתשעה. ואף שלהלכה לא נפסק כדעה זו [=לענין זימון בתשעה], מכל מקום לא נחלקו על עצם הסברא, אלא מסיבה אחרת.

לא תהא שמיצה גדולה מראיה. (ר"ה כה:; ועי' ב"ק צ:)
וראה להלן בערך 'המחשה'.

אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל, הלכך מי שיש לו סעודה לא יאכלנה אלא ביום (יומא עד:)

...אמר להם לא דומה כשם שהוא מתהנה מן הטעם כך הוא נהנה מן הראיה, ר' אלעזר בש"ר יוסי בר זמרא שלשה דברים נאמרו בגוי התאנה, טוב למאכל ויפה לעינים ומוסיף חכמה ושלשתן בפסוק אחד (בראשית ג') ותרא האשה כי טוב העץ למאכל מכאן שהוא טוב למאכל, וכי תאוה הוא לעינים, מכאן שהוא יפה לעינים, ונחמד העץ להשכיל מכאן שהוא מוסיף חכמה, הדא הוא דכתיב (תהלים פ"ט) משכיל לאיתן האזרחי וכן יצחק אומר (בראשית כ"ז) ועשה לי מטעמים אמר לו בתחלה הייתי נהנה מן הראיה ועכשיו איני נהנה אלא מן הטעם, וכן שלמה אומר ברבות הטובה רבו אוכליה לא דמי ההוא דחמי סלגיתיה פניא וכפן לההוא דחמי סלגיתיה מליא ושבע. (קהלת רבה ה א[נ])

גמירי: אין יצר הרע שולט אלא במה שעניו רואות.
עין רואה ולב חומד וכלי המעשה גומרים.

אמר ר"ל, טוב מראה עינים באשה יותר מגופו של מעשה, שנאמר טוב מראה עינים מהלך נפש (יומא עד:)
הרי שירדו חז"ל לחדרי בטנו של אדם שהראיה עדיפה לאדם ממעשה העבירה, וממילא פעמים שכל העבירה לא היתה אלא
בשביל הראיה. ומוכן למה יש להזהר בה כל כך כמו שפירשו המפרשים. ויש לסמוך לכך את הביטוי השגור בפי חז"ל הן לחיוב
וזן לשלילה "זן עיניו", הרי שירדו לתכונת נפש האדם שראיה היא כמזון. ואיכא למ"ד דאיכא ל"ת דלא תנאף על ראייה בלבד,
הרי שאין האיסור רק כדי שלא יבוא לידי עבירה, ושלא יגרה יצר הרע בנפשו, אלא הראיה כשלעצמה היא דבר פגום ופוגם פסול
ופוסל. ובזה גם יובן הרפואה שהציעו לאותו שהעלה טינה בליבו, לכל הפחות להביט במי שהעלה עליה טינה. נוכן מה שהציעו
שישוחח עמה אפילו מאחורי הגדר].

ראה מעשה ונזכר הלכה. (פסחים סו. סנהדרין פב. במדבר רבה כ כה, תנחומא בלק ל)

יפת תואר (דברים)

לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע.

רגש

ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא - דבשעת יצר הרע לית דמדכר ליה ליצ"ט. (נדרים לב:)

רבי שמעון בן אלעזר אומר: אל תרצה את חברך בשעת כעסו, ואל תנחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו, ואל תשאל לו בשעת נדרו,
ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו. (אבות ד יח)

כמו ששאר המידות שמקורם ברגש הם יכולות לגבור על השכל, כך גם כעס או אבל וכדומה אין מה להפעיל מולם את השכל
וההיגיון, הם במקום אחר, לכן רק אחרי שנגעה סערת הרגש שבהם יש על מה לדבר.

כך גם מידת הנרגנות, אפילו שרוגנים ומתלוננים בטענות שלא היו ולא נבראו והם משוללות הגיון, הם מתקבלות על הלב, זו
היא כחה של נרגנות וכוחו של הרגש! ובזה נבין את אחת הפליאות, איך התקבלו דבריהם של המרגלים שאמרו שאפילו בעל
הבית אינו יכול להוציא כליו משם כביכול הבורא עולם לא יכול ח"ו להלחם בבני הענק, והרי מדובר בדור שראו את מכות
מצרים וקריעת ים סוף ומתן תורה שנבקעו אז עליונים ותחתונים וראו שהוא יחידי איך דברים כאלו בכלל עולים על הלב (מציון
מכלל יופי, עמ' רסא)].

שְׁפִתֵי חֲכָמִים יִזְרוּ דָעַת וְלֵב פְּסִילִים לֹא כֵן. (משלי טו ז)

יֵשׁ בּוֹטָה פְּמִדְקָרוֹת חֶרֶב וְלִשׁוֹן חֲכָמִים מְרַפָּא. (משלי יב יח)

כְּפִי אֱוִיל חָטָר גִּאָוָה וְשִׁפְתֵי חֲכָמִים תִּשְׁמֹרֶם. (משלי יד ד)

אֱוִיל בַּיּוֹם יִדְעֶה פֶּעֶסוֹ וְכֹסֶה קֶלֶן עָרוֹם. (משלי יב טז)

רש"י: אויל ביום יודע כעסו - ביום שהוא כועס בו ביום הודיע כעסו, שהוא מתגרה ומחרף חבירו ברבים ואין מעצר לרוחו, אבל
הערום כוסה קלון ואינו ממחר לריב.

א"ר אילעאי בשלשה דברים אדם ניכר; בכוסו ובכיסו ובכעסו, ואמרי ליה אף בשחוקו. (עירובין סה:)

מפרש רש"י: אדם ניכר - אם הגון הוא, בכוסו - אם דעתו מיושבת עליו ביינו, בכיסו - כשנושא ונותן עם בני אדם אם באמונה
הוא עושה, בכעסו - שאינו קפדן יותר מדאי. ו"אף בשחוקו" - מפרש המאירי: שיהא נזהר שלא יתראה כהדיוטות עד שלא יתחלל
בעיני הבריות, ויהיה נראה שפל בעיניהם.

ובזהר (שמות קפא). "בְּרוּגְזִיָּה מִמֶּשׁ יָדַע לִיָּה בֶּרֶךְ נֶשׁ וְאַשְׁתְּמוּדֵעַ מֵאֵן אִיהוּ, אִי הָיָא נִשְׁמָתָא קְדִישָׁא נִטְר בְּשַׁעְתָּא דְּרוּגְזִיָּה אֲתִי
עָלֶיהָ, וְלֹא יַעֲקֹר לָהּ מֵאַתְרָהָא בְּגִין לְמִשְׁרֵי תַחוּתָהּ הָהוּא אֵל זָר, דָּא אִיהוּ בֶּרֶךְ נֶשׁ פְּדָקָא יָאוֹת, דָּא אִיהוּ עֲבָדָא דְּמֵאֲרִיָּה דָּא אִיהוּ
גִּבֹר שְׁלִים".

ויפן ויצא מעם פרעה, מהו כן? שראה אותם שהיו פונים זה בזה, והיו מאמינים לדבריו, ויצא משם כדי שיטלו עצה לעשות
תשובה. (שמות רבה יג ד)

מְדִינִים יִשְׁבִּית הַגּוֹרֵל וּבֵין עֲצוּמִים יִפְרִיד. (משלי יח יח)

רש"י: אלו בעלי דינים כמו (ישעיה מג) הגישו עצמותיהם, ובמשנה שנים שנתעצמו בדין, ע"ש שבריכותם עצומות קרוים עצומים,
או לשון חזק או לשון אוטם כמו עוצם עיניו.

רָחֵב נֶפֶשׁ יִגְרָה מְדוֹן וְגו'. (משלי כח כה)

תנו רבנן בראשונה היו אבלים עומדין וכל העם עוברין, והיו ב' משפחות בירושלים מתגרות זו בזו זאת אומרת אני עוברת תחלה וזאת אומרת אני עוברת תחלה, התקינו שיהא העם עומדין ואבלים עוברין. (סנהדרין יט.)
הרי שכבר היה לעולמים מריבות של מי בראש, והוא מטבע האדם אם הוא לא מתקן ומשפר את עצמו.

אמרי ליה [=אביי ורבא לבר הדיא]: אקרינן בנים ובנות תוליד וגו', לרבא - אמר ליה כבישותיה, לאביי אמר ליה: בנך ובנתך נפיש, ומינסבן בנתך לעלמא, ז' שר ז' ר' ש' ש' ו'. (ברכות נו.)

אקריין בניך ובנתך נתנים לעם אחר, לאביי אמר ליה: בנך ובנתך נפישין, את אמרת לקריבך, והיא אמרה לקריבה, ואכפה לך ויהבת להון לקריבה, ז' ר' . (ברכות נו.)

וודן ענין נפלא מאמר הגמרא פסחים קיב ניזחא דתורא הן הן להורות אותנו שלשבר כח התאוה יפה להתעורר במאמר אחד או במושכל אחד כמה מעמים אבל לישר הדעות ולהצדיק המושכלות נגד הטענות בלבן של אדם על זה יחשוב ויתחכם בטענות ומושכלות שונות בתשובות ומוחלפות לעורר הדעות הצודקים אשר חקוקין במושכל הישראלי וזה עמוק. (משך חכמה שמות יב כא)

רפואה

תחילת רפואה הכרת החולי.

ואמר כאשר ידע הכבד [הטרחן] כי הוא כבד - איננו כבד. (מבחר הפנינים נט ח)

רשעים

א"ר שמואל בר נחמן ארורים הם הרשעים שאין עושים טובה שלימה; נער - שוטה, עברי - שונא, עבד - שכך מוכתב בסקרידין של פרעה שאין עבד מולך ולא לובש כלידים. (בראשית רבה פט ז, תנחומא מקץ ג)

א"ר ב"ר סימון למה הוא קורא אותן מוקדי עולם? שאילו ניתן להם רשות היו מוקדים כל העולם כולו על יושביו לשעה קלה. (בראשית רבה פמ"ח ו)

הדרשה נאמרה על הפסוק בישעיהו (לג יד) "פָּחַדוּ בְּצִיּוֹן חֲטָאִים אֲחֻזָּה רַעְדָּה חֲנֻפִּים מִי יִגּוֹר לָנוּ אֵשׁ אוֹכֵלָה מִיִּיגּוֹר לָנוּ מוֹקְדֵי עוֹלָם" ומבאר למה הרשעים נקראים "מוקדי עולם" כי באפיים הרע היו שורפים את כל העולם על יושביו, והוא על משקל מימרא הקודמת שרק מוראה של מלכות מונעת מבליעת איש את רעהו [אלא ששם לא נשמע שרק רשעים ינהגו כך].

וירא פרעה כי היתה הרוחה, כך דרך הרשעים כשהן בצרה הם צועקים ובעת הרוחה חוזרין לקלולין. (שמות רבה י ו)
וכן אמר הכתוב והרשעים כים נגרש (ישעיה נז) מה הם הזה הגלים שבתוכו מתגאים ועולים, וכיון שכל א' וא' מגיע לחול הוא נשבר וחוזר וחברו רואה אותו אף הוא שנשבר ומתגאה ועולה ואינו חוזר בו כך הרשעים רואים אלו את אלו והם מתגאים לפיכך נמשלו לים שנאמר והרשעים כים נגרש, כך כל הדורות שעמדו דורו של אנוש דור המבול דור הפלגה לא למדו אלו את אלו אלא מתגאים, לפיכך נמשלו לים. (מדרש תנחומא ויקרא ז)

דבר אחר: והרשעים כים נגרש, מה הם הזה טיטו ורפשו על פיו, כך הרשעים סריותיהם וסרחונם על פיהם, שנא' כים נגרש ויגרשו מימיו רפש וטיט. (מדרש תנחומא ויקרא ז)
וראה בעץ יוסף שם מהילקוט.

ש

שוחד

ושוחד לא תיקח כי השוחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים (שמות כג ח, דברים טז יט)
יל"ע אם מותר שוחד שלא לדיין, על דרך שכתב באורחות צדיקים שמותר להחניף לאשתו בשביל שלום ביתו, ולרבו כדי שילמדנו תורה. ולכאורה גם חנופה ענינה הוא שוחד, ואם יש אופנים שמותרת אולי גם שוחד יהיה מותר.

אמר רבא: מאי טעמא דשוחדא? כיון דקביל ליה שוחדא מיניה, איקרבא ליה דעתיה לגביה והוי כגופיה, ואין אדם רואה חובה לעצמו. מאי שוחד? שהוא חד. א"ר פפא: לא לידון איניש דינא למאן דרחים ליה ולא למאן דסני ליה, דרחים ליה - לא חזי ליה חובה, דסני ליה - לא חזי ליה זכותא. (כתובות קה.)

אמר אביי: האי צורבא מרבנן דמרחמין ליה בני מתא, לאו משום דמעלי טפי, אלא משום דלא מוכח להו במילי דשמיא. אמר רבא, מריש הוה אמינא: הני בני מחוזא כולהו רחמו לי, כיון דהואי דיינא, אמינא: מינייהו סנו לי ומינייהו רחמו לי, כיון דחזאי דמאן דמיחייב ליה האידנא קא זכי למחר, אמינא: אם מרחם - כולהו רחמו לי, אי מסנו - כולהו סנו לי. (כתובות קה.)

אמר רבי אבהו: בא וראה כמה סמויות עיניהן של מקבלי שוחד, אדם חש בעיניו נותן ממון לרופא, ספק מתרפא ספק אינו מתרפא, והן נוטלין שוה פרוטה ומסמין עיניהן, שנאמר: כי השוחד יעור פקחים. תנו רבנן: כי השוחד יעור עיני חכמים - קל וחומר לטפשיין, ויסלף דברי צדיקים - קל וחומר לרשעים וכו'. (כתובות קה.)

מפרש רש"י: אין אדם רואה חובה לעצמו - אין דעתו מתקרב לצד החובה לחייב את עצמו ואפילו מתכוין לדין אמת. שהוא חד - הנותן והמקבל נעשים לב אחד.

ת"ח על דא אקדים [=יצר הרע] עם בר נש ביומא דאתיליד, בגין דיהימין ליה, דהא כד אתי יצר טוב לא יכיל ב"נ למהימנא ליה ודמי עליה כמטולא. כגוונא דא תנינן: מאן הוא רשע ערום? דא הוא מאן דאקדים לאטענא מלוי לקמי דיינא עד לא ייתי חבריה מארי דדינא, כמה דאת אמר (משלי י"ח) צדיק הראשון בריבו וגו'. (זוהר בראשית קעט:)

תרגום: בא וראה: על זה מקדים יצר הרע עם האדם ביום שנולד, כדי שיאמין לו, שכשבא יצר הטוב [=בן י"ג] לא יכול האדם להאמין לו, ונדמה לו כמשא. כגון זה שנינו: מי הוא "רשע ערום"? הוא מי שמקדים לטעון דבריו לפני הדיין לפני שיבוא חברו בעל דינו, כמו שנאמר צדיק הראשון בריבו וגו'.

שומרים

וא"ת והא דתנן בהשוכר את הפועלים (ב"מ דף צד. ושם) מתנה שומר חנם להיות פטור משבועה... דמעיקרא לא שיעבד נפשיה, ומאי משני והא הכא נמי [=על מנת שאין לך שאר כסות ועונה] לא קידשה על מנת כן ולא שיעבד נפשיה [=ולמה לא מועיל]. וי"ל דשאני התם כיון דריבתה תורה שומרים הרבה שומר חנם והשואל נושא שכר כו', יכול נמי כל אחד להיות לפי תנאו. א"נ שאני התם דחייבתו תורה שומר שכר על שלוקח שכר ושואל לפי שכל הנאה שלו ומשעבדים עצמם לכל הכתוב בפרשה הלכך במקום שאין משעבדים עצמם פטורים. (תוספות כתובות נו: סוף ד"ה הרי זו מקודשת)

בקצות החושן (שמ סק"א) ביאר כוונת התוספות, "דהתורה ירדה לסוף דעתן של בני אדם שרוצין להתחייב בכך, שומר חנם בפשיעה ושומר שכר בגניבה ושואל באונסין, וכיון דלא שעבד נפשיה לא חייבתו התורה ע"ש... אבל בהנך דאית בהו דין שומרין לא חייבה התורה את השומרין ביותר מדעתן, ומשום דשומר חנם אין דעתו אלא לחייב בפשיעה, וכן כולם, אבל היכא דשעבד נפשיה ביותר משומר חנם חייב בדברים בעלמא.

לדעת התוס' חיוב שומרין הוא דהתורה ירדה לסוף דעתן, שהם משעבדין בכך. (כתובות נו: ד"ה הרי זו)

שימת לב

מעשה באשה אחת שבאת לפני רבי ישמעאל, ואמרה לו: רבי, בגד זה ארגתיו בטהרה, ולא היה בלבי לשומרו בטהרה. ומתוך בדיקות שהיה רבי ישמעאל בודקה, אמרה לו: רבי, נדה משכה עמי בחבל. אמר רבי ישמעאל: כמה גדולים דברי חכמים שהיו אומרים: בלבו לשומרו - טהור, אין בלבו לשומרו - טמא. (חגיגה כ.)

שוב מעשה באשה אחת שבאת לפני רבי ישמעאל, אמרה לו: רבי, מפה זו ארגתיה בטהרה ולא היה בלבי לשומרה. ומתוך בדיקות שהיה רבי ישמעאל בודקה, אמרה לו: רבי, נימא נפסקה לי וקשרתיה בפה. אמר רבי ישמעאל: כמה גדולים דברי חכמים, שהיו אומרים: בלבו לשומרו - טהור, אין בלבו לשומרו - טמא. (חגיגה כ.)

אמר רבי יוחנן: חזקה, אין אדם משמר מה שביד חברו. (חגיגה כ.)

שינה

מתוקה שנת העבד אם מעט ואם הרבה יאכל והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון. (קהלת ה יא)

שאני מיגנא ממיקם. (יומא כב.)

ומפרש רש"י נוח לו לאדם לנדוד שינה מעיניו מלילך לישן עד סוף הלילה, מלהיות עומד בהשכמה.

אין קבע לשינה.

שינה בשבת תענוג.

שלוה

טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו (משלי טו יז)
וכך הוא להלן (יז א) "טוב פת חֲרֵבָה וְשֻׁלְחָה בֵּהּ מִבֵּית מֶלֶאךָ וְבַחֲיֵי רֵיב".

ושותה בצמא את דבריהם - שכל זמן שדברי תורה נכנסים ומוצאים חדרי [לב] פנויים, הן נכנסים ושורים בתוכו ואין יצה"ר שולט ביניהם, ואין אדם יכול להוציאם מתוכו. משלו משל למה הדבר דומה? למלך שהיה מהלך בדרך ומצא שם חדרים וטרקל פנויים, ונכנס ושרה בתוכו ואין יכול אדם להוציאם (מתוכו) [מתוכן]. כך כל זמן שדברי תורה נכנסים (ומוציאין) [ומוצאים] חדרי (לב) [הלב] פנויים, הן נכנסין ושורין בתוכו ואין יצה"ר שולט בינותם, ואין אדם יכול להוציאן מתוכו. (אבות דרבי נתן, נוסחה ב, יג)

ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה. מאי ותזנח משלום נפשי? ...רבי יצחק נפחא אמר: זו מטה נאה וכלים נאים שעליה. רבי אבא אמר: זו מטה מוצעת ואשה מקושטת לתלמידי חכמים. (שבת כה:)

שלשה משיבין דעתו של אדם, אלו הן: קול ומראה וריח. שלשה מרחיבין דעתו של אדם, אלו הן: דירה נאה, ואשה נאה, וכלים נאים. (ברכות נו:)

וה' ברך את אברהם בכל... שלא חסר קלרין שלו כלום. (בראשית רבה פנ"ט ז)

[אמר ליה] רב לרב אסי... ואל תדור בעיר דריש מתא אסיא. (פסחים קיג).
פירשו רש"י ורשב"ם: דרישא אסיא - רופא מפני שטרוד ברפואותיו ואינו עוסק בצרכי ציבור.

שמחה

מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תדשן עצם (משלי טו ל)
ראה להלן גיטין (נו:): המעשה באספסינוס שלא יכל ללבוש או לחלוץ נעלו כששמע שנעשה מלך, ורבן יוחנן בן זכאי הסביר לו את התופעה עפ"י פסוק זה.
צוּף דִּבְשׁ אֶמְרֵי נֶעֱם מְתוּק לִנְפֶשׁ וּמִרְפָּא לְעַצָּם. (משלי טז כד)
לֵב שֶׁמֶח יִיטֵב גֵּהָה וְרוּחַ נִכְאָה תִּיכֶשׂ גֵּהָם (משלי יז כב)
בגיטין (נו:): הובא המעשה באספסינוס שלא יכל ללבוש או לחלוץ נעלו כששמע שנעשה מלך, ורבן יוחנן בן זכאי הסביר לו את התופעה עפ"י פסוק זה. ובתנא דבי אליהו (רבה, פרק א) "עושה אדם מלאכה בפני אויביו כל ששה ימים ונח בשביעי, שכח כל צער שהיה לו", הרי שגם בתנא מדויק שמספיק לראות "פני אויביו" כדי להיות בצער ולהפריע את מנוחתו.
חיי בשרים לב מרפא ורקב עצמות קנאה. (משלי יד ל)
לב שמח ייטב פנים ובעצבת לב רוח נכאה. (משלי טו יג)
כל ימי עני רעים וטוב לב משתה תמיד. (משלי טו טז)

...ללמדך שאין שכינה שורה לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר שמחה של מצוה, שנאמר ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'. אמר רב יהודה: וכן לדבר הלכה. אמר רבא: וכן לחלום טוב... כי הא דרבה, מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא ובדחי רבנן, לסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתא. (שבת ל:)
מפרש רש"י: ובדחי רבנן - נפתח לבם מחמת השמחה.

מאי וגילו ברעדה? אמר רב אדא בר מתנא אמר רבה במקום גילה שם תהא רעדה. (ברכות ל:)

יש כאן ב' ירידות לנפש; א. ש'גילה' היא סכנה, ויכולה למשוך את האדם לשחוק וקלות ראש, כדלהלן ב"שחוק". ב. שאפשר לשלב בה 'רעדה' למרות שהם תכונות סותרות, כדלעיל ב"אהבה".

רבינו יהונתן מלונל על הרי"ף שם (כא. בדפי הרי"ף) כתב: "במקום גילה, בשעה שיודמנו לכם מעשיכם כחפצכם, הזכירו לבבכם דברי יראה ורעדה הרגילות לבא בעולם, כדי שלא ירגיל אותכם השחוק וקלות הראש לעבירה". ועולה מדבריו חידוש, ש'גילה' אינה דוקא 'שמחה' גרידא אלא השמחה הטבעית והמוצדקת שיש לאדם שנעשה רצונו, גם ממנה יש להיזהר שלא תגרור אותו לשחוק וקלות ראש.

תנו רבנן: חייב אדם לשמח בנו ובני ביתו ברגל, שנאמר ושמחת בחגך, במה משמחם - ביין. רבי יהודה אומר: אנשים בראוי להם, ונשים בראוי להן. אנשים בראוי להם - ביין, ונשים במאי? תני רב יוסף: בבבל - בבגדי צבעונין, בארץ ישראל - בבגדי פשתן מגוהצין. תניא, רבי יהודה בן בתירא אומר: בזמן שבית המקדש קיים - אין שמחה אלא בבשר, שנאמר וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך. ועכשיו שאין בית המקדש קיים - אין שמחה אלא ביין, שנאמר ויין ישמח לבב אנוש. (פסחים קט.).

רש"י במסכת חגיגה (ו: במשנה) ביאר השמחה שבבשר בהמה ולא בעופות: "שאיין שובע אלא בבשר בהמה". ונקט כך בלשונו כמה פעמים, ישראל יוצאין ידי חובתן - משום שמחה, בכל ענין שיש להן בשר לשובע, ואין זקוקין לזבוח שלמים לשם כך. והכהנים - שבאו להן חטאות ברגל, חטאות ואשמות שהיו עולי רגלים מחוייבין, ויש להן בשר לשובע - יוצאין בהן משום שמחה, ואין צריכין להביא שלמים לשם שמחה אלא בזמן שאין להן בשר לשובע.

ולגבי שמחת נשים בבגדים - ראה לעיל דאמרו דבת ששים רצה לקול בגד ותכשיט.

אין שמחה כהתרת הספיקות (שו"ת הרמ"א סימן ה, פמ"ג תרפב משב"ז סק"א, מצודות דוד משלי טו ל)

שחוק

רבי עקיבא אומר: שחוק וקלות ראש - מרגילין לערוה. (אבות פ"ג מ"ג)

במסילת ישרים (פרק ה) הרחיב על כך, וז"ל: והכמים זכרונם לברכה אמרו: שחוק וקלות ראש מרגילים את האדם לערוה. כי אף על - פי שחמורה היא הערוה אצל כל בן דעת, ולבו ירא מקרב אליה, מכח הציור שכבר נצטייר בשכלו מאמיתת גודל פשעה ורוב עונשה, הנה השחוק וקלות ראש ממשיכים אותו מעט מעט, ומקריבים אותו הלך וקרב, שתהיה היראה סרה מעליו מעט מעט מדריגה אחר מדריגה, עד שיגיע אל העון עצמו ויעשהו.

וכל כך למה? לפי שכמו שכל מציאות הזהירות תלוי בשימת הלב על הדבר, כן כל עצמו של השחוק אינו אלא מסיר הלב מן המחשבות הישירות והעיוניות, ונמצא שלא יבואו הרהורי היראה בלבו כלל.

ותראה קושי הלצון והשחתתו הרבה, כי כמו המגן המשוח בשמן אשר ישמט ויפיל מעליו החצים ומשליכם לארץ ולא יניח אותם שיגיעו אל גוף האדם - כן הלצון מפני התוכחה והמרדות, כי בליצנות אחד ובשחוק קטן יפיל האדם מעליו ריבוי גדול מן ההתעוררות וההתפעלות מה שהלב מתעורר ומתפעל בעצמו מדי ראותו או שומעו ענינים שיעירוהו אל החשבון והפשפש במעשים, ובכח הליצנות יפיל הכל לארץ ולא יעשה בו רושם כלל. ולא מפני חולשת הענינים ולא מפני חסרון הבנת הלב, אלא מפני כח הלצון ההורס כל עניני המוסר והיראה.

ובשערי תשובה (שער ג קעו) כתב: וזה דבר כת לצים, נחלק הליצנות על ארבעת חלקים... החלק השלישי - מי שלועג תמיד לדברים ולפעולות ואין דעתו להבזות בעליהם, אך מרחיק הדברים שאין להרחיקם, ומרחיק תועלת הפעולות שיש תקוה לתועלתן... והלץ הזה הביאהו למדתו הרעה - היותו חכם בעיניו! ופעמים שהביאה מדה הזאת את האדם לידי מינות להלעיג על מצוות, כענין שנאמר (תהלים קיט, נא): "זדים הליצוני עד מאד מתורתך לא נטיתי". והחלק השלישי הזה היא הכת שאינה מקבלת תוכחה... והגורם אל הכת הזאת לבלתי שמוע מוסר, מפני שהמדה המביאה אל הלץ הזה היא מדת היות האדם חכם בעיניו, וכל כך משלה בו המדה הזאת עד שיתלוצץ לדעת זולתו. והיא המדה שאין לה תקוה, שנאמר (שם כו, יב): "ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו!"

ושם (אות קעז): ודע כי לא יהיה מנהג הליצנות קבוע בנפש האדם, עד שהוא פורק עול שמים מעליו!

נשים ועבדים אם רצו לזמן אין מזמנין, אמאי לא?... משום פריצותא. (ברכות מה:)

אין עושין חבורת נשים ועבדים וקטנים... נשים ועבדים - משום תפלות, קטנים ועבדים - משום פריצותא. (פסחים צא.). פרש רש"י: תפלות - עבירה, פריצותא - משכב זכור.

אביי הוה יתיב קמיה דרבה, חזייה דהוה קא בדח טובא, אמר וגילו ברעדה כתיב, אמר ליה אנא תפילין מנחנא. ר' ירמיה הוה יתיב קמיה דר' זירא, חזייה דהוה קא בדח טובא, אמר ליה בכל עצב יהיה מותר כתיב, אמר ליה אנא תפילין מנחנא. (ברכות ל:)

נראה מכאן את התופעה הידועה שיש בכחו של מעשה צדדי לאזן את מצב הרוח ותחושות האדם, שלמרות שעיקרו במצב אחד עם כל זה משפיע גם המצב האחר. כשכאן גם נראה שהמצב השפיע יכול להיות "מצוה", שעד כמה שהאדם יודע בתת-מודע שהיא צריכה כובד ראש, זה גורם לו לזהירות ממצב הפוך. ורש"י פירש: דהוה קא בדח טובא - יותר מדאי, ונראה כפורך עול. תפילין מנחנא - והם עדות שממשלת קוני ומשרתו עלי. ולכאורה הן הן דברי הרמב"ם (תפילין פ"ד כה) במעלת התפילין, "שכל זמן שהתפילין בראשו של אדם ועל זרועו, הוא עניו וירא שמים, ואינו נמשך בשחוק ובשיחה בטילה, ואינו מהרהר מחשבות רעות, אלא מפנה לבו בדברי האמת והצדק". אלא שלפי דבריהם נמצא שמצב זה אינו בכל מצוה, כי אם במצוות שהתייחדו לענין הזה של כובד ראש. [להלכה נאמרו כמה פרטים בגדרי היסוד הדעת בתפילין, ונראה שהסוגיא הנ"ל לא נפסקה להלכה, להתיר שמחה יתירה עם תפילין ולהסתמך על כך שהם ישמרו את כובד הראש הדרוש, וכפי הנראה שרק אמוראים יכלו לאמוד את עצמם ולשער מכח התפילין עד היכן הוא השחוק המותר].

מר בריה דרבינא עבד הלולא לבריה, חזנהו לרבנן דהוו קבדחי טובא, אייתי כסא דמוקרא בת ארבע מאה זוזי ותבר קמייהו, ואעציבו. רב אשי עבד הלולא לבריה, חזנהו לרבנן דהוו קא בדחי טובא, אייתי כסא דזוגיתא חירותא ותבר קמייהו, ואעציבו. (ברכות ל:ל-לא.)

נמצא כאן מקור בחז"ל לתופעה הפשוטה, שפעולה הגורמת עצב ממתנת ומקטינה את השמחה. והנה התוספות (ד"ה אייתי) כתבו שמכאן נהגו לשבור זכויות בנשואין, ויש לעיין בזה ביחס לתוצאה שזה ימעט וימתן את השמחה, אחרי שזה נהפך לנהוג מקובל ודבר שבשגרה.

שכחה

לא יצא החייט במחטו סמוך לחשכה - שמא ישכח ויצא, ולא הלביל בקולמוסו. ולא יפלה את כליו, ולא יקרא לאור הנר. באמת אמרו: החזן רואה היכן תינוקות קוראין, אבל הוא לא יקרא. [=חזן הכנסת המקרא שבעה הקוראים בתורה, ופעמים שאינו יודע היכן צריכין לקרות למחר, ורואה היכן תינוקות של בית רבן בשבת זו, והן קורין בסדר לאור הנר בבית הכנסת, ויודע שהיא פרשה של שבת זו. לשון אחר: חזן - מלמד תינוקות, ורואה היכן יתחילו למחר והיכא יסיימו פרשיותיה. רש"י]. (שבת יא.)

הרבה גזירות גזרו חז"ל בגלל תופעת השכחה המצויה מאד אצל האדם, ולא סמכו על זכרונם, אבל אף לא סמכו שיעשה לעצמו תזכורת!

ומ"מ אנו רואים שלחזן מותר לראות היכן התינוקות קורין ולא חוששים שימשך לקרוא עמהם, למרות שהוא בקי ורגיל בעבודה זו, ובאופן רגיל מצוי שיבוא לידי קריאה.

ערוכה ככל ושמורה - אם ערוכה ברמ"ח איברים מתשתמרת, ואם לאו אינה משתמרת. תנא תלמיד אחד היה לרבי אליעזר שהיה שונה בלחש, לאחר ג' שנים שכח תלמודו. (עירובין נד.)

אמר שמואל דאמר קרא זכור את יום השבת לקדשו - זכרוהו מאחר שבא להשכיחו. (ביצה טו.)

פירש רש"י: כי כשעבר שבת הוא יום טוב, השבת קרוב להשתכח מחמת יום טוב, שמרבה בסעודת היום ואינו מניח לשבת כדי צורך השבת, והזהירך הכתוב לזכרו וכשמערב עירובי תבשילין נמצא שזכרו.

בשלמא לרב אשי דאמר: כדי שיאמרו אין אופין מיום טוב לשבת, היינו דמערב יום טוב - אין, ביום טוב - לא. אלא לרבא, מאי איריא מערב יום טוב, אפילו ביום טוב נמי? אין הכי נמי, אלא גזרה שמא יפשע. (ביצה טו.)

פירש רש"י: **בשלמא לרב אשי** - דאמר לכבוד יום טוב תקנהו [=עירוב תבשילין], כדי שיאמרו אסור להתחיל בשולי שבת ביום טוב - היינו: דמערב יום טוב הוצרך לעשותו. **אלא לרבא** - דאמר כדי שיברור [=שיכין מנה יפה לשבת]. **אפילו ביום טוב** - יעשהו לפני סעודת יום טוב, יש כאן זכירת שבת לברור מנותיו. **שמא יפשע** - ישכח ולא יערב, משום דטריד.

נמצא לפי רש"י שהתקנה היא רק בגלל נטיית האדם לשכוח בזמן טירדה, והריטב"א שואל אם כן למה כשעשה עירוב מבעוד יום ואבד אסור לבשל הרי לא פשע, ותירץ "כי אף על פי שתקנו מבעוד יום... מ"מ אין כאן זכירה לברור מנה יפה לשבת אלא כשהעירוב קיים לפנינו, עד שיתחיל צורך שבת", זאת אומרת - פעולה לבד לא מועילה לזכור, צריך לראות את התזכורת מול העיניים.

שאינ המת משתכח מן הלב עד לאחר שלושים יום. (מועד קטן ח:)

אבל שוטה אריכות ימים מבטלת. (בראשית רבה פס"ד ה)

וגזרו על המת שישתכח מן הלב לבתר תריסר ירחי שתא ומקיש כלי אובד למת מה מת מייאש לבתר תריסר ירחי שתא אף כלי אובד כן. תוספות חיצוניות. וכן כתוב בגליון תוספות וזה לשונו: אומר הר"י ששמע משום דבפרק הרואה אמרינן הרואה את חברו לאחר י"ב חודש מברך שהחינו ומפיק מכלי אובד משום דכלי אובד הוי יאוש אחר י"ב חדש כדפירש בקונטרס. עד כאן. (שיטה מקובצת בבא מציעא כד:)

ובחתם סופר (אהע"ז קיט) ומיני תרגימא להגר"י ברלין, דענין שכחה הוא שנה שלימה ולאחר שנה נשתכח ויש רמז לדבר שהבעלים מתיישים אחר י"ב חודש דכתיב נשכחתי כמת מלב הייתי ככלי אובד.

אין מסתכלין בשבת במראה של מתכת שהיא חריפה כאיזמל (פי' כעין סכין קטן חד וחריף), דחיישינן שמא ישיר בה נימין המדולדלין, ואפילו אם היא קבוע בכותל. אבל מותר להסתכל במראה שאין בה חשש זה, אפילו אינה קבועה. (שולחן ערוך אורח חיים סוף סימן שב)

גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל הבקי ללמוד, ויעבירונו ד' אמות ברשות הרבים. (ר"ה כט.)
התוס' בסוכה (מג. ד"ה ויעבירונו) כתבו, שכל החשש הוא שיעביר ד' אמות ולא מרשות לרשות, כיון דמרשות היחיד לרשות הרבים אית להו היכירא וליכא למיגזר, אבל ברשות הרבים זימנין דלאו אדעתיה ומעביר ד' אמות.

אין מוציאין את הקטן ואת הלולב ואת ספר תורה לרשות הרבים, ובית הלל מתירין. אימר דשמעת להו לבית שמאי הוצאה - טלטול מי שמעת להו? - וטלטול גופיה, לאו משום הוצאה היא? (שבת קכד:)
[חברותא: אין מוציאין ביום טוב שלא לצורך את הקטן ואת הלולב ואת ספר תורה לרשות הרבים. שלא הותרה ביום טוב מלאכת הוצאה יותר מאשר בשבת, חוץ מהוצאה שהיא לצורך אוכל נפש. ובית הלל מתירין אפילו הוצאה שאין בה צורך אוכל נפש, דסבירא להו שאין לדמות יום טוב לשבת. ודחינן: אימר דשמעת להו לבית שמאי דמשוינן יום טוב לשבת, לענין מלאכת הוצאה. אבל לענין טלטול מוקצה - מי שמעת להו דמשווי יום טוב לשבת? ומנין שאסרו חכמים לטלטל ביום טוב כמו שאסור בשבת? ומשנינן: וכי טלטול גופיה, לאו משום הוצאה היא? והרי כל מה שגזרו על מוקצה הוא אטו הוצאה, שמא יבא להוציא בשבת. ואם תתיר לטלטל ביום טוב יבואו גם כן להתיר הוצאה. ולכן אין לחלק בין טלטול להוצאה].

...דבמה שנתיר לו להוציאו בידו לחצר לא שייך שמא ישכח ויוציאו גם לרה"ר, דא"כ לא יהא רשאי שום כלי לטלטל בבית ובחצר, שמא ישכח ויוציאו. אבל במה שנתיר לו להוציאו דרך מלבוש, דהיינו כשהוא תלוי בחגורתו, מצוי הוא כשאדם הולך במלבושו שוכח והולך לכל מקום שהוא רגיל אף ברה"ר ואינו פושטו באמצע. וזהו הטעם גופא של הדעה שניה דסעיף י"ח, שסבירא להו דכל תכשיט שאסרו לצאת בו לרה"ר דרך מלבוש, אסור להתקשט בו גם בבית ובחצר. (משנה ברורה שג סקנ"ז)

שלבבים

חֲנוּךְ לְנֶעֶר עַל פִּי דְרָכָו גַּם כִּי יִזְקֶינָה לֹא יִסּוּר מִמֶּנָּה. (משלי כב ו)
כל נער והדרך שלו, בלי השוואות לאחרים, כי אחרת לא מחנכים את הנער שלפנינו אלא את מי שנמצא לנו בראש.

גַּם כִּלְא דַּעַת נֶפֶשׁ לֹא טוֹב וְאֵין בְּרַגְלִים חוּטָא. (משלי יט ב)

וכתב הגר"א: "ואץ ברגלים חוטא: רגלים הם המידות, שכשירגיל האדם במדותיו הטובים נעשו לו כטבע, אך שצריך לילך במדות מדרגא לדרגא כמו הולך בסולם, ולא יקפוץ למדרגה שאינו ראוי לה. וזהו אץ ברגלים שקופץ למידה גבוהה אשר לא לו יגיע הוא חוטא וחסר מכל כי יפול ממנה".

ובפסוק שאחרי זה "אולת אדם תסלף דרכו ועל ד' יזעף לבו", המשיך באותה הדרך: כי אמרו ז"ל הבא לטהר מסייעין אותו, ולפעמים אדם מתחיל ללמוד תורה ולעשות מצות ואח"כ פירש מחמת שקשה לו מאוד, לפי שאין מסייעין לו חוץ על ה' למה לא סייעוהו, ובאמת הוא מחמה אולתו, והוא כי כל אדם צריך לילך לפי מדרגתו ולא יקפוץ, כמ"ש למעלה, ואז ילך לבטח בדרכו אף כי יסייעוהו, אך שזה האדם לא התחיל לילך בדרכו לכך לא סייעוהו. וזהו אולת אדם - כלומר ישוב הדעת סילף דרכו, והוא זועף על ה' למה לא סייעוהו.
לבדוק באדרת אליהו עה"פ ולא תעלה במעלות על מזבחי וגו'.

אמר ליה רבא לר' נתן בר אמי: אדידך על צוארי דברייך, משיתסר ועד עשרים ותרתי, ואמרי לה: מתמני סרי עד עשרים וארבעה. כתנאי: חנוך לנער על פי דרכו - ר' יהודה ורבי נחמיה, חד אמר: משיתסר ועד עשרים ותרתי, וחד אמר: מתמני סרי עד עשרים וארבעה. (קידושין ל.)

פירש רש"י: אדידך על צוארי דברייך - בעוד ידך תקיפה על בנך קודם שיגדיל ולא יקבל תוכחתך, השיאו אשה... לשון אחר: אדידך על צוארי דברייך, בשעה שעוד ידך תקיפה עליו, הוי זהיר ללמדו תוכחות. ואיזה זמנו? משיתסר ועד עשרים ותרתי, בציר משיתסר [=פחות משש עשרה] - אין בו דעת לקבל תוכחות כל כך, ואל תכביד יסורין ותוכחות. ויותר מעשרים ותרתי - יש לחוש שלא יבעט וזה עיקר.

דבר אחר: רבנן אמרי הטיפש הזה נכנס לבית הכנסת ורואה אותן עוסקים בתורה, והוא אומר להן היאך אדם למד תורה תחילה? אומרים לו תחילה קורא במגילה ואח"כ בספר ואח"כ בנביאים ואח"כ בכתובים, משהוא גומר את המקרא שונה את התלמוד

ואח"כ בהלכות ואח"כ באגדות, כיון ששומע כך אומר בלבו אימתי אני למד כל זאת וחוזר מן השער, הוי בשער לא יפתח פיהו. א"ר ינאי למה הדבר דומה? לככר שהיה תלוי באויר, טיפש אומר מי יוכל להביאו, ופקח א"ר לא אחד תלה אותו? מביא סולם או קנה ומוריד אותו, כך כל מי שהוא טיפש אומר אימתי אקרא כל התורה? ומי שהוא פיקח מהו עושה? שונה פרק אחד בכל יום ויום, עד שמסיים כל התורה כולה! אמר הקדוש ב"ה לא נפלאות היא, ואם נפלאות היא - ממך, שאין אתה עסוק בה. (דברים רבה פ"ח ג, וע"ע ויקרא רבה יט ב)

בלבת אש, ללכבו כשיבא לסיני ויראה אותן אשות ולא יירא מהם. (שמות רבה ב ה)
וירא מלאך ה' אליו בלבת אש למה בלבת אש כדי ללכבו כשיבא לסיני ויראה אותה האש שלא יתירא ממנה. (תנחומא שמות יד)

לכן אמר לבני ישראל אני יי' והוצאתי אתכם, רבי יהודה אמר האי קרא אפכא הוא דכתיב והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים בקדמיתא, ולבחר והצלתי אתכם מעבודתם, ולבחר וגאלתי אתכם, הוה ליה למימר מעיקרא וגאלתי אתכם ולבחר והוצאתי אתכם, אלא עקרא דכלא בקדמיתא דבעא קודשא בריך הוא לבשרא לון בשבחא דכלא בקדמיתא, אמר רבי יוסי והא שבחא דכלא ולקחתי אתכם לי לעם והייתי [דף כה עמוד א] לכם לאלהים ואמר ליה לבחר, א"ל בההוא זמנא לית להו שבחא אלא יציאה, דחשיבי דלא יפקון מעבודתהון לעלמין בגין דהו חמאן תמן דכל אסירי דהו בינייהו מקשרו לון בקשרא דחרשי ולא יכלין לנפקא מבינייהו לעלמין, ובגין כך מה דחביב עלייהו מכלא אתבשרו ביה, ואי תימא אף על גב דנפקו הא דילמא יזלון (חיליהון) בתרייהו לאבאשא לון כתיב והצלתי אתכם מעבודתם, ואי תימא הא יפקון וישתזבון ולא יהא לון פריקא ת"ל וגאלתי אתכם בזרוע נטויה, ואי תימא לא יקבלם הא כתיב ולקחתי, ואי תימא כשיקבלם לא יביאם לארץ הא כתיב והבאתי אתכם וגו'. (זוהר ח"ב כד:)

ואם ישאל שואל מדוע נצטרך לשתי מצות לענין זה [=אמונה בד' ואמונה שהוא אחד], רק למצות היחוד והוא שנאמין שיש מנהיג אחד? התשובה בזה כי שכל האדם צריך להנהיגו קו לקו עד שישגי המבוקש, והמצוה הראשונה שבאה לבטל דעת אפיקורוס הוא דבר קרוב בשכל האדם להשכיל, כי לכל בני אדם יראה שאין הנהגת עולם התחתון במקרה רק בהנהגת העליונים. ואחרי הודיע האלקים לאדם זה יתחקה בלבו שיש מנהיג עליון לתחתונים, אבל יראה לו רבוי מנהיגים, לכך צריך להמסר לו שאין מנהיג לעולם כי אם אחד שהוא האלוק הגמור, ותביאנו קבלה זו לחקור ולדעת על האחד ההוא... (ספר הבתים לרבנו דוד הכוכבי, ספר מצוה עשה ב)

ובמה שאמר שלא יפסיע פסיעה גסה בעלותו למזבח יש הערה, כי אשר ירצה לעלות אל מזבח ה' ר"ל להשגה שכלית, צריך שלא יפסיע פסיעה גסה שלא יהרוס בעיונו, ואם יפסיע תגלה ערותו. (ספר הבתים לרבנו דוד הכוכבי, ספר מצוה)

ולמה מתחילין באדר ותורמין בניסן? [=מחצית השקל]? שלא לדחוק על ישראל, והיו מזהירין את ישראל מר"ח. אמר שלמה (משלי טו): דרך עצל כמשוכת חדק ואורח ישרים סלולה, בעשו הרשע הכתוב מדבר כשם שמשוכה של קוצים מתהדקת בבגדיו של אדם, את מפשר אותה מכאן ומתהדקת ממקום אחר, כך מלכות עשו גובה את הארנון מישראל [=מס בהמות], עד שלא תגבה הרי הגולגולת באה [=מס נפשות], ועד שהיא נגבית באין לעסק טרופין. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא ואורח ישרים סלולה - כבושה לפני ישראל, משמיעין באחד באדר ונגבית בראשון של ניסן. (תנחומא כי תשא א)

שקר

לא משקר איניש במילתא דעבידא לאיגלויא. (ר"ה כב:)
ומסתמא מענין זה הוא מה שכתב ועל דרך זו כתב הרא"ש (שבועת הדיינים): הרוצה לשקר ירחיק עדותו.

ת

תאווה

שְׁאוּל (ואבדה) וְאֶבְדּוּ לֹא תִשְׁפְּעֶנָּה וְעֵינֵי הָאָדָם לֹא תִשְׁפְּעֶנָּה. (משלי כז כ)
מפרש רש"י: שְׁאוּל ואבדון לא תשבענה - מלקבל את הרשעים לתוכם, כשם שעיני האדם רשע לא תשבענה מלשוט אחר יצר הרע מלמלאות תאוותו.

אִישׁ אֲהֵב חֻקָּהּ יִשְׁמַח אֲבִיו וְלִעֲזָה זִנּוּת יִאָּבֵד הוּן. (משלי כט ג)

תנו רבנן: שלשה עשר דברים נאמרו בפת שחרית... ונזקק לאשתו ואינו מתאוה לאשה אחרת. (בבא מציעא קז:)

פירש רש"י: נזקק לאשתו - אם בעל הרהורים הוא, ומתוך שלבו טוב בבקר שאכל קצת - תובע לאשתו, ובצאתו לשוק ורואה נשים - אינו מתאווה להן. וראה כל המאמר בגמרא לעיל ערך אכילה - לחם.

אסור להתייחד עם ערוה מן העריות בין זקנה בין ילדה, שדבר זה גורם לגלות ערוה. (רמב"ם איסורי ביאה פכ"ב)

תנא... ואל תרבה שיחה עם האשה - שסופך לבא לידי ניאוף. רבי אחא ברבי יאשיה אומר: כל הצופה בנשים - סופו בא לידי עבירה. (נדרים כ.)

ואל תרבה שיחה עם האשה, באשתו אמרו קל וחומר באשת חברו. מכאן אמרו חכמים כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה, גורם רעה לעצמו, ובוטל מדברי תורה, וסופו יורש גיהנם. (אבות פ"א מ"ה)
נראה כאן המאפיין של אריכות שיחה בנשים, וצ"ע אם הוא מרצון האיש או מאופי האשה.

אשה כלי זיינה עליה. (יבמות קטו.)

והיינו שאם נלקחות בשבי לא הורגים אותם בגלל תאוות הנשים.
וקצת צ"ע מהמבואר בתנחומא (ניצבים ב): "לפי שבשר ודם מרחם על הזכרים יותר מהנקבות, והקב"ה אינו כן, כי רחמיו על כל מעשיו, על הזכרים ועל הנקבות, ועל הצדיקים ועל הרשעים, שנאמר מחוטב עציך עד שואב מימין", הרי שבשר ודם אינם מרחמים על הנקיבות. ואולי "רחמים" שנקט התנחומא היינו חשיבות, שבני אדם מחשיבים את הזכרים יותר מהנקבות, וכמו שאמרו בנוזר (סד) שהאומר אהא נזיר אם תלד אשתי סתמא כוונתו רק לזכרים.

אמר רב יהודה אמר רב: יודעין היו ישראל בעבודת כוכבים שאין בה ממש, ולא עבדו עבודת כוכבים אלא להתיר להם עריות בפרהסיא. (סנהדרין סג.)

וכך אפשר לומר על מצב ההתחלנות הנוכחי מתקופת ההשכלה ואילך, שלא השעה של ציצית ותפילין ביום גרמה לכך, ובוודאי לא נועם השבת ושאר ימים-טובים הפריעה למי מהם, או שאר ההצטרפויות על מנהגים גלויים ופנאטיים וכו', וכו', אלא עריות שנפשו של אדם מחמדתן היא שגרמה להם, אלא שלא נעים להתיר זאת יחד עם השבת והתפילין, לכן נאחזו בתורות ואידיאות למיניהם להתיר להם עריות. [אמנם מהדור השני לחילוניות, שכבר לא הורגלו בנועם שבת ויו"ט, ממילא אינו ענין להנ"ל].
וצ"ע מה הצורך להתיר זאת "בפרהסיא".

זכרנו את הדגה וגו' ואת הקישואים ואת האבטיחים וגו' (במדבר יא ה)

כל הקורא פסוק זה שואל את עצמו הרי הם היו שם עבדים שפלים, ומה ההתרפקות על הקישואים והאבטיחים? ובאורחות חיים להאדמו"ר מראדזין (על צוואת ר"א הגדול, אות מ) הביא מהגאון מאיזביצא, שכשאדם מתרגל למותרות הם עדיפים לו אפילו במחיר חירותו!

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן משמיה דרבי יהודה ברבי אילעי: אכול בצל ושב בצל, ולא תיכול אווזין ותרנגולין ויהא לבך רודף עליך. (פסחים קיג.)

רש"י ורשב"ם: ולבך רודף עליך - מתאוה לאכול כל שעה שהורגלת. וכך פירש המאירי: וכן שלא ירגיל אדם עצמו בתענוגים שמא לא יוכל לפסוק מהם.

תנו רבנן: הנכנס לישון, ביום - רצה חולץ רצה מניח, בלילה - חולץ ואינו מניח, דברי רבי נתן. רבי יוסי אומר: הילדים לעולם חולצין ואינן מניחין מפני שרגילין בטומאה. לימא קסבר רבי יוסי בעל קרי אסור להניח תפילין? אמר אביי בילדים ונשותיהן עמהן עסקינן, שמא יבואו לידי הרגל דבר. (סוכה כו.)
פירש רש"י: הילדים - בחורים, לעולם חולצין - ואפילו ביום, שרגילין בטומאה - ...שהרהור מצוי בהן.

תלמידי חכמים

אמרו ליה רבנן לרב אשי: חזי מר האי צורבא מרבנן, ורב הונא בן רבי חיון שמיה, ואמרי לה רב הונא ברבי חלון שמיה, דשקל ברא דתומא ומנח בברזא דדנא, ואמר: לאצנועיה קמיכוניא. ואזיל ונאים במברא, ועבר להך גיסא וסייר פירי, ואמר: אנא למינא קמיכוניא. - אמר להו: הערמה קאמרת? - הערמה דברבנן היא, וצורבא מרבנן לא אתי למיעבד לכתחילה. (שבת קלט:)

[חברותא: ר' ו' ש' ש' : יראה נא מר את ו' ש' ש' , ש' ו' ש' ש' , ו' , ר' ו' ש' ו' ש' ו' ש' , העושה מעשי הערמה: א. ז' ש' ר' ז' ר' ש' ש' ר' ז' ר' לוקח שן שום ומניח בנקב שבחבית העשוי ליציאת היין, ומתקן בכך את החבית. ר' : איני מתכוין לתיקון החבית אלא רק ר' ו' להצניע ר' ו' ר' .

ב. ר ש ש ר הולך לישון בספינה של נכרי, ש ו ת ר ועובר לצד השני של הנהר לשמור שם את פירותיו. ר : ר לא לשוט בספינה בשבת התכוונתי, אלא ש ו ר. ר רב אשי: ו ר ? הרי ו וזש' ש ו ר. [כי האיסור לעבור בספינה אפילו כאשר מנהיג אותה בעצמו הוא מדרבנן, וכל שכן כשגוי מנהיג אותה. וכן אין איסור דאורייתא בסתימת נקב על ידי אוכלין שאין דרך לסתום בהם]. ולכן אף שאין להתיר לכל אדם לעשות כן, שמא יבוא להתיר לעצמו אף שלא בדרך הערמה, ש ר ש ר ש' ו עולה מהדברים שת"ח לא יבוא להקל בלא הערמה, אכן מוסיפים שם בהערה (חברותא הערה 82) כי הרא"ש כתב שלא כל ההערמות שוות, יש מקום שנראה לחכמים להקל לכל אדם, ויש מקום שהקלו לתלמיד חכם. ויש מקום שאסרו הערמה, ויש שאף החמירו בה יותר ממזיד.

תניא כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושין... ולא היו נכנסין בסעודה, אלא אם כן יודעים מי מיסב עמהם. (סנהדרין כג.) ופירש רש"י: מפני שגנאי הוא לתלמידי חכמים לישב אצל עם הארץ בסעודה. וכן נראה ברמב"ם (דעות פ"ה ה"ב) "כשהחכם אוכל מעט זה הראוי לו לא יאכלנו אלא בביתו על שולחנו, ולא יאכל בחנות ולא בשוק אלא מפני צורך גדול, כדי שלא יתגנה בפני הבריות". ונפסק בשו"ע (קע ס"ב). ובבאור הלכה (ד"ה לא היו) הביא מסוף פרק כיצד מברכין דהטעם שמא ימשכו אחרי עמי הארץ, [=ואף שמסברא יכול גם להיות להיפך, שעמי הארץ ימשכו אחריהם, מ"מ אין להכנס לספק זה]. ואולם מלשון רש"י אפשר לדייק שהת"ח מתגנה על אותם הרואים אותו בחברת עמי הארץ, כמו שאמרו ובמסכת... משמע שמתגנה על עמי הארץ עצמם. וכן נראה משאר הפרטים המוזכרים בהנהגת נקיי הדעת שבירושלים, שלא היו חותמין על השטר ולא היו יושבים בדין אלא א"כ היו יודעים מי הם הנוספים אליהם, ושם לא היה חשש שימשכו אחרי הנוספים ואעפ"כ נזהרו מכך. וראה עוד להלן בערך "עם הארץ".

דתנו רבנן: אשת חבר הרי היא כחבר, עבדו של חבר הרי הוא כחבר, חבר שמת - אשתו ובניו ובני ביתו הרי הן בחזקתן עד שיחשדו. וכן חצר שמוכרין בה תכלת, הרי (הן בחזקתן) עד שתיפסל. (ע"ז לט.)

דאמר רבי חנינא חוזה: חזקה על חבר שאינו מוציא דבר שאינו מתוקן מתחת ידו. (ע"ז מא:) דין זה נאמר לענין פירות וירקות שהיו בחזקת "טבל" שנמצאו ברשות ת"ח שנפטר, ולא ידוע אם הם מעושרים או לא, שחזקה על ת"ח שלא ישהה ברשותו טבל. אמנם התוספות (שם ד"ה חזקה) הביאו מהירושלמי "תפטר בשמת בתוך היישוב פירוש ביישוב הדעת", כלומר שלא בכל מצב אנו דנים שהפירות אינם טבל.

אימתי דברי תורה מתבזין בפני עם הארץ? בשעה שבעליהם מבזים אותם... הא כיצד? חכם שיושב ודורש לא תטה משפט והוא מטה, לא תקח שוחד והוא לוקח, כל אלמנה ויתום לא תענון והוא מענה. (ילקוט שמעוני רות רמז תקצח) נמצא שעצמות התורה מתבזה כשהיודעים אותה עוברים עליה, אבל התלמידי חכמים מתבזים באכילה וקשר עם עם הארץ אפילו אינו עובר על התורה. וצ"ע החילוק.

עם הארץ

למה תלמיד חכם דומה לפני עם הארץ? בתחילה דומה לקיתון של זהב, סיפר הימנו דומה לקיתון של כסף, נהנה ממנו דומה לקיתון של חרש, כיון שנשבר שוב אין לו תקנה. (סנהדרין נב:)

...נטפל לו תלמיד אחד מתלמידי בית שמאי, אמר לו: אומר לך טעמן של בית שמאי. - אמר לו: אמור. - אמר לו: כלי טמא חוצץ או אינו חוצץ? - אמר לו: אינו חוצץ. - כלי של עם הארץ טמא או טהור? - אמר לו: טמא. - ואם אתה אומר לו טמא, כלום משגיח עליך? ולא עוד, אלא שאם אתה אומר לו טמא, אומר לך שלי טהור ושלך טמא. (חגיגה כב:)

תנא: לעולם אל תהי רגיל בנדרים - שסופך למעול בשבועות. ואל תהי רגיל אצל עם הארץ - שסופך להאכילך טבלים. אל תהי רגיל אצל כהן עם הארץ - שסופך להאכילך תרומה. (נדרים כ:)

היכי דמי בחזקת המשתמר? כדתניא: הרי שהיו חמריו ופועליו טעונין טהרות, אפילו הפליג מהן יותר ממיל - טהרותיו טהורות; ואם אמר להן לכו ואני בא אחריכם, כיון שנתעלמה עינו מהם - טהרותיו טמאות. מאי שנא רישא ומאי שנא סיפא? אמר רב יצחק: רישא, במטהר חמריו ופועליו לכך. אי הכי, סיפא נמי! ר ו ר ז ת ש . אי הכי, אפילו רישא נמי נימא הכי. ר שר: שר ו ז . ר ו ר , ז ר ו ר שר ר , ר ז ו . (ע"ז סט.)

שלחו ליה בני בשכר ללוי: כילה מהו? כשותא בכרמא מהו? מת ביום טוב מהו? אדאזיל, נח נפשיה דלוי. אמר שמואל לרב מנשיא: אי חכימת - שלח להו. שלח להו: כילה - חזרנו על כל צידי כילה ולא מצינו לה צד היתר. ולישלח להו כדרמי בר יחזקאל? - לפי שאינן בני תורה. (שבת קלט.)

[=חברותא: ו ש ש שם מקום שלש שאלות: א. ו - ו לנטותה בשבת? ב. ר צמח הגדל מתוך הסנה ורוצים לזורעו ר - ו ? האם הוא אילן ואין בו איסור כלאי הכרם, או שהוא ירק ואסור לזורעו בכרם? ג. ש ש - ו לקוברו? ד. ו ז . בשעה שהלך השליח נפטר לוי. ר ר ש ר: ר - ו תשובה לשאלותיהם. ו שלש תשובות לשלשת שאלותיהם: א. ו - ז , ו, ר ו ז ו ז להקשו בגמרא: **ולישלח** להו שאם יש לכילה חוט או משיחה היא מותרת כדעת **רמי בר יחזקאל**: ומתריצים: עדיף היה להעלים מהם היתר זה, **לפי שאינן בני תורה**, ומקילי טפי (רש"י). הרי שמי שאינו בן תורה מיקל יותר ממה ששמע להתיר, הפוך מצורבא מרבן (לעיל) שיותר עד היכן מותר להתיר.

משאלת אשה לחברתה החשודה על השביעית נפה וכברה ורחים ותנור אבל לא תבור ולא תטחן עמה אשת חבר משאלת לאשת עם הארץ נפה וכברה ובוררת וטוחנת ומרקדת עמה אבל משתטיל המים לא תגע עמה לפי שאין מחזיקין ידי עוברי עבירה וכולן לא אמרו אלא מפני דרכי שלום ומחזיקין ידי גוים בשביעית אבל לא ידי ישראל ושואלין בשלומן מפני דרכי שלום. (גיטין פ"ה ז')

מי שאינו במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ שהוא פסול מדבריהם, שחזקה עליו שהוא רשע, והרי כתיב (שמות כג א) אל תשת רשע עד. אבל אם יש בו דרך ארץ ועוסק בקצת מצוות מקבלין עדותו אף על פי שהוא עם הארץ. נמצאת אומר כל תלמיד חכם בחזקת כשר עד שיפסל, ועם הארץ בחזקת פסול עד שיוחזק עמנו לטוב. וכן האנשים הבזויים ביותר פסולי מדבריהם, כגון האוכלים בשוק בפני הכל וההולכים ערומים בשוק, ומכלל הבזויים האוכלים צדקה של גוים בפרהסיא. (חינוך מצוה קכב)

גדולה שנאה ששונאין עמי הארץ לתלמיד חכם יותר משנאה ששונאין עובדי כוכבים את ישראל, ונשותיהן יותר מהן. תנא: שנה ופירש יותר מכולן. (פסחים מט:)

התוס' בכתובות (סב: ד"ה דהוה) מבארים בדרך אחת מה שרבי עקיבא רצה לנשוק ת"ח, שהיה סבור שמתגאין על עמי הארץ מפני תורתן והיו תלמידי חכמים שונאים אותם. ואם כוונתם לכל עמי הארץ ולא רק לרבי עקיבא, עולה מדבריהם שאינה שנאה אמיתית בטבע הנפש העם-ארצית, אלא מקורה בטעות. [ומן הסתם הוא גם לגבי נשותיהם]. אבל מרש"י לגבי שנה ופירש אפשר ללמוד שהיא שנאה אמיתית, אלא שגם לפי דבריו אינה שנאה טבעית, אלא מחמת שאכן הם מגונים ושפלים בעיני הת"ח, לכך הם שונאים אותם. [וצ"ע אם יש כאן מחלוקת].

ובשו"ע (קס"ה) פסק דבעל הבית שנוהר מפת עכו"ם ומסיב עמו אורח שאינו נוהר מכך, ויש לו פת עכו"ם משובחת מפת שלו, כיון דמצוה מוטלת על בעל הבית לבצוע - יבצע מן היפה של עובד כוכבים. וזה צ"ב, דמהכ"ת שיבטל הנהגותיו מפני האורח, אטו בשאר דקדוקי הלכה מצאנו להקל לעצמו בגלל אורחיו, כשאין בכך נפקותא לאורחים. ובביאור הלכה (שם ד"ה על בעה"ב) הביא מאחרונים שהקשו, דצריך התרת נדרים. והש"ך ביו"ד (ק"ב סקכ"א) כתב דאיכא איבה, וצ"ב מה שייך איבה בזה, וכי כל אחד חייב לאכול ממזון חבריו. וכן מקשים עליו האחרונים. ועפ"י הנ"ל נימא בכוונת הש"ך, דכשיודע שאינו מצטרף אליו מחמת שמחמיר עליו בהלכה זה הגורם איבה, שחושב שמתנשא עליו כמש"כ התוס' בכתובות, אבל אה"נ כשאינו מצטרף אליו מטעמים אחרים ליכא איבה. [אלא שלמעשה צ"ע שהפוסקים לא הזכירו עצה זו, שהאורח לא יבין למה אינו מצטרף אליו, דמשמע שלא סגי בזה. אך אפשר משום שא"א לקיים עצה זו בכל מקום לכן לא הזכירוה, ולא בגלל שלא סמכו עלה, וצ"ע].

ואת אסיריו לא בזה, אלו העקרות שהן אסורות בתוך בתיהן ועלובות וכיון שהקב"ה פוקדן בבנים הן נזקפות, תדע לך שכן לאה שנזאת הבית היתה, וכיון שפקדה הקדוש ברוך הוא נזקפה, הה"ד וירא ה' כי שנזאה לאה. (ב) דבר אחר : סומך ה' לכל הנופלים, אלו העקרות שהם נופלים בתוך בתיהם, וזוקף לכל הכפופים, כיון שהקב"ה פוקדן בבנים הן נזקפות, תדע לך שכן לאה שנזאת הבית היתה וכיון שפקדה הקדוש ברוך הוא נזקפה. (בראשית רבה פ"א א-ב)

תנחומין

אמר רב: אין המת משתכח מן הלב אלא לאחר שנים עשר חדש, שנאמר נשכחתי כמת מלב הייתי ככלי אובר. (ברכות נח:)

תנו רבנן: שלושה דברים עלו במחשבה ליבראות, ואם לא עלו - דין הוא שיעלו: על המת שיסריח, ועל המת שישתכח מן הלב. (פסחים נד: מסכת סופרים)

פירש רש"י: שיסריח - שאם לא כן הקרובים היו מצניעין אותו, ורואין את צערן תמיד לפניהם. נמצא כאן ב' ירידות לנפש, גם מה שמשתכח מהלב, אבל גם מה שמסריח הוא מתוך ירידה לנפש האדם, שאם לא כן לא היו מקיימים מצות קבורה.

וימאן להתנחם, מטרונה שאלה את ר' יוסי, אמרה לו כתיב (דברי הימים א ה) כי יהודה גבר באחיו, וכתיב וינחם יהודה ויעל על גוזזי צאנו, וזה אביהם של כלם וימאן להתנחם? אמר לה מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים. (בראשית רבה פ"ד כא)

ואם מתה אשתו - אסור לו לישא אשה אחרת, עד שיעברו עליו שלשה רגלים. (מועד קטן כג.)
תוספות (ד"ה עד) והראשונים כאן מבארים שאיסור זה אינו מצד דיני אבילות, אלא כדי שישכח אהבת אשתו הראשונה, ולא יהיו כמה דיעות במיטה (פסחים קיב), ולא יזכרנה אהבת אשתו כדי לקנטרה, ושמחת הרגלים מסייעת לשכחה מדעתו. **[ובתשובות מיימוניות [שופטים ד] דנו, מדוע אין איסור זה קיים אף לאחר גירושין]**. אבל בתשובות מיימוניות שם מובא תשובות הרשב"א והריב"א, שיש בזה אף מצד אבילות.

הרא"ש כתב שאין ראש השנה ויום הכפורים בכלל זה, שהרי עיקר הטעם הוא כדי שישכח אהבת אשתו, ואם כן צריך שיעבור זמן רב ממיתתה, וגם שמחת הרגלים מסייע לשכחה. וראה בצל החכמה (ח"ג קיט ט) לענין פורים.
החתם סופר הביא בשם הגר"ק איגר, שאפילו אם האיסור הוא בכדי שישכחנה, יש צד להקל כשעברו י"ב חודש בלא ג' רגלים, שהרי גזירה על המת שישכח מן הלב לאחר י"ב חודש.

אכן מלבד הביאור הנ"ל כתבו התוס' בנוסח אחר: "שיהיה שלשה רגלים בלא שמחה ולא ישכח אהבת אשתו", הרי ששלשה רגלים אינם שיעור לשכוח את אשתו אלא להיפך. ובאור זרוע (אבילות סי' תמח) כתב שהוא משום כבוד אשתו, שלא יחשדוהו ששכח במיתתה.

הטור (יו"ד שצב) כתב שדין זה נאמר דוקא באיש שמתה אשתו ל"ע, אבל אשה שמת בעלה אינה בכלל זה, רק צריכה להמתין ג' חדשי הבחנה. והוא עפ"י הבבלי (יבמות מג:) והירושלמי (יבמות פ"ד סוף ה"א) והביאו כן הר"ף (יד ב) והרא"ש (מועד קטן פ"ג סי' מח). וביאר שם הב"ח בשם המרדכי, שרק האיש לא שוכח אהבת אשתו הראשונה עד שנים ושלשה רגלים, אבל אשה בבעל כל דהו ניחא לה ושוכחת אהבת הראשון אחר שלשים יום.

אכן בבצל החכמה (ח"ב קכ סק"ו) הוסיף, שאף שבכל דהו ניחא לה ושוכחת מבעלה הראשון אחר ל' יום, היינו שאינה קושרת מחשבתה בו ואינה קובעת זכרונה בלבה, אבל ודאי שעצם הזכרון קיים כאשר יעיד הנסיון, אלא שאין בו את החשש של שתי דיעות במטה. ומכ"ש אם התגרשה, שאין אהבתו תקועה בלבה כלל, מלבד סברת המרדכי שבכל דהו ניחא לה, לכן אף שודאי זוכרת אותו לא שייך בזה את האיסור דשתי דיעות במטה.

ואלמלא כל אינון טבאן דקא מחכאן וחמאן כתיבין באורייתא, לא הוו יכלין למיקם ולמסבל גלותא, אבל אזלין לבי מדרשות פתחין ספרין וחמאן כל אינון טבאן דקא מחכאן, וחמאן כתיבין באורייתא דאבטח לון קודשא בריך הוא עלייהו ומתנחמין בגלותהון... א"ר יוסי וכל דא הכי הוא, אבל מאן עביד דיסבלון ישראל גלותא דא כל אינון הבטחות דאבטח לון קודשא בריך הוא, והא אתמר דעאלין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וחמאן כל אינון נחמות וחדאן בלבייהו למסבל כל מה דייתי עלייהו ואלמלא דא לא יכלין למסבל. (זוהר ח"ב קפח:)

זהו שנאמר ברוח הקודש מה אעידך ומה אדמה לך (איכה ב' י"ג), כנגד מי אמר ירמיה למקרא הזה, לא אמרו אלא כנגד ירושלים, שהיו כל הנביאים מבקשים זיווג לירושלים ולא מצאו, משל לאדם שמתה לו אשתו ונכנסו חביריו לנחמו, אם על אשתו מנחמים לו ואינו מתנחם, אומרים לו וכי אשתך יפה מאשת פלוני שמתה וקיבל עליה תנחומים, אם על בנו כך, אומרים לו בנך יפה מבנו של פלוני, כך אתה [מוצא], בשעה שהקדוש ברוך הוא מביא פורענות על המדינה מזדווג בה מדינה אחרת לנחם בה, כשהביא הפורענות על נינוה מזדווג לה אלכסנדריה שבמצרים שנא' והיה כל רואיך וגו' [שדדה ננוה וגו'] מאין אבקש מנחמים לך התטבי מנא אמון הישבה ביארים וגו' גם היא לגלה הלכה וגו' [נחום ג' ז' עד ט'], לאלכסנדריה מזדווג בה נינוה לנחם שנאמר אמור אל פרעה [וגו'] הנה אשור ארז בלבנון וגו' [יחזקאל ל"א ב' וגו'], ובסוף כתיב ויכרתוהו זרים עריצים (שם שם /יחזקאל ל"א /י"ב), אבל כנסת ישראל לא מצא להזדווג [בה] עד [שיאמר] [שאמר] ישראל הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם וכעיני שפחה אל יד גבירתה כן עינינו אל ה' אלהינו עד שיחננו (תהלים קכ"ג ב'). (פסיקתא רבתי ל - נחמו נחמו)

מהו בצר לך? אר"י בשם רבי עקיבא: כל צרה שהיא של יחיד - צרה, וכל צרה שהיא של רבים - אינה צרה. (דברים רבה פ"ב יד, ילקוט שמעוני ואתחנן תתכו)

שזה ענין טבעי לאדם, כל מי שתקרהו צרה, כשתבא ג"כ לזולתו כיוצא בה או גדולה ממנה, ימצא נחמה בזה על מקרהו. (מורה הנבוכים חלק ג פרק מ)

וכמאמר החכם, צער רבים - נחמה. (החינוך מצוה שלא)

וצ"ע על כל הנ"ל, ובפרט להחנינוך שכתבו בשם ה"חכמה", הא לכאורה הוא מידה רעה של "גם לי גם לך לא יהיה", ומצרות עין ורוע לב בטובת האחר. וכן מציינים שהקשה בשו"ת הרב"ז (ילקוט החנוכי סימן לא) שהיא מקנאת איש מרעהו? ומביא מספר מלאכת מחשבת להגאון הפילוסוף האלהי ר' משה חפץ ז"ל בפרשת תבא, שהביא מאמר הלוח צרת רבים חצי נחמה בשם "משל הקדמוני", והוא ז"ל הבין את המשל ומליצה פשוטו כמשמעו ובאר בזה כמה כתובים.

מעשה דאלי' הנביא עם רע"ק.

ואמר [=החכם]: יש רעה כשתדמנה לרעה אחרת תהיה טובה. (מבחר הפנינים ט יג)

תשובה

באותה שעה נטל נבוכדנצר עצה בלבבו, ואמר: יודע אני שאומה הזאת חוזרת בתשובה היא, ויד אלוהיהם היא פשוטה לעושי תשובה, שמא יעשו תשובה ויקבלם ונמצא אני מתבייש, מיד העמיד עליהם משמורות, והיו מקדימין עליהם בלילה שלא יעשו תשובה, שנאמר קלים היו רודפינו מנשרי שמים וכו'. (תנא דבי אליהו פרק ל)

ויפן ויצא מעם פרעה, מהו כן? שראה אותם שהיו פונים זה בזה, והיו מאמינים לדבריו, ויצא משם כדי שיטלו עצה לעשות תשובה. (שמות רבה יג ד)

חרטה

הננו ועלינו אל המקום אשר אמר ה' כי חטאנו (במדבר יד מ)
כשאדם עומד על כך שחטא, זה עצמו יכול לעורר אותו לחרטה עזה ותשובה שלימה, עם כל הנכונות לעשות מכאן ולהבא את הישר והטוב בעיני אלוקים ואדם.
אלא שמפרשה זו עצמה לומדים כי גם רגשות החרטה והתשובה יכולים להוביל לתוצאות לא רצויות, ולתיקון שלא לפי ההלכה. ולכך גם התשובה והתיקון הם צריכים להעשות רק לפי "הוראות היצרן" - כללי ההלכה, אחרת לא הועיל חכם בתקנתו. כמו הנטי' האינסטיקטית לסגף ולהעניש את עצמו ככפרה על עבירות, במיעוט אכילה וכדומה, ובדברי כל רבותינו גדולי הזמן האחרון מבואר כמה נזק והפסק יש בכך לעבודת ד'.

ש"ס

איזהו אילן סרק [=לענין כלאיים]? כל שאינו עושה פירות. רבי מאיר אומר: הכל אילן סרק חוץ מן הזית והתאנה. רבי יוסי אומר: כל שאין כמוהו נוטעין שדות שלמות, הרי זה אילן סרק. (כלאים פ"ו מ"ה)
מפרש רבי עובדיה מברטנורא: דסבר רבי מאיר כל שאר אילנות אדם מבטל אצל גפנו, ורבי יוסי סבר דכל מין שרגילין ליטע ממנו שדות שלמות, חשובים הן ואין אדם מבטלן מפני גפנו. והלכה כת"ק דאילן שאינו עושה פירות הוא דבטל לגבי גפן.

טיפוש תירוס אמתא חד מחטרא. (שבת לב.)

וכן היה רשב"ג אומר לא אסרו אלא אותו מיחם, אבל פינה ממיחם למיחם מותר, השתא אקורי קא מקיר לה ארתוחי קא מירתח לה. (שם)

כדתניא: וישב משה את דברי העם אל ה', וכתוב ויגד משה את דברי העם אל ה'... רבי אומר: בתחילה פירש עונשה, דכתיב וישב משה - דברים שמשבבין דעתו של אדם, ולבסוף פירש מתן שכרה, דכתיב ויגד משה - דברים שמושכין לבו של אדם כאגדה. ואיכא דאמרי: בתחילה פירש מתן שכרה, דכתיב וישב משה - דברים שמשבבין דעתו של אדם, ולבסוף פירש עונשה, דכתיב ויגד משה - דברים שקשין לאדם כגידין. (שבת פז.)

אמר רב יהודה אמר שמואל: לא שנו אלא במקום העשוי לשמר, אבל לחזק - אסור. היכי דמי לשמר, היכי דמי לחזק? - אמר רב חסדא: למעלה מן היין - זהו לשמר, למטה מן היין - זהו לחזק. רבא אמר: למטה מן היין נמי זהו לשמר. והיכי דמי לחזק - כגון שניקבה למטה מן השמרים. (שבת קמו:)

אמר רב חסדא: אם הנקב הוא למעלה מן מקום היין, זהו לשמר. דמוכחא מילתא, דכשחותמו, אינו סותם אלא כדי לשמר. שהרי אין היין יכול לצאת משם, ואין צריך לחזקו. אבל אם הנקב הוא למטה מן מקום היין, הרי כשחותמו, זהו לחזק. שלא יצא היין

משם. רבה אמר: למטה מן היין, נמי זהו לשמר, לפי שאין כובר היין נשען עליו. ובשביל שלא יצא היין, סגי לה בסתימה כל דהו. ואכתי לא בטיל מיניה שם פתח בכך. והיכי דמי "לחזק"? כגון שניקבה החבית בסמוך לתחתיתה, למטה מן מקום השמרים. שכינן שכל כובר היין נשען שם, הרי הוא סותמו בסתימה חזקה.

גובתא, רב אסר ושמואל שרי. מחתך לכתחילה - דכולי עלמא לא פליגי דאסור. אהדורי - דכולי עלמא לא פליגי דשרי. כי פליגי - דחתיכה ולא מתקנא. מאן דאסר - גזרינן דלמא אתי למיחתך לכתחלה, ומאן דשרי - לא גזרינן. (שבת קמו:)

גובתא [קנה חלול] - רב אסר לתוקעו בנקב החבית בשבת כדי שיצא היין דרכו. ושמואל שרי - מתיר לעשות כן. מחתך את הקנה לכתחילה כדי להתאימו למדת הנקב, דכולי עלמא לא פליגי דאסור. כי "מחתך" אב מלאכה הוא. לאהדורי דכולי עלמא לא פליגי דשרי. אם כבר היה הקנה תקוע בנקב, ויצא, לכו"ע מותר להחזירו. כי פליגי, דחתיכה ולא מתקנא. שהקנה כבר חתוך אלא שעדיין לא ניתן בנקב לדעת אם הוא כמדת הנקב. מאן דאסר, גזר בכך. משום דאם נתיר לו לתוקעה בתחלה בשבת, דלמא יראה שאין הקנה תואם לנקב, ואתי אף למיחתך לכתחלה. ומאן דשרי, סבר דלא גזרינן הכי.

מישחא ; רב אסר, ושמואל שרי. מאן דאסר - גזרינן משום שעוה, ומאן דשרי - לא גזרינן. (שבת קמו:)

משחא שמן עבה רב אסר למרחו בשבת. ושמואל שרי למורחו. מאן דאסר סבר גזרינן משום שעוה אם נתיר שמן עבה יבואו להתיר גם מריחת שעוה, שבודאי אסורה. ומאן דשרי סבר דלא גזרינן שלא חוששים לטעות בין שמן עבה לשעוה.

אמר טבות רישבא אמר שמואל: האי טרפא דאסא - אסור. מאי טעמא? - רב יימר מדפתי אמר: גזירה משום מרזב, רב אשי אמר: גזירה שמא יקטום. מאי בינייהו? - איכא בינייהו: דקטים ומנחי. (שבת קמו:)

אמר טבות רישבא בשם שמואל: האי טרפא דאסא עלה של הדס, אסור לעגלו ולעשותו כמרזב ולתת בנקב החבית שהיין יזוב דרכו. מאי טעמא? רב יימר מדפתי אמר: גזירה משום שמא יבוא להכין בשבת מרזב. רב אשי אמר: גזירה שמא יקטום עלה מן ההדס לשם כך.

בעו מיניה מרב ששת: מהו למיברז חביתא בבורטיא בשבתא? לפיתחא קמיכוין - ואסיר, או דילמא לעין יפה קמיכוין - ושרי? אמר להו: לפיתחא קא מכוין - ואסיר. מיתבי, רבן שמעון בן גמליאל אומר: מביא אדם חבית של יין ומתיז ראשה בסייף? התם ודאי לעין יפה קמיכוין. הכא, אם איתא דלעין יפה קמיכוין - לפתוחי מיפתח. (שבת קמו:)

בעו מיניה מרב ששת שאלו מרב ששת: מהו למיברז לנקוב חביתא בבורטיא ברומח בשבתא? לפתחא קא מיכוין ואסיר? כוונתו לעשות פתח, ואסור כי הוא מתקן את החבית. או דלמא לעין יפה קמכוין, להרחיב את הפתח שהיין ייצא בעין יפה, ושרי. אמר להו רב ששת: לפיתחא קא מיכוין, ואסור. מיתבי... התם ודאי לעין יפה קמכוין בהתזת ראש החבית ודאי מכוין שהיין ייצא בעין יפה. הכא בנקיבת החבית ברומח אם כוונתו לעין יפה, הוא היה פותח את מכסה החבית. ומדלא עשה כך, הרי שכוונתו לתיקון החבית בפתח זה.

וברמב"ם (שבת פכ"ג ה"ב) כתב: "ומביא אדם חבית של יין ומתיז את ראשה בסייף לפני האורחין ואינו חושש, שאין כוונתו אלא להראות נדיבות לבר".

1: הרוחץ במי מערה ובמי טבריא ונסתפג אפילו בעשר אלונטיות - לא יביאם בידו. אבל עשרה בני אדם מסתפגין באלונטית אחת פניהם ידיהם ורגליהם, ומביאין אותן בידן. ת ר: רישא רבותא קא משמע לך, וסיפא רבותא קא משמע לך. רישא רבותא קא משמע לך - דאפילו הני דלא נפישו בהו מיא, כיון דחד הוא - אתי לידי סחיטה. וסיפא רבותא קא משמע לך, אפילו הני דנפישו בהו מיא, כיון דרבים נינהו - מדכרי אהדדי. (שבת קמו:)

[חברותא: רישא רבותא קא משמע לך, דאפילו הני עשר אלונטיות שנסתפג בהם אדם אחד בלבד, דלא נפישו בהו מיא - כיון דחד גברא הוא ואין מי שיזכירו מאיסור סחיטה, גזרו ביה משום דאתי לידי איסור סחיטה. וסיפא רבותא קא משמע לך, דאפילו הני עשרה דמסתפגין באלונטית אחת, ונפישו בהו מיא - כיון דרבים נינהו, לא יבואו לידי סחיטה, משום דמדכרי אהדדי שמזכירים אחד לשני ששבת היום].

להלכה נפסק בשולחן ערוך (שא מח) שמותר להסתפג באלונטית, ולא חיישינן שמא יבא לסחוט. [אבל לא ימסור לבלנים שהם חשודים על הסחיטה], ואת המשנה הנ"ל העמידו כדעת יחיד.

ובבית יוסף (סוף ד"ה מסתפג אדם) הביא מהר"ן (שבת סב: ד"ה והא) שהקשה למה לא חיישינן שיבוא לידי סחיטה, ותירץ שכיין שכל הרוחצין מסתפגין, אם אתה אוסר עליו להסתפג אף אתה אוסרו ברחיצה, ואי אפשר שאין הדבר עומד. משמע לכאורה מדבריו דמצד מהות האדם יש מקום לחשוש לסחיטה, אלא שהיא גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה, לכן לא גזרו.

ההוא דפריס דסתודר אפומא דכובא. (שבת מח.)

זימנין דמתווסן מאניה ואתי לידי סחיטה. (שבת קיג:)

ניפרוס סודרא - אתי לידי סחיטה. נכסייה בנכתמא - זימנין דמיפסק, ואתי למקטריה. (שבת קמח:)

נפרוס סודרא על פי הכר, יש לחשוש אתי לידי סחיטה שהסודר ירטב ומתוך אינסטינקט יסחטו אותו. ואם תאמר, נכסייה בנכתמא נכסה החבית במכסה, גם אי אפשר, זימנין דמיפסק יתנתק הקשר של הכיסוי ואתי למקטריה יבוא לקושרו בקשר שאסור מדאורייתא.

איתמר: הלוואת יום טוב, רב יוסף אמר: לא ניתנה ליתבע, ורבה אמר: ניתנה ליתבע. רב יוסף אמר: לא ניתנה ליתבע. דאי אמרת ניתנה ליתבע - אתי למיכתב. רבה אמר: ניתנה ליתבע, דאי אמרת לא ניתנה - לא יהיב ליה, ואתי לאימנועי משמחת יום טוב. (שבת קמח:)

[ר' יו' ר' ש - ש' ר' : ר' ו' ש בבית דין. שאם תבע את חבריו בבית דין לפרוע לו הלוואה זו, אין בית דין נזקקין לה לעולם, ואינם מחייבים אותו לפורעה. שו' ר' : הלוואת יום טוב ו' ש בבית דין. ש' ר' ו' ש, משום ז' ר' ז' ו' ש, ר' המלוה ש את ההלוואה [ואף על פי שנוטלה בלשון "שאלה", נמי איכא למיחש לכך. תוספות].⁽⁸⁾ שו' ר' , " ו' ש , " משום ז' ר' ז' ו' ש , ר' ו' ש ו' אדם לחבירו מידי ביום טוב. ר' ש.]

הרי ב' תכונות של האדם: א. מתוך בהילות על ממונו הוא ישכח מקדושת יו"ט ויבוא לכתוב, ב. מתוך חשש שלא יחזירו לו מה שלוו הוא לא ילווה, גם במחיר שחבירו ימנע משמחת יו"ט.

[באופן כללי ירידה זו לנפש האדם פשוטה ומובנת, מ"מ יתכן וכלול בה גם מקרים קיצוניים, שאדם לא ילווה דבר פעוט, אף במצב שהאחר ימנע לגמרי מסעודה, רצ"ע].

תנן אם אינו מאמינו [=מלוה ללוה] מניח טליתו אצלו [=כמשכון]... אי אמרת ניתנה ליתבע אמאי מניח טליתו אצלו? ליתן ליה ולתבעיה. אמר לא בעינא דליקום בדינא ודיינא. (שבת קמח:)

[חברותא: ר' ר' כרבה, דניתנה ליתבע, אמאי הוא צריך להיות מניח טליתו אצלו? ו' המלוה את ההלוואה, ש' ו' בבית דין לאחר השבת. ומתרצת הגמרא: אף דיכול לתובעו, אינו מוכן להלוותו בלא משכון. משום דאמר: ר' ו' ז' ולבא עמו בדינא, ולא לברור לי דיינא, ולהטריח את עצמי].
הרי שיש תכונה כזו אצל האדם, ומתחשבים בה.

לא ליתיב איניש אפומא דלחייא, דילמא מיגנדר ליה חפץ ואתי לאיתויי. (שבת קמח:)

מפרש רש"י שאין לשבת שם לפי שאין ניכר כל כך בין מבוי לרשות הרבים.

גודא בשטרא לא מיחלף. (שבת קמט.)

חז"ל גזרו שלא לקרוא בשבת בשטרות חוב וכדומה, ומשם נגזר גם שלא לקרוא עוד כחה סוגי כתבים שלא יבוא מחמתם לקרוא שטרות, כגון צרכי סעודה, ויש דעה בגמרא שאם האורחים והכמויות כתובים על הקיר מותר לקאוא משם, כי כותל לא מתחלף בשטר.

⁽⁸⁾ . וקשה, הא אמרינן לעיל דבלשון "שאלה" לא אתי למיכתב? ויש לומר, דכיון דסוף סוף הלוואה היא, שהרי לא הדרא בעינא, אתא למיכתב אף היכא דאמר "השאלני", אי לאו דלא ניתנה ליתבע. ותרתי בעינן. גם דיהיה היכרא על ידי לשון "שאלה" שהוא גומר בלבו שלא לתובעו בבית דין. וגם בעינן דשלא בבית דין יוכל לתובעו כל זמן שירצה, ואף קודם ל' יום. ובלשון "הלוואה", תרתי לריעותא איכא. גם ליכא היכרא דגמר בלבו שלא לתובעו בבית דין. ואפילו אי גמר בלבו כן אתי למיכתב, כדי לתובעו שלא בבית דין. משום דאין זמן הפירעון אלא לאחר ל' יום. רשב"א.

קרקע בקרקע מיחלפא מת בקרקע לא מיחלף. (שבת קנא:)
פירש רש"י: ואף על גב דמרחץ רצפת אבנים הוא, וליכא למיחש לאשוויי גומות - מיחלף מיהא בקרקע אחר.

ולא מטפחין ולא מספקין ולא מרקדין גזירה שמא יתקן כלי שיר. (ביצה לו: עירובין קד.)

היה הולך והגיע לאמת המים יכול לדלג ולקפץ עליה... ואסור לעבר בה, שלא לידי סחיטה. (שולחן ערוך סימן שא ס"ג)
היה הולך לדבר מצוה כגון: להקביל פני רבו או פני מי שגדול ממנו בתכמה, יכול לעבר בה ובלבד שיַעשה שני כגון שלא יוציא ידו מתחת שפת חלוקו, כדי שיזכר ולא יבא לידי סחיטה. (שולחן ערוך סימן שא ס"ד)

ההולך לדבר מצוה מותר לעבר במים אף בתורה, כדי שלא תהא מכשילו לעתיד לבא. (שולחן ערוך סימן שא ס"ה)
משנה ברורה סק"ג: שפעם אחרת לא ילכו לדבר מצוה, כיון שלא התירו לו לחזור [רש"י].

ולא יצא קטן במנעל גדול דלמא נפיל ואתי לאתויי, אבל יוצא הוא בחלוק גדול. ולא יצא במנעל אחד אם אין לו מכה ברגלו, דלמא מחיכי עליה ואתי לאתויי, אבל אם יש לו מכה ברגלו יצא באותו שאין בו מכה. (שולחן ערוך סימן שא ס"ו)
לא יצא במחט התחובה לו בבגדו בין נקובה בין שאינה נקובה. ואם יצא בנקובה חיב, ובשאינה נקובה, פטור. ויש אומרים בהפך. (שולחן ערוך סימן שא ס"ז)

משנה ברורה סק"ג: ויש אומרים בהיפך, טעמם דסבירא להו דבאיש מחט נקובה לאו דרך הוצאה היא כשהיא תחובה בבגדו - שגנאי הוא לו שיאמרו עליו שהוא חייט, אבל באינה נקובה דרך הוא לפרקים אף בחול כשמוצאה בשוק לתחוב בבגדו, כשיש לו צורך לחצות בו שיניו וכהאי גוונא. ועיין במגן אברהם שם, דהכל לפי הזמן אם דרכן לצאת כך בחול...

ובשער הציון סק"ח: ואפילו אם הוא חייט, סבירא לה לר' מאיר [דפסק המחבר כוותיה בסעיף י"ב] דפטור אם יוצא תחובה בבגדו, משום דגם הוא אינו יוצא בה בחול כי אם כשהולך במקום שרוצה להודיע שהוא חייט, אבל כל שאינו הולך למקום כזה אינו רוצה שתהיה המחט תחובה בבגדו שידעו הכל שהוא חייט, ולפעמים גם הוא לגנאי יחשוב אותה [חמד משה]. וכל זה באיש, אבל באשה לכולי עלמא דרך הוצאתה היא כן להיות תחובה בבגדה, שכל אשה דרכה ואומנותה לתפור ולתקן בגדי ביתה, ועל כן אינה בושא בדבר.

ולא יצא אדם בשפת כמזוזה יוצא בחל, בלתי דבר אחר שיזכר על ידו שהוא שבת ולא יבא לחללו. (רמ"א סימן שא סוף סט"ז)
יוצאים כמזוזה וספוג שעל המפה לפי שהם מרפאים הילכך הוי כמו תכשיט, וכן בקלפת שום ובצל או באספלגנית ומלוגמא ורטיה שעליה, ואם נפלו מעליה לא יחזירנה. (שולחן ערוך סימן שא סכ"ב)

נאמן לומר הרוץ על עצמו שהוא מקנה. (שולחן ערוך סימן שא סכ"ו)

משנה ברורה סק"ג: והוא הדין שנאמן על הקמיע לומר שהיא מומחית, דלא חשדינן ליה שיכוין להכשיל.
שמה יעלה באילן ויתלוש. (פסחים נו: ביצה.)

וכן ספסל ארוך שנשמט א' מרגליה, כל שכן שתים, דאסור לטלטלה ולהניחה על ספסל אחרת ולישב עליה, אפילו נשברה מבעוד יום, אלא אם כן ישב עליה כך פעם אחת קודם השבת. גם אסור להכניס הרגל לשם משום בנין (רמ"א שח סט"ז). ודוקא בנשמט, דאפשר לחברו, ועל כן אסור אפילו בטלטול, משום שמה אתי ליתקע... ((סקס"ט)). אלא א"כ ישב וכו' - דכיון שישב עליה כך פ"א בלי רגל שוב לא יתקע (סקע"א).

מעשה ברבן גמליאל שהיה רוכב על החמור, והיה מהלך מעכו לכזיב, והיה רבי אילעאי מהלך אחריו. מצא גלוסקין בדרך, אמר לו, אילעאי טול גלוסקין מן הדרך. מצא נכרי אחד, אמר לו, מבגאי טול גלוסקין הללו מאילעאי! ניטפל לו רבי אילעאי, אמר לו מהיכן אתה? אמר לו מעיירות של בורגנין, ומה שמך? מבגאי שמני. כלום היכירך רבן גמליאל מעולם? - אמר לו: לאו. באותה שעה למדנו שכיון רבן גמליאל ברוח הקודש. (עירובין סד:)

במסכת עבודה זרה (כ). מבואר שאסור לתת לנכרי מתנת חנין, והתוספות שם הקשו מהמבואר כאן "דאמר ליה לההוא עובד כוכבים טול גלוסקין מאילעא, ואף על פי שלא היה מכירו, כדמשמע התם", ותירצו "שאני התם שהיה מתלווה עמו בדרך", והיינו שיש בו את ההיתר שכתבו שם תוספות לפני כן על פי התוספתא, דעובד כוכבים המכירו מותר מפני שהוא כמוכרו לו, שבשני המקרים אין זו "מתנה" אלא כעין מכירה ותשלום על טובות ההנאה, או שמירה מנזק מאותו נכרי.

מעלין בדיופי ומטיפין מיארק לחולה בשבת וכו', היכי דמי לאו דנים וקא בעי דליתער? שמע מינה אולודי קלא אסיר, לא דתיר וקא בעי דלינים דמשתמע כי קלא דזמזומי. (עירובין קד.)

הרי לפנינו מהגמ' שיש שירים ומנגינות שבכוחם להרדים.

בל יראה ובל ימצא. (שמות יג ז)

מה שהחמירו כ"כ בביעור חמץ, דלא בדילי מיניה אינשי כל השנה. (ר"ן ריש פסחים)

דאמר רבי אבין בר רב אחא, אמר רבי יצחק: אבא שאול גבל של בית רבי היה, והיו מחמין לו חמין בחיטין של תרומה טמאה ללוש בהן עיסה בטהרה. אמאי, ניוחש דילמא אתי בהו לידי תקלה? אמר רב אשי: בשליקתא ומאיסתא. (פסחים לד.) פירש רש"י: "לאחר שנטמאו שולקן, ואחר כך זורקן לבין העצים והן נמאסות". ובפשטות הכוונה שירדו חז"ל לנפשו של אדם, שאין חשש שדבר מאוס יגע באוכל, אבל רש"י מפרש: "אף על פי שרבי אוכל חולין בטהרה היה - לא חייש דילמא נגעו הני חטים טמאים בעיסה - דבטלו להו מתורת אוכל ולא מטמאו", ולדבריו עדיין יכול להיות שדבר מאוס יגע באוכל, אלא שאעפ"כ אינו מטמאו.

תנו רבנן: המשתכר בקנים ובקנקנים - אינו רואה סימן ברכה לעולם. מאי טעמא? כיון דנפיש אפחזייהו - שלטא בהו עינא. תנו רבנן: תגרי סימטא, ומגדלי בהמה דקה, וקוצצי אילנות טובות, ונותנין עיניהן בחלק יפה - אינו רואה סימן ברכה לעולם. מאי טעמא? דתהו ביה אינשי. (פסחים נ:)

מפרש רש"י: בקנים - כל מקלות דקים קרי קנים, שעושין מהן גדרות ומחיצות. אפחזייהו - נפח שלהן. תגרי סימטא - יושבין ומוכרין בשוק, ועין שולטת בהן. ומגדלי בהמה דקה - הכל צווחין עליהן. וקוצצי אילנות טובות - למוכרן לעצים, הכל תמיהים ומלעיזין עליהם, ומתוך כך עין שולטת בהן, וצעת בני אדם. ונותנין עיניהם בחלק יפה - כשחולקים עם אחרים תמיד מקפידין ליטול חלק יפה.

כך דרכם של בני אדם שעיניהם צרה באחרים, וקשה להם לראות אותם מצליחים. ואת החשש לעין הרע רואים גם בבבא בתרא. ואולם הנה המאירי כתב כאן: "ואף בסחורה ראוי לו להזהר שלא להתעסק בסחורות, שמראות המייה גדולה והם ענין מועט, והוא שאמרו המשתכר בקנים ובקנקנים אינו רואה סימן ברכה, הואיל ונפיש אפחזייהו וזוטר רווחייהו". משמע מדבריו שבדבר שרווחיו גדולים אין חסרון אם הוא נעשה בפרסום, ואולי כוונתו לאופן שאי אפשר בלא פרסום כמו קנים וקנקנים או תגרי סימטא, אלא שהם שכר מועט, אבל מה שא"א בלא פרסום והוא שכר מרובה אין זה "מראה המי" גדולה" אלא באמת יש טעם להמיהה זו. וצ"ע.

תנו רבנן: המודר הנאה מחבירו לשנה - מונה שנים עשר חודש מיום ליום. ואם אמר לשנה זו, אפילו לא עמד אלא בעשרים ותשעה באלול, כיון שהגיע יום אחד בתשרי - עלתה לו שנה. אפילו למאן דאמר יום אחד בשנה אינו חשוב שנה - לצעוריה נפשיה קביל עליה, והא אצטער ליה. ואימא ניסן? בנדרים הלך אחר לשון בני אדם. (ר"ה יב:)

תרי יומי חסירי קלא אית להו. (ר"ה כא.)

שכל אחד מתהדר בספר תורה נאה שלו. (יומא יט.)

אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו

כלל זה נאמר בחז"ל לענין רעב (יומא סז. עד: תוספות בב"ב ט. ד"ה אין) ונישואין (יומא יח: כתובות סב: סג: ובתוספות שם ד"ה אינו, ובקידושין כב: בתוספות ד"ה ה"ג), והתוספות בקידושין (לא. ד"ה גדול) הסבירו עפ"י זה למה מי שאינו מצווה ועושה שכרו פחות מהמצווה ועושה, שהמצווה דואג ומצטער פן יעבור, ומי שאינו מצווה יש לו פת בסלו שאם ירצה יניח. אך יתכן שפעמים ה"פת בסלו" גורם ההיפך, דמי שיש לו מה לאכול אלא שמבין בדעתו שיותר טוב שלא יאכל קשה לו יותר ממי שאין לו מה לאכול, על דרך שמשא רבינו אומר לישראל "לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי" שנראה מזה שהרגיש הרעב והצמא, דאם לא כן מאי רבותיא במה שאומר לישראל אם שבע ודשן באופנים אחרים, ומוכיחים שאף הותר לו לאכול דלמדו ממנו בב"מ (פו:): "לעולם אל ישנה אדם מן המנהג, שהרי משה עלה למרום" ואם לא היה יכול או לא היה צריך לאכול אינו ענין לשינוי מנהג, לכן צ"ל שהותר לו לאכול ואעפ"כ בחר שלא לאכול, והוא קשה יותר מאם לא הותר לאכול.

היתה גבוהה מעשרים אמה ובא למעטה בכרים וכסתות לא הוי מיעוט, ואף על גב דבטלינהו [לכולהו], משום דבטלה דעתו אצל כל אדם. (סוכה ג: ד.)

ופירש רש"י (ג:): "לא הוי מיעוט - שאין סופו להניח שם כל שבעה, מפני הפסד ממונו", היינו שאדם מן היישוב לא ידרוך על כרים וכסתות הראויים לשימוש במשך שבוע.

מחלוקת לגבי תפילין אם אינו רוצה לשמש מיקרי אין אשתו עמו. ( )

אמר רבינא: האי כשורא דמטללתא דגזולה, עבדי ליה רבנן תקנתא משום תקנת מריש. פשיטא, מאי שנא מעצים? מהו דתימא: עצים שכיחי, אבל האי לא שכיחא, אימא לא - קא משמע לן. הני מילי - בגו שבעה, אבל לבתר שבעה - הדר בעיניה. ואי חברו בטינא, ואפילו לאחר שבעה נמי יהיב ליה דמי. (סוכה לא.)

עיקר ירידה זו לסוף דעתו של אדם שאם יחוייב להחזיר את החפץ שגול לא יחזור בו, למרות שהוא רוצה לחזור, והוא יודע מעונשי שמים על עוון גזל, מקומה בב"ק בדיני השבת גזילה. אבל כאן התחדשו ב' פרטים, שגם בדבר לא מצוי מתחשבים בגנב שלא למנוע ממנו את התשובה, והוא יכול להחזיר ממון ולא את החפץ, ועוד ירדה תורה לסוף דעתו, שגם אם הקורה הגזולה קיימת בעינה, מ"מ אם חיברה לקיר בטיט אי"צ לפרק אותה משם אלא מחזיר את שווי, כי גם טירחה כזו לפרק את הקורה, או עגמת נפש על הנזק הבא מכך, יכולים למנוע את הגנב מלחזור בו. [=כששוב, על כרחינו מדובר שהוא מכיר בחטאו ורוצה לשוב אם לא ההפרעות הקטנטנות האלו, שמספיקות לו לאבד טובה הרבה בעוה"ב].

לא יאחו אדם תפילין בידו וס"ת בחיקו ויתפלל... סכין וקערה ככר ומעות כיוצא בהן. התם לאו מצוה נינהו וטריד בהו, הכא מצוה נינהו ולא טריד בהו. (סוכה מא:)

ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, מדת בשר ודם: כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק, אבל מדת הקדוש ברוך הוא: מלא מחזיק, ריקן אינו מחזיק, שנאמר והיה אם שמוע תשמע וגו' אם שמוע - תשמע, ואם לאו - לא תשמע. דבר אחר: אם שמוע בישן - תשמע בחדש, ואם יפנה לבבך - שוב לא תשמע. (סוכה מו.) בפשוטו המלא ביראת שמים מתווספת בו ביראת שמים, על דרך הפסוק בדניאל (ב כא) יהב חכמתא לחכימין, וא"כ הוא ענין לנפש האדם. וכך יש ללמוד מתחילת דברי רש"י: אם שמוע תשמע - אם הורגלת לשמוע, אז תשמע - תוכל ללמוד ולהוסיף. אבל מהמשך דבריו: ואם לאו - שלא הטית און בילדותך לשמוע. "לא תשמע - לאחר זמן לא יספיקו בידך". משמע שהוא עונש וקנס ולא מטבע נפש האדם.

וכך נראה גם בדרשה השניה, שבתחילה מפרש רש"י: "אם אתה שומע בישן - מחזור על תלמודך ששמעת, תשמע בחדש - תתחכם בו להבין דברים חדשים מתוך דברים ישנים", הרי שהיא מגלה על נפש האדם, וכמו שאמר רבי יהושע בחגיגה (ג.) אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש. אבל שוב מפרש: ואם יפנה לבבך - להתיימשך על מה שלמדת כבר, מלחזור עליו. "שוב לא תשמע - משתפנה לבך לבטלה שוב אין משמיעין אותך", משמע עונש ולא טבע ואופי.

ויתכן לומר, שגם להצד שהוא מחמת נפש האדם, אין זה טבע גשמי אלא רוחני, כי ביראת השם וחכמת התורה עסקינן, וממילא תוספת ועליה בהם אינם ענין להנהגה טבעית שבעולם, וממילא גם מה שכתב רש"י על דרך החיוב "אם הורגלת לשמוע אז תשמע, תוכל ללמוד ולהוסיף", וכן מה שכתב אם חוזר על תלמודו "תתחכם בו להבין דברים חדשים מתוך דברים ישנים", הם השפעות והצלחות שמימית ו"טבע רוחני", א"כ אולי יש כאן ירידה לנפש האדם, אבל על פי הנהגה רוחנית ולא גשמית.

ואמר רבי זירא: לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה, משום דאתי לאגמוריה שיקרא, שנאמר למדו לשונם דבר שקר. (סוכה מו.) משמע מפני שמלמד הקטן לשקר ולא שמרגיל את עצמו בכך.

כדבעא מניה רבי שמעון בן לקיש מרבי יוחנן: האומר הרי עלי תודה ואצא בה ידי חגיגה, הריני נזיר ואגלח ממעות מעשר שני, מהו? אמר ליה: נדור ואינו יוצא, נזיר ואינו מגלח. ההוא גברא דאמר להו: הבו ליה ארבע מאה זוזי לפלוני, ולנסיב ברת. אמר רב פפא: ארבע מאה - שקיל, וברתה, אי בעי - נסיב, אי בעי - לא נסיב. טעמא דאמר: הבו ליה ולנסיב, אבל אי אמר לנסיב והבו ליה, אי נסיב - שקיל, ואי לא נסיב - לא שקיל. (ביצה יט: ב.)

עי' במאור ובמלחמות שם. ובשולחן ערוך (חושן משפט רנ"ג יב): "שכיב מרע שאמר תנו ר' זוז לפלוני וישא בתי, הרי זה כמי שנתן לו שתי מתנות, כל איזה מהם שירצה יקח. לפיכך אם רצה ליקח המעות ולא ישא הבת, הרשות בידו. אבל אם אמר יקח בתי ויתנו לו ק"ק זוז, הרי זה תנאי, ולא זכה במעות אם לא ישא הבת. הגה: האומר תנו ק' זוז לבתי ותקנה בהן חגורה, ומתה, נותנין ליורשיה, דהוי כאילו אמר שני צוואות, ואף על פי שאי אפשר לקיים לקנות בהן חגורה, מ"מ מתנה ראשונה קיימת".

דאמר רבי יהושע בן לוי: מזמנין את הנכרי בשבת, ואין מזמנין את הנכרי ביום טוב, גזרה שמא ירבה בשבילו. (ביצה כא:) בשבת שאסור לבשל אין חשש שירבו בשביל הנכרי, אבל ביו"ט שמותר לבשל יש חשש שירבו גם בשביל הנכרי, לכן בשבת מותר להזמין גוי לסעודה וביו"ט אסור.

תנו רבנן: שלשה חיייהן אינם חיים, ואלו הן: המצפה לשלחן חבריו, ומי שאשתו מושלת עליו, ומי שיסורין מושלין בגופו. ויש אומרים: אף מי שאין לו אלא חלוק אחד. ותנא קמא - אפשר דמעייין במניה. (ביצה לב:)

בפשטות המקרה האחרון של מי שאין לו אלא חלוק אחד, הוא מחסרון ישוב הדעת, אבל רש"י מפרש "שאיין לו אלא חלוק אחד - אין יכול לכבסו וכינים מצערין אותו". ובאמת המשך הגמרא מסייעו שאמרו "אפשר דמעין במניה" ופירש רש"י - "מפלה את כליו מן הכינים", ואם הוא ענין לחסרון ישוב הדעת מה הביאור ב"אפשר דמעין במניה", וא"כ אפשר אינו ענין לירידה לנפש האדם כשאר המיקרים.

שאיין דעתו של אדם מסתכלת במה שהנסיון מכחישו בכל יום. (מאירי מגילה כו:)

תני תנא קמיה דרב נחמן: המתפלל מרחיק ארבע אמות ומשתין, והמשתין מרחיק ארבע אמות ומתפלל... בשלמא משתין ישהה כדי הילוך ארבע אמות - משום ניצוצות, אלא מתפלל ישהה כדי הילוך ארבע אמות למה לי? אמר רב אשי: שכל ארבע אמות תפילתו סדורה בפיו וריחושי מרחשן שפוטתיה. (מגילה כז:)

שבשיעור ארבע אמות האדם עדיין נתון בתפילה שעסק בה. ונפסק ברמב"ם (תפילה פ"ד הי"ד) ושולחן ערוך (צב ס"ח). וצריך עיון אם היא תפועה סגולית רק בתפילה ודברים דבקדושה, או בכל נושא וענין נמשכת הטירדה וההתעסקות בו שיעור הליכה של ארבע אמות.

יש מסמיכים לגמרא זו את דברי הר"ן בנדרים (פז). בביאור הדין "תוך כדי דיבור כדיבור דמי": והלכתא - תוך כדי דיבור כדיבור דמי... כשאדם עושה אותם, לא בגמר דעתו הוא עושה אלא דעתו שיכול לחזור בו תוך כדי דיבור, הרי שבשיעור זה האדם עדיין נתון במה עסק בו קודם, עד שיכול לחזור בו.

אל תבכו למת ואל תנודו לו, אל תבכו למת יותר מדאי, ואל תנודו לו יותר מכשיעור, הא כיצד? שלשה ימים לבכי, ושבעה להספד, ושלשים לגיהוץ ולתספורת, מכאן ואילך אמר הקדוש ברוך הוא: אי אתם רחמנים בו יותר ממני. (מועד קטן כז:)

והוא גם בתנא דבי אליהו (רבה, פרק ד'), וצ"ע אם שיעורים אלו של בכי והספד הם מתוך ירידה לנפש האדם, שכך מועיל ומרגיע להתנחם על המת, או שאינם ענין לאבל אלא תועלת למת, או שאר סיבות. וכן צ"ע אם גם גהוץ ותספורת הוא ירידה לנפש האדם, או שודאי אינם ענין לזה.

תנו רבנן: מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר (בן) חסמא שהלכו להקביל פני רבי יהושע בפקיעין, אמר להם: מה חידוש היה בבית המדרש היום? אמרו לו: תלמידיך אנו, ומימך אנו שותין. אמר להם: אף על פי כן, אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש. (חגיגה ג.)

וכן הוא בירושלמי (סוטה פ"ג, טו סוף ע"ב) מעשה בר' יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר חסמא שהיו מהלכין מיבנה ללוד, והקבילו את ר' יהושע בבקיעין, אמר להן: מה חידוש היה לכם בבית המדרש היום? ואמרו לו הכל תלמידיך ומימך אנו שותים, אמר להן: אפי' כן, אי אפשר לבית המדרש שלא יהא בו דבר חדש בכל יום.

ובמלאכת שלמה על מסכת ידים (פ"ד מ"ג) מביא גם מתוספתא: א"ר יוסי בן דורמסקות: אני הייתי עם זקנים הראשונים כשבאו מיבנה ללוד, ובאתי ומצאתי לר' אליעזר שהיה יושב בחנות של נחתומים בלוד, אמר לי: מה חידוש היה לכם בבית המדרש? אמרתי לו תלמידיך אנו ומימך אנו שותין, אמר לי: אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש.

ונראה לסמוך האמור במסכת עירובין (נד:): "דברי תורה, כל זמן שאדם הוגה בהן - מוצא בהן טעם", ולכן אין בית המדרש בלא חידוש, שכך הוא טבע התורה.

...כי הא דרבי ינאי חזייה לההוא גברא דקא יהיב זוזא לעני בפרהסיא, אמר ליה: מוטב דלא יהבת ליה מהשתא דיהבת ליה וכספתיה. (חגיגה ה.)

רבי ינאי ירד לנפשו של עני, שעדיף לו לא לקבל צדקה מאשר לקבל אותה בפרהסיא.

רבא אמר: זה המשגר לאשתו בשר שאינו מחותך בערבי שבתות. (חגיגה ה.)

פירש רש"י: שמתוך שממהרין לעשות צורכי שבת אינן נותנין לב אם מנוקד הוא. והוא גילו מדהים עד כמה לחץ יגרום לאדם להכשל אפילו באיסורים דאורייתא שחמורים אצלו.

וכל משען מים - אלו בעלי אגדה שמושכין לבו של אדם כמים באגדה. (חגיגה יד.)

וכן הוא בשבת (פז). בתוך דברי הברייתא המובאת שם: "דברים שמושכין לבו של אדם כאגדה". וביומא (עה). "והמן כורע גד - שדומה להגדה שמושכת לבו של האדם כמים". ובספרי האזינו: "ודם ענב תשתה חמר - אלו האגדות שמושכות לב האדם כיון". ובמסכת סופרים (פט"ז ה"ד, וכע"ז בש"ה ש"רבה): רפדוני בתפוחים - אלו ההגדות שריחן וטעמן כתפוחין. כי חולת אהבה אני - אמר ר' יצחק לשעבר כשהיתה הפרוטה מצויה, היתה נפש אדם מתאוה לשמוע דבר הלכה, עכשיו שאין הפרוטה מצויה נפש האדם מתאוה לשמוע דבר אגדה. וברש"י במסכת ב"ב (י. ד"ה בעלי אגדה) "בעלי אגדה - מתוך שהן דרשנין ומושכין את הלב, הכל מכבדין אותם".

דאמר רבי יצחק: כל העובר עבירה בסתר כאילו דוחק רגלי שכינה, שנאמר כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדם רגלי. איני? והאמר רבי אלעא הזקן: אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו - ילך למקום שאין מכירין אותו, וילבש שחורין ויתעטף שחורין, ויעשה מה שלבו חפץ, ואל יחלל שם שמים בפרהסיא. לא קשיא: הא - דמצי כייף ליה ליצריה, הא דלא מצי כייף ליצריה. (חגיגה טז.)

וכתבו התוספות במסכת עירובין (מא:): ויצר הרע אף על גב דמשמע בפ' ואלו מגלחין (לפנינו בחגיגה טז.) דפעמים שיצרו מתגבר עליו ואינו יכול לכופו, מכל מקום אדם יכול ליזהר שלא יבא לידי כך.

דכלים דשבת עביר להו שימור טפי. (חגיגה כ.)

רבא אמר אידי ואידי בכליו, לא קשיא הא דאמר מעולם לא הטבלתי כלי בתוך כלי, והא דאמר הטבלתי אבל לא הטבלתי בכלי שאין בפיו כשופרת הנוד. (חגיגה כב:)

מתוך שהחמרת עליו בתחילתו הקלת עליו בסופו. (חגיגה כב:) ומפרש רש"י: מתוך חומר שהחמרת עליו בתחילה - כשבא לפניך להזאותו ולא האמנתו, הקלת עליו בסופו - להאמינו על הטבילה, לפי שהוא נזהר בטבילתו שלא יצטרך לו עוד.

אין דורשין בעריות בשלשה. (חגיגה כב:)

ורמינהי: הגבאין שנכנסו לתוך הבית, הבית כולו טמא! לא קשיא: הא - דאיכא נכרי בהדיהו, הא - דליכא נכרי בהדיהו. דתנן: אם יש נכרי עמהן - נאמנין לומר לא נכנסנו אבל אין נאמנים לומר נכנסנו אבל לא נגענו. וכי איכא נכרי בהדיהו מאי הוי? רבי יוחנן ורבי אלעזר, חד אמר: אימת נכרי עליהן, וחד אמר: אימת מלכות עליהן. מאי בינייהו? איכא בינייהו נכרי שאינו חשוב. (חגיגה כו.)

מפרש רש"י: איכא נכרי בהדיהו - אין נאמנין לומר לא נגענו, דמרתתו אם לא יחפשו כל הבית. אימת נכרי עליהם - פן יענישם בגוף או בממונ. אימת מלכות - שמא ילשין עליהן נכרי אצל המלך.

וכן הגנבים שהחזירו את הכלים. ורמינהי: הגנבים שנכנסו לתוך הבית - אינו טמא אלא מקום דריסת רגלי הגנבים. אמר רב פנחס משמיה (דרב) [דרבה] כשעשו תשובה. (חגיגה כו.) ומפרש רש"י: כשעשו תשובה - ומחמת תשובה החזירו, הלכך לא משקרי.

אמר ליה ר' ירמיה לר' זירא: ליתי מר ליתני. אמר ליה חלש לבאי ולא יכילנא, לימא מר מילתא דאגדתא, אמר ליה וכו'. (תענית ז.) כי אגדה מושכת הלב ואפשר ללומדה גם בחולשה, וכן הוא במנחות נג. "חזייה דהוה עכירא דעתיה, פתח" וכו', ומפרש רש"י חזייה... שהיה צעור, ופתח באגדתא למיחבביה.

הא היא מרגלא ליה - הואיל ואינה גרועה מחמתו, טרחא ומהדרא לינשא לישראל כדי להעלות זרעה, ואף על גב דבנה נמי ממזר דקי"ל (לעיל עח) הלך אחר פסולין, אפילו הכי כיון דאיכא תקנתא לממזרים כר' טרפון, דאמר בקידושין (סט) יכולין ממזרים ליטרה, טרחא ומינסבא לישראל. ולרבי אליעזר - דפליג עליה דרבי טרפון (קידושין סט) ואמר ממזר שנשא שפחה והוליד בן אינו נטהר מן הממזרות בשביל עבדותו והוה עבד וממזר הא כיון דליכא תקנתא לזרעה לא מהדרא למיפסל זרעיה דגברא לפי שהיא מקניטתו תמיד.

געגועי אדם רבין על אחותו יותר מן אחיו (רש"י יבמות סב:)

שלשה סימנים יש באומה זו [=ישראל]: הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים (יבמות עט.), דברים רבה ג ו, מסכת כלה פ"ט ה"ו (נאמר שם בלשון יחיד) ראה לעיל עירובין (יט.).

מדחציף כולי האי שמע מינה ממזר הוא.

היבמה שאמרה בתוך שלשים יום לא נבעלתי - כופין אותו שיחלוץ לה, לאחר שלשים יום - מבקשין הימנו שיחלוץ לה, ובזמן שהוא מודה, אפילו לאחר שנים עשר חדש - כופין אותו שיחלוץ לה. (יבמות קיא:)
פירש רש"י: כופין אותו לחלוץ - דהיא נאמנת, דעד תלתין יומין מוקי איניש אנפשיה מלבעול. לאחר ל' יום - הוא נאמן דלא מוקים איניש אנפשיה מלבעול.

הנודרת הנאה מיבמה, בחיי בעלה - כופין אותו שיחלוץ לה, לאחר מיתת בעלה - מבקשין הימנו שיחלוץ לה; ואם נתכוונה לכך, אפי' בחיי בעלה - מבקשין הימנו שיחלוץ לה. (יבמות קיא:)
פירש רש"י: בחיי בעלה - ולא נתכוונה לפטור עצמה הימנו לאחר מיתת בעלה אלא שהיה להם כעס זה עם זה.

שוטה ושוטה דלא קיימא תקנתא דרבנן, דאין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת, לא תקינו רבנן נישואין. (יבמות קיב:)
וברש"י שם אפילו בפקחת לשוטה ושוטה לפקח אין שלום ביניהם, וכ"ש שוטה לשוטה.

דלמא מחמת כיסופא ערק לעלמא. (יבמות קטו.)
בחתם סופר (אבן העזר ח"ב קלח) כתב: והנה בדידי הוה עובד בהיותי יושב על כסא הוראה בק"ק מאטערסדארף, היה שם איש אחד ושמו מאיר פאקש, הוא ואשת נעוריו אשר אהבו זה לזו מאוד, והתפרנסו בפועל כפיו. ויהי היום האיש הלך לדרכו עם מעט סחורה אל מקום צבא המלחמה מחנה הקיר"ה שהיו עומדים אז סמוך לגראן, ופתאם נשמע קול כי שודד חיל הקיסר נסו וברחו, והאיש הזה לא חור אל ביתו, ושהו והוחילו עד בוש כמו שנתיים שנים, ובאו לפני אנשי הק"ק אשר נכמרו רחמים על העלובה הילדה, וכתבנו לקהלות רחוקות ואין קול ואין עונה, עד שכולם שפטו במוחלט כי מת במלחמה בלי ספק, כי אילו היה קיים היה בא, כי אהבת עולם אהב את אשתו. עד עברו עוד כמו שנתיים ימים, אה"ז קרוב לארבעה שנים מיום פרידתו, אני בעצמי מהרהר לאמור לולא אין לנו כח לדון באומדנא ולחוש היתר, הייתי אומר דבזמנינו לא שייך לומר דלמא מחמת כיסופא ערק לעלמא (יבמות קטו), דאפילו ערק לעלמא הלא איכא בי דואר דקבוע בכל דוכתא, ויכול לכתוב ולהודיע ככה אירע לי וכה אני נמצא וכדומה, ומה זו שתיקה. עוד ההרהור הזה ברעיוני ואנשים באו מויען לומר שראו מאיר פאקש בווען, והנה האיש בא לביתו ואתא לקמן, ההוא אמר כי בראותו צרתו כי נשללה ממנו כל סחור וטל אשר לו והציגוהו ערום, חשב בנפשו אם יודיע כזאת לאשתו האהובה, תגזור אומר שע"כ יבוא בערום וחוסר כל, ויסתפק במועט פת חרבה ושלוה. ע"כ התחכם לאחוז פלך שתיקה והרחיק נדוד אל ארץ פלוני הרחק מאוד ממדינתנו, ונשכר שמה לפונדק א' עד שהשתכר והרויח איזה מעות זהובים, ועתה חזר לביתו זו אשתו. אז אמרתי 'ברוך שבחר בהם ובדבריהם של חז"ל' וכל המהרהר אחריהם כאילו מהרהר אחרי השכינה. הארכת בזה להוציא לב המערערים והנוקפים תשובות.

מתנה שומר חנם להיות כשואל, והתוס' הקשו דהו"ל מתנה על מש"כ בתורה, וכתבו דהתורה ירדה לסוף דעתו. (כתובות ג)

כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש. (כתובות ג, וכן ביבמות צ: גיטין לג. עג.)
ופירש רש"י ביבמות: תולה בדעת חכמים, דהא 'כדת משה וישראל' קאמר.

אדעתא למשקל ולמיפק לא כתב לה (כתובות יא)

שאין תוספת כתובה בקידושי טעות.

תורי"ד בכתובות יא: דמוכת כתובתה מנה "דהוי שלא לדעתה ומיסנייא בהכי", וצ"ב למה שלא לדעתה משניאה.
וברשב"א שם (ד"ה אמר רבא ה"ק) לענין קטן שבא על הגדולה, כיון שנעשה בה מעשה אחר שנראית לביאה בטל חינה, שאין הולך אחר ביאתו אלא אחר ביאתה.

נדרה שלא להניק את בנה... ואם היה מכירה נותן לה שכרה וכופה ומניקתו. עד כמה [חדשים אית לן למימר שיודע להכירה מלינק מאשה אחרת = רש"י]. אמר רבא אמר רב ירמיה בר אבא אמר רב: שלשה חדשים, ושמואל אמר שלשים יום, ורבי יצחק אמר ר' יוחנן חמשים יום... הכי אמר שמואל כל זמן שמכירה. (כתובות ס.)
פירש רש"י: כל זמן שמכירה - אין שיעור לדבר, אלא בבדיקה הדבר תלוי, אם אנו רואים שמכירה כופה ומניקתו בשכר נואפילו גירשה].

ולא היא ההיא שוטה הויה, דלא עבדי נשי דחנקן בנייהו. (כתובות ס:)
ומ"מ משמע דשוטה יכולה לעשות כן.

אמר רב יצחק בר חנניא אמר רב הונא: הכל משהין בפני השמש חוץ מבשר ויין, אמר רב חסדא: בשר שמן ויין ישן. אמר רבא: בשר שמן כל השנה כולה, יין ישן בתקופת תמוז. אמר רב ענן בר תחליפא: הווה קאימנא קמיה דמר שמואל, ואייתו ליה תבשילא

דארדי, ואי לאו דיהב לי איסתכני. אמר רב אשי: הווה קאימנא קמיה דרב כהנא, ואייתו ליה גרגלידי דליפתא בחלא, ואי לאו דיהב לי איסתכני. רב פפא אמר: אפילו תמרתא דהנוניתא. כללא דמילתא - כל דאית ליה ריחא ואית ליה קיוהא. (כתובות סא.)
וכן נפסק בשו"ע (קסט ס"א) שכל דבר שמביאין לפני האדם שיש לו ריח והאדם תאב לו, צריך לתת ממנו לשמש מיד. וכתב שם (ס"ג) המשנה ברורה בשם הפוסקים: שבדבר מועט סגי, דבזה נמי מתיישבת דעתו. והשו"ע הוסיף דמידת חסידות לתת לשמש מיד מכל מין ומין, ולא רק ממנה שיש לו ריח. וראה להלן חולין (קז:) שאין לתת לו כשאחזו משקים בידו [=מחמת ירידה אחרת לנפשו של אדם].

תנו רבנן: יתום ויתומה שבאו להתפרנס, מפרנסין את היתומה ואחר כך מפרנסין את היתום, מפני שהאיש דרכו לחזור על הפתחים ואין אשה דרכה לחזור. (כתובות סז.)

יתום ויתומה שבאו להנשא, משיאין את היתומה ואחר כך משיאין את היתום, מפני שבושטה של אשה מרבה משל איש. (כתובות יז:.)

חזקה אין אשה מעיזה פניה בפני בעלה, ואם יש עדים מעיזה
אשה דייקא ומנסבא
טלטולי דגברי קשה מדנשי (סנהדרין)
שמעי בה אינשי וזילא בה מילתא (כתובות ע:)

עד ל' יום עביד שליח שליחותיה טפי לא עביד שליח שליחותיה (שם).

בשלמא לבית המשתה איכא נועל בפניה [דלת של שמחה רש"י] (כתובות עב.).

אין אדם דר עם הנחש בכפיפה אחת (כתובות עג. עז. פו:)
היינו שקשה מאד ולא נסבל לאדם לדור עם תופעה שקשה עליו. ולא רק "מאוסה" או "קשה מאד" כהמשמעות של "נחש", דבכתובות (פו:) אמרו כן על מי שצריך להפריש חלה כל פעם שאשתו אופה, הרי שהוא רק טירחה ועקביות ובכל זאת מוגדר כדוריון עם נחש בכפיפה אחת. ומכל מקום מסתבר שאם זה תפקידו הקבוע של האיש להפריש ולעשר מאכלי הבית, אין זה טורח, ורק כשצריך לעקוב אחרי אשתו ויכול להכשל, הוא דנחשב כן.
ובספר קהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א כה) מדייק שכלל זה נאמר בין לגברין בין לנשים, שבכתובות (פו:) נאמר לגבי נשים, אמתני' דהמושיב את אשתו אפוטרופייא, דאמר רבי אליעזר הרי זה משביעה אפילו על פילכה ועל עיסתה, ותניא עלה אמרו לו לר"א אין אדם דר עם נחש בכפיפה, דאמרה ליה הואיל ומשבעת לי על פלכי איני יכולה לסבול קפדנותך. וכן נאמר גם לגבי אנשים, תניא היה רבי יהודה אומר כל היודע באשתו שאינה קוצה לו חלה לא יגרשנה, ויחזור ויפריש אחריה, אמרו לו אין אדם דר עם נחש בכפיפה דזמנין דמקרי ואכיל.

אדם מצדיק מעשיו בשעת מותו (כתובות פה)

הממאנת והאיילונית אין להן כתובה ואלמנה לכה"ג יש להן כתובה (כתובות ק).
וכתב הר"ן דלא דמי לגמרי, דהא איילונית בלא הכיר בה אינה צריכה גט כלל, ואילו אלמנה לכה"ג אפילו לא הכיר בה צריכה גט. ומצינו דמום גרע יותר מחייבי לאוין, דהא בנמצא מום בה אין לה תוספת, ובחייבי לאוין שלא הכיר יש לה, והר"ן הסביר זאת שם, דידעה דאין אדם מפייס במומין, לכן הי' לה לגלות, משא"כ בחייבי לאוין, דסברה דיערב עליו המקח ולא יהא איכפת ליה האיסור.

טעמא מאי אמור רבנן כל זמן שהיא בבית בעלה גובה כתובתה לעולם, דאמרינן משום כיסופא הוא דלא תבעה (כתובות קד:)

ישיבת כרכים קשה (כתובות קי:)

בשעת אבילות אין גירוי היצר
ומי"מ אין להקל אז גם בראיה, כמו שמוזהר על כך הזוהר והמקובלים שלא להסתכל על הנשים בשעת לוייה, כי השטן מרקד ביניהם.

כי לא מזדהיר בתנאה אבל באיסורא מזדהר (נדרים טו.)

האיסור עצמו מפחיד את האדם יותר מדבר שיגרום לאיסור – עי' בפרשיות. (וראה לעיל לגבי נשים, וצ"ע. ולעיל שאפילו איסור קל יכול למנוע מאיסור חמור).

תניא: בעבור תהיה יראתו על פניכם – זו בושה, לבלתי תחטאו – מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא. מיכן אמרו: סימן יפה באדם שהוא ביישן. אחרים אומרים: כל אדם המתבייש לא במהרה הוא חוטא. (נדרים כ.).

ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא – דבשעת יצר הרע לית דמדכר ליה ליצר טוב. (נדרים לב:).

אפילו ברצון. דזימנין מתרצו משום כיסופא ולא ניחא לי' (נדרים לח. ובר"ן)

דתניא ר' יוסי בן פרטא אומר משום ר' אליעזר, אין מבקרין לא חולי מעיים וכו', בשלמא חולי מעיים משום כיסופא (נדרים מא:).

אין נדרים ניתנים יפה [=ולכך לא פותחים פתח לנדר בכבוד המקום] (נדרים סד.).
ובר"ן שם שאפילו אם בשעת הנדר לא הי' נמנע בגלל כבוד המקום, לא יעזו פניו לומר זאת בפני החכם המתיר.

אפ"ה נדרה שלא אציע לך מטתך וכו' אי"צ להפר... מחוייבת בהכי לפי שהדברים הללו מביאין לידי קירוב הדעת. (נדרים פא: ר"ן סוף ד"ה שלא אתן)

תוך כדי דיבור כדיבור דמי. (נדרים פז.).
מפרש הר"ן: והלכתא – תוך כדי דיבור כדיבור דמי בר ממגדף ועובד עבודת כוכבים ומקדש ומגרש... ולא ידענא מאי שנא הני ומנא להו לרבנן הכי. ונראה בעיני, דבשאר מילי דלא חמירי כולי האי כשאדם עושה אותם, לא בגמר דעתו הוא עושה אלא דעתו שיכול לחזור בו תוך כדי דבור, אבל הני כיון דחמירי כולי האי אין אדם עושה אותם אלא בהסכמה גמורה, ומשום הכי חזרה אפילו תוך כדי דבור לא מהני.

אם תמצא לומר כל באנפיה כסיפא לי' מילתא (נזיר יג סוף ע"א)

מתניתין: היו מעלין אותה לבית דין הגדול שבירושלים, ומאיימין עליה כדרך שמאיימין על עדי נפשות, ואומר לה: בתי, הרבה יין עושה, הרבה שחוק עושה, הרבה ילדות עושה, הרבה שכנים הרעים עושין, עשי לשמו הגדול שנכתב בקדושה שלא ימחה על המים. (סוטה ז.).

אין יצר הרע שולט אלא במה שעניו רואות. (סוטה ח.).
ובתוספות שם (ד"ה גמירי) שבמה שראה פעם אחת יכול להרהר לעולם אפילו שלא בפניה, אבל מחמת שראה אחת אינו מהרהר באחרת.

שאין אשה בושה מפני חברותיה ולא יוסרו. (סוטה ח. תוס')

גם לבה בבני ביתה (שמתגאה ולא תודה בפניהם)
הרי שאדם מוכן לסבול, ואפילו למות ביסורים, בכדי שלא להתבזות בפני אחרים [ואף כשלבסוף כשמתה במיתה הנוראה של סוטה אין לך בזיון גדול מזה, האדם חי את הרגע].

מר סבר בזיוניה עדיף ליה טפי מצערא דגופיה, ומר סבר צערא דגופיה עדיף ליה טפי מבזיוניה. (סוטה ח:)

ויהס כלב את העם אל משה – אמר רבה: שהסיתן בדברים, פתח יהושע דקא משתעי, אמרי ליה: דין ראש קטיעה ימלל? אמר: אי משתעינא אמרי בי מילתא וחסמין לי, אמר להן: וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם? סברי בגנותיה קא משתעי, אישתיקו, אמר להו: הוציאנו ממצרים, וקרע לנו את הים, והאכילנו את המן, אם יאמר עשו סולמות ועלו לרקיע לא נשמע לו? עלה נעלה וירשנו אותה וגו'. (סוטה לה.).

ירד כלב לדעתו של אדם איך להשתיק ולהסות קהל רב, הובא נמי בתנחומא (שלח ב) וברש"י (שם יג ל.).

ופסקו אנשי אמנה. אמר רבי יצחק: אלו בני אדם שהן מאמינין בהקדוש ברוך הוא - לוותר ממנום לגוי הדור מצוה ולצדקה ולהוצאת שבתות וימים טובים. (רש"י סוטה מח:)

צ"ע אם דוקא כשאין לו כלום הוא מ"אנשי אמנה", או על כל הוצאה מרובה נחשב כך. ובפשטות הוא רק כשאין לו כלום, ממה שאמרו שם שיש צדיקים שלא הגיעו לדרגה זו, הרי שבדרגה גבוהה עסקינן. אלא דא"כ לא מובן מה מחדש רבי יצחק, פשוט שאם אין לו כלום ובכל זאת נותן למצוות הוא גדול באמונה. ועוד מהו שכתב רש"י נוי מצוה, שלכאורה מי שאין לו כלום פטור מזה. ומזה נראה להיפך, שכל נתינה הגונה מעבר למצבו הרגיל מחשיבה ל"אנשי אמנה", וזה חידושו של רבי יצחק וסברתו של רש"י, אלא שא"כ צ"ע איך צדיקים לא באו לדרגה זו.

חדא מתלת גאיז חדא מתרתי לא גאיז (גיטין ג.)

וברש"י שם מוסיף, דבפני נכתב ובפני נחתם אצרכוה דכתיבה וחתומה בעינן לשמה, וכיון דכל חדא מילתא באנפי נפשא היא לא גיז.

נמצינו למדים ב' כללים בנפשו של אדם: א. משלוש תיבות הוא מקצץ בשתי תיבות לא. ב. גם בשלוש תיבות הוא לא יקצץ אם הם מחלוקים לשני חלקים/נושאים.

אמר רב חסדא, אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה והפילה כמה רבבות מישראל. אמר רב יהודה אמר רב, כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו סוף הוא בא לידי שלש עבירות, גילוי עריות ושפיכות דמים וחילול שבת.

אמר רבה בר בר חנה, הא דאמרי רבנן שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה: 'עשרתם' 'ערבתם' 'הדליקו את הנר' צריך למימרינהו בניחותא כי היכי דליקבלו מיניה. אמר רב אשי, אנא לא שמיעא לי הא דרבה בר בר חנה וקיימתייה מסברא (גיטין ו:). הקטע האחרון גם בשבת לד.)

כל מימרות הג"ל הם סברא פשוטה כדאמר רב אשי, והם פסוקים מפורשים ומימרות ערוכות על מעלת הדיבור עם השני בכבוד ואורך רוח. ובפר' יתרו עה"פ "כה תאמר לבית יעקב" הביא רש"י המכילתא בית יעקב אלו הנשים תאמר להן בלשון רכה. ועוד נלמד מזה כהנ"ל, שנשים לא נרתעות מ"איסור", ולכן אם הבעל יטיל עליהם פחד הם עלולות להכשיל אותו באיסורים.

לרבי מאיר חוב הוא לעבד שאינו אוכל בתרומה וחכמים חולקים (גיטין)

רשב"ג סבר... או הוציאני לחירות, כי היכי דחזי אינשי לי ומרחמין עלי. ורבנן סברי מאן דמרחם אבני חרי אעבדא נמי רחומי מרחם (גיטין יב.)

בפשטות אי מחלוקת על נפשו של אדם, האם נוטה לרחם רק על בני חורין, או גם על עבדים. [ולרשב"ג שמרחמים רק על בני חורין, יל"ע אם הוא בגלל שאדם נוטה לבני מעמדו, ולכן בן חורין מרחם על בן חורין. או שעל עבד לא מרחמים מתוך מחשבה שבלא"ה הוא משועבד וסובל].

אלא שרש"י מפרש סברת רבנן שמרחמים גם על עבדים "דשייך במצוות כאשה", הרי שהסיבה לרחמנות היא רוחנית מחמת שמקיים מצוות. ועוד שלדבריו המחלוקת היא גם רק לגבי בני ישראל, אבל לגבי אומות העולם או שמרחמים גם על עבדים, או שלא מרחמים אף על בני חורין. אך פשוט שצ"ב מנ"ל לתלות הרחמנות בחיוב המצוות, ומה ענין זה לזה.

גזייה לזמן ידידה ויהביה ניהלה מאי? אמר ליה לרמאי לא חיישינן. (גיטין יז:)

ומפרש רש"י, שלרמאות כזה [=לחתוך מקום התאריך בגט או בכל שטר] שהוא ניכר ונגלה, לא עבידי אינשי דעבדי, ולא חשו רבנן לה.

לא מקדים אינש פורענותא לנפשיה. (גיטין יח.)

אמר לעשרה כתבו גט לאשתי, אמר ר' יוחנן שנים משום עדים וכולם משום תנאי. וריש לקיש אמר כולם משום עדים. (גיטין יח:)

ומפרש רש"י דעת רבי יוחנן "וכלם לא החתים בו אלא לביישה ברבים".

אשה ידעה לאקנויי. (גיטין כא.)

הנידון הוא לגבי מתנה על מנת להחזיר, האם היא יודעת לתת במתנה גמורה דבר שלאחר מכן יחזור לרשותה. ומסקנת הגמרא שיודעת.

ורבי יוחנן אמר אפילו מכאן עד עשרה ימים, דאם איתא דהווי ביה תנאי מידכר דכירי. (גיטין כב:)

לענין עדי מסירה על שטר הכתוב באופן שיכולים לשנות בו פרטים, סובר רבי יוחנן שגם לאחר עשרה ימים העדים זוכרים אם הי' בו תנאי כזה וכזה או לא. [ורבי אליעזר חולק עליו].

חרש שוטה וקטן כשרים לכתבת גט [ועוד דברים], בגדול עומד על גביהם.

עובד כוכבים אדעתה דנפשיה קעביד. (גיטין כג.)

ומפרש רש"י "דהא גדול הוא ויש בו דעת, ואע"פ שזה אומר לו כן, שמא הוא גמר בליבו לשם אחר. אבל קטן אין בו דעת אלא למה שזה מצווהו". משמע מפירושו שאין דין מחשש שהעובד כוכבים מכיון לקלקל לישראל, אלא מעצם הדבר שהוא גדול ויש לו דעה עצמית שאינה מתבטלת לעומד על גביו.

בית דין של עובדי כוכבים נמי דמקבלי שוחדא, כי שקלי מקמי דלשקול פורסי שנמג. (גיטין כח.)

רש"י מפרש ד'פורסי שנמג' הוא פסק דין, והתוס' כתבו בשם רבינו חננאל שהוא דין גדול שלהם. לכאורה לפי רש"י הוא ענין של כבוד עצמי, שלאחר החלטת בית המשפט הם לא משנים את פסק-הדין גם בשביל טובת הנאה של שוחד. אלא שעדיין צריך להבין מי מעבד בעדם ליטול את השוחד, ולתלות את שינוי הפסק-דין בסיבה כל-שהיא. ולפי ר"ח נראה כי הוא מתוך יראה מאותו הדין לעשות שלא כדבריו.

בין לרש"י ובין לר"ח צ"ע אם הוא כלל מוחלט עד סוף כל הדורות, שבאופן כזה וכזה אינם נוטלים שוחד, או שיתכן דבזמן הזה השתנו הטבעים והכללים.

שז שז זר ו, ר שז, שז. ר ש, ר שז לא לרבו ראשון ולא לרבו שני. לרבו שני לא, דהא לשום בן חורין פרקיה. לרבו ראשון לא, דלמא ממנעי. ולא פרקי (גיטין לח.)

חביבה להם בהמתן של ישראל יותר מנשותיהן, הני מילי בצנעה אבל בפרהסיא זילא בהו מילתא (גיטין לח.)

לר"מ: אין אדם מוציא דבריו לבטלה (גיטין לט. ערכין ה.)

רש"י מפרש שכלל זה נאמר רק להקדש. בקהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א ג) הביא הפלוגתא דרבי מאיר ורבנן בריש מסכת ערכין, וכתב דהלכה כחכמים, וכמו שפסק הרמב"ם (ערכין פ"א ה"ג) וכס"מ שם. וכתב מהראנ"ח (מים עמוקים ח"ב לז), דאפילו לחכמים כל שאנו יכולים לפרש דברי האדם בלשון המועיל, וכ"ש היכא דמתנה עם אחר, וכ"ש כשהקנו מידו, אפילו חכמים מודו דאין אדם מוציא דבריו לבטלה, ע"כ. ובקהלת יעקב הביא ראייה לדבריו מערכין (שם ע"ב), אהיהא דאמר רב (גידל) המקדיש בהמת חבירו נותן דמיה, ומוקי לה תלמודא כרבי מאיר דאין אדם מוציא דבריו לבטלה, ואמר רב אשי התם דהיינו דוקא דאמר בהמת חבירי עלי, דבהמה גופא לא אמר, אבל אמר הרי בהמה זו עלי מודה ר"מ דאדם מוציא דבריו לבטלה. א"כ אמור מעתה כיון דלרבי מאיר כל שאין אנו יכולים לפרש דבריו בלשון המועיל מודה דאדם מוציא דבריו לבטלה, א"כ מדרבי מאיר נשמע נמי לרבנן איפכא, דכל שאנו יכולים לפרש דברי האדם בלשון המועיל מודו לר"מ דאמרין אין אדם מוציא דבריו לבטלה.

ובכנסת הגדולה (חוי"מ רנג, הגהת ב"י אות יג) כתב, דאפילו לחכמים שאדם מוציא דבריו לבטלה, היינו דוקא בבריא, אבל בשכיב מרע לכו"ע אין אדם מוציא דבריו לבטלה, כמו בבבא בתרא (קעה). "אין אדם משטה בשעת מיתה". וכן מתבאר בשו"ת לחם רב סימן ר"ג. ובקהלת יעקב הביא מבבא בתרא (קלג. ד"ה ואם לאו) "אמר רב הונא שכיב מרע שכתב כל נכסיו לאחר אם ראוי ליורשו נוטלן משום ירושה, ואם לאו נוטלן משום מתנה", ופירש הרשב"ם: "ואם לאו נוטלן משום מתנה - דכיון דאינו ראוי לירש על כרחך נכסי נתונים לפלוני קאמר, דאין אדם מוציא דבריו לבטלה ולמתנה איכוון", נראה דס"ל דאע"ג דקי"ל כחכמים דאדם מוציא דבריו לבטלה, מ"מ שכיב מרע שאני. ובכנסת הגדולה (שם) לא הונח לו חילוק זה בין בריא לשכיב מרע, דלא עדיף שכיב מרע מהקדש בדבדק הבית, ואפ"ה פליגי חכמים ואמרי אדם מוציא דבריו לבטלה. ובקהלת יעקב הקשה מנמוקי יוסף (בבא בתרא סט. מדפי הרי"ף) שכתב לגבי שכיב מרע שאמר ידור פלוני בבית זה לא אמר כלום: "ומדלא מתקנינן לישנא למימר דבית לדירה קאמר או דקל לפירות משמע, דדוקא בבריא דיינינן לישניה" וכו', וכתב עוד: "ונראה לי דלא שייך לאקשוויי אמאי לא אזלינן בתר אומדנא הכא בשכיב מרע כדלעיל במתני", וגבי מסוכן בגט דודאי לגבי נפשיה אנן סהדי דודאי לא שביק נפשיה, וגבי גט משום עיגונא אקילו ביה כמה קולות, אבל לגבי מתנת אחרים אף על גב דאי לא בעי למימר דקל לפירות הא דאמר פירות דקל - דברי בטלה נינהו, מ"מ אין לנו אלא מה שהוציא בשפתיו", הרי דעת הנמוקי יוסף דאפילו גבי שכיב מרע אדם מוציא דבריו לבטלה. וכיוצא בזה כתב המגיד משנה (זכיה פ"י ה"ב) בשם הרשב"א בבבא בתרא (קמז): דלא מתקנינן לישנא בשכיב מרע, אלא דיינינן ליה כדדיינינן בבריא, דדברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים דמו, אבל להוסיף על דבריו דאי לא אף אנו נתקן הלשון ונאמר דכיון דאמר ידור הרי גילה בדעתו שירצה שידור זה בביתו, ואין אדם מוציא דבריו לבטלה, ונתקן ונאמר דבבית לדירה קיימא. והמגיד משנה הסכים לסברא זו, אלא שרצה לחלק בין האומר תנו שטר לפלוני, לדעת הרשב"א צריך שיאמר הוא וכל שעבודיה דאית ביה, דומיא דידור פלוני, דבעינן עד שיאמר תנו בית זה לפלוני שידור בו. ואילו לדעת המגיד משנה שרצה לישב דעת הרמב"ם דסבר דאע"ג דלא אמר הוא וכל שעבודיה מהני בשכיב מרע, חילק בין זה לההיא דדירה, שבדירה אם לא נוסף מתנה אחרת בכלל דבריו והוא גוף הבית, א"א לתקן בשום צד שיועילו דבריו שלא הוציא דבריו לבטלה, וכיון שכן ודאי אמרינן אילו רצה לתת גוף לפירותיו היה נותן, משא"כ בשטר וכו'.

ומציין עוד לדברי ריבות סימן קצ"ו, בדין קנין שאינו מועיל אם יחול מטעם שאין אדם מוציא דבריו לבטלה, וכן בסימן קכ"ה. ולספר חזון נחום (דף קיח:), לשונות הרמב"ם הלכות ערכין).

דמקרבא דעתיה לגבי זוזא. (גיטין מ.)

דרכו של איש להוציא פחות שבכלים (גיטין נ.)
הנידון הוא לגבי פרעון חוב, שדרך הלווים להחזיר בפחות שבכלים. הרי שעל אף שהאדם מחזיר לבעל-החוב את שלו, ואפילו שהוא חייב לו הכרת טובה על שעזר לו בשעת דחקו, האדם מחזיר בפחות שבכלים!

לחזקיה היזק שאינו ניכר שמיה היזק, ומה טעם אמרו בשוגג פטור - כדי שיודיעו. (גיטין נג.)

דר' יהודה אדר' יהודה לא קשיא, כי לא קניס בדרבנן, בדאורייתא קניס. והא מנסך דאורייתא ולא קניס. משום חומרא דעבודת כוכבים מיבדל בדילי מיניה. (גיטין נג:)

נחשדו ישראל על השביעית ולא נחשדו על השבתות. (גיטין נד.)

אתי פריסתקא עליה מרומי, אמר ליה קום דמית ליה קיסר ואמרי הנהו חשיבי דרומי לאותיבך ברישא. [=בא שליח מרומי, אמר לו - קום, כי מת הקיסר ואמרו חשובי רומי להושיב אותך בראש]. הוה סיים חד מסאני, בעא למסימא לאחרינא - לא עייל, בעא למשלפא לאידך - לא נפק, אמר מאי האי? אמר ליה לא תצטער, שמועה טובה אתיא לך, דכתיב (משלי טו ל) שמועה טובה תדשן עצם, אלא מאי תקנתיה? ליתי איניש דלא מיתבא דעתך מיניה ולחליף קמך, דכתיב (שם יז כב) ורוח נכאה תיבש גרם, עבד הכי עייל. [=היה נעול נעל אחת, ביקש לנעול את השניה ולא עלתה על רגלו, ביקש לחלוץ הראשונה ולא ירדה, אמר לו רבי יוחנן אל תצטער, שמועה טובה הגיע אילך, ונאמר שמועה טובה תדשן עצם, א"כ עצמותיו התרחבו, אז מה התקנה? יביאו מי שאין דעתך נוחה ממנו ויעבור לפניך, שנאמר ורוח נכאה תיבש גרם, עשה כך והצליח לנעול את הנעל השניה]. (גיטין נז:)

א"ר אחא (משלי יד) חיי בשרים לב מרפא, כיון שנתבשר בשורה טובה טעין ליביה ית רגלוהי, הדא אמר הכריסא טענא רגליא. (בראשית רבה פ"ע ח)

ירדה תורה לנפש האדם ששמחה הבאה משמועה טובה אינה משפיעה רק נפשית אלא גם פיזית, והעצמות מתרחבות מדבר כזה. וכן להיפך, רוח נכאה אינה רק תופעה נפשית אלא יש לה השלכה פיזית ביבוש העצם. ומוכח מהגמרא כאן, שהסיבות לא צריכות להיות מקבילות, היינו שמועה רעה כנגד שמועה טובה, ואפילו לא באותה דרגה, כי פשוט שראיה של מי שאין דעתו נוחה ממנו איננה שווה לשמחה מהידיעה שהתמנה למלך, ואעפ"כ למד רבי יוחנן כי מספיק "רוח נכאה" על דבר של מה-בכך כדי ליבש עצם. וצ"ע למה דוקא "שמועה טובה" היא המשפיעה על העצמות ולא כל שמחת הלב. ובתנא דבי אליהו (רבה, פרק א) "עושה אדם מלאכה בפני אויביו כל ששה ימים ונח בשביעי, שכח כל צער שהיה לו", הרי שגם בתנא דא מדויק שמספיק לראות "פני אויביו" כדי להיות בצער ולהפריע את מנוחתו.

אין אלמנה נפרעת מנכסי יתומים אלא בשבועה, נמנעו מלהשביעה, התקין רבן גמליאל הזקן שתהא נודרת ליתומים כל מה שירצו, וגובה כתובתה.

מאי איריא אלמנה? אפילו גרושה נמי, אלמה א"ר זירא אמר שמואל: לא שנו אלא אלמנה, אבל גרושה משביעין אותה! אלמנה שאני, דבההיא הנאה דקא טרחה קמי דיתמי אתיא לאורויי היתרא. (גיטין לה.)

[חברותא: מאי איריא במשנתנו דוקא אלמנה, שנמנעו מלהשביעה והתקינו לה נדר במקום שבועה, והרי אפילו גרושה - שמת המגרש קודם שנפרעה כתובתה, ומעיקר הדין כיון שבאה היא ליפרע מנכסי יתומים צריכה היא שבועה תחילה - נמי, היה לנו לומר כן? אלמה [למה] אמר רבי זירא אמר שמואל: לא שנו במשנתנו, שאין משביעין אלא נודרת היא במקום שבועה, אלא באלמנה. אבל גרושה שבאה לגבות את כתובתה מהיתומים לאחר שמת המגרש, משביעין אותה שלא נפרעה מאביהם בחייו, ואין די לה בנדר. ומתרתא הגמרא: אלמנה שאני! ודוקא בה חיישינן שתשבע לשקר, ומשום דבההיא הנאה דקא טרחה קמי דיתמי [היות וטורחת היא עבור היתומים], אתיא לאורויי היתרא [תבוא היא להורות היתר לעצמה], ולהשבע שלא נפרעה את כתובתה, אף שכבר נפרעה.

ומשום שתאמר בלבה: שאותו ממון שכבר נפרעה, אינו עבור פירעון הכתובה, אלא הוא שכר טרחתה ביתומים].

העדים חותמין על הגט מפני תיקון העולם.

פירש רש"י: "שיהיו נשים נשאות לבעלים ולא תדאגנה להפסיד כתובתן". זאת אומרת שלולי זה, היו נשים שיעדיפו לא להנשא בגלל החשש הרחוק שלא יקבלו כתובה. ואכן כך אמרו בכתובות פב. אָמַר רַב יְהוּדָה בְּרֵאשׁוֹנָה הָיוּ כּוֹתְבִים לְכַתּוּלָה מֵאֲתִים וְלֹא־לְמִנָּה מִנָּה, וְהָיוּ מְזַקְּנִים וְלֹא הָיוּ נוֹשְׂאִין נָשִׁים, עַד שֶׁבָּא שְׁמַעוֹן בֶּן שִׁטְחַ וְתָקַן כָּל נֶכְסֵי אַחֲרָאִין לְכַתּוּבָתָהּ. תְּנִינָא נְמִי הָכִי בְּרֵאשׁוֹנָה הָיוּ כּוֹתְבִין לְכַתּוּלָה מֵאֲתִים וְלֹא־לְמִנָּה מִנָּה, וְהָיוּ מְזַקְּנִים וְלֹא הָיוּ נוֹשְׂאִין נָשִׁים, הִתְקִינוּ שִׁיהִיו מְנִיחִין אוֹתָהּ בְּבֵית אָבִיהָ, וְעַדִּין בְּשֶׁהוּא כּוֹעֵס עָלֶיהָ אוֹמֵר לָהּ לְכִי אֶצֶל כְּתוּבָתִיךְ, הִתְקִינוּ שִׁיהִיו מְנִיחִין אוֹתָהּ בְּבֵית חֲמִיהָ. עֲשִׂירוֹת עוֹשׂוֹת אוֹתָהּ קָלְתוֹת שֶׁל כֶּסֶף וְשֶׁל זָהָב, עֲנִיּוֹת הָיוּ עוֹשׂוֹת אוֹתָהּ עֲבִיט שֶׁל מִימֵי רְגֵלִים, וְעַדִּין בְּשׁוֹעֵס עָלֶיהָ אוֹמֵר לָהּ טְלִי כְּתוּבָתִיךְ וְצֹאִי, עַד שֶׁבָּא שְׁמַעוֹן בֶּן שִׁטְחַ וְתָקַן שִׁיהָ כּוֹתֵב לָהּ כָּל נֶכְסֵי אַחֲרָאִין לְכַתּוּבָתָהּ. נְבוּזַה־ק וִיקְרָא ד. אֵיתָא: תָּא חֲזִי אָדָם כִּי יִקְרִיב לְאַפּוֹקִי מֵאֵן דְּלֹא אֲתִנְסִיב דֶּהָא קְרִבְנָהּ לֹאֻ קְרִבֵּן וּבִרְכָּאֵן לֹא מִשְׁתַּכְּחֵן לְגַבִּיהָ (ס"א ע"י ידִיהָ) לֹא לְעִילָא וְלֹא לְתַתָּא מִמְשַׁמַּע דְּכְתִיב אָדָם כִּי יִקְרִיב שְׂאֵנִי הֵכָא דְּלֹאֻ אִיהוּ אָדָם וְלֹא בְּכִלְלָא דְּאָדָם הוּא וְשְׁכִינְתָּא לֹא שְׂרִיָּא עֲלוּהִי בְּגִין דְּאִיהוּ פְּגִים וְאִקְרִי בְּעַל מוֹם וּמֵאֲרִי דְּמוּמָא אֲתִרְחַקָא מִכָּלָא כָּל שֶׁכֶּן לְמִדְּבַחָא לְקִרְבָּא קְרִבְנָא. וצ"ע אִם נֶאמַר לִגְבִי הִכְהֵן הַמְקַרֵּב, או אִפִּילוּ לִגְבִי הַנּוֹדֵב שֶׁלֹּא מְקַבְּלִים קְרִבְנוֹת מְרוּחָקִים. וּמִמִּילָא צ"ע גַּם לִגְבִי נָשִׁים, אִם כְּשֶׁאֵינֶן נִשְׂאוֹת אֵינֶן יְכוּלוֹת לַנְּדוּב קִרְבֵּן, או שְׂכִינֵן שְׂאֵינֶן חַיִּיבוֹת לַהֲנַשָּׂא אֵין בְּהֵם פֶּגֶם. וְקְרִבְנוֹת חוּבָה שֶׁל חֲטָאת וְכְדוּמָה, בְּרוּר שְׂגָם רוּחִים חַיִּיבִים].

עבד שנשבה ופדאוהו, אם לשום עבד ישתעבד אם לשום בן חורין לא ישתעבד. רבן שמעון בן גמליאל אומר: בין כך ובין כך ישתעבד. (גיטין ד ד)

מפרש ר' עובדיה מברטנורא: לשום בן חורין לא ישתעבד - לא לרבו ראשון, ולא לרבו שני. לרבו שני לא, דהא לשום בן חורין פרקיה. לרבו ראשון לא, דלמא ממנעי ולא פרקי. רבן שמעון בן גמליאל אומר בין כך ובין כך ישתעבד - לרבו ראשון. שלא יהא כל אחד ואחד הולך ומפיל עצמו לגייסות ומפקיע עצמו מיד רבו.

המוכר עבדו לגוי או לחוצה לארץ יצא בן חורין. אין פודין את השבויים יותר על כדי דמיהן מפני תקון העולם. ואין מברייחין את השבויין מפני תקון העולם, רבן שמעון בן גמליאל אומר מפני תקנת השבויין. ואין לוקחים ספרים תפילין ומזוזות מן הגוים יותר על כדי דמיהן מפני תקון העולם. (גיטין ד ו)

מפרש ר' עובדיה מברטנורא: מפני תקון העולם - שלא ימסרו הנכרים עצמן להרבות להביא שבויין כשרואין שמוכרין אותם ביותר מכדי דמיהם.

ואין מברייחין את השבויין מפני תקון העולם - שמא יקצפו על השבויין העתידים לבא לידם ויתנום בשלשלאות וישימו בסד רגלם.

רבן שמעון בן גמליאל אומר מפני תקנת השבויין - דלא חייש רשב"ג על העתידים לבא בשביה, אלא על אותם שהם שבויים עתה עמו. שאם אין שבי אלא הוא יחידי, מברייחין אותו, ואין לחוש כאן מפני תקנת שבויים אחרים כשאינן שבויים אחרים עמו.

מאי קא משמע לן, תנינא המגרש את האשה והחזירה, על מנת כְּתוּבָהּ רֵאשׁוֹנָה מִחֲזִירָהּ. מֵהוּ דְּתִימָא אֲשֶׁתּוּ הוּא דְּאִיהוּ כְּתִב לָהּ כְּתוּבָהּ מִנִּיהּ. אֲבָל יְבָמָתוּ דְּלֹאֻ אִיהוּ כְּתִב לָהּ, הִיכָא דְּגִרְשָׁהּ וְאֶהְדְּרָהּ אִימָא כְּתוּבָתָהּ מִנִּיהּ, קָא מְשַׁמַּע לָן. (כתובות פב:)

המוציא את אשתו משום שם רע לא יחזיר, משום נדר לא יחזיר, רבי יהודה אומר כל נדר שידעו בו רבים לא יחזיר ושלא ידעו בו רבים יחזיר... (גיטין ד ז)

מפרש ר' עובדיה מברטנורא: לא יחזיר - ואפילו נמצאו הדברים שקר, או הנדר התירו חכם. שמא תלך ותנשא לאחר וימצא הלעז של זנות שקר, והנדר יתירנו חכם והיא לא תהיה פרוצה בנדרים, ויאמר אלו הייתי יודע שכן אפילו היו נותנים לי מאה מנה לא הייתי מגרשה, ונמצא גט בטל ובניה ממזרים. לפיכך אומרים לו הוי יודע שהמוציא את אשתו משום שם רע ומשום נדר לא יחזיר עולמית, ומתוך הדברים הללו הוא גומר ומגרש גירושין גמורים ולא מצי תו לקלקלה.

המוציא את אשתו משום אילונית רבי יהודה אומר לא יחזיר וחכמים אומרים יחזיר נישאת לאחר והיו לה בנים הימנו והיא תובעת כתובתה אמר רבי יהודה אומר לה שתיקותיך יפה ליך מדבוריך. (גיטין ד ח)

מפרש ר' עובדיה מברטנורא: והיא תובעת כתובתה - שהאילונית אין לה כתובה. ועכשיו שנמצא שאינה אילונית, תובעת כתובתה.

שתיקותיך יפה ליך מדבוריך - שיאמר אילו ידעתי שסופי ליתן לך כתובה לא גרשתיך, נמצא גט בטל ובניה ממזרים.

המוכר את עצמו ואת בניו לגוי אין פודין אותו, אבל פודין את הבנים לאחר מיתת אביהן. המוכר את שדהו לגוי וחזר ולקחה ממנו ישראל הלוקח מביא ממנו בכורים מפני תקון העולם. (גיטין ט ט)

מפרש ר' עובדיה מברטנורא: אין פודין אותו - והוא שרגיל בכך. כגון שמכר ושנה ושילש. מפני תקון העולם - שלא יהא רגיל למכור קרקע בא"י לנכרים. ואם מכר יטרח לחזור ולפדות.

...ור"ש היא דדריש טעמא דקרא, ומה טעם קאמר, מה טעם הניזקין שמין להן בעידית? מפני תיקון העולם, דתניא אמר ר"ש: מפני מה אמרו הניזקין שמין להן בעידית? מפני הגזלנים ומפני החמסנים, כדי שיאמר אדם למה אני גוזל ולמה אני חומס? למחר ב"ד יורדין לנכסי ונוטלין שדה נאה שלי, וסומכים על מה שכתוב בתורה מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם, לפיכך אמרו הניזקין שמין להן בעידית.

מפני מה אמרו בעל חוב בבינונית? כדי שלא יראה אדם לחבירו שדה נאה ודירה נאה, ויאמר: אקפוץ ואלונו כדי שאגבנו בחובי, לפיכך אמרו בע"ח בבינונית. אלא מעתה, יהא בזיבורית! א"כ, אתה נועל דלת בפני לוויין. ...אמר ר"ש: מפני מה אמרו כתובת אשה בזיבורית? שיותר ממה שהאיש רוצה לישא, האשה רוצה לינשא. דבר אחר: אשה יוצאה לרצונה ושלא לרצונה, והאיש אינו מוציאה אלא לרצונו. (גיטין מט:)

דאמר עולא: דבר תורה בעל חוב בזיבורית, שנאמר: בחוץ תעמוד והאיש וגו', מה דרכו של איש להוציא? פחות שבכלים, ומה טעם אמרו בע"ח בבינונית? כדי שלא תנעול דלת בפני לוויין. (גיטין נ.)

אפטרופוס שמינהו אבי יתומים – ישבע, מינהו בית דין – לא ישבע, אבא שאול אומר חילוף הדברים. (ה ד) מפרש ר' עובדיה מברטנורא: מינהו אבי יתומים ישבע – דאי לאו דאית ליה הנאה מיניה לא הוה ליה אפטרופוס, ומשום שבועה לא אתי לאמנועי. מנהו בית דין לא ישבע – דטובת חנם היא שזה עושה לב"ד לקבל דבריהם ולטרוח חנם ואי רמית עליה שבועה אתי לאמנועי.

אבא שאול אומר חילוף הדברים – מנהו ב"ד ישבע, דבההיא הנאה דקא נפיק עליה קלא דאינש מהימנא הוא דהא סמכי עליה בי דינא, משום שבועה לא אתי לאמנועי. מינהו אבי יתומים לא ישבע, דטובת חנם עושה לו לטרוח עם בניו, ואי רמית עליה שבועה אתי לאמנועי.

המטמא והמדמע והמנסך בשוגג פטור במזיד חייב הכהנים שפגלו במקדש מזידין חייבין. (ה ד) במזיד חייב – ובדין הוא שיהא פטור, דהיזק שאינו ניכר לאו שמיה היזק, אלא מפני תקן העולם שלא יהא כל אחד ואחד הולך ומטמא טהרותיו של חברו ואומר פטור אני.

העיד רבי יוחנן בן גודגדה... ועל המריש הגזול שבנאו בבירה, שיטול את דמיו מפני תקנת השבים. (ה ה) מפרש ר' עובדיה מברטנורא: מפני תקנת השבים – שאם אתה מצריכו לקעקע בירתו ולהחזיר המריש עצמו, ימנע מלעשות תשובה.

ועל חטאת הגזולה שלא נודעה לרבים שהיא מכפרת מפני תיקון המזבח. (ה ה) מפרש ר' עובדיה מברטנורא: שלא יהיו כהנים עצבים שאכלו חולין שנשחטו בעזרה, ונמצא מזבח בטל, שנמנעים מלעבוד עבודה

משנה ו

לא היה סיקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה מהרוגי מלחמה ואילך יש בה סיקריקון כיצד לקח מסיקריקון וחזר ולקח מבעל הבית מקחו בטל מבעל הבית וחזר ולקח מסיקריקון מקחו קיים לקח מן האיש וחזר ולקח מן האשה מקחו בטל מן האשה וחזר ולקח מן האיש מקחו קיים זו משנה ראשונה בית דין של אחריהם אמרו הלוקח מסיקריקון נותן לבעלים רביע אימתי בזמן שאין בידן ליקח אבל יש בידן ליקח הן קודמין לכל אדם רבי הושיב בית דין ונמנו שאם שהתה בפני סיקריקון שנים עשר חדש כל הקודם ליקח זוכה אבל נותן לבעלים רביע:

משנה ז

חרש רומז ונרמז ובן בתירה אומר קופץ ונקפץ במטלטלין הפעוטות מקחן מקח וממכרן ממכר במטלטלין:

משנה ח

ואלו דברים אמרו מפני דרכי שלום כהן קורא ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל מפני דרכי שלום מערבין בבית ישן מפני דרכי שלום בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון מפני דרכי שלום מצודות חיה ועופות ודגים יש בהם משום גזל מפני דרכי שלום רבי יוסי אומר גזל גמור מציאת חרש שוטה וקטן יש בהן משום גזל מפני דרכי שלום ר' יוסי אומר גזל גמור עני המנקף בראש הזית מה שתחתיו גזל מפני דרכי שלום ר' יוסי אומר גזל גמור אין ממחין ביד עניי גוים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום:

פרק ו

הבריא שאמר, כתבו גט לאשתי, רצה לשחק בה. מעשה בבריא אחד שאמר, כתבו גט לאשתי, ועלה לראש הגג ונפל ומת. אמר רבן שמעון בן גמליאל, אמרו חכמים, אם מעצמו ¼, נפל, הרי זה גט. אם הרוח דחאתו, אינו גט:

אמר לשנים, תנו גט לאשתי, או לשלשה, כתבו גט ותנו לאשתי, הרי אלו יכתבו ויתנו. אמר לשלשה, תנו גט לאשתי, הרי אלו יאמרו לאחרים ויכתבו, מפני שעשאן בית דין, דברי רבי מאיר. וזו הלכה העלה רבי חנינא איש אונו מבית האסורין, מקבל אני באומר לשלשה, תנו גט לאשתי, שיאמרו לאחרים ויכתבו, מפני שעשאן בית דין. אמר רבי יוסי $\frac{2}{3}$ ר, נומינו לשליח, אף אנו מקבלין, שאפלו אמר לבית דין הגדול $\frac{2}{3}$ ש, שבירושלים, תנו גט לאשתי, שילמדו ויכתבו ויתנו. אמר לעשרה, כתבו גט לאשתי, אחד כותב ושנים חותמין. כלכם כתבו $\frac{2}{3}$ ת, אחד כותב וכלם חותמין. לפיכך, אם מת אחד מהן, הרי זה גט בטל.

ז ד

לא תתיחד עמו אלא בפני עדים, אפלו עבד, אפלו שפחה, חוץ משפחתה, מפני שלבה גס בה בשפחתה.

תבואה וכלים אימא מדמקרבא הנאתיהו גמר ומקני נפשיה קא משמע לן (קידושין ח.).

דינר של נחושת היכי דמי? אי דידעה ביה הא סברה וקבלה (קידושין ח.).

כל הבוזעל דעתו אנמר ביאה (קידושין י.).

אם הקילו בשבויה דמנוולה נפשה גבי שבאי (קידושין יב:)

ניזבין אינש ברתיה ולא ניזיף בריביתא, מאי טעמא? ברתיה מגרעא ונפקא והא מוספא ואזלא. (קידושין כ.). משמע מזה שאינה עדיפות במהות ב' האפשרויות אלא עדיפות טכנית, ומ"מ היא מגלה טפח מנפשו של אדם, שבשביל עדיפות טכנית זו ימכור את ביתו ולא ילוה בריבית. נוגם בזמן הזה שלא מקובל למכור את בנותיו, מ"מ יעדיף להעביד אותם [אולי אף בפרך] ולהכניס אותם בעול כלכלת הבית מאשר להלוות בריבית].

תניא רבי אומר: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שבן מכבד את אמו יותר מאביו - מפני שמשדלתו בדברים, לפיכך הקדים הקב"ה כיבוד אב לכיבוד אם. וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שהבן מתיירא מאביו יותר מאמו - מפני שמלמדו תורה, לפיכך הקדים הקב"ה מורא האם למורא האב. (קידושין ל:-לא.).

וכבר היה רבי טרפון זקנים מסובין בעליית בית נתזה בלוד, נשאלה שאילה זו בפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול? נענה רבי טרפון ואמר מעשה גדול, נענה ר"ע ואמר תלמוד גדול, נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה. (קידושין מ:)

ידועים דברי רבי ישראל סלנטר באגרת המוסר: הנשגב והעיקר בשימוש רפואות התורה היצר - הוא ללמוד בעז ועיון עמוק היטב דיני העבירה עצמה, ההלכה עם כל סעיפיה... ולכן היסוד העיקרי והעמוד הנכון להכין את עצמו לשמירה מהעבירות ועשיית המצות הוא רק הלימוד הרב בהלכה זו הנוגעת לעבירה זו או למצוה זו, ובפרט בעיון הדק היטב, כי זה הלימוד עושה קנין חזק בנפש להיות העבירה ממנו בטבע.

וכתב על כך החזון איש באמונה ובטחון (פ"ג ט): הנה מבואר בדבריו ז"ל, כי בהשתדלות כללית בקניני היראה לא מצא עדיין את העיקר, והעיקר חסר בנפשו אם לא למד ולא עמל בעיון ההלכה בחושן המשפט, ואף בלמדו במרוצה ובשטחיות לא קנה עדנה את קנין המבוקש לאהבת הדין, ולהיות מסור אליו, והלימוד בעיון בהלכה עד לדרת להלכה ברורה בכל הסעיפים המסתעפים, הוא לימוד של שנים רבות בשקידה נמרצה, כי הסתגלות העיון הזה הוא תכלית ידיעת התורה שהפליגו חז"ל שאי אפשר לקנותה בדרך עראי, במיעוט השתדלות, ואמרו שהתורה נקנית במ"ח קנינים, וכולם יציאה מגדרי הטבע והרגל האישיות להכנס בדרכי השלימות, עד שלא תפריעו טבעו את רוב מסירותו ועוצם שקידתו, לא יתן שנה לעיניו ותנומה לעפעפיו. והגרי"ח סופר שליט"א בהקדמה לספרו דרופתקי דאורייתא, מביא ראייה לכל זה מרש"י במס' ע"ז (כ:): בהא דתורה מביאה לידי זהירות וזריזות, שכתב "תורה ע"י שעוסק בה, ועוד שרואה ומבין אזהרות שבה ונשמר", ואמנם אפשר לדון שאין כוונת רש"י להשפעה נפשית ע"י הלימוד אלא ללמוד על מנת לעשות, שא"כ פשוט שמתכוין לשמור את מה שלומד.

כל שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץ - לא במהרה הוא חוטא, שנאמר והחוט המשולש לא במהרה ינתק. וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ - אינו מן הישוב. (קידושין מ:)

צ"ע אם התנא רק מסתמך על הפסוק, או כוונתו שהפסוק מגלה על נפש האדם, שכשיש בו שלשה דברים הללו לא במהרה הוא חוטא.

ת"ר האוכל בשוק הרי זה דומה לכלב, ויש אומרים פסול לעדות. אמר רב אידי בר אבין: הלכה כיש אומרים. (קידושין מ' סוף ע"ב)

פירש רש"י: הואיל ואין מקפיד על כבודו, אינו בוש לזלזל בעצמו וליפסל. בתוס' וראשונים נמצאו כמה פרטי דינים בענין זה, שהם למעשה ויכוח על נפשו של אדם, מתי הפעולה מעידה על פנימיות הנפש ומתי לא. לרבינו חננאל הוא פסול לעדות רק כשחוטף ואוכל. ולרבינו אליהו פסול עדות הוא כשהלך אצל המוכרים וטועם משל כולם מעט מעט כאילו רוצה לקנות מהם. ולר"ת הוא כשאוכל בשוק סעודת פת דגנאי יותר.

כגון שאמר לה התקדשי לי במנה ונמצא מנה חסר דינר, מר סבר כסיפא לה מילתא למתבעי, ומר סבר לא כסיפא לה מילתא למיתבעי. (קידושין מז.)

עשרה קבים חכמה ירדו לעולם, תשעה נטלה ארץ ישראל, ואחד כל העולם כולו. עשרה קבים יופי ירדו לעולם, תשעה נטלה ירושלים, ואחד כל העולם כולו. עשרה קבים עשירות ירדו לעולם, תשעה נטלו רומיים קדמונים, ואחד כל העולם כולו. י' קבים עניות ירדו לעולם, תשעה נטלה בבל, ואחד כל העולם כולו. עשרה קבים גסות ירדו לעולם, תשעה נטלה עילם, ואחד כל העולם כולו. וגסות לבבל לא נחית? והכתי': ואשא עיני וארא והנה שמים נשים יוצאות ורוח בכנפיהם ולהנה כנפים ככנפי החסידה ותשאנה את האיפה בין הארץ ובין השמים, ואומר אל המלאך הדובר כי אנה המה מוליכות את האיפה, ויאמר אלי לבנות לה בית בארץ שנער, וא"ר יוחנן: זו חנופה וגסות הרוח שירדו לבבל! אין, להכא נחית, ואשתרבוני הוא דאשתרבוני להתם. דיקא נמי, דקתני: לבנות לה בית, ש"מ. איני? והאמר מר: סימן לגסות - עניות, ועניות בבבל הוא דאיכא! מאי עניות? עניות דתורה, דכתיב: אחות לנו קטנה ושדים אין לה, וא"ר יוחנן: זו עילם, שזכתה ללמוד ולא זכתה ללמד. עשרה קבים גבורה ירדו לעולם, תשעה נטלו פרסיים וכו'. עשרה קבים כנים ירדו לעולם, תשעה נטלה מדי כו'. עשרה קבים כשפים ירדו לעולם, תשעה נטלה מצרים כו'. עשרה קבים נגעים ירדו לעולם, ט' נטלו חזירים כו'. י' קבים זנות ירדו לעולם, תשעה נטלה ערביא כו'. עשרה קבים עזות ירדו לעולם, תשעה נטלה מישן כו'. עשרה קבים שיחה ירדו לעולם, תשעה נטלו נשים כו'. עשרה קבים שכרות ירדו לעולם, תשעה נטלו כושים כו'. (קידושין מט:)

תא שמע: כיצד אמרו התורם שלא מדעת תרומתו תרומה? הרי שירד לתוך שדה חבירו וליקט ותרום שלא ברשות, אם חושש משום גזל - אין תרומתו תרומה, ואם לאו - תרומתו תרומה. ומנין הוא יודע אם חושש משום גזל ואם לאו? הרי שבא בעל הבית ומצאו, ואמר לו כלך אצל יפות, אם נמצאו יפות מהן - תרומתו תרומה, ואם לאו - אין תרומתו תרומה. ליקטו הבעלים והוסיפו עליהן - בין כך ובין כך תרומתו תרומה.... אמימר ומר זוטרא ורב אשי אקלעו לבוסתנא דמרי בר איסק, אייתי אריסיה תמרי ורימוני ושדא קמייהו. אמימר ורב אשי אכלי, מר זוטרא לא אכיל. אדהכי אתא מרי בר איסק, אשכחינהו, ואמר ליה לאריסיה אמאי לא אייתית להו לרבנן מהנך שפירתא, אמרו ליה אמימר ורב אשי למר זוטרא, השתא אמאי לא אכיל מר, והתניא אם נמצאו יפות מהן - תרומתו תרומה. אמר להו הכי אמר רבא, לא אמרו כלך אצל יפות אלא לענין תרומה בלבד, משום דמצוה הוא וניחא ליה, אבל הכא - משום כסיפותא הוא דאמר הכי.

[חברותא: סתמיה דבעל הבית כי תרום - מבינונית הוא תרום [ובדרך כלל, תרום בעל הבית מפירות בינוניים]. ואזל איהו, והלך השליח - ותרום על דעת עצמו מפירות היפות. והואיל וכן, שסתם בעל הבית תרום מבינונית, והשליח תרום מיפות, יש לנו לברר אם בכהאי גוונא קיים את שליחות בעל הבית, או שסטה מדרך שליחותו בכך שתרום מהיפות. ולאחר מכן בא בעל הבית, ומצאו שתרום מפירות היפות, ואמר ליה: כלך אצל יפות! אזי הדין הוא כך: אם נמצאו פירות יפות מהן - תרומתו תרומה. כי נתברר לנו שדרכו של בעל הבית זה לתרום תמיד מיפות, והרי שליח זה קיים שליחותו כראוי. ואם לאו - אין תרומתו תרומה. וכפי שנתבאר לעיל, שכיון שלא נמצאו פירות יפות מהן, ודאי בלשון כעס אמר לו, ואכן דרכו לתרום תמיד מבינונית ככל בעלי בתים. ואם כן, אין הוא שלוחו בתרומה זו. אמימר ומר זוטרא ורב אשי אקלעו לבוסתנא דמרי בר איסק [נקלעו בדרכם לבוסתנו של מרי בר איסק]. אייתי אריסיה [הביא אריסו של מרי בר איסק] תמרי ורימוני, ושדא קמייהו [והניח לפנייהם]. ומרי בר איסק לא היה שם באותה שעה. אמימר ורב אשי אכלי מהפירות, ואילו מר זוטרא - לא אכיל, כי חשש משום גזל. אדהכי [בינתיים] אתא מרי בר איסק, בעל הבוסתן, ואשכחינהו [ומצא את החכמים יושבים בבוסתנו]. ואמר ליה לאריסיה: אמאי לא אייתית להו לרבנן מהנך שפירתא [למה לא נתת לחכמים מפירות אלו, שהם טובים יותר]? ועדיין לא רצה מר זוטרא לאכול מהפירות. אמרו ליה אמימר ורב אשי למר זוטרא: השתא, עתה, לאחר דברי מרי בר איסק, אמאי לא אכיל מר? והתניא לענין תרומה: אם נמצאו יפות מהן - תרומתו תרומה! שכיון שכן, גילה בעל הבית דעתו, שרצונו הוא שיתרום עבורו. ואם כן, הוא הדין כאן, כיון שאכן היו שם פירות יפים יותר, ודאי רוצה מרי בר איסק בזה, שיתן אריסו פירות לפנייהם. אמר להו מר זוטרא לאמימר ורב אשי: הכי אמר רבא: לא אמרו ש"כלך אצל יפות" גילוי דעת הוא - אלא לענין תרומה בלבד, משום דמצוה הוא, ולכן אנו אומרים שניחא ליה לבעל הפירות במה שתרום. אבל הכא, גבי מרי בר איסק - משום כסיפותא [מחמת בושה] הוא דאמר הכי, שרצונו הוא שיתן להם אריסו פירות. אבל יתכן שאכן בסתר ליבו אינו חפץ בכך]. (ב"מ כב.)

ההוא אריסא דקדיש במוזא דשמכי, אתא לקמיה דרבא, אמר ליה מאן אחלך. והני מילי במוזא, אבל כישא, מצי אמר ליה אנא שקלי כישא, שקיל את כישא, כישא כי כישא. ההוא סרסא דקדיש בפרומא דשיכרא, אתא מריה דשיכרא אשכחיה, אמר ליה אמאי לא תיתיב מהאי חריפא. אתא לקמיה דרבא, אמר לא אמרו כלך אצל יפות - אלא לענין תרומה בלבד. דתניא: כיצד אמרו תורם שלא מדעת תרומתו תרומה, הרי שירד לתוך שדה חבירו וליקט ותורם שלא ברשות, אם חושש משום גזל - אין תרומתו תרומה, ואם לאו - תרומתו תרומה. ומנין היה יודע אם חושש משום גזל אם לאו? הרי שבא בעל הבית ומצאו, ואמר לו כלך אצל יפות, אם נמצאו יפות מהם - תרומתו תרומה, ואם לאו - אין תרומתו תרומה, היו הבעלים מלקטים ומוסיפים - בין כך ובין כך תרומתו תרומה, אבל הכא משום כיסופא הוא דעבד, ואינה מקודשת.

[חברותא: מעשה בההוא אריסא, אריס שהיה עובד בשדהו של אחר למחצה לשליש או לרביע, דקדיש במוזא דשמכי [מלוא הכף בצלים] שנטל משדהו של בעל הבית, אתא האריס לקמיה דרבא לשואלו אם חלו הקידושין. אמר ליה רבא לאריס: מאן אחלך [מי מחל לגביך את חלקך של בעל הבית]? ולכן אינה מקודשת. והני מילי במוזא שהיא צריכה חלוקה, אבל כישא [אגודת ירק], שדרך הירק להתחלק באגודות, וכל האגודות שוות הן, מצי אמר ליה האריס לבעל השדה: אנא שקלי כישא [אני נטלתי בחלקי אגודת ירק], שקיל אף את כישא [קח אתה כנגדה אגודה אחרת], שהרי כישא כי כישא, כלומר: הכל שוות הם.

מעשה בההוא סרסא דקדיש בפרומא דשיכרא, אתא מריה דשיכרא, אשכחיה, ואמר ליה: אמאי לא תיתיב מהאי חריפא? אתא לקמיה דרבא: [מעשה באריס שעבד במבשלת שכר העשוי מתמרים, ולקח מהתמרים הסחוסים של בעל המבשלת, וקידש בהם אשה; וכשבא בעל המבשלת, אמר לו לסריס: וכי למה לא נתן לה מהתמרים הטובים יותר, שיש להם מעט לחלולחית לתיתם במים אחרים ולעשות מהם שכר; ובא האריס לשאול את רבא מה יהא על קידושין] - ואילו לא היה אומר לו בעל הבית ליטול מן התמרים היפות יותר, ודאי שלא היתה מקודשת, ומשום שתמרים אלו לא היו עומדים לחלוקה, שהאריס נוטל את חלקו בשכר; ברם, כשאמר בעל הבית כן, הרי לכאורה גילה דעתו שנוח לו בנטילת האריס מתמריו.

אמר ליה רבא לאריס: לא אמרו שמועילה אמירתו של בעל הפירות לנוטל הפירות: "כלך אצל יפות", להיות גילוי דעת שניחא לבעל הפירות, אלא לענין תרומה - שתורם נוטל הפירות שלא מדעת בעל הבית - בלבד, ומשום שהפירות הרי עומדים לתרומה, אבל בנידון דידן - לא, וכדמפרש טעמא ואזיל. וכדתניא, שלגבי תרומה מועילה אמירת: "כלך אצל יפות": התורם פירותיו של חבירו שלא מדעתו, אין תרומתו תרומה, וכיצד אמרו: תורם שלא מדעת בעל הפירות תרומתו תרומה? הרי שירד לתוך שדה חבירו, וליקט ותורם שלא ברשות בעל השדה על פירותיו של בעל השדה - אם חושש התורם על תרומתו משום גזל, אין תרומתו תרומה, ואם לאו שאינו חושש משום גזל, תרומתו תרומה. ומנין היה יודע אם חושש משום גזל, אם לאו? הרי שבא בעל הבית, ומצאו, ואמר לו: "כלך אצל יפות" מאלו, כלומר: וכי למה לא נטלת מהיפות יותר? הרי שאם נמצאו יפות מהם - תרומתו תרומה, כי אכן נתכוין לומר לו שהיה לו לקחת מן היותר יפות, ויש כאן גילוי דעת שניחא לו בתרומתו. ואם לאו שאין יפות מהן, אין תרומתו תרומה, שלא נתכוין אלא לקנתרו, ולומר לו: "אילו היו יותר יפות ממה שלקחת, אף אותן היית גוזל". ואם היו הבעלים עצמם מלקטים ומוסיפים, בין כך ובין כך - בין שיש יפות מהם ובין שאין יפות מהם - תרומתו תרומה. ודין זה אינו אלא בתרומה, שהפירות עומדות לתורם, אבל הכא שאין התמרים עומדות לתיתם לאריס, שמן השכר היה נוטל את חלקו ולא מן התמרים הסחוסים, בודאי שמשום כיסופא הוא דעבד [משום בושא אמר כן בעל המבשלת], ואינה מקודשת].

(קידושין נב:)

ומחמת כן הפירות שנטל האריס משדהו אינם שלו, והאשה שקידש לו בהם אינה מקודשת.

איהי לא ניחא לה משום טרחא דאורחא, אהו לא ניחא לי' משום אונסא דאורחא. (קידושין ג:)
אמנם לגבי האחרון הוא מחלוקת ולר' ירמיה לא אמרין לא ניחא לי' באונסא דאורחא, אם עי"ז מקדש לו אשה. [ואולי גם על רוחים אחרים יסבור ר"י שעדיפים על אחריות הדרך].

ואישתמוד. (קידושין עב:)

מי איכא דדריש מילתא כי האי בדוכתא דשכיחי גיורי. (קידושין עג:)

מ"ט אשת איש בבעלה תולה. (קידושין עג:)

ומפרש"י אם ילדה ממזר אינה משליכתו, לפי שיש לה לומר מבעלי הוא. וכן כל המזכירים שם.

אין בו משום אסופי. (קידושין עג:)

נאמן בעל המקח (קידושין עג:), נאמן דייין. (קידושין עד:)

לא יתייחד אדם עם ב' נשים, אבל אשה מתייחדת עם ב' אנשים. (קידושין פ:)

לא שנו אלא שאינה בושה לעמוד לפניו ערום, אבל בושה לעמוד לפניו ערום לא. (קידושין פא:)
וברש"י דיצר אלבשא.

לעשות קורת רוח לאמה שאני מחבב את בתה. (רש"י קידושין פב.)
הרי שבת נהנית מכך שאביה מחבב את ילדיה.

לא נחשדו ישראל על משכב זכור ועל הבהמה. (קידושין פב.)

אבא גורייך איש צדיק אומר משום אבא גוריא, לא ילמד אדם את בנו חמר גמל קדר ספן רועה וחנוני, שאומנותן אומנות ליסטים.
רבי יהודה אומר משמו החמרין רובן רשעים, והגמלין רובן כשרין, הספנין רובן חסידים, טוב שברופאים לגיהנם, והכשר
שבטבחים שותפו של עמלק. (קידושין פב.)

וברש"י: הגמלין רובן כשרים. שפורשין למדברות למקום גדודי חיות וליסטיין ויראים לנפשם ומשברים לבם למקום. הספנין רובן
חסידים. שפורשין למקום הסכנה ותמיד הם ברעדה יותר מן הגמלין.
הרי דכבר מחז"ל מצינו שחשש צרה ובודאי חשש מות מקרבים את האדם למקום ומעוררים אותו לאמונה בש"י.

כל שעסקו עם הנשים - סורו רע, כגון הצורפים, והסריקים, והנקורות, והרוכלין, והגרדיים, והספרים, והכובסים, והגרע, והבלן,
והבורסקי; אין מעמידים מהם לא מלך ולא כהן גדול. מאי טעמא? לא משום דפסילי, אלא משום דזיל אומנותיהו. (קידושין פב.)
פירש רש"י: סורו רע - מנהגו רעה קרבותו רע להשתדל עמו שיהא סר אליו ובא לביתו.

תנו רבנן, עשרה דברים נאמרו בגרע: מהלך על צידו, ורוחו גסה, ונתלה ויושב, ועינו צרה, ועינו רעה, אוכל הרבה, ומוציא
קימעא, וחשוד על העריות ועל הגזל ועל שפיכות דמים. (קידושין פב.)

פירש רש"י: מהלך על צידו ורוחו גסה ונתלה ויושב - שלשתן סימני גאווה, אבל אין זו דומה לזו, ובכולן הוא חלוק ממדת הכשרים.
נתלה ויושב - אינו יושב אלא אם כן נסמך, או לאחוריו או על צידו דרך גאווה, ובשביל שהבריות מוסרין נפשן לידו הוא מתגאה.
ועינו צרה - בממונו להוציא כלום, מפני שהוא מלומד לאכול אצל המקיזין ואינו מלומד להוציא. ועינו רעה - נותן עיניו בבריאים
שיחלו ויהיו צריכין לו. אוכל הרבה - שמלומד לאכול עם כמה אנשים בכל יום. ומוציא קימעא - מתוך שמאכלו יפה בלחם
נקי ובשר שמן שממעטים את הזבל, שכל אדם מכין לסעודת הקזה מאכל בריאה. וחשוד על העריות - מתוך שהנשים צריכות
לו ועסקו עמהן. ועל הגזל - שהנשים גוזלות מבעליהן ונותנות לו. ועל שפיכות דמים - זימנין דשפי ליה לדמא לפחות מרביעית.

(דברי הסתייפלער שהנהגות הצניעות גורמת בקל ההנאה לבעל?)

אין דרכו של אדם להתבונן בדרכים (בבא קמא כ...)

מאן דמחזיק בשטרא, אדעתיה דארעא הוא דמחזיק ובארעא הא לא אחזיק, ושטרא נמי לא קנה דלאו דעתיה אשטרא. או דלמא
דעתיה נמי אשטרא. א"ל עני מורי וכי לצור ע"פ צלוחיתו הוא צריך, א"ל לצור ולצור. (בבא קמא מט:)

דאיכא אימא מגוואי כי נפיק יתיב ביני אינשי בצוותא בעלמא טפי מעלי. (בבא קמא ס:)

גניבה בנפש... שאין יאוש בעלים (בבא קמא סח:)

ומפרש רש"י שאין אדם מתייאש על עצמו.

משום תכשיטי נשים כדי שלא יתגנו על בעליהן. (בבא קמא פב:)

דדמיא עליה כאריא ארבא. (בבא קמא פה.)

ולכך המזיק את חבירו חייב לשלם דמי רפואתו, ולא יכול לומר אני ירפא אותך.

אין לך בושת גדולה מזו [שגלחון]. (בבא קמא פו.)

ר"מ אומר חרש וקטן יש להן בושת שוטה אין לו בושת וכו', כדאמר רב פפא [=לענין קטן] דמיכלמו ל' ומיכלם (בבא קמא פו:)

סתם גניבה יאוש בעלים. (בבא קמא קיד.)
רש"י מפרש דלא ידעי למאן יתבעו, ולא בגלל שחושש לתבוע אותו, או שמבין שלא יתייחס לתביעה להשיב הגניבה. ואולי משום שבאופן זה אכן אינו "יאוש", כי אומדים דעתו שאם יתאפשר לו לתובעו יעשה זאת, הרי שאין כאן יאוש.

ניחא לי' לאיניש דתעביד מצוה בממוניה. (בבא מציעא)

לכוף את יצרו עדיף. (בבא מציעא לח.)

אמר שמואל: כספים אין להם שמירה אלא בקרקע. אמר רבא: ומודי שמואל בערב שבת בין השמשות דלא אטרחוהו רבנן. ואי
שהא למוצאי שבת שיעור למקבריהו ולא קבריהו - מחייב. ואי צורבא מרבנן הוא - סבר: דלמא מיבעי ליה זוזי לאבדלתא.
(בבא מציעא מב.)

פירש רש"י: ואם צורבא מרבנן הוא - המפקיד, שהוא חרד על מצות הבדלה על הכוס אמר השומר דלמא מיבעי ליה זוזי לאבדלתא
להכי לא קבריהו ופטור.
וצ"ע איך הדין כשיוודע השומר שלא חשב כן.

דאמר רבי יוחנן: דבר תורה מעות קונות, ומה טעם אמרו משיכה קונה? גזירה שמא יאמר לו נשרפו חטיך בעליה. (בבא מציעא
מו.)

אביי אמר: טלית עד שתות מחיל איניש, דאמרי אינשי: עשיק לגביך ושוי לכרסיך. סלע, כיון דלא סגי ליה - לא מחיל. (בבא
מציעא נב.)
פירש רש"י: עשיק לגביך - הצריך לכסות גופך וגביך, קנה ביוקר. ושוי לכרסיך - למאכלך לא תקנה אלא בשווין.
והיינו שדרך בני אדם לפזר על בגדים ולקנות אפילו ביוקר ממה ששווה, לכן אדם מוחל עד שישית יתירה מהערך האמיתי של
הבגד.

לעולם יזהר באונאת אשתו, שמתוך שאונאתה מצויה דמעתה מצויה. (בבא מציעא נט)

לא ליתי ליטרדן. ולדחייה בעלמא משום כיסופא. (בבא מציעא סו:, וברש"י)

אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוא: פעמים שמפריז על חנות לצור בה צורה, ספינה לעשות לה איסקריא. חנות לצור בה צורתא -
דצבו בה אינשי, והוי אגרא טפי. [=פירש רש"י: לצור בה צורות - שיוציא מעות הללו לצור בו צורות, שתהא נאה, והכל רצין
לתוכה לקנות ולאכול שם]. ספינה לעשות לה איסקריא, כיון דשפירא איסקריא טפי אגרא טפי. (בבא מציעא טז:)

אמרו ליה רבנן לרב אשי: קא מקיים רבינא כל מה דאמור רבנן. שלח ליה בהדי פניא דמעלי שבתא: לישדר לי מר עשרה זוזי,
דאתרמי לי קטינא דארעא למזבן. שלח ליה: ניתי מר סהדי, ונכתב כתבא. שלח ליה: אפילו אנא נמי? שלח ליה: כל שכן מר,
דטריד בגירסיה משתלי וגורם קללה לעצמי. (בבא מציעא עה:)

פשיטא, אי אמר ליה בעל הבית בתלתא, ואזל איהו א"ל בארבעה, ואמרי ליה כמו שאמר בעל הבית, דעתייהו אעילוויא. (בבא
מציעא עו.)

התקבל לי גיטי, ואשתך אמרה הבא לי גיטי, והוא אומר הילך כמו שאמרה, ואמר ר"נ אמר רבה בר אבוא אמר רב: משיגיע גם
לידו מגורשת, אלמא דאדיבורא דידה קא סמיך. אי נמי משהגיע גט לידה מגורשת, אלמא דאדיבורא דידה קא סמיך. (בבא
מציעא עו:)

ר' אלעזר חסמא אומר: לא יאכל פועל יתר על שכרו, וחכמים מתירין, אבל מלמדין את האדם שלא יהא רעבתן ויהא סותם את
הפתח בפניו. (בבא מציעא צב.)
פירש רש"י: שימנעו לשוכרו למלאכתו.

תנא: ומתנה שומר שכר להיות כשואל... ור' יוחנן אמר: ...בההיא הנאה דקא נפיק ליה קלא דאיניש מהימנא הוא גמיר ומשעבד נפשיה. (בבא מציעא צד.)

כלל אמר רבי יהודה בן תימא: כל שאי אפשר לו לקיימו בסופו והתנה עליו מתחילתו אינו אלא כמפליגה, וכשר. (בבא מציעא צד. גיטין פד.)
פירש רש"י: שאין בלבו לשום תנאי אלא להקניטה בעלמא, מרחקה ודוחה אותה בדברים. וכן בגיטין (שם): דוחה אותה לצערה בדברי הבאי.
ומלשון רבי יהודה משמע שהוא כלל בכל התנאים, אבל מדברי רש"י נראה שהוא דוקא לגבי גט שיש בו את הסברא של "לצערה ולהקניטה". אלא שלמעשה גם רבי יהודה עסק רק בגיטין מדסיים "וכשר". וא"כ צ"ע אם כלל זה תקף בכל התנאים.

חזקה אין אדם פורע חובו תוך ל' יום (בבא בתרא)

דירתיה דאיניש לא מזבני. (בבא בתרא ג.)

מלכותא שאני, דלא הדרא ביה, דאמר שמואל: אי אמר מלכותא עקרנא טורי, עקר טורי ולא הדר ביה. (בבא בתרא ג.)
וכן במסכת תמיד (לב). אלכסנדרוס מוקדון אמר לחכמים שהולך להלחם במדינת אפריקי. ואמרו לו שלא יוכל דפסקי הרי חשך. והשיב להם: "לא סגיא דלא אזלינא". והיינו דמלכות אינה חוזרת בה.

כך פתח ר' תנחומא בר אבא (דניאל ט) לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים, מהו כן, א"ר נחמיה אפילו בשעה שאנו עושין את הצדקה מביטים אנו מעשים שלנו ויש לנו בושת פנים, אין לנו שעה שאנו באין בזרוע אלא בשעה שאנו מוציאים מעשרותינו שנאמר (דברים כו) כי תכלה לעשר מה כתיב בסוף השקיפה ממעון קדשך מן השמים (שמות רבה פרשה מא, תנחומא כי תשא יד)

וחסד לאומים חטאת - כל צדקה וחסד שאומות עובדי כוכבים עושין חטא הוא להן, שאינם עושין אלא להתגדל בו, כמו שנאמר: די להוון מהקרבין ניהוחין לאלהה שמיא ומצליין לחיי מלכא ובנוהי. ודעביד הכי לאו צדקה גמורה היא? והתניא: האומר סלע זה לצדקה בשביל שיחיו בני, ובשביל שאזכה לעולם הבא - הרי זה צדיק גמור! לא קשיא: כאן בישראל, כאן בעובד כוכבים. (בבא בתרא י, פסחים ח. ר"ה ד.)
פירש רש"י: ישראל דעתן לשמים, בין יחיה בין לא יחיה אינו מהרהר אחר מדת הדין, אבל עכו"ם אינו נותן אלא על מנת כן ואם לאו מתחרט.

כל הנותן בעין יפה הוא נותן (בבא בתרא)

ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו וכו', שהיו מכניסין הבנים ללמוד כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו מבעט בו ויוצא, עד שבא יהושע ב"ג ותיקן וכו', שמכניסין אותו כבן שש כבן שבע (בבא בתרא כא.).

אין אדם רוצה שיתן מעותיו במקום אחד ויראו לו כשנים ושלשה מקומות. (בבא בתרא קג.)

אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: המזכה לעובר לא קנה. ואם תאמר משנתינו? הואיל ודעתו של אדם קרובה אצל בנו. (בבא בתרא קלט. קמב.)
ובתרומת הדשן (ח"א שג) כתב על סמך זה דהוא הדין מסתמא אצל בת בנו.

אין אדם משטה בשעת מיתה. (בבא בתרא קעה.)

תנו רבנן מעשר שני שאין דמיו ידועין פודין אותו בשלשה לקוחות. ובתוס' אבל רבעי [=נטע רבעי] לא קתני, והיינו טעמא מתוך שאדם להוט לאכול פירות נטיעה זו, חיישינן אפילו בדמיו ידועין. (סנהדרין יד: תוס' ד"ה נטע)

לא מלך וכהן גדול בעיבור שנה, מלך משום אפסניא, כהן גדול משום צינה. (סנהדרין יח:)

ופירש רש"י: משום אפסניא - מחלק ממון לחיילותיו כך וכך לשנה, ונוח לו שיהיו כל השנים מעוברות. כהן גדול - אינו רוצה שתתעבר שנה מפני הצינה, שצריך לטבול ולקדש ביום הכפורים חמש טבילות ועשרה קידושין, ואם תתעבר שנה הרי תשרי במרחשון וצינת מרחשון תהיה בתשרי. והתוספות שם מפרשים: משום קרירות הרצפה שכל היום היה עומד יחף. והוא נורא איך חז"ל חשדו את עצמם [הם היו חלק מהסנהדרין], שגם דברים פעוטים וקטנים ישליכו על דברים גדולים.

מן המקדש לא יצא מקדושתו לא יצא, וכיון דאית ליה הכירא לא אתי למינגע. ורבי יהודה אגב מרריה דילמא מקרי ואתי ונגע. (סנהדרין יט.)

היינו שלפי חכמים מספיק איזו תזכורת לכהן גדול כדי שלא יבא לידי טומאת מת, ולרבי יהודה לא סומכים על כך בשעת צער ומרירות, לכן אסור לו ללכת ללוויית המת שמא יגע במטה.

חסריה לגנבא, נפשיה לשלמא נקיט. (סנהדרין כב.)
מפרש רש"י: כשהגנב חסר, שאינו מוצא מקום לגנוב, מחזיק עצמו בענוה כאיש שלום.

מעיקרא סבור מציאת חרש שוטה וקטן לא שכיחא, אי נמי מפני דרכי שלום בעלמא, כיון דחזו דסוף סוף ממונא הוא דקא שקלי פסלינהו רבנן. (סנהדרין כה:)

החמסנין מעיקרא סבור דמי קא יהיב אקראי בעלמא הוא, כיון דחזו דקא חטפי גזרו בהו רבנן. (סנהדרין כה:)

טלטולא דגברא קשה מדאיתתא (סנהדרין כו.)

הנהו קבוראי דקבור נפשא ביום טוב ראשון של עצרת, שמתניהו רב פפא ופסלינהו לעדות ואכשרינהו רב הונא בריה דרב יהושע. אמר ליה רב פפא והא רשעים נינהו, סברי מצוה קא עבדי, והא קא משמתינא להו, סברי כפרה קא עבדי לן רבנן. (סנהדרין כו:)

מומר אוכל נבילות לתיאבון, דברי הכל פסול. להכעיס אביי אמר פסול רבא אמר כשר, אביי אמר פסול דהוה ליה רשע, ורחמנא אמר אל תשת רשע עד. ורבא אמר כשר, רשע דחמס בעינן. (סנהדרין כז.)
ומפרש רש"י: מומר אוכל נבילות לתיאבון דברי הכל פסול - דכיון דמשום ממון קעביד, דהא שכיחא בזול טפי מדהיתירא, הוה ליה כרשע דחמס ופסול לעדות.

היא לא שנא לאפוקי ולא שנא לעיולי לא מהימן [=ארום להעיד לארוסתו] וכו' הכא משום איקרובי דעתא הוא והא איקרבא דעתיה לגבה. (סנהדרין כח:)

אוהב זה שושבינו. וכמה אמר ר' אבא אמר רבי ירמיה אמר רב, כל שבעת ימי המשתה, ורבנן משמיה דרבא אמרי, אפילו מיום ראשון ואילך וכו'. (סנהדרין כט.)

מידי אוהב כתיב אלא סברא הוא, אויב מאי טעמא - משום דמרחקא דעתיה, אוהב נמי - מקרבא דעתיה. (סנהדרין כט.)

כדתניא אמר רבי יוסי ברבי יהודה: והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו - מכאן לשני תלמידי חכמים ששונאין זה את זה, שאין יושבין בדין כאחד. (סנהדרין כט.)

היכי אמרי' להו [=איך מאיימים על העדים]? אמר רב יהודה הכי אמרינן להו: נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר (משלי כה יד) [=בשביל מתהלל במתת שקר - דהיינו מעידי שקר גשמים נעצרים, ואפילו כשהשמים מתקשרים בעבים ורוח להוריד גשמים, אין הגשם בא. רש"י]. אמר (ליה) רבא: יכלי למימר שב שני הוה כפנא ואבבא אומנא לא חליף [מאי איכפת להו אם לא ירדו גשמים, אמרי בלבם משל הדיוט: על פתח מי שיודע אומנות ובעל מלאכה לא עבר הרעב. עפ"י רש"י]. אלא אמר רבא: אמרינן להו מפץ וחרב וחץ שנון איש עונה ברעהו עד שקר (שם שם יח) [=בעון עדות שקר דבר בא, ויתיראו שלא ימותו. רש"י]. אמר (ליה) רבא: יכלי למימר שב שני הוה מותנא ואיניש בלא שניה לא שכיב. אלא אמר רבא: אמר לי נתן בר מר זוטרא, אמרינן להו סהדי שקרי אאוגרייהו זילי [=השוכרים אותם מבזים אותם וקלים הם בעיניו. רש"י], דכתיב והושיבו שנים אנשים בני בליעל נגדו ויעידוהו לאמר ברכת אלהים ומלך (מלכים א כא י). (סנהדרין כט.)
החכמים נחלקו כאן מה מהווה איום לנפש האדם, ואפילו נפש רעה המסוגלת להעיד שקר באחר בשביל בצע כסף. ולדעה אחרונה מאיים עליו ביזוי כבודו, אפילו רק בלב, יותר מהפחדות של רעב או מוות.

(אמר) רב פפא בריה דרב אחא בר אדא, הכי אמרינן משמיה דרבא, כל מילי דכדי לא דכירי אינשי. (סנהדרין כט:)
מפרש רש"י: דברים של חנם, כלומר הואיל ואותה הודאה דברי רוח היו שהשטה בו, לא דכירי אינשי ושכח אותה הודאה.

ההוא דהוה קרו ליה קב רשו, אמר מאן מסיק בי אלא פלוני ופלוני, אתו תבעוהו לדינא קמיה דרב נחמן, א"ר נחמן אדם עשוי
שלא להשביע את עצמו [=לומר לבריות חייב אני מעות לפלוני להתרחק מעין הרע, שלא ליראות שבע ממנו. רש"י]. (סנהדרין
כט:)

ההוא דהוה קרו ליה עכברא דשכיב אדינרי [=עשיר שלא נהנה מממונו, כעכבר זה ששוכב על דינרי זהב ואינו נהנה מהן. רש"י],
כי קא שכיב אמר פלניא ופלניא מסקו בי זווי, בתר דשכיב אתו תבעינהו ליורשין, אתו לקמיה דר' ישמעאל ברבי יוסי אמר להו:
כי אמרי' אדם עשוי שלא להשביע את עצמו הני מילי מחיים, אבל לאחר מיתה לא. פרעו פלגא תבעינהו לדינא לאידך פלגא,
אתו לקמיה דרבי חייא אמר להו כשם שאדם עשוי שלא להשביע את עצמו כך אדם עשוי שלא להשביע את בנו, אמרו ליה ניזיל
וניהדר אמר להו כבר הורה זקן. (סנהדרין כט:)

בספר קהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א לב) מביא כמה פרטים בכלל זה: הטור (ח"מ לב) כתב שאפילו הודה בשעת מיתה
אמרינן אדם עשוי שלא להשביע, אלא שבסימן רנ"ה כתב שאם אמר תנו מנה לפלוני, לא מצי טעין שלא להשביע את בני הודיתי.
ובמוסר דבריו, כגון שכיב מרע המצוה לבניו, וניכר מתוך צוואתו שרוצה שיתקיימו דבריו, כתב הר"ש הלוי (ח"מ יט, דף ל). דלא
שייך טענת השבעה, ולפי הטור אי"צ לזה, דכל דאמר תנו וכו' ליכא טענת השבעה. וכתב עוד שם, דלא שייך טענת השבעה אלא
באומר כן בפני אנשים אבל בינו לבין בנו לא, והכנסת הגדולה (סימן לב הגהת טור אות לו) כתב: "ואין אני מודה לו בזה, דאדם
עשוי שלא להשביע את עצמו בפני בנו, כדי שלא יחזיקוהו בעשיר ויהיו תובעים ממנו שיתן להם". ובעל קהלת יעקב מביא לו
ראיה, מסנהדרין (ל). הרי שראו את אביהם שהטמין מעות ואמר להם של פלוני הם, אם כמערם לא אמר כלום. ופירשו המפרשים
דאפשר שאמר כן שלא להשביע את עצמו, הרי שהוא אפילו בינו לבין בניו.

עוד הביא מהרדב"ז (ח"ד קעג) שהקונה בית ואמר שקונה אותה להקדש, אינו יכול לטעון שלא להשביע את עצמי אמרתי שהוא
של הקדש, כי ירא הוא מן ההקדש דאמירתו לגבוה וכו'. והקשה ממקדיש נכסיו ממש דעביד קנוניא על ההקדש ולא חש איסורא
דנהנה מן ההקדש (שבועות מב:), וכ"ש כשרק אומר שקנה אותה להקדש, דמקרי ואמר שלא להשביע את עצמו. ותיירך דשמא
שאני התם דעביד קנוניא לרווחא, אבל הכא דשלא להשביע את עצמו, לא חשיד למעבד איסורא וליהנות מן ההקדש.

ובכנסת הגדולה (שם אות כח) הקשה מסנהדרין שם, אמר להם אחד ראיתי לאביכם שהטמין מעות בשידה תיבה ומגדל ואמר
של מעשר הם, בבית לא אמר כלום, הרי שראו את אביהם שהטמין מעות וכו', ואמר של פלוני הם של מעשר שני הם, אם במוסר
דבריו קיימין, אם כמערם לא אמר כלום. ופירשו כל המפרשים ז"ל, דאפשר דאמר כן שלא להשביע את עצמו, אלמא אפילו
בהקדש שייך טענת השבעה. ובבני חיי כתב עליו שנראה שגורס "של מעשר שני הם" ולא "של הקדש" כגירסתנו, וא"כ יש
לתמוה לפי גרסתו מאי קא קשיא ליה, דהא מעשר שני ממון הדייט הוא ואינו נתפס בדבור כהקדש דאמירתו לגבוה.

ובלחם רב (סימן קלו) כתב שאפילו בהקדש שייך טענת השבעה, וחיליה מהך ברייתא והביא הראיה מדברי הטור (ח"מ רנה)
שכתב "של הקדש הם" כגירסתנו, וקשה על הרדב"ז. ותיירך בקהלת יעקב, דבשאלה בתשובת הרדב"ז מבואר ששמעו כן ממנו
כמה פעמים שקנה הבית הזה להקדש, וא"כ יש לחלק דבההיא דסנהדרין לא אמר אלא פעם אחת, ואיכא למימר דמקרי ואמר
"של הקדש הם" שלא להשביע את עצמו. ומסתיע ממחר"י בן לב (ח"ב נא) שכתב גבי דין ההדייט דאפילו אמר פעמים רבות
מצי למימר טענת שלא להשביע עיין שם, אם כן י"ל דס"ל להרדב"ז סברא אמצעית, דבהקדש שירא מן ההקדש כיון דאמר פעמים
רבות אומדנא דמוכח היא דלאו משום שלא להשביע את עצמו קאמר.

"שלא להשביע את בניו" כלפי הקדש - בקהלת יעקב שם דן, כיון דאיכא איסור שהקדש נתפס בדיבור, חזקה אין אדם חוטא ולא
לו, וכדאמרינן בשבועות (מב: דדוקא בריא עושה קנוניא על ההקדש ולא שכיב מרע, מטעם זה דאין אדם חוטא ולא לו. ומסתייע
מהמשנה ביבמות (כה: ונפסק ברמב"ם (גירושין פ"י הי"ד) שחכם שאסר אשה על בעלה, או עד שהביא גט, או שהעיד לאשה
שמת בעלה, שאסור להם לישאנה מפני החשד, עם כל זה מותרת לבנו שאין אדם חוטא כדי שיהנה אחר.

אם אדם עשוי שלא להשביע את יורשיו - בקהלת יעקב הביא ממהדורא ב' דכנסת הגדולה (ח"מ לב, הגהת טור אות א) שמהר"א
מוטל נסתפק בזה, והכנסת הגדולה כתב דהוא הדין שעשוי שלא להשביע את יורשיו, ודוקא באב או באחים ואחיות אבל שאר
קרובים לא. ובקהלת יעקב, הביא משו"ת הרמ"ע מפאנו (סימן נח) דדעתו של אדם קרובה דוקא אצל בנו ואין דעתו קרובה אצל
אחין, ואפילו אצל אביו, ואפילו אצל בנותיו כמו אצל הבנים שלו, ע"ש.

אם אדם עשוי שלא להשביע עובר שלו - בכנסת הגדולה שם הסתפק, ובקהלת יעקב לא ידע מה מקום לספק, כיון דטעמא משום
דדעתו של אדם קרובה אצל בניו - מה לי בניו הנוולדים מה לי העובר. ובבבא בתרא (קמא). מוקמינן למתני' דהאומר לאשתו אם
תלד זכר דהוי בעובר שלו, דאע"ג דאין אדם מקנה לדבר שלא בא לעולם, דעתו של אדם קרובה אצל בנו ומקני.

אשה אם עשויה שלא להשביע את בניה - בקהלת יעקב מסתפק בזה, אם אמרינן שדעתה קרובה אצל בניה, או שחכמים אמרו
סברא זו רק באב. ועיין מה שכתבתי בזה באות הדלית במידה דדעתו של אדם קרובה אצל בנו [סימן סה] בשם תשובת המבי"ט
[ח"א סימן שלט].

דאמר ריש לקיש: חזקה אין העדים חותמין על השטר אלא אם כן נעשה גדול. (סנהדרין כט:)

תנו רבנן: אמר להן אחד: אני ראיתי אביכם שהטמין מעות בשידה תיבה ומגדל, ואמר: של פלוני הן, של מעשר שני הן, בבית - לא אמר כלום, בשדה - דבריו קיימין, כללו של דבר: כל שבידו ליטלן - דבריו קיימין, אין בידו ליטלן - לא אמר כלום. (סנהדרין ל.)

הרי שראו את אביהן שהטמין מעות בשידה תיבה ומגדל, ואמר של פלוני הן, של מעשר שני הן, אם כמסר - דבריו קיימין, אם כמערים - לא אמר כלום. (סנהדרין ל.)

היה רחוק מבית הסקילה כעשר אמות [=החייב סקילה], אומרים לו התוודה... שכל המתודה יש לו חלק לעולם הבא. (סנהדרין מג:)

ובפירוש המשנה לרמב"ם והרמ"ה (סנהדרין שם) פירשו, שיותר קרוב מי אמות עלול לפחוד ותיטרף דעתו, ולא יספיק להתוודות.

...אף על גב דשני סופרי הדיינין עומדים לפניהם, וכותבין דברי המזכין ודברי המחייבין - נהי דבפומא כתבין, ליבא דאינשי - אינשי, הלכך לא אפשר. (סנהדרין לה.)

פירש רש"י: ליבא דאינשי אינשי - ליבא דאינשי לא כתבי, ואף על גב שזכור לו ליסוד הטעם נשכח מלבו ישורבו לטעמו, ואין יכול ליישבו לתת טעם הגון כבראשונה.

ברם בתורת חיים לבבא מציעא (כא:): כתב דאמנם פשטא דשמעתא משמע התם דאינשי לשון שכחה הוא, מיהו מדנקט התם כי האי לישנא דהכא, לכך נראה דהתם נמי הכי קאמר לבו של אדם אדם הוא והסופרים אין יכולין לכתוב מה שבלבו, ואיכא למיחש שמא אין יכול ליישבו ולתת טעם הגון כבראשונה.

היה רחוק מבית הסקילה כעשר אמות אומרים לו התודה, שכל המתודה יש לו חלק לעולם הבא... ר"י אומר אם היה יודע שהוא מזומם אומר תהא מיתתי כפרה על כל עונותי חוץ מעוון זה, אמרו לו א"כ "יהו כל אדם אומר כן כדי לנקות את עצמו". (סנהדרין מג:)

ופירש רש"י: "אף החוטאים יהיו אומרים כן לנקות את עצמם".

באזניים לתורה (בראשית יא ד, ד"ה ונעשה לנו שם) למד ממשנה זו ופירוש רש"י לימוד עצום, וזה לשונו: המחלה הזאת, מחלת הנפש, לעשות שם בעולם עובר, ולהכבד על פני כל העם - רעה היא על הארץ ורבים הללים הפילה, ואפשר לאמר שכמעט כל עמל האדם הוא לקנות לו שם בין הגדולים בחייו, ו"להנציח" את שמו עלי אדמות, בשעה שנשמתו תעלה השמימה. ולא רק המושלים והרוזנים החכמים והסופרים יש להם אמביציה כזאת, אלא אפילו סתם בן אדם מוכן לעשות מעשים רבים ועצומים, ולהפקיר את כל אשר לו, ואפילו את חלקו לעולם הבא עולם הנצחיות!!! כדי שיחשבו אותו ל"צדיק" ול"קדוש" בעולם עובר זה, ואזניו תשמענה זאת לכל הפחות רגע אחד לפני יציאת נשמתו.

ושיש לאדם כחות נפש כאלה אפשר ללמוד מדברי חז"ל (סנהדרין מג:): היה רחוק מבית הסקילה כעשר אמות אומרים לו התודה, שכל המתודה יש לו חלק לעולם הבא... ר"י אומר אם היה יודע שהוא מזומם אומר תהא מיתתי כפרה על כל עונותי חוץ מעוון זה, אמרו לו א"כ "יהו כל אדם אומר כן כדי לנקות את עצמו". ופרש"י: "אף החוטאים יהיו אומרים כן לנקות את עצמם". ועתה נרדה נא לסוף דעתו של בר נש כזה שחטא ויוצא להסקל, וברגעיו האחרונים כשאין לו כבר שום שייכות לעולם הזה, מציעים לפניו באי כח הסנהדרין להתוודות כדי שיתכפר ויזכה לחיי העולם הבא, לחיי נצח שיפה שעה אחת בעולם הבא מכל חיי העולם הזה, והעולם הזה כבר אבוד ממנו, שהרי הוא נמצא כעשר אמות מבית הסקילה! אלא שעל ידי וידוי זה יתחזק הכתם על שמו עלי אדמות, בעולם עובר שהחוטא הזה הולך ממנו ללא שוב, ואף על פי כן בטוחים חז"ל שידעו היטב את כוחות הנפש של האדם, שכל נסקל (אפילו היודע בעצמו שעבר עבירה זו שהעדים מעידים אותו), מוכן לאמר (ואם רק ירשו לו): "תהא מיתתי כפרה על כל עונותי חוץ מעוון זה", כדי "לנקות" את עצמו בעולם הזה, אע"פ שעל ידי זה יכרית את שמו בעולם הבא!!! ומה נורא הוא הרעיון הזה, שכל אדם (לדברי חכמים שהלכה כמותם) מסוגל לאבד את חלקו בחיים הנצחיים בשביל כבוד מדומה בעולם הזה, כדי שיספדו אותו ויאמרו עליו "הוי נקי אובד"! ויעשה לו שם של נספה בלא משפט צדק!

ואולי זוהי חלק מהסיבה שרשעים אינם עושים תשוב אפילו על פיתחה של גיהנום (עירובין יט.). ובילקוט שמעוני (ירמיהו רמז שח): כשהוא עובר למות [=נביא השקר חנניה בן עזור] קרא לבנו שלמיה, וא"ל היאך תמצא עלילה לירמיה ותפרע ממנו, שעמד וקלל אותי, היה שלמיה חוזר ומבקש ולא מצא, אף הוא כשהיה עובר למות קרא לבנו יראיה, א"ל היאך תמצא עלילה לירמיה ותפרע ממנו מה שעשה לאביי. ובמגילת תענית מה שאמר הורדוס לעשות ביום מותו כדי שכל הארץ תבכה.

חרשותו גרמה לו [=שאין לקלל]. (סנהדרין סו.)

ופירש רש"י: מתוך שהוא שפל הזהיר עליו הכתוב שלא תבזהו ולא תצערהו, מפני שנותן צרתו על לבו ומיצר על שפלותו.

אינו חייב [=בן סורר] עד שיאכל בחבורה שכולה סריקין. (סנהדרין ע:)

ופירש רש"י: סריקין - רקים שירגילוהו בכך, אבל אם יש בחבורה אדם הגון בבי האי גוונא לא ממשיך. [נצ"ע מסעודה גדולה שכולה סריקין מלבד אחד, איך הוא ישפיע עליו שלא להמשיך, ולכאורה מזה נראה דהיא השפעה סגולית ולא מעשית, וממילא אינו בגלל שהרקים "ירגילוהו בכך", וצ"ע].

גנב משל אביו [=בן סורר] ואכל ברשות אביו אע"ג דשכיח ליה - בעית. (סנהדרין עא.)
מתפחד מאביו שלא יבין הלכך לא ממשיך.

תניא רבי יוסי הגלילי אומר וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה יצא לבית דין ליסקל, אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות, אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב. (סנהדרין עב.)
... וקשה מהאמור על ישמעאל 'באשר הוא שם'.

ורודף שהיה רודף אחר רודף להצילו, ושיכר את הכלים בין של רודף בין של נרדף בין של כל אדם – פטור, ולא מן הדין, שאם אי אתה אומר כן נמצא אין לך כל אדם שמציל את חברו מיד הרודף. (סנהדרין עד.)

דאמר רבי יצחק: מיום שחרב בית המקדש ניטלה טעם ביאה וניתנה לעוברי עבירה, שנאמר מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם. (סנהדרין עה.)

כדתניא: אל תחלל את בתך להזנותה, רבי אליעזר אומר זה המשיא את בתו לזקן, ר"ע אומר זה המשהא בתו בוגרת. (סנהדרין עו.)
פירש רש"י: המשיא בתו לזקן - ומתוך שאינה מקבלתו מזנה היא עליו. המשהא בתו בוגרת - שמתאוה להפקירה ומזנה.

והמחזיר אבידה לכותי, עליו הכתוב אומר למען ספות הרוה את הצמאה לא יאבה ה' סלוח לו. ומפרש רש"י: עובדי כוכבים - ששבעים ואינו צמאין ליוצרם, צמאה - זו כנסת ישראל שצמאה ותאיבה ליראת יוצרה ולקיים מצותיו. (סנהדרין עו.)
וכן כתב רש"י גם בבא בתרא (י): ישראל דעתן לשמים, בין יחיה בין לא יחיה אינו מהרהר אחר מדת הדין, אבל עכ"רם אינו נותן אלא על מנת כן [=שיושע] ואם לאו מתחרט.

מאי ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך? אמר רבי חמא ברבי חנינא: מלמד שהיו אונסים את עצמן מן השחוק ומן השיחה וכו'. ומפרש רש"י: מן השיחה – שלא היו מספרין בדברים בטלים כדי שלא יתגנו בפני המלך. (סנהדרין צג.)
הרי שמספר בדברים בטלים, ובודאי המרבה בכך, מגנה את עצמו בפני רואיו.

גיורא עד עשרה דרי לא תבזה ארמאי קמיה (סנהדרין צד). הובא ברש"י שמות יח ט. ורש"י בדברי הימים מציינים לירושלמי שעד ט"ו דורות לא תאמין בגר.)

נפלא להתבונן עומק הירידה לנפשו של אדם, שאע"פ שעזב את ארצו ומולדתו וממשפחתו, והסברא נותנת שלאחר מסירות כזו ומאמצים כל-כך כבירים הכרוכים בגיור (יבמות), הגר פיתח סלידה וריחוק בכל הקשור לעמו הקודם, לא כך היא המציאות והי' יתרו "מיצר על איבוד מצרים" (שם). ועד כדי כך שאפילו בפני צאצאיו וצאצאי צאצאיו עד עשרה דורות! אין לזלזל באותה אומה.

ועוד יש להתבונן בגודל הרגישות שלמדונו חז"ל, שאפילו אם בא לזלזל באומה מרושעת, שהציקה והרשיעה לישראל [=כמצרים], וכל הנלחם בישראל נלחם בבת עיניו של מקום כשכוונתם הנסתרת היא לשם כך - התייצבו מלכי ארץ ורוזנים נועדו יחד על ד' ועל משיחו, עכ"ז אין לדבר בגנותם, לא לבזות ולא לזלזל, אם יש אחד בקהל שמיצר על כך!
[יש לחקור בכונת חז"ל, אם רק את ה"אומה" וה"מולדת" אין לבזות, כי אליה הגר משתייך פיזית-ביולוגית, וכאילו ביזו אותו עצמו. או גם את ה"דת" וה"אמונה" אין לבזות. ובפשטות את הדת מותר, כי גם בינם לבין עצמם יש הרבה מזלזלים בה בסתר או בגלוי, וגם אין היא חלק פיזי מהאדם, ולא הוא עצמו מרגיש מזלזול ע"י כך. מלבד שאם המדובר בעבודה-זרה בלא"ה מותר לזלזל בה, דגם הגר עצמו מחוייב בזלזול זה].

אמרי ליה זיל אשתכח לערפה אימיך בקיברא, כי אדכרו ליה שמא דאימיה כחש חיליה וקטליה (סנהדרין צה.)

בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו (סנהדרין קב):

נמצא שיש מחלוקת בדבר זה, ובדברים רבה (פ"ט ט) נמצא כדעת: הלך משה לשמאלו של יהושע, נכנסו לאוהל מועד ירד עמוד הענן והפסיק ביניהם. משנסתלק עמוד הענן הלך משה אצל יהושע ואמר מה אמר לך הדיבור? אמר לו יהושע כשהיה הדיבור נגלה עליך יודע הייתי מה ידבר עמך? אותה שעה צעק משה ואמר מאה מיתות ולא קנאה אחת.

ואמר רב חסדא אמר רבי ירמיה בא אבא מאי דכתיב לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך, לא תאונה אליך רעה - שלא ישלוט בך יצר הרע, ונגע לא יקרב באהלך - שלא תמצא אשתך ספק נדה בשעה שתבא מן הדרך. דבר אחר לא תאונה אליך רעה - שלא יבעתוך חלומות רעים והרהורים רעים, ונגע לא יקרב באהלך - שלא יהא לך בן או תלמיד שמקדיח תבשילו ברכים, עד כאן ברכו אביו מכאן ואילך ברכתו אמו: כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך על כפים ישאונך וגו' על שחל ופתן תדרוך וגו', עד כאן ברכתו אמו מכאן ואילך ברכתו שמים. (סנהדרין קה.)

רש"י מפרש שם: עד כאן ברכו אביו - דוד אביו לשלמה בנו, מסתמא לפי ענין הברכות יש לידע שדוד ברכו, שכן דרך האב הדברים האלו בספק נדה וביצר הרע ובהרהורים רעים ובבנים ותלמידים שלא יקדיחו תבשילם ברכים, אבל אשה אינה נותנת דעת בכך, אלא מהמרכת הלב שיש לה מתפללת על בנה שינצל מאבן נגף ומרוחין ושדין. לפיכך קא דריש לפי הענין שאלו ברכות ברכתו אמו, כי מלאכיו יצוה לך. מ"ר.

חכם וירא חטא, הרי זה אומן וכלי אומנותו בידו (אבות דרבי נתן, פרק כב). הוא היה אומר כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות - זה גיבור ואינו מזויין. כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש - חלש וזיין בידו. יש בידו זה וזה גבור ומזויין. (שם סוף פרק כט) הרי שידיעת ה"מדרש" היינו דברי האגדה והמוסר על קיום המצוות הופכים את האדם עצמו ל"גיבור", כלומר ממלאים את הלב והנפש בתוכן וחיזוק שהוא יכול לעמוד בנסיונות, [אלא שצריך לדעת את ההלכה מה מותר ומה אסור, איפה בכלל נמצא ניסיון]. וכ"כ בחובות הלבבות (סוף שער ח - שער חשבון הנפש): "ואמר אל יתהלל חכם בחכמתו וגו', ואמר כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי. וזאת היא המדרגה העליונה שבידיעת האל יתברך, כי מי שידעוהו באמת, ידבק בעבודתו וביראתו, כפי ידיעתו בלבו ובמצפונו ויתקיימו לו חובות הלבבות והאברים בלי טורח ובלי עמל, אך בחריצות והשתדלות וזריזות". ובדומה לכך כתבו הסמ"ק (מצוה קה) "לעולם יחשוב אדם בשבחה של תורה ומתוך כך יאהבנה", והחינוך (מצוה תרי"ב) "...ויבואו מתוך כך לספר בגדל שבחה והוד ערכה ויכניסו הכל בלבם חשקה, ועם החשק בה ילמדו לדעת את השם ויזכו לטובה, וישמח השם במעשיו".

כשאדם עושה משתה לתלמידיו אינו נותן פניו אלא בגדול. וכשהוא קוצץ אינו קוצץ אלא על הקטן. (אבות דרבי נתן, לו יב)

הלכה היא בידוע שעשיו שונא ליעקב

צ"ע אם לא נאמר רק לגבי יעקב ועשיו עצמם?

הלכה היא - אין בזה הגיון ולא שום הסבר שכלי או פילוסופי. ואולם יש דרגות ומצבים בשנאה, כמו שאמר יצחק אבינו הקול קול יעקב והידיים ידי, עשיו ודרשו חז"ל בזמן שקולו של יעקב מצפצף בב"מ וב"כ אין ידי עשיו יכולים לשלוט. וכך גם אמר אבדימוס הגרדי לגויים עצמם. ועוד נאמר בפסוק "הפך ליבם לשנוא עמו", הרי שהשנאה התוקפנית שהיתה למצרים בזמן השעבוד בישראל לא היתה מצב קבוע, ואף לא בגלל הכלל של עשיו שונא ליעקב, אלא תוספת שנאה ואולי אף התפרצות לא טבעית. וטעם הדבר מפורש בתורה הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב, וא"כ כשעם ישראל מקיים זאת בעצמו ושומר על מרחק והפרדה מאומות העולם, אין צורך שהדבר יבוא מהאומות, אבל כשעם ישראל לא עושה זאת מעצמו אז חלילה הדבר בא מאומות העולם בהתפרצויות שנאה תהומיות ולא מוסברות. כשאפשר לנסות להסביר זאת כי אז הדבר בא כעונש ולא בצורה הטבעית. וכי תאמר א"כ למה גם אותם ששמרו על מרחק נענשים, דרשו חז"ל כי תצא אש ומצא קוצים וגו', שבעידן ריחתא מזיק גם לטובים.

לא תבשל בשר בחלב (שמות כג יט) גזירה שמא יאכל (כס"מ טומאת מת פ"א ה"א)

דם נפשו של אדם קצה בו (מכות?)

וברש"י (כג: ד"ה לזכות): שלא היה צריך לצוות כמה מצות וכמה אזהרות על שקצים ונבלות - שאין לך אדם שאינו קץ בהן. ואפשר להסמיך לזה דברי הרמב"ם שרצה הקב"ה לזכות את ישראל ...

ואולם כאן הבן שואל איך יצר הרע "מוותר" לנו על אי אלו איסורים, משאיר אותם על מתכונתם ולא מנסה אותנו בהם. והלא גם יצר-היצרים יצר-דערייות שמהתל בבני האדם זה קרוב לששת אלפי שנה, הוא ג"כ נגד ההגיון כמו שאמרו חז"ל חמת מלאה צואה ופי' מלא דם והכל רצין אחרי, ופרש"י שהיא גזירת מלך. ואכן מבואר במדרש תדשא שעל כל מצוה ומצוה שנאמרה בתורה נברא כנגדה יצר המקשה את קיומה. שמעתי לתרץ בדרך נאה, כי הנסיון באיסור דם, וכן באיסורי שקצים ורמשים וכדומה שגם הם נשארו במיאוסם, הוא בטירחה והמאמץ להזהר ולהמנע מהם כמליחת הבשר לפי כללי ההלכה, וניקוי המאכלים משרצים ורמשים לפי כללי ההלכה, שהם הם היצר והנסיון במצוות אלו. [אלא שא"כ יש להבין דברי רש"י שאין נסיון באכילת שקצים ורמשים, דמ"מ הנסיון הוא במאמצים להזהר מהם].

ההוא מינאה דשדר ליה דינרא קיסרנאה לרבי יהודה נשיאה ביום אידו, הווה יתיב ריש לקיש קמיה, אמר: היכי אעביד? אשקליה אזיל ומודה, לא אשקליה הוא ליה איבה. א"ל ריש לקיש: טול וזורק אותו לבור בפניו. אמר: כל שכן דהויא ליה איבה, כלאחר יד הוא דקאמינא. (ע"ז ו:)

עובד כוכבים שעשה משתה לבנו וזימן כל היהודים שבעירו, אף על פי שאוכלין משלהן ושותין משלהן ושמם שלהן עומד לפניו, מעלה עליהם הכתוב כאילו אכלו מזבחי מתים וכו', הלכך כל תלתין יומין בין א"ל מחמת הלולא ובין לא א"ל מחמת הלולא – אסור, מכאן ואילך אי א"ל מחמת הלולא – אסור, ואי לא אמר ליה מחמת הלולא – שרי. וכי א"ל מחמת הלולא, עד אימת? אמר רב פפא: עד תריסר ירחי שתא. ומעיקרא מאימת אסור? אמר רב פפא משמיה דרבא: מכי רמו שערי באסינתי. ולבתר תריסר ירחי שתא שרי? והא רב יצחק בריה דרב משרשיא איקלע לבי ההוא עובד כוכבים לבתר תריסר ירחי שתא, ושמעיה דאודי, ופירש ולא אכל! שאני רב יצחק בריה דרב משרשיא, דאדם חשוב הוא. (ע"ז ח.ח-ח:)

סוגיא זו מקבילה לסוגיא בכתובות שאמרו כן לגבי ישראל המשיא את בנו, ויש בה כמה גילויים על נפש האדם; (א) משלושים יום סמוך לדבר האדם זוכר ממנו בדרגה מעשית, (ב) גם אם עשו כבר פעולה מעשית לשמחה, ואולי לכל דבר, זה מכניס את האדם לזכירת המקרה עד כדי הודאה להקב"ה או להבדיל לע"ז שלו. (ג) שמחת נישואין נמשכת שנה שלימה, (ד) אדם חשוב גורם שמחה עד כדי הודאה לע"ז גם אחרי י"ב חודש.

ובכל מקום אין מוכרין בהמה גסה כו'. מאי טעמא? ...גזירה משום שכירות, וגזירה משום שאלה, וגזירה משום נסיוני. (ע"ז טו.) משום שאלה ושכירות: הרי שאדם עלול לטעות ולא להבדיל בין מכירה לשאלה ושכירות, ואם הי' מותר למכור לנכרי בהמה היו גם משאילים ומשכירים להם.

משום נסיוני: נראה מכך שכדי להשאיל או להשכיר לנכרי עלול הישראל להכשל באיסורי שבת, ומן הסתם הוא ממה שאמרו אדם בהול על ממונו, ולכן כדי לא להפסיד משא ומתן עם אותו נכרי ימכור או ישאל או ישכיר לו בהמה סמוך מאד לשבת, וינסה אותה בפניו למרות שכבר נכנסה שבת.

איבעיא להו: מהו ליתן לתוכו שכר? רב נחמן ורב יהודה אסרי, ורבא שרי. רבינא שרא ליה לרב חייה בריה דרב יצחק למירמא ביה שכרא, אזל רמא ביה חמרא, ואפילו הכי לא חש לה למילתא, אמר: אקראי בעלמא הוא. (ע"ז לג:) והלכה כדברי המתיר (שו"ע יו"ד קלז ס"ד), הרי שלהלכה לא חוששים שאם התירו לתת שיכר בחבית נקיה שהיה בה יין של נכרי, יבואו לתת בה גם יין.

גר ועובד כוכבים שירשו אביהן עובד כוכבים, גר יכול לומר לו: טול אתה עבודת כוכבים ואני מעות, טול אתה יין נסך ואני פירות, אם משבאו לרשות הגר – אסור... שאני ירושת הגר דאקילו בה רבנן, גזירה שמא יחזור לקלקולו. (ע"ז סא:)

לנסך אין פנאי לבעול יש פנאי. (ע"ז עא.)

ופירש רש"י: לנסך אין פנאי – דיצר הניסוך לא תקיף להו וטרודין במלחמה. לבעול יש פנאי – דתקיף להו יצרייהו.

פסק – סמכא דעתיה, לא פסק – לא סמכא דעתיה. (ע"ז עא:)

פירש רש"י: סמכא דעתיה – למקני במשיכה. לא פסק – קודם משיכה, לא סמכא דעתיה למקנייה במשיכה, שמא ירבה לו בדמיו.

יהושע בן פרחיה אומר: עשה לך רב, וקנה לך חבר, והוי דן את כל האדם לכף זכות. (אבות פ"א מ"ו) ירדה תורה לנפש האדם שהוא צריך רב להסיר ממנו ספיקות כדלהלן, וכן חבר, וכן לדום את האדם לכף זכות כי בטבע האדם לשפוט את מה שרואה. ויש בכך טובה לשופט ולנשפט, לנשפט בכך שלא רואים אותו בעין רעה, ולשופט שאינו כועס ומקפיד וכדומה אם יש לו צד זכות במה שקרה. וכמו כן הוא לא מתרגל לראות רע בעולם, וממילא הוא לא מושפע ממנו.

ניתאי הארכלי אומר: הרחק משכן רע, ואל תתחבר לרשע. (פ"א מ"ז)

ראה לעיל (משלי יג ב) בענין כח החברה.

ואל תתיאש מן הפורענות. (שם)

יש כאן ב' גילויים על נפש האדם, מוכרים מחיי היומיום; (א) אם הוא יראה את עצמו כולו חייב, הוא יתיאש מלחזור ולהיות טוב, (ב) האדם נוטה לראות את עצמו חייב ונענש, אולי מעצלות להיות טוב, או מצורך לתקן עיוותים.

הוא היה אומר: אם אין אני לי מי לי, וכשאני לעצמי מה אני, ואם לא עכשיו אימתי. (אבות פ"א מ"ד)
רש"י מפרש: אם אין אני לי מי לי. כלומר אם לא אקיים אני את המצוות מי מקיים אותם בשבילי. וכן הברטנורא כתב: אם אין אני לי - אם אין אני זוכה לעצמי מי יזכה בשבילי. ולדרכם אין משנה זו נוגעת בנפש האדם, אלא במציאות הפשוטה שמי שלא טרח בערב שבת מה יאכל בשבת, אבל למפרשים אחרים משנה זו היא אכן ירידה לנפש האדם, שכך כתב הרמב"ם בפירוש משנה זו: אמר, אם לא אהיה אני בעצמי המעורר נפשי למעלות - מי יעירה? הואיל ואין שם מעורר מבחוץ, כמו שבארנו בפרק השמיני... אחר כך שב ואמר: ואם לא אקנה המעלות עתה בשנות הבחרות, מתי אקנה אותן הבשנות השיבה והזיקנה? - לא, כי יקשה להסיר התכונות אז, הואיל והקניינים כבר התחזקו והתיישבו, אם מעלות ואם פחיתויות, אמר החכם (משלי כב ו) "חנוך לנער" וכו'.

וכן רבינו יונה בשערי תשובה (שער ב אות כו), כתב: היה הלל עליו השלום אומר: אם אין אני לי מי לי? וכשאני לעצמי מה אני? ואם לא עכשיו אימתי? ביאור הדבר - אם האדם לא עורר נפשו מה יעילוהו המוסרים, כי אף על פי שנכנסים בלבו ביום שמעו, ישכחם היצר ויעבירם מלבבו, כענין שנאמר (הושע ו ד): "וחסדכם כענן בוקר". ונאמר (משלי י כ): "כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כמעט", פירוש: מוסר הצדיק זך בלי סיג ולשונו נבחר, אבל לב הרשעים השומעים מוסרו רגע אחד הוא... ויקרא "לב" הלב הנבון והמתוקן, כמו שנאמר (משלי טו לב): "ושומע תוכחת קונה לב", (שם יז טז) "לקנות חכמה ולב אין". אכן צריך האדם בשמעו המוסר לעורר נפשו ולשום הדברים אל לבו, ולחשוב בהם תמיד, ועליהם יוסיף לקח, ומלבו יוציא מלין, ויתבודד בחדרי רוחו, וישבו יהפוך יד תוכחתו על נפשו, ולא יסמוך על תוכחת המוכיח לבדו. ותוכחתו לבקרים ולרגעים תהיה, עד אשר תקבל נפשו המוסר, ועד אשר תטהר.

"וכשאני לעצמי מה אני" - גם כשאני לי להשתדל לתקן נפשי בכל כחי, ואני הוגה בחכמה בכל עת, מה אני? כי השגת האדם קצרה ודלה, ועם הטורח והתקון ישיג מעט מן המעלות, ראה מי אנכי ומה חיי כשאין אני לעצמי להשתדל ולטרוח לתקן נפשי! והמשל בזה מן השדה שהיא זיבורית, כי עם רב הטורח בתיקונה ועם רב עבודה יוציא זרע מעט, ואם לא יטרחו בתיקונה לא יצמיח ולא יעלה בה כל עשב, אבל קוץ ודרדר תצמיח, רק השדה אשר היא עידית גם כי לא יטרח בעבודתה ימצא בזריעתה תועלת. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות דרבי נתן, טז): בענין מה שכתוב (תהלים קג יד): "כי הוא ידע יצרנו", משל למלך שנתן שדה לעבדיו והזהירם לעבדו ולשמרו ולהביא לו ממנו שלשים כור בכל שנה, והם טרחו בו ועבדו אותו היטב והביאו ממנו לפני המלך חמשה כורים. אמר להם: מה זאת עשיתם: אמרו לו: אדוננו המלך! שדה שנתת לנו זיבורית היא, ואנחנו בכל כחנו עבדנו אותה, ועם כל הטורח לא עשתה את התבואה יותר מזה השיעור.

רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שניהם משכחת עוון. וכל תורה שאין עמה מלאכה, סופה בטלה וגוררת עוון. (אבות פ"ב מ"ב)

יש כאן ירידה לנפש האדם, שיש שייכות בין הדברים ואין לחלק ולומר זה עולם הזה וזה עולם הבא. ועוד ענין שהשעמום והבטלה מביאים לידי חטא, לכן "יגיעה" בשניהם היא שמשיכה מעוונות.

מרבה ישיבה מרבה חכמה. מרבה עצה מרבה תבונה. (אבות פ"ב מ"ז)

אמר להם, צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם. רבי אליעזר אומר: עין טובה. רבי יהושע אומר: חבר טוב. רבי יוסי אומר: שכן טוב. רבי שמעון אומר: הרואה את הנולד. רבי אלעזר אומר: לב טוב. אמר להם, רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריהם, שבכלל דבריו דבריהם. אמר להם צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם. רבי אליעזר אומר: עין רעה. רבי יהושע אומר: חבר רע. רבי יוסי אומר: שכן רע. רבי שמעון אומר: הלוח ואינו משלם. אחד הלוח מן האדם, כלוח מן המקום ברוך הוא, שנאמר (תהלים לז) לוה רשע ולא ישלם, וצדיק חונן ונותן. רבי אלעזר אומר: לב רע. אמר להם, רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריהם, שבכלל דבריו דבריהם. (אבות פ"ב מ"ט)

רבי יהושע אומר: עין הרע, ויצר הרע ושנאת הבריות, מוציאים את האדם מן העולם. (אבות פ"ב מ"א)

יתכן שמשנה זו היא עונש סגולי אבל נראה שהיא גם עובדה מציאותית קיימת, שמידות אלו ממירות את חייו של הלוקה בהם בעצמו, עד שהוא מת משרון לב.

רבי יוסי אומר: יהי ממון חברך חביב עליך כשלך. (אבות פ"ב מ"ב)

יש לך אדם שממונו חביב עליו יותר מנפשו, וקמ"ל ר"י שאדם יכול להביא את עצמו לאכפתיות לממון הזולת כאילו הוא ממון שלו עצמו.

רבי אלעזר אומר: הוי שקוד ללמוד תורה, ודע מה שתשיב לאפיקורוס. ודע לפני מי אתה עמל. ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך. (אבות פ"ב מ"ד)

הדיעה לפני מי אתה עמל מוסיפה הרבה מרץ וחיות בעבודה, וכמו שכתב שלא להביט אל המצוה אלא לגדולת המצוה.

רבי טרפון אומר: היום קצר והמלאכה מרובה, והפועלים עצלים, והשכר הרבה, ובעל הבית דוחק. (אבות פ"ב מט"ו)
שינון משנה זו יניב מהאדם יבול פורה יותר.

הוא היה אומר: לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין לבטל ממנה. (אבות פ"ב מט"ז)
טבע האדם, שמה שאינו יכול לגמור הוא לא מתחיל, יש נושאים שאולי הצדק איתו, אבל בעבודה הרוחנית אסור להקשיב לטבע הזה, אלא אע"פ שאינך יכול לגמור את המלאכה בעצומה של ידיעת וקיום כל התורה כולה לפרטיה ופרטי פרטיה, אין אתה בן חורין להבטל ממנה. וכמו שרואים מכל כיוון יצירות כבירות של אנשים שלא הסתכלו על "כל המלאכה". [אפילו ה"משנה ברורה" הוא רק על אורח חיים, אז נתאר לעצמינו מה היה קורה אם הוא היה מחליט או כל ד' חלקי שו"ע או כלום...].

עקביא בן מהללאל אומר: הסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עבירה. דע מאין באת, ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון. מאין באת, מטיפה סרוחה, ולאן אתה הולך, למקום עפר רימה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון, לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. (אבות פ"ג מ"א)
ובתנא דבי אליהו (רבה, פרק טז): ...ואמר לי רבי מפני מה אתה משמח במלאך המות? אמרתי לו: בני אלמלא מלאך המות מה אנחנו עושין לאבינו שבשמים.

רבי חנינא סגן הכהנים אומר: הוי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה, איש את רעהו חיים בלעו. (אבות פ"ג מ"ב)
וראה לעיל במשלי (ל כג) שאפשר ללמוד זאת גם מהפסוק "מלך אין לארבה ויצא חוצץ כולו".

רבי חנינא בן תרדיון אומר: שנים שיושבין ואין ביניהן דברי תורה, הרי זה מושב לצים, שנאמר (תהלים א) ובמושב לצים לא ישב. (אבות פ"ג מ"ב)
צ"ע אם כוונתו לטבע האדם, שאם אינו עוסק בשיחה שאינה דברי תורה סופה שחוק וליצנות, או שעצם הדבר שאינה דברי תורה היא "מושב לצים".

רבי חנינא בן דוסא אומר: כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו, אין חכמתו מתקיימת. הוא היה אומר: כל שמעשיו מרובין מחכמתו, חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו, אין חכמתו מתקיימת. (אבות פ"ג מ"ט)
הוא היה אומר: כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו. וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו, אין רוח המקום נוחה הימנו. (אבות פ"ג מ"י)
צ"ע אם היא ראייה סגולית, או הוכחה על נפש האדם שהיא טובה, וכמו שמקיים מצוות שבין אדם לחבירו כך מקיים מצוות שבין אדם למקום.

רבי דוסא בן הרכינס אומר: שנה של שחרית, ויין של צהרים, ושיחת הילדים, ושיבת בתי כנסיות של עמי הארץ, מוציאים את האדם מן העולם. (אבות פ"ג מ"י)
יל"ע אם זה עונש או ירידה לנפש האדם שכשהוא מתרגל בשלושה אלו הוא מוציא את עצמו מן העולם.

רבי אלעזר בן עזריה אומר: אם אין תורה, אין דרך ארץ. אם אין דרך ארץ, אין תורה. אם אין חכמה - אין יראה. אם אין יראה, אין חכמה. אם אין בינה, אין דעת. אם אין דעת, אין בינה. אם אין קמח - אין תורה. אם אין תורה, אין קמח. הוא היה אומר: כל שחכמתו מרובה ממעשיו, למה הוא דומה, לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין, והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו, שנאמר (ירמיה יז) והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבוא טוב ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב. אבל כל שמעשיו מרובין מחכמתו, למה הוא דומה, לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין, שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו, שנאמר (שם) והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבוא חום, והיה עלהו רענן, ובשנת בצורת לא ידאג, ולא ימיש מעשות פרי. (אבות פ"ג מ"ז)

בן זומא אומר: איזהו חכם - הלומד מכל אדם, שנאמר (תהלים קיט) מכל מלמדי השכלתי כי עדוותיך שיחה לי. איזהו גיבור - הכובש את יצרו, שנאמר (משלי טז) טוב ארך אפיים מגיבור ומושל ברוחו מלוכד עיר. איזהו עשיר - השמח בחלקו, שנאמר (תהלים קכח) יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא. איזהו מכובד - המכבד את הבריות, שנאמר (שמואל א ב) כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו. (אבות פ"ד מ"א)

בן עזאי אומר: הוי רץ למצוה קלה כבחמורה, ובורח מן העבירה, שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. ששכר מצוה - מצוה. ושכר עבירה - עבירה. (אבות פ"ד מ"ב)

הוא היה אומר: אל תהי בז לכל אדם, ואל תהי מפליג לכל דבר, שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום. (אבות פ"ד מ"ג)
דרך האדם לבז ולדחות מה שלא נראה בעיניו כהצלחה

הואיל והוא רצונה הוא כבודה. (ירושלמי פאה פ"א ה"א).
ובשלטי הגיבורים בקידושין (לב): "ואם היו אביו ואמו מוזגין לו את הכוס, יקבל מהן, שרצונו של אדם הוא כבודו".

רבי מאיר אומר: הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה. והוי שפל רוח בפני כל אדם. (אבות פ"ד מ"י)
קל לאדם להיות שפל רוח מול מי שהוא מעריך יותר ממנו, אבל בפני "כל אדם" צריך להרגיל את עצמו לכך.

רבי אומר: אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, יש קנקן חדש מלא ישן, וישן שאפילו חדש אין בו. (אבות פ"ד מ"כ)
רבי אלעזר הקפר אומר: הקנאה והתאוה והכבוד, מוציאים את האדם מן העולם. (אבות פ"ד מ"א)
הוא היה אומר: ...ואל יבטיחך יצרן שהשאלו בית מנוס לך, שעל כרחך אתה נוצר, ועל כרחך אתה נולד, ועל כרחך אתה חי, ועל כרחך אתה מת, ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. (אבות פ"ד מ"ב)
קמ"ל שיש תחושה כזו "השאלו בית מנוס לך", וכמה שהדבר מטופש ולא מרגיע האדם בכל זאת נאחז בזה, מה שיסביר את תופעת ההתאבדויות רח"ל.

לא ישוך פרוסה ויניחנה על גבי השולחן. (מסכת דרך ארץ, זוטא, פ"ד)
וכן נפסק בשו"ע (קע ס"י) וביאר במשנה ברורה (סקכ"ו) "מפני שנמאסה לבריות".

לא ילקט פירורין ויניח על גבי השולחן, מפני שהוא ממחה (פירוש מטריד) דעתו של חברו. (דרך ארץ זוטא פ"ח)

לא ישוך פרוסה ויתננה לפני חברו או לתוך הקערה, לפי שאין דעת כל הבריות שוה. (שם)

לא ישתה מהכוס ויתן לחברו, מפני סכנת נפשות. (שם)

אין מסתכלין בפני האוכל ולא במנתו, שלא לביישו. (שו"ע קע ס"ד)

אין עושין שני הספידין בעיר אחת, אלא אם כן יש שם כדי לזה וכדי לזה; אין מקלסין שתי כלות בעיר אחת, אלא אם כן יש שם כדי קילוס לזו וכדי קילוס לזו, רבי שמעון אומר אף על פי כן אסור מפני איבה. (מסכת שמחות פרק יא הלכה ה)

שאלו את ר' אליעזר מהו לשנות מיד הכלה כל זמן שבעלה מיסב עמה? אמר להן כל השותה מיד כלה כאילו שותה בזונה. אמרו לו והלא כל בנות תלמידים חכמים יש בהן דרך ארץ, אמר להן חס ושלום, כל מי שאין התורה עובר על פיו אין בו דרך ארץ... רבנן סברי כיון דבת תלמיד חכם היא, במנהגא דאביה תפשה, ור' אליעזר אומר לך, לעולם אשה כבעלה. (כלה פרק א ה"ג)

בין זכרים לנקבות לאו אדעתייהו דאינשי [=לגבי בהמות]. (זבחים ג.)
ובמסורת הש"ס מציין לסוטה לב: שיש מצבים ששמים לכך לב, לגבי חוטא שמביא חטאת נקבה ולא עולה זכר.

בין בן שנה לבין בן שתי שנים לאו אדעתייהו דאינשי, דאיכא בן שנה דמיחזי כבן שתים, ואיכא בן שתים דמיחזי כבן שנה. (זבחים ג.)

משל למה הדבר דומה? לתלמיד שמזוג לרבו בחמין, ואמר לו מזוג לי, אמר לו במה? אמר לו לא בחמין אנו עסוקין, עכשיו בין בחמין בין בצונן. (זבחים פב.)

בעי רבא: דם ורובב על בגדו מהו? אם טבח הוא תיפוק לי משום רבב, ואי מוכר רבב הוא תיפוק לי משום דם. לא צריכא דעביד הא והא, אחדא לא קפיד אתרתי קפיד, או דלמא אתרתי נמי לא קפיד, תיקו. (זבחים צח:)
מפרש רש"י: אתרתי קפיד - [ואף על גב] דרגיל בתרויהו, גנאי הוא לו שיראו שניהם על בגדו. או דלמא לא קפיד - הואיל ובשניהם רגיל. לענין טהרות הגמרא נשאר בספק אם חוצץ, אבל לגבי נטילת ידיים לחולין, הביא המשנה ברורה (קסא סוף

סקי"ג) שהמג"א מצדד דאינו חוצץ. והנה מצד הנושאים יש לזה הבנה, שטהרות חמור מחולין, אבל כיון שבשני המקרים הדיון הוא על דעת בני אדם אם מקפידים על כה"ג או לא, מה המקום לחלק ביניהם. וצ"ל שגם בחולין לא הוכרע שאינו מקפיד, אלא שבספק הקפדה מקילים, אם מחמת שעצם התקנה דרבנן וספק דרבנן לקולא, ואם מעצם דיני נטילה שבספק אזלינן לקולא.

אמר רב משרשיא: האי מאן דצייריה לגלימיה, לא עבד ולא כלום. מאי טעמא? דכמאן דשרייה דמי. ותנן נמי כל חמתות הצורות טהורות חוץ משל ערביים. אמר רב דימי מנהרדעא: האי מאן דחייטיה לגלימיה לא עבד ולא כלום, אם איתא דלא מיבעי ליה ליפסוק ולישדייה. (מנחות לז:)

רש"י: שהיתה טליתו ארוכה וכפלה, ותלה הציצית בקרנות הכפל, אף על גב שצררה ודבקה שלא תחזור לאיתנה לא עבד כלום, דסופו להתיר ולחזור לאיתנה ונמצאו ציצית באמצעיתה, ואנן כנפות בעינן, הלכך מהשתא כמאן דשרייה דמיא. כל חמתות. נודות הצורות שאין שוליהן תפורין אלא צורין, טהורין, דאין מקבלין טומאה דרואין כאילו ניתר הקשר וליכא בית קיבול, והוי ככלי הנקוב במוציא רימון. חוץ משל ערביים. דדרכן בכך. האי מאן דחייטיה לגלימיה. שכפל לטליתו כדפרשית, ותפרה שלא חשוב לאיתנה, ואפי"ה לא עשה כלום דכמאן דשייריה דמיא: אם איתא דלא מיבעיא ליה. אם ארוכה היא לו ואינה צריכה לו ארוכה כל כך, לפסוק אותו כפל ולישדייה, ואחר כך יתלה הציצית.

ותנאי בית דין הוא: כהן גדול שמת ולא מינו כהן אחר תחתיו, שתהא מנחתו קריבה משל ציבור. א"ר אבהו: שני תקנות הוו, דאורייתא – מדציבור, כיון דחזו דקא מידחקא לישכה, תקינו דלגבי מיורשים, כיון דחזו דקא פשעי בה אוקמוה אדאורייתא. (מנחות נא:)

ועל פרה שלא יהא מועלין באפרה – דאורייתא היא? [=ולמה אמרו שם בגמרא שהיא תקנת חז"ל]. דתניא: חטאת היא – מלמד שמועלין בה, היא – בה מועלין באפרה אין מועלין. אמר רב אשי: שתי תקנות הוא, דאורייתא בה מועלין באפרה אין מועלין, כיון דחזו דקא מזלזלי בה וקא עבדי מיניה למכתן, גזרו ביה מעילה. כיון דחזו דקא פרשי מספק הזאות, אוקמוה אדאורייתא. (מנחות נא: נב.)

התם בפרהסיא זילא ביה מילתא, הכא בצינעא לא זילא ביה מילתא. (מנחות סז:)

אמר רבה: שאני חדש מתוך שלא היתרתה לו אלא על ידי קיטוף – זכור הוא. אמר ליה אביי: תינח קצירה טחינה והרקדה מאי איכא למימר? הא לא קשיא טחינה בריחא דידא, הרקדה על גבי נפה... אלא אמר אביי חדש בדיל מיניה חמץ לא בדיל מיניה... [=חמץ במועד] הוא עצמו מחזור עליו לשורפו מיכל אכיל מיניה? (מנחות סח.)

משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא יום הנף כולו אסור. מאי טעמא? מהרה יבנה בית המקדש, ויאמרו; אשתקד מי לא אכלנו בהאיר מזרח, השתא נמי ניכול, ולא ידעי דאשתקד לא הוה עומר האיר מזרח מתיר, והשתא דאיכא עומר עומר מתיר. (מנחות סח:)

מקדיש בעין יפה מקדיש. (מנחות קח:)

הרי עלי עולה שאקריבנה בבית חוניו יקריבנה במקדש, ואם הקריבה בבית חוניו יצא ... הריני נזיר שאגלח בבית חוניו יגלח במקדש ואם גילח בבית חוניו יצא... אמר רב המנונא נעשה כאומר הרי עלי עולה על מנת שלא אתחייב באחריותה... אלא אמר רבא: אדם זה לדורון נתכוין, אמר אי סגיא בבית חוניו טרחנא, טפי לא מצינא לאיצטעורי. נזיר נמי, האי גברא לצעורי נפשיה קא מיכוין, אמר אי סגיא בבית חוניו טרחנא, טפי לא מצינא לאיצטעורי. (מנחות קט.)

להלכה פסק הרמב"ם כרב המנונא, וכמו שנראה בהמשך הסוגיא שגם רבי יוחנן סובר כך, וגם מצאו כך בברייתא. אבל לגבי נזיר, מבואר בגמרא שגם רב המנונא מודה לסברת רבא שכוונתו רק לצער את עצמו ולא להתחייב לגמרי בדיני נזירות.

...בשעת פטירתו [=של שמעון הצדיק] אמר להם: חוניו בני ישמש תחת, נתקנא בו שמעי אחי שהיה גדול ממנו שתי שנים ומחצה, אמר לו: בא ואלמדך סדר עבודה, הלבישו באונקלי וחגרו בצילצול העמידו אצל המזבח. אמר להם לאחיו הכהנים: ראו מה נדר זה וקיים לאהובתו, אותו היום שאשתמש בכהונה גדולה אלבוש באונקלי שליכי ואחגור בצילצול שליכי. בקשו אחיו הכהנים להרגו, רץ מפניהם ורצו אחריו, הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח והעלה עליו לשום עבודת כוכבים. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: מה זה שלא ירד לה – כך, היורד לה על אחת כמה וכמה, דברי רבי מאיר. אמר לו רבי יהודה: לא כך היה מעשה, אלא לא קיבל עליו חוניו, שהיה שמעי אחי גדול ממנו שתי שנים ומחצה, ואף על פי כן נתקנא בו חוניו בשמעי אחי, אמר לו: בא ואלמדך סדר עבודה, והלבישו באונקלי וחגרו בצילצול והעמידו אצל המזבח, אמר להם לאחיו

הכהנים: ראו מה נדר זה וקיים לאהובתו, אותו היום שישתמש בכהונה גדולה אלבוש באונקלי שליכי ואחגור בצילצול שליכי, בקשו אחיו הכהנים להרגו, סח להם כל המאורע, בקשו להרוג את חונוי, רץ מפניהם ורצו אחריו, רץ לבית המלך ורצו אחריו, כל הרוואה אותו אומר זה הוא זה הוא. הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח והעלה עליו לשם שמים, שנאמר (והיה) ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה לה'. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: ומה זה שברח ממנה – כך, המבקש לירד לה על אחת כמה וכמה. (מנחות קט:)

תניא אמר ר' יהושע בן פרחיה: בתחילה כל האומר עלה לה - אני כופתו ונותנו לפני הארי, עתה כל האומר לי לירד ממנה - אני מטיל עליו קומקום של חמין. שהרי שאול ברח ממנה וכשעלה בקש להרוג את דוד. (מנחות קט:)

מפרש רש"י (בפירוש שני): בתחילה הייתי שונא את הרבנות, וכל האומר לי עלה לגדולה וכו', ועכשיו שעליתי לגדולה וכו'. רבי יהושע בן פרחיה נשיא היה (חגיגה טז:).

אביי אמר: הכי קתני, הכל שוחטין ואפילו כותי. במה דברים אמורים? כשישראל עומד על גביו, אבל יוצא ונכנס לא ישחוט, ואם שחט חותך כזית בשר ונותן לו, אכלו מותר לאכול משחיטתו לא אכלו אסור לאכול משחיטתו. (חולין ג.)

אמנם למעשה מבואר שם שהתברר שחלק מהכותים עובדי ע"ז וגזרו על כולם שאסור לאכול משחיטתם ולא לשמות יינם.

...אלא איכא בינייהו דלא כתיבא ואחזיקו בה: תנא קמא סבר כיון דלא כתיבא אע"ג דאחזיקו בה נמי לא, רשב"ג סבר כיון דאחזוק אחזוק. (חולין ד.)

האם מצוה שכותים החזיקו הם מקיימים גם את חלקי הדרבנן שבה, ולהלכה למעשה ראה לעיל שלבסוף דנו אותם כעובדי ע"ז.

אמר רבא: ישראל מומר אוכל נבילות לתיאבון, בודק סכין ונותן לו, ומותר לאכול משחיטתו. מאי טעמא? כיון דאיכא התירא ואיסורא, לא שביק התירא ואכיל איסורא. אי הכי כי לא בדק נמי? מיטרח לא טרח. אמרו ליה רבנן לרבא: תניא דמסייע לך: חמצן של עוברי עבירה אחר הפסח מותר מיד מפני שהן מחליפין. סברוה הא מני רבי יהודה היא, דאמר חמץ אחר הפסח דאורייתא, וקתני מפני שהן מחליפין, אלמא לא שביק התירא ואכיל איסורא. (חולין ד.)

ודלמא גברי דאחאב הוו מעלו? לא ס"ד דכתיב "מושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים". ודלמא גברי דיהושפט נמי לא הוו מעלו? ...לא סלקא דעתך, מדמושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים, הא לדבר אמת משרתיו צדיקים. (חולין ד:)

המצודת דוד ביאר (משלי שם): "כאשר המושל מקשיב דבר שקר, ומקבל דברי שקר, אז כל משרתיו מתהפכים לרשעים, כי למען ימצאו חן בעיניו מספרים לו שקרים וחוטאים בנפשותם". ולדבריו ענין זה הוא מאומדן דעת האדם, שמושל שקרן גורם למשרתיו להיות כמותו כדי לרצות אותו, וכן להיפך. אך יתכן גם לפרש שהוא ענין סגולי.

הנותן לפונדקית שלו, מעשר את שהוא נותן לה ואת שהוא נוטל הימנה, מפני שחשודה מחלפת. התם נמי מוריא ואמרה בר בי רב ליכול חמימא ואנא איכול קרירא. (חולין ו:)

...אבל יכול להשכירה או להשאילה [=בהמה לנכרי בשבת], ולהתנות שיחזירנה לו קודם השבת, אבל לא מהני אם מתנה עם האיני יהודי שתנוח בשבת, כי אין האיני יהודי נאמן על כך. (רמ"א רמו ס"ג.)

אמר רב יהודה אמר רב; הטבח צריך שלשה סכינים: אחת ששוחט בה, ואחד שמחתך בה בשר, ואחד שמחתך בה חלבים. וליתקן ליה חדא, וליתתוך בה בשר והדר ליתתוך בה חלבים? גזירה שמא יחתוך חלבים ואחר כך בשר. השתא נמי מיחלף ליה? כיון דאצרכינהו תרי, אית ליה היכרא. (חולין ח:)

מפשטות לשון הגמרא אפשר ללמוד שבעצם הדבר שיש לו שני סכינים, כבר מספיק הוא בשביל שימת לב שלא להחליף בין הסכינים. ברם רש"י (ד"ה היכירא אית ליה) כתב "עושה בה סימן", משמע מפירושו שעצם הצורך בשניים לא יועיל עדיין להציל מטעות, אלא שכשיש שניים אפשר לסמן אותם, וזה מה שישמור עליו מהטעות.

דתניא: הרי שאבדו לו גדייו ותרגנוליו והלך ומצאן שחוטים, רבי יהודה אוסר, רבי חנינא בנו של רבי יוסי הגלילי מתיר. אמר רבי: נראין דברים של רבי יהודה שמצאן באשפה, ודברי רבי חנינא בנו של ר' יוסי הגלילי שמצאן בבית. מאי לאו בהא קמיפלגי? ...ובבית - דכולי עלמא לא פליגי דשרי, באשפה שבשוק - דכולי עלמא לא פליגי דאסור, כי פליגי באשפה שבבית; מר סבר אדם עשוי להטיל נבלתו באשפה שבבית, ומר סבר אין אדם עשוי להטיל נבלתו באשפה שבבית. (חולין יב.)

מפרש רש"י: אין אדם עשוי להטיל נבלתו באשפה שבבית - משום דמסרח ואיכא ריח רע. וצ"ע מנין לו שאינו מטעם שלא יבואו על צד רחוק להכשל באכילת איסור, שיחשבו שבעות נזק שם.

תנינא להא דתנו רבנן: שחיטת מין לעבודת כוכבים, פיתו פת כותי, יינו יין נסך, ספריו ספרי קוסמין, פירותיו טבלין, וי"א אף בניו ממזרין. ותנא קמא? [=שלא החשיב את בניו ממזרים] אשתו לא מפקר. (חולין יג:.)
פירש רש"י: מין - זה האדוק בעבודת כוכבים, ומין ישראל חמור ממומר לעבודת כוכבים, שהמין אדוק בה וכל מחשבותיו לה. בניו ממזרים - שאינו מקפיד על אשתו ומפקירה.

אימא: אין רוב עובדי כוכבים מינין. סבר לה כי הא דאמר ר' חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: נכרים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודת כוכבים הן, אלא מנהג אבותיהן בידיהן. (חולין יג:.)

המבשל לחולה בשבת - אסור לבריא, גזירה שמא ירבה בשבילו. (חולין טו:.)

אמר רב חסדא: איזהו תלמיד חכם - זה הרואה טרפה לעצמו. ואמר רב חסדא: איזהו שונא מתנות יחיה - זה הרואה טרפה לעצמו. (חולין מד:.)

רבי זירא כי משדרי ליה - לא שקיל, כי הווי מזמנין ליה - אזיל, אמר: אתייקורי הוא דמתייקרו בי. (חולין מד:.)
פירש רש"י (מה:.) נכבדין הם במה שאני סועד אצלם והנאתם היא.

תנו רבנן: לוקחין ביצים מן העובדי כוכבים בכל מקום, ואין חוששין לא משום נבלות ולא משום טרפות. ודילמא דעוף טמא נינהו? אמר אבוה דשמואל: באומר של עוף פלוני טהור. (חולין סג:.)
פירש רש"י: באומר של עוף פלוני טהור - ואנו יודעים שאותו עוף טהור הוא, ודבר שאנו יכולין להבחין ולהביא ביצי אותו עוף לראות אם דומין לאלו - לא משקר. והוא כמו שאמרו שבדבר שעתיד להתגלות בני אדם לא משקרים. ומובן שלענין הלכה יש לבדוק בפוסקים.

למה לי למיתני את האם לחתן ואת הבת לכלה? מילתא אגב אורחיה קמשמע לן דאורח ארעא למטרח כי חתנא טפי מבי כלתא. (חולין פג:.)

מאי שנא זב דגזרו ביה רבנן, ומאי שנא מת דלא גזרו ביה רבנן? [=משקים היוצאים מזב מטמאים, וממת לא. זב דלא בדילי אינשי מיניה גזרו ביה רבנן, מת דבדילי אינשי מיניה - לא גזרו ביה רבנן. (חולין פח:.)

אמר רבי אמי: דברה תורה לשון הואי, דברו נביאים לשון הואי, דברו חכמים לשון הואי. לשון הואי - לשון הדיוט שאינו מדקדק בדבריו ומוציא בפיו דבר שאינו, ולא שיתכון לשקר אלא לא דק. (רש"י חולין צ:.)

לא יתן אדם פרוסה לתוך פיו של שמש, אלא א"כ יודע בו שנטל ידיו... שאני שמש דטריד. (חולין קז:.)
פירש רש"י: דטריד - לשמש את המסובין ושוכח שלא נטל, ונוגע באוכלין שיאכל, ואע"פ שנוגע בכל הסעודה לא איכפת לן, שלא הצריכו נטילה לנוגעין אלא לאוכלין. ולכאורה מה שנוגע במאכלים כשאנו אוכל מהם, יותר מביא לטעות לאכול בלא נטילה, אבל לא כ"כ משמע מרש"י שזו כוונתו.
וראה במשנה ברורה (קסט סק"ט) שיש סוברים שדין זה לא נאמר דוקא לגבי שמש, ויש לדון אם חולקים על ירידה זו לנפש האדם, או שמודים ששמש חמור משאר בני אדם, ומ"מ גם בשאר אנשים יתכן חשש זה.

עובד כוכבים שהתנדב מנורה או נר לבית הכנסת, עד שלא נשתקע שם בעליה - אסור לשנותה, משנשתקע שם בעליה - מותר לשנותה. למאי? אילמא לדבר הרשות, מאי איריא עובד כוכבים אפילו ישראל נמי? אלא לדבר מצוה. וטעמא: דעובד כוכבים הוא דפעי, אבל ישראל דלא פעי שפיר דמי. (ערכין ו:.)

בספר ידף על הדף' כאן מציין שכך הוא בעירובין (עה:.) סתם עכו"ם אם איתא דאוגיר "מיפעא פעי", ובחולין (קלג:.) סתם עכו"ם "מיפעא פעי". ומביא מהמהר"ל (גור אריה שמות ב יד, נתיבות עולם נתיב השתיקה ע"א) שהשתיקה נובעת מפנימיות וצניעות, וגוי הוא להיפוך מהפנימיות רק חיצוניות ופרסום בפי אנשים, לכן סתם עכו"ם מיפעא פעי.
ואולם לגבי ישראל שהמיר דתו, כתב הרמ"א (או"ח קנד סי"א) שמומר לעכו"ם שנתן שעה או נר לבית הכנסת אסור להדליק. וכתב הט"ז שכל זה במומר, אבל מגוי מקבלים כמבואר מגמרא הנ"ל. ובביאור הגר"א ביאר שמגוי מקבלים לבית הכנסת כמו שמקבלים ממנו קרבן להקריב במקדש, אך מומר לעבודה זרה שאין מקבלים ממנו קרבן הוא הדין שלבית הכנסת לא מקבלים ממנו. ואפשר לומר, שמומר היות שידוע ומכיר צורת החיים של ישראל, מבין גם למה לא מקבלים ממנו, משא"כ נכרי.

ויחיד שהתנדב משלו - כשרין בלבד שימסרם לצבור. פשיטא, מהו דתימא ליחוש שמא לא ימסרם לצבור יפה יפה, קא משמע לן. (ר"ה ז.)

יתכן שביאור דין זה תלוי בדין הקודם, שישראל מסוגל לתרום להקדש בלא שיהיה ניכר שמו וחסותו עליו. ואולי שני דינים אלו תלויים בדברי הגמ' בכמה מקומות (פסחים ח. ר"ה ד. בבא בתרא י: ש"כל" צדקה וחסד שעובדי כוכבים עושין אינם אלא להתגדל בו, ורק ישראל הנותן צדקה בשביל שיחיו בניו או יזכה לעולם הבא - הרי זה צדיק גמור, ופירש רש"י (ב"ב שם): "ישראל דעתן לשמים, בין יחיה בין לא יחיה אינו מהרהר אחר מדת הדין, אבל עבד"ם אינו נותן אלא על מנת כן ואם לאו מתחרט", לכן אפשר לשנות תרומה של ישראל להקדש, או מקבלים ממנו קרבן ציבור ולא חיישינן שלא מסרם יפה.

ויהי בבואה ותסיתו לשאל מאת אביה שדה ותצנח מעל החמור, מאי ותצנח? אמר רבא א"ר יצחק, אמרה לו: מה חמור זה, כיון שאין לו מאכל באכסו - מיד צועק; כך אשה, כיון שאין לה תבואה בתוך ביתה - מיד צועקת. (תמורה טז.)

ר"א אומר: ולד שלמים לא יקרב שלמים, וחכ"א: יקרב... אלא א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: היינו טעמא דר"א - גזירה שמא יגדל מהם עדרים עדרים. (תמורה יח.)
[חברותא: אם ולדות שלמים תהיה להם תקנה ליקרב למזבח, חשש ר"א: שמא יבא להשהות את האם עד שתלד ויגדל מהם, מן הולדות, עדרים עדרים, ויבוא לעבור על איסור גיזה ועבודה].
ובהערות (חברותא שם) צינו שלרבינו גרשום התקלה היא ש"יאכל מהן" כסבור של חולין הן. והרמב"ם בפירוש המשנה כתב: ונמצא עובר על "בל תאחר".
ומ"מ יש לדייק שלחכמים החולקים על ר"א, והרמב"ם (תמורה פ"ד ה"א) פוסק כמותם, לא חוששים לכך.

מתניתין. אין מרגילין בככור, ולא בפסולי המוקדשין... רבי יוסי בר אבין אמר: גזירה שמא יגדל מהם עדרים עדרים. (תמורה כד.)

[אם תתיר להרגיל - לחתוך העור מהרגליים, שכך הוא ראוי למכירה, יבוא לידי תקלה באיסור גיזה ועבודה בפסולי המוקדשין בעודן בחיים, והדבר אסור בהם אפילו לאחר הפדיון].

המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה. (כריתות יט:)

אמר להן [=אלכסנדר מוקדון לחכמי הנגב]: מה יעביד איניש ויתקבל על ברייתא? אמרו: יסני מלכו ושלטן. אמר להו: ידי טבא מדידכו - ירחם מלכו ושלטן, ויעבד טיבו עם בני אינשא. (תמיד לב.)

אמר להן [=כנ"ל]: בימא יאי למידר או ביבשתא יאי למידר? אמרו ליה: ביבשתא יאי למידר, דהא כל נחותי ימא לא מיתבא דעתיהון עד דסלקין ליבשתא. (תמיד לב.)

קסבר שמואל כל לבעלה לא בעיא בדיקה. ואמר ליה רב פפא לרבא: מהו למעבד כי הא מתניתא? אמר ליה: סודני לא דמגניא באפיה. (נדה יב.)

ועיין תוס' הרא"ש שם מיגניא באפי' שיזכור דם נדותה שהוא דבר מגונה לאשה כדאמרינן היא מלאה דם והכל רצין אחריה].
ופירש"י לא בעאי [בעיא] בדיקה דכי מצטרבא לה בדיקה מיגניא באפיה ל"א לא מיגניא באפיה בתמיה, אם אתה מצריכה בדיקה והלא היא תמאס ותתגנה בפניו.

אמר רב יהודה: מרישא הוה חזינא דמי, כיון דאמרה לי אמיה דיצחק ברי, האי טיפתא קמייטא לא מייטין לה קמיייהו דרבנן, משום דזהימא, לא חזינא. (נדה כ:)
הרי דטיפת דם מזוהם כ"כ עד שמתביישין להביא להחכם מפני הגנאי.

שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחי: מפני מה אמרה תורה יולדת מביאה קרבן? אמר להן: בשעה שכוונת לילד קופצת ונשבעת שלא תזקק לבעלה, לפיכך אמרה תורה תביא קרבן. (נדה לא:)

ומפני מה אמרה תורה זכר לשבעה ונקבה לארבעה עשר? זכר שהכל שמחים בו - מתחרטת לשבעה [=על השבועה שנשבעת בלידה], נקבה שהכל עצבים בה - מתחרטת לארבעה עשר. (נדה לא:)
אפילו בפרט כזה האדם נמשך בדעותיו אחרי החברה.

שכן דרך שממסמסין את החיה, ואומרים לה אל תיראי כי בן זכר ילדת. (ילקוט שמעוני ישעיהו רמז שצו) וכן כתב בשו"ת הרשב"א (ח"ד עז) ואפילו הכל נהנין בלידת הזכרים. אלא שהנאת תועלת קאמר. ובלידת אשתו זכר יש לאב ולאם הנאת תועלת. חדא דהוה להו חוטרא לידה ומרא לקבורה. ועוד שהוא כירך האב והאם. ומדת כל אדם תאבין לו ליורשן.

ומפני מה אמרה תורה מילה לשמונה? שלא יהו כולם שמחים ואביו ואמו עצבים. (נדה לא:)
פירש רש"י: "שאוכלין ושותין בסעודה, ואביו ואמו עצבין שאסורין בתשמיש". נפלא למתבונן הירידה לדקויות, מה מגרע בשמחה גדולה של בן זכר והכנסתו לברית.

ויש בהיותה [=ברית מילה] בימי הקטנות שלש חכמות, הראשונה שאילו הונח הקטן עד שיגדל, אפשר שלא היה עושה, והשנית שלא יכאב בכאב הגדול לרכות עורו וחולשת דמיונו, כי הגדול יפחד וירעד מן הענין שידמה היותו קודם היותו, והשלישית שהקטן יבוז לו יולדיו בעת לידתו, שלא התחזקה עדיין הצורה הדמיונית המביאה לאהוב אותו יולדיו, כי הצורה הדמיונית ההיא נוספת תמיד בראיה, והיא גדלה עם גדולתו, ואחר כך תתחיל להתחסר ולהמחות ג"כ, ר"ל הצורה הדמיונית, כי אין אהבת האב והאם את הבן בעת לידתו כאהבתם אותו והוא בן שנה, ולא אהבת בן שנה כאהבת בן שש, ואילו הונח שנתים ושלש, היה מביא לבטל המילה לחמלת האב ואהבתו אותו, אבל סמוך ללידתו הצורה ההיא הדמיונית חלושה מאד, וכל שכן אצל האב אשר הוא מצווה בזאת המצוה. (מורה נבוכים ח"ג מט)

שאלו תלמידיו את רבי דוסתאי ברבי ינאי... ומפני מה האיש מקבל פיוס ואין אשה מקבלת פיוס? זה ממקום שנברא וזו ממקום שנבראת. (נדה לא:)
אשה אינה מקבלת פיוס. (נדה טו)

גדולה טעמא מאי משום דמחמדא, קטנה נמי מחמדא. (נדה טו)

נמצאת מבריוח... (ירושלמי)

יום טובה מעביר יום רעה (תנוד"א פ"א)

הם יצאו את העיר לא הרחיקו. אמר יוסף: אם ירחיקו אין כל בריה יכולה להן, קום רדף, כל זמן שאימת העיר עליהן. (תנחומא מקץ י)
והתנחומא לומד זאת מעצם הפסוק, שראה לציין שלא הרחיקו.

לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב, לא תעשון כדרך שבני אדם נוהגים ביראותיהן, כשטובה בא עליהם מכבדין ליראותיהן, שנאמר (חבקוק א טז) על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמתו כי בהמה שמן חלקו ומאכלו בריאה. וכשהפורענות באה עליהן מקללין ליראותיהן, שנאמר (ישעיה ח כא) והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו ופנה למעלה. (תנחומא יתרו טז)

"כֹּלָה בְּחֶפֶז הָעֵלָה יִגְרְהוּ בְּחֶרְמוֹ וַיֹּאסְפֶהוּ בְּמִכְמֶרְתּוֹ עַל־כֵּן יִשְׁמַח וַיִּגְלֵל. עַל־כֵּן יִזְבֹּחַ לְחֶרְמוֹ וַיִּקְטֹר לְמִכְמֶרְתּוֹ כִּי בְּהֶמָּה שָׁמֶן חֵלְקוֹ וּמֵאֲכָלוֹ בְּרִיאָהּ." (חבקוק א טו-טז)

הנביא מתייחס לתופעה מעניינת, שהאדם "עובד" את מה שגורם לו להצליח, ומנופף בו כאילו הוא מקור ההצלחות, והוא מביא דוגמה מדויג שמצליח בעבודת הדייג, שהוא מקטר למכמורת שאיתה העלה את הדגים השמנים והבריאים.
[קל וחומר שהאדם "מזבח ומקטר" לעצמו, אם ההצלחות הגשמיות שלו הם מהאופי והכישורים האישיים שלו].

בנוהג שבעולם, מי שהוא בעל זרוע אינו רוצה לעשות דבריו במשפט, אלא מעביר על המשפט, חומס וגוזל, ומעביר על דעת קונו, ונושא פנים לפני אוהביו וקרוביו, ועושה שלא כדין לשונאיו, [אבל הקב"ה מלך מלכי המלכים וכו']. (תנחומא משפטים א)

מהו "אתה כוננת מישרים" (תהילים צט ד)? אמר רבי אלכסנדר: שני חמרים מהלכין בדרך שונאין זה לזה, רבץ לאחד מהן חמורו, חבירו עובר ורואהו שרבץ תחת משאו, אמר לא כתיב בתורה (שמות כג) "כי תראה חמור שונאך וגו' עזוב תעזוב"? מה עשה? חזר וטען ומלווהו, התחיל מסיח עמו, עזוב קימעא מכאן, העלת מכאן, ערוק מכאן, עד שיטעון עמו, נמצאו עושין שלום

ביניהם. וחבירו אומר, לא הייתי סבור שהוא שונאי? ראה היאך ריחם עלי כשראה אותי ואת חמורי בדוחק, מתוך כך נכנסו לפונדק, אכלו ושתו ביחד, ונתאהבו זה לזה. הוי – "אתה כוננת מישרים משפט וצדקה". (תנחומא משפטים א)

אלהים לא תקלל וכו' - מעשה באחד שהלך אצל הדיין עם 'חבירו, זיכהו, יצא ומשבח את הדיין, אמר אין חכם בעולם כפלוני הדיין והוא מלאך. לזמן חזר אצלו לדין וחייבו, התחיל לקלל ואמר אין שוטה בעולם כמותו. אמרו לו אתמול מלאך והיום שוטה, לכך כתיב אלהים לא תקלל. (תנחומא משפטים י)
היינו שהתורה ייחדה איסור קללה על דיינים, כי ירדה לנפש האדם שיקלל את הדיין שיפסוק לחובתו.

הסבה - דרך הסבה שהיא נאכלת מהר, שאינו פונה אנה ואנה (רש"י ברכות מא.). ולא בנאכלת בעמידה, והולך ובא שהוא שווה באכילתו יותר (רש"י עירובין ד.).

שלא יקוץ באשתו, ובעיף שעושה למצוה בעלמא. ( )

תא חזי מאי דעבד: דאיהו בחכמתא הוה שתיף גרמיה בהדיהו, דכתיב 'לא נכנו נפש' ולא כתיב 'לא תכוהו', ואיהו לא הוה תמן כד אזדבן יוסף, דהא כלהו משמשי לאבוהון כל חד וחד יומא חד, וההוא יומא דראובן הוה. (זוהר בראשית קפה:)

אבל מאן דאיהו בדוחקא לא אסתכל מדי. (זוהר פרשת שלח, קנח:)

רבי יצחק אמר מאן דבעי למימר כדיבא, אמר מלה דקשוט בקדמיתא, בגין דיהמנו ליה כדבוי. (זוהר פרשת שלח, קסא.)

רבי יהודה פתח, (איוב לד) שִׁמְעוּ חֲכָמִים מְלִי יוֹדְעִים הֶאֱזִינוּ לִי. הַאִי קָרָא אֱלִיהוּא אִמְרוּ. תָּא חֲזִי, מַה כְּתִיב (איוב לב) וּבִשְׁלֹשֶׁת רָעִיו תִּהְיֶה אִפּוֹ עַל אֲשֶׁר לֹא מַצְאוּ מַעֲנֶה וְגו'. דְּהָא אֵינּוּן הֵווּ אִמְרִין מְלִין, וְאִיּוֹב לֹא הָהּ אֲתַנְחִים עֲלֵיהּ. מִהֲכָא אֱוִלִּיפְנָא, מֵאֵן דְּעָאֵל לְנַחֲמָא לְאַבְל, בְּעִי לְיִסְדָּא מְלִין בְּקַדְמִיתָא, דְּהָא חֲבָרִיָּא דְּאִיּוֹב הֵווּ אִמְרִי מְלִי קְשׁוּט, אֲבָל לְנַחֲמָא לִיה לֹא, בְּגִין דְּבְעִי מְלִין דְּאִיהוּ יוֹדִי עֲלֵיהּ (באורח קשוט), וְכִדִּין יִקְבֵּל עֲלֵיהּ דִּינָא, וְיֹדִי לְמַלְכָּא קְדִישָׁא עֲלֵיהּ. מַה כְּתִיב, (איוב לב) וְאֱלִיהּ חֲכָה אֶת אִיּוֹב בְּדִבְרִים וְגו'. דְּאֹדִי לְכַתֵּר לְקוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא, וְקִבֵּיל עֲלֵיהּ דִּינָא דְשִׁמְיָא. (זוהר פר' קרח, קעז.)

כְּפֹר נֶשׁ דְּאֵזִיל לְבִיתָא חֲדָתָא, וּמִתְנָן לָהּ בְּתַקְוָנִי, וּמִקְשָׁט לָהּ בְּקִשׁוּטִי. (זוהר פר' בלק, קפז:)

עַד דְּהוּוּ אֲזִילִי, שְׁמַשָּׁא הָהּ תְּקִיפָא, וְיִתְבּוּ תַּחֲוֹת צִלָּא דְּחַד טַנְרָא דְּמַדְבָּרָא. אִמְר רַבִּי אֶלְעָזָר, וְדֹאִי צִלָּא חֲדָוּתָא דְּנִפְשָׁא הוּא. (זוהר פר' פינחס, ריד:)

רבן שמעון בן גמליאל אומר: לוקחין מן הנשים זתים בגליל העליון, שפעמים שאדם בוש להיות יושב על פתח חנותו ונותן לאשתו ומוכרת. (תוספתא בבא קמא, יא הלכה ז)

משל הדיוט אומר: עבד מלך מלך, הדבק לשחזור וישתחו לך. (ספרי פרשת דברים פיסקא ו)
הובא ברש"י על התורה (בראשית טו יח, דברים א ז) ובברכות (נו. ד"ה משחרי). ונאמנם על התורה כתב שהוא "משל הדיוט" ובש"ס כתב שהוא "לשון חכמים", אך המעיין בסיפרי יראה שגם שם אמרו שהוא "משל הדיוט" א"כ שני ההגדרות נכונות].

למען ילמד ליראה את ה' אלוקיו - מלמד שהמורא מביא לידי מקרא, מקרא מביא לידי תרגום, תרגום מביא לידי משנה, משנה מביאה לידי תלמוד, תלמוד מביא לידי מעשה, מעשה מביא לידי יראה. (ספרי דברים, קסא)

נשים גרגרניות הן (טהרות פ"ז מ"ט)

וחשודה לגלות קדירת חברתה לגלות מה מבשלת.

וכי מה הפסקות היו משמשות? ליתן ריוח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין, והרי דברים ק"ו: ומה אם מי שהוא שומע מפי הקב"ה, ומדבר ברוה"ק, צריך להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין, על אחת כמה ומה הדיוט מהדיוט! (במדבר רבה יד)

יכולת הקליטה והתפיסה מוגבלת כמו שאר יכולות פיזיות של אכילה או נשיאת משאות, לכן למרות שיש הרבה מה לומר "תפשת מרובה לא תפשת", ואם נדבר מעבר ליכולת הקליטה יצא שכרנו בהפסדינו. עד שאפילו לגבי משה רבינו אדון הנביאים נהג כך הקב"ה, וכמו שחז"ל הקדושים עושים הק"ו.

למנצח בנגינות מזמור: זה המזמור נאמר בשלשה מיני שבח: בנצוח, בנגון, במזמור... למנצח למי שהוא מנוצח מבריותיו. אמר רב כהנא משום ר' ישמעאל ב"ר יוסי: זמרו למי שמנצחין אותו ושמח, בוא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, ש ז ר ש - אבל הקדוש ברוך הוא נוצחין אותו ושמח, שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו. (ילקוט שמעוני תהילים תרכז)
צ"ע דגם בשר ודם יכול לשמוח כשמפייסים אותו שלא להעניש את בניו, וכדאיתא מפורש בתנ"ך. ואמנם הוא משל על הקב"ה, אך מסתבר שלא ינקוט במשל שלא יתכן.

עד מה כבודי לכלימה - עד מתי אתם מרדפין אחר כבודי להבל וקוראין אותי בן ישי? כי בוחר אתה לבן ישי, לכולכם יתן בן ישי שדות וכרמים, כי כל הימים אשר בן ישי חי, לית לי שם? (ילקוט שמעוני תהילים תרכז)

רבי חנינא בר פפא אמר, חורי כל נפלאות ומחשבות שחשבת כדי שיהא אדם נזקק לאשתו, מה טעם וידע אדם עוד את אשתו, מהו עוד? שנתוסף לו עוד תאוה על תאוותיו, לשעבר אם לא היה אדם רואה לא היה מתאוה, עכשיו בין רואה בין אינו רואה מתאוה. רבי אבא בר יודן אמר בשם רבי יוחנן, רמז לפרגמטוטין (רוכלים המחזירים בכפרים) ומפרשי ימים, שיהיו נזכרים ובאים לבתיהן. (ילקוט שמעוני תהילים תשלח, מפסיקתא)

אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותו בידו, אית ליה מאה בעי למעבד יתהון תרתי מאה. (קהלת רבה א לד, ז יב)
שחוק וקל"ר "מרגילין" את האדם לערוה ( )

ימים יוצרו ולוא אחד בהם (תהלים לט טז) זה יום שבת לישראל, כיצד? עושה אדם מלאכה כל ששה ימים ונח בשביעי, נתרצה עם בניו ועם בני ביתו. שוב עושה אדם מלאכה בפני אויביו כל ששה ימים ונח בשביעי, שכח כל צער שהיה לו. כך היא מידתו של אדם, יום טוב משכחת רעה ויום רע משכחת טובה. (תנא דבי אליהו רבה, פרק א)

כיצד אדם עושה מריבה עם חבריו, הולך הוא אצלו לרצותו, והוא אינו מתרצה עד שמקבץ לו בני אדם הרבה, ואחר כך מתרצה לו, ואף על פי שמתרצה לו יש לו מקצת קנאה בלבו. (תנא דבי אליהו רבה, פרק ד)

משל לשתי תינוקות שקראו בבית רבן, והגדילו ונעשו תלמידי חכמים, וכשהיו מהלכין על פתח בית רבן ורואין הרצועה שלקו בה היו משחקין זה עם זה ואומרים באותה רצועה לקינו. [כך עכו"ם מענין את ישראל ולוחצין את ישראל, ולאחר שעה הן נהרגים על ההרים ועל הגבעות במלחמה... והעוף אוכל בשרם מעליהם, וישראל רואין בעיניהם ומשחקין ואומרים הן הם שהיו מענין ולוחצין אותנו בכל יום תמיד]. (תנא דבי אליהו רבה, פרק ה)

פחדו בציון חטאים (ישעיה לג יד), אמר רבי ירמיה בן אלעזר משל לשני תינוקות שברחו מבית הספר היה זה לוקה וזה מירתת. (בראשית רבה פמ"ח ו)

ר' תנחומא בשם ר"א ב"ר אבין בשם ר' מאיר אומר: המשל אומר אזלת לקרתא הלך בנימוסיה. (שמות רבה פרשה מז סימן ה)

לשון הרמב"ם: המוצא חוטי ציצית בשוק, אפילו פסוקים ושזורים - פסולים, דטרח איניש לעשות חוטין כעין ציצית, ואם כן שמא לא נעשה לשם ציצית. והמגיד משנה חולק, וגם בכסף משנה כתב דהרמב"ם בתשובה חזר בו אחר כך, עד כאן לשון המגן אברהם. והגר"א בביאוריו בסימן שא כתב דהדין הוא עם הרמב"ם כמו שכתב בראשונה. (משנ"ב יא סק"א)

אין מזרזין אלא למזורז. (מכות כג. ספרי ריש נשא)

שמזרזין את האדם קודם מעשה, וחוזרין ומזרזין אותו בשעת מעשה. (רש"י שמות פרשת יתרו פרק יט פסוק כד)

אין עומדין להתפלל אלא מתוך הלכה פסוקה. והבא מן הדרך פטור מתפילה. ( )

הר"ן בנדרים כז שאין אדם עוזב בנו חולה לעסקיו. ( )

לשוחח עם תינוק שננעל לבדו בחדר. ( )

הפּוֹתֵב נִכְסֵי שְׂכִיב מְרַע; שִׁיר קֶרֶקַע כָּל שֶׁהוּא - מִתְּנָתוֹ מִתְּנָה. לֹא שִׁיר קֶרֶקַע כָּל שֶׁהוּא - אֵין מִתְּנָתוֹ מִתְּנָה. הַפּוֹתֵב נִכְסֵי לְבָנָיו, וְכֵתֵב לְאַשְׁתּוֹ קֶרֶקַע כָּל שֶׁהוּא - אִבְדָּה כְּתֻבָּתָהּ. רַבִּי יוֹסִי אֹמֵר, אִם קִבְּלָה עָלֶיהָ, אֵף עַל פִּי שֶׁלֹּא כָּתֵב לָהּ, אִבְדָּה כְּתֻבָּתָהּ. (פאה פ"ג מ"ז)

שכיב מרע עושים רצונו שלא תטרף דעתו. ( )

הַפּוֹתֵב נִכְסֵי לְעֶבְדּוֹ - יֵצֵא בֶּן חוֹרִין. שִׁיר קֶרֶקַע כָּל שֶׁהוּא - לֹא יֵצֵא בֶּן חוֹרִין. רַבִּי שְׁמַעוֹן אֹמֵר, לְעוֹלָם הוּא בֶּן חוֹרִין, עַד שִׁיאֲמַר הָרִי כָּל נִכְסֵי נְתוּנִין לְאִישׁ פְּלוֹנִי עֲבָדִי חוּץ מֵאֶחָד מֵרְבּוֹא שְׁבָהֶן. (פאה פ"ג מ"ח)

אין מתוודין עם חולה באופן שתטרף דעתו. ( )

מצות כף זכות – דמטבעו של אדם לדון ולשפוט מעשי אחרים. ( )

כהן גדול חייב לישא בתולה, כדי שלא יכוין בשם המפורש ביום הכיפורים להמית בעל של אשה שרוצה. (פרה פ"ב מ"א)
והוא מבהיל איך האדם הגדול, ביום הגדול, בשעה גדולה, ועם השם הקדוש ביותר, יכול להשתמש בו לאיסור בגלל רצון אישי. ואולם מצאנו כן בכהן גדול שלפי פשוטן של דברים הקניט לשמיעה ואבטליון (יומא עא:): רק מחמת שכל העם עזבוהו ועברו ללוותם, ולכאורה ה' כה"ג נכבד ואמיתי, שלא מת בהכנסו לקדש הקדשים, וגם העם ליווהו אחרי עבודתו, ועב"ז קשה כל כך ענין המידות, וצ"ע. [=תנו רבנן: מעשה בכהן גדול אחד שיצא מבית המקדש, והוא אזלי כולי עלמא בתריה. כיון דחזיונהו לשמיעה ואבטליון - שבקוהו לדידיה ואזלי בתר שמעיה ואבטליון. לטוף אתו שמעיה ואבטליון לאיפטורי מיניה דכהן גדול. אמר להן: ייתון בני עממין לשלם! - אמרו ליה: ייתון בני עממין לשלם - דעבדין עובדא דאהרן, ולא ייתי בר אהרן לשלם - דלא עביד עובדא דאהרן].

רבי אליעזר אומר אינה נלקחת מן הנכרים [=פרה אדומה, וכל הקרבנות], וחכמים מכשירין. (פרה פ"ב מ"א)
ומפרש הברטנורא שחשודים על הרביעה, ושמא נרבעת בידם, מפני שהבהמה נעשית עקרה כשרובעה, שהנכרי חס על בהמתו שלא תעקר.

דמתוך שמספר ומונה מדותיו א"א שלא יבא לידי גנותו. (הג"מ)

ליבו נוקפו ופעם אחרת יפרוש

מי שאין לו בנים לא ישב בסנהדרין, דחסר לו במידת הרחמנות.

הקול מעורר הכונה

לחבבה על בעלה

ילפינן מקרא דאיש מוכר את בתו ואין אשה מוכרת את בתה. (מכילתא דרבי ישמעאל, מס' דנויקין פרשה ג' ד"ה וכי ימכור)

ארבע ציציות מעכבין זה את זה, שכל זמן שאין בה כל הארבע אינה מצוייצת כהלכתה, והיוצא בה לרשות הרבים בשבת חייב חטאת. (שו"ע או"ח יג סעיף א)

ובמשנה ברורה (שם סק"ג) דהוי משוי מחמת הציצית הנותרים, ואינם בטלים לגבי בגד, דחוטי ציצית חשיבי הם ולא בטילי. ואפילו אם אותם הציצית ג"כ פסולים הם, מ"מ כל שנמצא בהם איוו חוטין כשרים - דעתו עליהם וחשיבי ולא בטילי.

שער של אשה שדרכה לכסותו אסור לקרות כנגדו וכו', אבל בתולות שדרכן לילך פרוצות הראש - מותר. (שו"ע או"ח עה סעיף ב)

ובמקור הדין בהגהות מיימוני ומרדכי כתבו שכין שכן רגילים אין בזה ההרור.

נהגו בכל מדינות אלו שאין נושאים כפים אלא ביום טוב משום שאז שרויים בשמחת יום טוב וטוב לב הוא יברך מה שאין כן בשאר ימים אפילו בשבתות השנה שטרודים בהרהורים על מחייתם ועל ביטול מלאכתם ואפילו ביום טוב אין נושאים כפים אלא בתפלת מוסף שיוצאים אז מבית הכנסת וישמחו בשמחת יום טוב (דברי עצמו). (רמ"א או"ח קכח סעיף מד)

והנה יש כמה פוסקים דסבירא להו דאין איסור לאכול אף בנטל ידיו, ורק שיברך המוציא מתחילה, וכן כתבו האחרונים להקל, ורק דאחר אכילתו יטול ידיו שנית, שתהא סמוכה נטילה לברכה. אלא דלכתחילה דעת הב"ח והמגן אברהם דצריך לזוהר בזה. (משנה ברורה סק"ב)

מי שסומך על שולחן אחרים, אפילו אמר הב לן ונברך לא הוי היסח הדעת עד שיאמר בעל הבית (שו"ע קעט ס"ב)
דוודאי דעתו אם ירצה בעל הבית לאכול ולשתות עמו, יאכל וישתה עמו.

ואם בשעת אמירתו הסיח דעתו בבירור, שאף שיאכל וישתה בעל הבית לא יאכל וישתה עמו, ונמלך אחר כך - צריך לברך [היינו לדעת רבינו יונה בשתיה לבד ולהרא"ש אף באכילה]. (משנה ברורה סק"י)
ולכאורה משמע מזה דכשאין בעל הבית אוכל ושותה עוד והאורח נמלך ממחשבתו הראשונה, ורוצה לאכול ולשתות דאסור דהרי אמר "הב לן ונברך" והסיח דעתו. אבל באמת יש לומר, דכל זמן שלא אמר בעל הבית "הב ונברך" לא חשיב היסח הדעת של האורח כלל, דבודאי לא הסיח דעתו עדיין בבירור כל זמן שלא אמר בעל הבית "הב לן ונברך", וכן מורה לשון השולחן ערוך והלבוש, עיין שם, אחר כך מצאתי בספר מנחת שמואל שכתב גם כן בדברינו. (באור הלכה ד"ה לא הוי היסח הדעת)
ונראה לי, דאפילו אין בעל הבית אוכל עם האורח, רק שבעל הבית קראו להאורח שיאכל אצלו, אפילו הכי אמרינן דאף שאמר "הב לן ונברך" מכל מקום מסתמא דעתו אם יבקשנו בעל הבית שיאכל עוד שלא יסרב על דבריו. (שער הציון סקי"ג)

אם לא אמר "הב לן ונברך" וגם לא נטל ידיו, משנטל הכוס לברך הוי היסח הדעת. (שו"ע קעט ס"ג)

כשאדם נכנס לבית חבירו ויש שם חבורות הרבה שאוכלים, וכל אחד מושיט לו כוס, יש מי שאומר שמברך על כל אחד "בורא פרי הגפן", כי בכל פעם הוא נמלך. (שו"ע קעט ס"ד)

הקראים בבית בעל הבית לאכול מיני פירות, ומביאין להם בזה אחר זה, אינם צריכים לברך אלא על הראשון. (שו"ע קעט ס"ה)
ובמשנה ברורה (סקי"ז) שאף אם הסיחו דעתם אחר כך, שסברו שלא יביא להם עוד, גם כן אין זה היסח הדעת גמור, כיון דתלוים בדעת בעל הבית.

הגה: שליח צבור שהשכיר עצמו עם מנהיגי העיר לשנה בתנאי כך וכך, ואחר כך השכיר עצמו לבני העיר הזאת עם מנהיגים שניים ולא התנה - ודאי על תנאי הראשון השכיר עצמו.
ודוקא שחזר והשכיר עצמו בשנה שנייה, אבל אם עמד עמהן בשתיקה לא אמרינן דנשאר על תנאו הראשון. (רמ"א חו"מ שלג ס"ח, מריב"ש סי' תעה ומהרי"ק שורש קיח ענף ג.)

אם יש לו בבית לחם וחותר לו חתיכה לאכול אותה, ואחר כך רוצה לחתוך עוד, אין זה נמלך - דדרך אדם כן הוא דלפעמים בשעת ברכה חושב שיהיה די לו בחתיכה אחת, ואחר כך כשרואה שאינו שבע בזה לוקח עוד. (משנה ברורה קעד ס"ק יח)

ומכל מקום נראה לי דבנרות הטובים שלנו [שקורין סטארין], מותר לקרות לפנייהם לכולי עלמא דלא שייך שמא יטה רק בדבר שדרכו להטות לפעמים בחול כדי שידלק יפה, ובנר (סטארין) ידוע דאין צריך להטייה כלל לעולם. וכל שכן דלא שייך בו שמא ימחוט, דאורו צלול מאד ואין צריך כלל לזה. (משנה ברורה סימן רעה סק"ד)

כתב הט"ז: נראה לי דאף על פי שמותר להתחמם נגד המדורה, כדאיתא סוף סימן רע"ו, מכל מקום אין לישב בסמוך אצל זנבות האודים, כי יש לחוש שיעזב בהם כדי שיבערו היטב, כדרך שמהפכין בזנבות האודים. ויש שכתבו דלא חיישינן שיבוא לזה. (משנה ברורה ער"ה סקי"ד)

ומשמע מסתימת השו"ע שסובר כהרשב"א, דאפילו אין רבן עמהן שרי, דכל שעה מתיראין שיבוא רבן ולא יטו. ובא"ר הביא הרבה פוסקים שחולקין ארשב"א. (משנה ברורה ער"ה סקט"ו)

נוהגים לקרות בליל יו"כ במחזורים, מפני שאימת יוה"כ עליהם. (שו"ע ער"ה ס"ח)

מסתכל אדם מה שבכוס ומה שבקערה לפני אור הנר ואינו חושש, אית דאמר מפני שהוא לשעה, ואית דאמר מפני הנקיות ומפני הסכנה. (ירושלמי שהובא בביאור הלכה, רעה סי"ב)
וכתב שם בביאור הלכה, דלא קי"ל כמ"ד מפני שהוא לשעה, דהא פסק בבבלי אפילו להבחין בין הבגדים אסור.

א"י שהדליק את הנר בשביל ישראל, אסור לכל, אפילו למי שלא הודלק בשבילו. (שו"ע רעו ס"א)
ובמשנה ברורה (סק"ב) הביא ביאור הרשב"א: דאם יהא מותר ליהנות יאמר לו להדליק.

מנורה, בין גדולה בין קטנה, אם היא של פרקים אין מטלטלין אותה, דחיישינן שמא תיפול ותתפרק ויחזירנה ונמצא עושה כלי, ואפילו אם אינה של פרקים אלא יש בה חריצים סביב ודומה לשל פרקים, אסור לטלטלה. (שו"ע רעט ס"ז)

ירושלמי פרק במה אשה מפרש טעמא דאסור בשבת משום דפעמים שהאשה רואה נימא אחת לבנה ותולשתה ובאה לידי איסור חיוב חטאת, וכמדומה להלכה לא חיישינן לזה, מה המקורות והסברות?

אשה שהלכה מבית בעלה מכח קטטה, ואינה רוצה לשוב לביתו עד שיקרא לה בעלה, לא הפסידה משום זה מזונותיה, דבושה ממנו לשוב מאחר שיצאת בלא רשותו, ואינו מראה לה פנים. (אבן העזר סימן פ סעיף יח)

צרות ראשונות משכחות אחרונות ()

וכן איתא בזה"ק (בראשית רטו:): "שבע עשרה שנה - מאי טעמא שבע עשרה שנה? אלא אמר רבי שמעון כל יומי דיעקב בצערא הוו בצערא אעבר לון בקדמיתא בין דחמא ליוסף והנה קאים קמיה כד יעקב מסתכל ביוסף הנה אשתלים בנפשיה באלו חמא לאמיה דיוסף דשפירו דיוסף דמי לשפירו דרחל והנה דמי בגרמיה כמה דלא אעבר עליה צערא ביומיו". ומובן שאין לנו השגה ביעקב אבינו, אבל לפי פשוטן של דברים נראה שייכות לנידון זה.

אמונות ודעות (מאמר העשירי בפרק התשיעי - השררה) שמאריך לבאר גנות מדת השררה, ומסיים שם: "אבל נטע הבורא בנפש אהבת הכבוד והגדולה כדי שתשתוקק בהם לגמול העולם הבא, כאמרו (איוב לו ז) לא יגרע מצדיק עיניו ואת מלכים לכסא וישיבם לנצח ויגבהו".

בהקדמה שבסוף קונטרס הספיקות הביא בשם מהר"י מוסקאטו ז"ל: "דאם היה אפשר לאדם לעלות השמימה לראות בצבא מעלה סדרם וישרם לא היה מתענג בהשגתו עד שובו הנה לספר לחבריו את המראה הגדול ההוא ולהם יתן אומר המבשר צבא רב וכו' והוסיף ע"ז הגאון בעל קוה"ס שכן הוא דרך כל משכיל אשר יתאוה להודיע לזולתו מכל מה שישגיג וישכיל מעוצם בינתו והביא שם ג"כ את דברי רבינו יונה בפר' אין עומדין שכתב כשהדברים טובים בעיני האדם יש לו חשק לאומרם ומתוך שרואה אותן נאותין אינו מבקש עת ראוי שיצא מפיו כל דבר ודבר על אופניו ואומר אותם לפעמים בלא עתם ואין מעלתם ניכרת".

תנו מנה לפלוני בעל חובי כראוי לו נוטלן ונוטל חובו. ומקשינן משום דאמר כראוי לו נוטלן ונוטל חובו, דילמא כראוי לו בחובו קאמר, ומשנינן הא מני רבי עקיבא היא דדייק לישנא יתירה, דתנן לא את הבור ולא את הדות אף על פי שכתב לו עומקא ורומא וצריך ליקח לו דרך דברי רבי עקיבא, וחכמים אומרים אין צריך ליקח לו דרך, ומודה רבי עקיבא בזמן שאמר לו חוץ מאלו שאין צריך ליקח לו דרך. (בבא בתרא קלח:)

ה' אלוקינו,

ויהי, ויהיו, שלום, דרחמנא מיהום מיהם

אדם יודע

האומר התקבל גט זה לאשתי, אם רצה לחזור יחזור. ואמרינן התם דאי מטא גיטא לידה מגורשת, דאדם יודע שאין הבעל עושה שליח קבלה וגמר ועשהו שליח להולכה, והתקבל והולך קאמר. (גיטין סב:)

קטנה שאמרה התקבל לי גיטי, אינו גט עד שיגיע גט לידה, וכי מטי גיטה לידה מיהא מיגרשה, ואמאי והא לאו שליח להולכה שוייה, ומסיק התם טעמא משום דאדם יודע שאין שליחות לקטן וגמר ונתן לה לשום הולכה דידה. (גיטין סג.)

אדם יודע שאין קידושין תופסין באחותו וגמר ונתן לשם מתנה. (קידושין מו:)

אדם יודע שאין מפרישים חלה קמח, אלא דטעי וסבר דטעמא משום טירחא דכהן. (קידושין מו:).

בספר קהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א א) הביא בזה לכאן ולכאן, ומביא משו"ת הריב"ש (סימן תפ): "ומה שנסתפק אולי האי גברא לא גמיר דלאו כולי עלמא דינא גמירי וכו', אין כאן ספק, דהא אמרינן בפרק יש נוחלין (בבא בתרא קלח:): תנו מנה לפלוני בעל חובי כראוי לו נוטלן ונוטל חובו. ומקשינן משום דאמר כראוי לו נוטלן ונוטל חובו, דילמא כראוי לו בחובו קאמר, ומשנינן הא מני רבי עקיבא היא דדייק לישנא יתירה, דתנן לא את הבור ולא את הדות אף על פי שכתב לו עומקא ורומא וצריך ליקח לו דרך דברי רבי עקיבא, וחכמים אומרים אין צריך ליקח לו דרך, ומודה רבי עקיבא בזמן שאמר לו חוץ מאלו שאין צריך ליקח לו דרך. אלמא כיון דלא צריך וקאמר לטפויי מילתא קא אתא, ה"נ לטפויי מילתא קא אתא. ואם היה ממש בטענה זו איך אנו אומרים התם כיון דלא צריך וקאמר לטפויי מילתא קא אתא, נימא דהאי גברא לא גמיר והיה סבור שהמוכר את השדה מכר את הבור ואת הדות, כדאמרינן בנותן שנותן את כולן ומשו"ה פירש חוץ מאלו ולא לטפויי מילתא קא אתי משום דרך. וכן נמי באומר תנו ק' לפלוני בעל חובי כראוי לו, לא נימא שיטול את שניהם אלא ידו על העליונה ויטול איזה שירצה, לפי שזה היה

סבור דאי לא קאמר כראוי לו אלא שאומר סתם שלא היה נוטל כי אם חובו כמו שאמרו כן באומר בחובו, ומשו"ה אמר כראוי לו שיהיה ידו על העליונה אבל לא שיטול שניהם, אלא ודאי האי טענתא ליתא וליכא לספוקי ביה כלל". ועיין עוד שם (סימן שעא), שכתב דהא דאמרינן חזקה אין העדים חותמים על השטר אלא א"כ נעשה בגדול, היינו דוקא בעדים דבקיאי בדינא כסופרי הדיינים, אבל בסתם עדים אמרינן לאו כו"ע דינא גמירי.

וכן מביא מתרומת הדשן (ח"ב סוף סימן רל): מה שכתבת שקבלו קנין סודר ושמא לא גמר להקנות אלא בשטר, וחילקת כיון דעם הארץ הוא דלא בקיאי בדיני ועבדי כולהו מילי בקנין, לא מחזור לי חילוק זה, דאם כן פלוגתא דרב ושמואל (כתובות נה:): במתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין דאמר שמואל שמא לא גמר להקנותו אלא בשטר ואין שטר לאחר מיתה, צריך לומר דמיירי דוקא בתלמיד חכם. וכן כמה כללים שמסרו לנו חכמים בש"ס, לרבי מאיר אין אדם מוציא דבריו לבטלה, דאדם יודע דאין הקדש בדבר שלא בא לעולם ונעשה כאומר יקדשו ידיך לעושיהן (כתובות נח:), וכהנה רבות, צריך לומר דכולהו איירי בתלמיד חכם, והא ליתא". ועיין בתשובות הרשב"א (ח"א תרכט) שכתב על כיוצא בזה: ואם אין אתה אומר כן לא הנחת חיוב לעמי הארץ" וכו'.

אך מאידך מהרימ"ט (חו"מ נב, דף סה) כתב בפשיטות דמחזיקין אינשי בדטעו, וז"ל: תדע דאף להקל בעררה חמורה אמרינן מטעא טעי דלאו כו"ע דינא גמירי, כדאמרינן בפרק קמא דקידושין (יג.) גבי שתיקה דלאחר מתן מעות דלאו כלום הוא, והא דלא שדתינהו משום דלא גמירא דינא וסברא אי שדינא מחייבנא באחריותן. ובפרק האיש מקדש (שם נ:): בקטן שקידש אף על פי ששלח לה סבלונות לאחר מכאן וכו', ולא אמרינן אדם יודע שאין קידושי קטן כלום ולשם קידושין שלח, אלא מטעא טעי ומחמת הקידושין הראשונים שלח, ואף על גב דגבי בעל משהגדיל אמרינן דלשם קידושין בעל, התם היינו טעמא מתוך שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות לא מחית נפשיה לספיקא. וכבר נאמרו בה תירוצים רבים, וכי אמרינן דלא טעי היינו דוקא בדבר הברור וידוע לכל, כההיא דפרק האיש מקדש [שם מו ע"ב] דאמר אדם יודע שאין קידושין תופסין באחותו וגמר ונתן לשם מתנה וכו', שהרי דרשו [שם ל ע"ב] 'אמור לחכמה אחותי את' וכו' [משלי ז, ד] כשם שברור לך שהאחות אסורה וכו'. והא דאמרינן בפרק התקבל [גיטין סג ע"א] דאדם יודע שאין הבעל עושה שליח קבלה וכו', הא ודאי מילתא פסיקתא היא שהכל יודעים שאין אדם שליט בזה לעשות יד אחרים כיד אשתו, כי היכי דאמרינן הכל יודעים שאין קידושין תופסין באחותו. ומתוך כך השיג על מהר"י בן לב (ח"א כלל טז סימן צא), ששותף שבא לחלוק ואמר לשותפו שהיה לו טעות חשבון מהגוי, ונתן לו החצי, אם יכול לחזור בו ולומר סבור הייתי שיש לך זכות בטעות ההוא, ועתה אני תובעו שהכל שלי, כמ"ש הפוסקים בההיא דפרק אלמנה נזונת (כתובות צח: תוס' ד"ה אמר). והשיב על זה הרב מדברי הטור (חו"מ קמט) בשם הרב ברצלונא ז"ל, באפוטרופוס שמכר קרקע שמכירתו קיימת, דמסתמא על פי בית דין מכר, דמשמע דאמרינן דכו"ע דינא גמירי אף להוציא הקרקע מחזקת היתומים. ותמה עליו, מי שבקינן כל דוכתי דאשכחן בגמ' דטעו אינשי בדינא למגמרי מתוך דברי הרב אברצלונא ז"ל חידוש גדול כזה, ונראה שאין טעמו של הרב ברצלונא משום דכו"ע דינא גמירי, אלא אף על גב דלא גמיר לא עביד מעשה אלא א"כ נשאל לאחרים וא"ל שצריך כח ורשות בית דין, וחזקה שלא נעשה אלא א"כ נשאל לאחרים שהוא ירא פן יתחייב וכו', ואדרבא אי לא גמירי דינא דייקי טובא שמא יבא להם הפסד".

ותמה בקהילת יעקב איך העלים מוהרימ"ט עינו מתשובת הריב"ש ותרומת הדשן, שהחליטו דאחזוקי אינשי בדטעו בדינא לא מחזקינן, אף במילתא דלא ברירא לכו"ע והויא פלוגתא. וכן תמה על מהר"י בן לב.

וכן איכא למידק על מהר"י בן לב (ח"ב עג), שכתב לחלק בהא דאמרינן אטו כו"ע דינא גמירי, ובעלמא אמרינן דאחזוקי אינשי בדלא גמירי ודטעו לא מחזקינן, דיש לחלק בין כשיש רגלים לדבר בין כשאין רגלים לדבר. ושכן מצא בתשובת מוהר"י קולון שורש קי"א ע"ש בסוף התשובה. ואילו בתשובה הנזכרת (ח"א צג) מדברי הרב ברצלונא, החליט דאמרינן כו"ע דינא גמירי אף ברגלים לדבר דהשותף מעיקרא מטעא טעי.

אם אמרינן כו"ע דינא גמירי בדבר השנוי במחלוקת: ועוד כתב מהר"י בן לב (ח"א כלל יב סימן עו), על ראובן שאמר לשמעון כל מה שתתן ללוי אני ערב לך, ולא פורש דבר קצוב, ונשבע ראובן וקיבל על עצמו חרם לפרוע בעד לוי. ופסק שם דפטור ראובן, דאפשר לומר שראובן טעה בדין וחשב דאליבא דכו"ע היה חייב באותו ערבות, דלאו כו"ע דינא דהרמב"ם גמירי, והשבועה היתה בטעות וכו'. נראה דפסיקא ליה לחלק ולומר דהיכא דהוי פלוגתא דרבוותא, לכו"ע אמרינן לאו כו"ע דינא גמירי, ואילו בתשובה הנזכרת (סימן צג) כתב בסוף דבריו: ואף על פי שיש מקום לחלוק ולומר דהיינו דוקא כשהדין ברור ומוסכם מכל הפוסקים, אבל בנדון השותף דאיכא ר"ת דס"ל שחולקים בין שניהם לאו מילתא פסיקתא היא, ובכחאי גונא לא כו"ע דינא גמירי. מ"מ על חילוקים דקים ושנויי דחיקי לא סמכינן להוציא ממון מבעליו, ואמרינן דודאי ידע דהכל היה שלו, אלא שרצה לתת לו במתנה ולא כל כמיניה לומר טעיתי בדין. ואין מזה קושי למ"ש בסימן ע"ו [ע"ח] דאמרינן דלאו כו"ע דינא דהרמב"ם גמירי, וטעה דהתם הוא לאוקמי ממוןא בחזקת בעליה, ובנדון (צ"ב) [צ"ג] היה להוציא ממון מבעליו כמדוקדק בלשונו של הרב מהר"י בן לב ז"ל.

ומהר"י הלוי (כלל ח' סימן סו) הסתייע מתשובת מהר"י בן לב הנזכרת (ח"א עו), דבמידי דאיכא פלוגתא דרבוותא אמרינן לאו כו"ע דינא גמירי, לנדון ידידיה בשכיב מרע שרצה לתת לאשתו במתנת בריא בקנין הבית וכל נכסיו שבתוכה, שפסקו קצת

מהחכמים שאין לאשה שום זכות, ממ"ש המרדכי (בבא בתרא רמז תרה) דמי שהקנה לחבירו קרקע ומעות בקנין סודר דלא קנה כלל, דומיא דאת וחמור. וכיון שהיורש מקרי מוחזק יכול לומר קים לי כהך סברא. והאריך לסתור דבריהם, ובדף קל"ו [ע"ג] הביא תשובת מהר"י בן לב ומהרש"ח דבפלוגתא דרבוותא אמרין מסתמא לאו כו"ע דינא גמירי לדעת מסקנת ההלכה. ותמה הקהלת יעקב איך מהרש"ח ומהר"י הלוי העלימו עיניהם מתשובה האחרת למהר"י בן לב (שם סוף סימן צא), דלהוציא ממון מבעליו לא סמכינן על חילוק זה, דבמילתא פסיקתא דוקא אמרין כו"ע דינא גמירי, ומילתא דהוי פלוגתא אמרין לאו כו"ע דינא גמירי, אלא כל שאנו באים להוציא ממון מבעליו אמרין דודאי ידע ולא כל כמיניה לומר טועה הייתי בדין. ועיין עוד בתשובת מהר"י בן לב ח"ב סוף סימן מ"ו.

ועיין בטור חושן משפט (סימן רנ) בשם מהר"מ מרוטבורק, דאם כתב לאחד והקנה לו וחזר וכתב גם לב' והקנה לו, הב' קונה אף בלא יפוי כח, דטעי וסבור שאם יפחות לב' ממה שעשה לראשון דלא יקנה. וכתב שם הב"ח, דכיון דנכסי בחזקת יורשי קיימי, אין להוציא מידם ע"פ סברא זו - דתלינן בטעות. וכ"כ שם בסעיף ל"ג, דהרא"ש והטור פליגי להא דמהר"ם ז"ל. ועיין תשובת הרא"ש (כלל פט סימן ד) שהביא מהר"י בן לב ח"ב ריש סימן ע"ג.

ומש"כ מהר"י בן לב "דלא סמכינן בחילוקים דקים ושינויי דחיקי להוציא", חילוק זה כתבוהו בעלי התוס' (גיטין מה. ד"ה מידי) לגבי המוכר שדהו בשנת היובל עצמה דאמר שמואל אינה מכורה כל עיקר, ומסיק התם תלמודא דאינה מכורה ומעות חוזרים, וכתבו התוס' דאע"ג דשמואל גופיה אית ליה במקדש אחותו דהמעות מתנה, משום שאדם יודע דאין קידושין תופסין באחותו וגמר ונתן לשם מתנה, הכא לא שייך למימר אדם יודע, דהא רב אמר מכורה ויוצאה. נראה מדבריהם דאע"ג דלשמואל אינה מכורה כל עיקר מק"ו דומה מכורה כבר יוצאה שאינה מכורה אינו דין שלא תמכר. עם כל זה לא שייך לומר אדם יודע שאין מכר ביובל, דהא איכא פלוגתא דרב אמר מכורה ויוצאה, ובהא אפילו רב טעי, והתם מפקינן ממונא ואמרין מעות חוזרים מחמת טענה דטעי בדין וסבר דמכירה ביובל עצמו מכורה. ועיין עוד בפרט זה בתשובת הרמב"ן המיוחסות סימן ו', ובתשובות הרמ"א (סימן מ"ז ומ"ח) ופני משה (ח"א סו, קכא). ושו"ת כמהר"ר יחיאל באסאן ז"ל (סימן ב) ותשובת הר"ן (סימן נב), שכתב דלאו כל אינשי גמירי דינא שיהיו בקיאים בדין, דקי"ל דאפילו בעדות עד מפי עד מהני להתיר לאשה להנשא. ובתשובת הריב"ש סימן שע"א בחזקה אין העדים חותמים על השטר אלא א"כ נעשה בגדול.

אי אמרין גבי נשי לאו דינא גמירי - כתב הרד"ך (בית יז חדר יג): השבועה שהשביעה בעלה קיימת הואיל ולא אמרה בלבה היום, אבל הא ליתא, דהא אשה זו אנוסה בלבה היתה, דלא ידעה שצריכה לומר בלבה היום, דכלהו נשי לאו דינא גמירי, כדאמרין בפרק קמא דקידושין. דפריך רב אחאי (יג). גבי שתיקה דלאחר מתן לאו כלום הוא וכו', אטו כולהו נשי דינא גמירי סברא, אי שדינא להו ומתבירי מתחייבנא באחריותיהו. וכ"כ שם בבית ט' חדר ו', דאשה לא ידע דינא ומיהו סומכת דעתה אדרבנן דגמירי. וכ"כ הר"ן (כתובות לז: מדפי הרי"ף) בשם הרשב"א שם (עט. ד"ה ובשם), עלה דשטר מברחת דלא קנה המקבל, שכתב הרא"ה ז"ל [הובא בשיטה מקובצת כתובות שם] שאם כתוב בשטר המקבל "מתנה גמורה מתנה חלוטה" - קנה המקבל, דכגון דא לאו שטר מברחת הוא. ועל זה דן הרשב"א, שעכשיו שנוהגים לכתוב בכל שטרי המתנות "מתנה גמורה מתנה חלוטה", אע"פ שלא נכתבה כמי שנכתבה דמי, דכיון שאשה הנותנת יודעת שבכל השטרות כותבים בזמנינו זה "מתנה גמורה מתנה חלוטה", אף על פי שלא נכתב כאילו נכתב וקנה המקבל. אך שוב פקפק על זה הרשב"א, דלהיותה אשה אי אפשר שתדע בנוסח השטרות לתלות בה שסמכה על מה שנוהגים לכתוב בנוסח השטרות, דנשי לא ידעי כוליה האי, וצריך שיעידו העדים שכך אמרה להם שנתנה למקבל במתנה גמורה. ועיין בתשובת בני שמואל (סוף תשובה לד) ובפני משה (ח"א סו) ומהרשד"ם (ח"מ שכא, וסוף סימן קצד), וזה נמצא בכנסת הגדולה (ח"מ עט, הגהת ב"י אות יב).

עוד מביא להרשב"א (ח"א אלף קמט): ואין לומר כאן דמסתמא כל שכתבו הדיינים בודאי היא אמרה להם כתובו, אף על פי שלא נזכר כן בתוך השטר, מדריש לקיש דאמר חזקה אין העדים חותמים על השטר אלא א"כ נעשה בגדול (כתובות יט.), וכ"ש בדיינים שאין חוששין לבית דין טועים, וכבסנהדרין (כט: וכו'). דכאן מסתברא שאין אומרים כן, דאנן סהדי דרוב הדיינים שיושבים עכשיו בדין אינן בקיאים בכך, ולפיכך יש לחוש לכך דאפילו הם עצמם טועים הם בכך... הילכך הכא יש לחוש ונשאל אותם אם יודעים אם לאו, וכל כי האי חוששים ובודקין וחוקרים להוציא הדין לאמיתו. ועיין עוד בספר בני דוד (קונטרס דעיגונא, דף לג. סעיף קסג) וכנסת הגדולה (כללי הפוסקים סימן צח).

אדם נאמן על עצמו יותר ממאה איש במילי דאית בהו כפרה. דלא ממנע איניש לאתויי חטאת להתכפר. (כריתות יב). הביאה קהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א לה)

אדם עשוי למכור נכסיו ע"י שליח.

אנא בשכוני גוואי הוינא וכו', (בבא בתרא כט:)

בקהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א לג) הביא פירוש הרי"ף (שם טו. מדפי הרי"ף) דהכי קאמר ליה, לא הוינא בהדך במתא בההיא עינא דאת טעין דזבינתא מנאי וכו'. והרא"ש (שם סימן ד) פלפל על דברי הרי"ף, ובסוף דבריו כתב: "ומיהו גם אין זה מתיישב על לבי, דמעשים בכל יום שאדם עשוי למכור נכסיו על ידי שליח הבא בהרשאה, ואם היה במקום שהשיירות מצויות

אמאי לא הויה חזקה. וגם הרמב"ן שם השיג על הרי"ף מטעמא דשניהם עשויים לעשות שליח, וכן הטור (ח"מ קמו) כתב: וכ"כ א"א הרא"ש ז"ל, שאם הוא במקום שהשיירות מצוייות הוי חזקה, ואי אפשר להביא ראיה שהמערער היה כאן שאפשר שמכרה ע"י שליח, שמעשים בכל יום שאדם מוכר נכסיו ע"י שליח שבא בהרשאתו.

רבינו יונה בביאור כת שקרנים שאינם מקבלים פני שכינה, כותב שיש המשקרים ללא שום מטרה רק מהתמכרות לשקר, והם ה"מפיהי כזב" המופיעים בפסוקים. וצ"ע מזה על מה שהביא בספר קהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א מא) משו"ת דרכי נועם (אבה"ע יא) שאדם אינו משקר על לחינם אם לא לאיזה שום תכלית. ועל פי חזקה זו הוא שהאמינו חכמים לגוי מסיח לפי תומו, אף על פי שאינו ראוי לעדות אשר פיהם דיבר שוא וכו', אבל כשהוא מסיח לפי תומו אמרינן ודאי קושטא קאמר, דחזקה דאין אדם משקר אלא משום איזה תכלית, וכשאנו רואים שהוא מסיח לפי תומו ושאינו לו שום תכלית מאותם הדברים מהימנינן ליה ולא משום שהוא ראוי לעדות, וכל שיש להסתפק במסיח לפי תומו לשום תכלית בטלה עדותו ואוקמינן איתתא בחזקה שהיתה אשת איש. וצ"ע איך רבינו יונה מבאר ענין "מסיח לפי תומו" בעכו"ם.

המקדש את האשה וא"ל על מנת שיש לי בית כור עפר במקום פלוני ונמצא שאין לו באותו מקום אינה מקודשת. (קידושין ס:)
בקהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א מא) מביא שהרשב"א שם כתב על כך: ונראה דאם יש לו במקום קרוב אף שהוא במקום אחר מקודשת, וטעמא דאין קפידא בדבר, סתמא דמילתא אין אדם מתנה בדוקא אלא במה שדרך בני אדם להקפיד. ועיין במחנה אפרים (קונטרס אחרון, גירושין פ"ט דין לג) בפרט דין הקפידא, ובהלכות שלוחין סימן ג'.

אין אדם נשבע אלא באמת.
בקהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א מא) הביא מטור (ח"מ פא), חזקה אין אדם נשבע אלא באמת ובבירור, ולפיכך מי שנשבע הרי הוא כאילו נטל קנין בפני עדים ולא מצי למטען טענת שלא להשביע את עצמו. ועיין בתשובת הר"י באסן ז"ל סימן ל"ד.

המקדש על תנאי ובעל, אמרינן חזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות ואחליה לתנאיה. (כתובות עג).
המגרש את אשתו ולנה עמו בפונדקי וראוה שנבעלה, אמרינן חזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות. (גיטין פא:)
כלל זה דאין אדם עושה בעילת זנות נפסק בטור (אה"ע לט, קמט).
אם נאמר גם לגבי נשים - בקהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א ה) הביא תשובת הרד"ך (בית ט' חדר ו') שלא אמרו חכמים מידה זו רק באיש ולא באשה, והוכיח כן מיבמות (ק"ה: וכתובות עה). דאמר ריש לקיש דאמר טב למיתב טן דו וכו', והביא כמה משלים שנשים מושלו על בעלים שפלים, ואמרינן תנא וכולן מזנות ותולות בבעליהן, ופירש רש"י (כתובות שם): "כל אלו שבעליהן שפלים ומראות להם חיבה אינו אלא שמזנות, וכשמתעברות תולות העובר בבעליהן" וכו'. ומהלשון "וכולן מזנות" וכו', דייק דמילתא פסיקתא היא, ובין לקולא בין לחומרא אית לן למימר הכי. ועוד הוכיח הרד"ך מתוס' בבבא קמא (ק"ה: ד"ה דאדעתא) שנראה מדבריהם דחזקה זו רק באיש. וכן בספר לקט הקמח (אה"ע דף קפ"ט ע"ג) הביא מהרדב"ז בכ"ג שנראה ממנו שלא אמרו מידה זו אלא על האיש. [והעיר עליו בקהלת יעקב שבדף צ' ע"ג] הסתפק בזה, וכתב בסוף דבריו "והדבר צריך יישוב, כי לא מצאתי הדבר ברור".

ומכח זה תמה בקהלת יעקב על מה שכתב בספר בני חיי (אה"ע סוף סימן לח, הגהת ב"י אות ד) מספר פני משה (ח"א סב): "וצריך לאודועי, דמה שאמרו אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, היינו לבועל ולנבעלת שהיא ג"כ אין עושה בעילתה בעילת זנות" וכו'. ושוב ראה במשנה למלך (גירושין פ"י ה"ח) שכתב דאיתא להך חזקה גם באשה.
אם אמרינן רק בכשרים - מהר"י בן לב (ח"ג סוף סימן מה) כתב דאמרינן כן רק באדם כשר או תלמיד חכם. והנה הרמב"ם (אישות פ"ז הכ"ג) כתב במקדש בפחות משה פרוטה או במלוה, "חזקה היא שאין אדם מישראל הכשרים עושה בעילתו בעילת זנות, והרי הוא בידו לעשותה בעילת מצוה", הרי שדוקא ב"ישראל הכשרים" אמרינן חזקה זו. אכן כתב על כך הרד"ך (בית כ"ד חדר ד', בסופו) שנראה דאין הכונה לומר שיהיו חסידים אלא היינו שהם כשרים שאינן פרוצים בעריות, ואף על פי שהם פרוצים בעבירות אחרות לא הוו פרוצים בעריות. וכדבריו כתב הרדב"ז (ח"א סוף סימן תט), ועיין בתרומת הדשן (ח"א רט) ובדרכי נועם (אבה"ע לו, מא). וכתב בקהלת יעקב (שם) דאין זה חולק על תשובת מהריט"ז ז"ל הנזכרת, שבאותה ביאה שבעל ביום הכיפורים עבר איסור דיום הכיפורים, א"כ בודאי אמרינן שלא נשמר מאיסור אחר, מה שאין כן כשהוא פרוץ בעבירות אחרות בעלמא כנדון הרד"ך, אין מקום לומר שגם לא חייש לבעילת זנות.

ועוד יישב השגת מהר"ח אבולעפאי בספר עץ החיים (וירא דף ט' ט'): על מוהריט"ן, ממש"כ הרמב"ם (תמורה פ"ב ה"ג) דאם היו שלש בהמות קדשי מזבח לפניו, ואחת מהן בעלת מום שעומדת לפדיון ושלש בהמות חולין, ואמר הרי אלו תחת אלו, שאינו

לוקה אלא ב', שהבהמה הג' תלינן דלשם חילול קאמר ולא לשם תמורה, דכיון שיש לפניו דרך ההיתר והוא החילול, ודרך האיסור והוא התמורה, חזקה שאינו מניח ההיתר ועושה האיסור, הרי שאף שהוחזק במלקיות הרבה אמרינן דמה שיכול לעשות דרך היתר עושהו. דלהנ"ל י"ל שתמורה שאני שהם איסורים חלוקים, ורק היכא שהוא בדבר אחד אמרינן בודאי לא נשמר מאיסור אחר הבא מחמת אותו מעשה.

אם נאמר כן גם בעובר איסור אחר - בקהלת יעקב שם הביא דברי הרמ"א (אה"ע ריש סימן לג) דפנוי הבא על פנויה לפני עדים חוששין שמא כיוון לקידושין, משום דאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות. וכתב על כך בחוות יאיר (סוף סימן קלח) דמיירי בטהורה, ש"מ מדבריו שאם עובר על איסור כרת לא חש לבעילת זנות. ובבני חיי בסימן הנזכר הביא כן מתשובת הריב"ש (סימן ו'), בפנויה שהיתה בחזקת נדה ובא עליה איש, לא אמרינן ביה דגמר ובעל לשם קידושין אלא לשם זנות, דאם לאיסור כרת התיר עצמו בביאתו איך יחוש לאיסור קל של פנויה. וכ"כ בתשובת מהריט"ץ (סימן רמז) דהבועל ביום הכיפורים לא אמרינן ביה שלא עשה בעילת זנות.

ועיין במשנה למלך (גירושין פ"י ה"ח) שתירץ כיוצא בזה על תשובת הרדב"ז ז"ל, שכתב כדברי הריב"ש בסימן ו', דהך חזקה ליכא היכא דהיתה נדה. והוא ז"ל כתב שם טעם כעיקר על הבועל ביום הכיפורים, דאין לומר חזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות וגמר לשם קידושין, כדברי מהריט"ץ מטעם אחר, דאיסור קדשה המיוחדת איסור דרבנן, כמ"ש מרן ז"ל פ"א. ואיסור דאין מקדשין ביום טוב הוי דרבנן, א"כ למה יעבור איסור דרבנן לקדש ביום הכיפור שהוא יום טוב, שלא לעבור איסור דרבנן דהיינו קדשה, כיון דאידי ואידי איסור דרבנן, ע"כ. והרב קיימה מסברא דנפשיה, והוא סברת ריא"ז ז"ל בשלטי הגבורים (גיטין לה. מדפי הרי"ף אות ג), שאם בא על גרושתו אחר שנישאת לאחר, שנתאלמנה, אינה צריכה גט, דודאי בעילתו בעילת זנות ולא לשם קידושין, שאם יבעול לשם קידושין לוקה. וכן כיוצא בזה כתב מהר"י הלוי ז"ל (כלל ב סוף סימן יד), בכהן שגירש ונתיחד עמה, אף אם היו שם עידי יחוד ועידי ביאה וראו אותם והם ג"כ ראו את העדים אין לחוש כלל להצריכה גט, דהרי טעמא דמילתא הוא דחיישינן שמא לשם קידושין בעל, משום דחזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, א"כ בנידון דידן אין מקום לזה דהרי על כרחך בעילתו בעילת זנות, דהרי הוא אסור בגרושה ובעילתו בעילת זנות. ודייק לה מלשון הרמב"ם (גירושין פ"י ה"ז) בההיא דלנה עמו בפונדקי, שכתב שחזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, "שהרי בידו לעשותה בעילת מצוה", דמשמע דדוקא היכא שיש בידו לעשותה בעילת מצוה, אבל כל היכא דאין בידו לעשותה בעילת מצוה, ע"כ הוי כזנות שהרי הוא אסור בה. ועיין עוד במידה זו מה שכתבנו לעיל סימן א'. ובספר בני יעקב (מאמר ז, דף קע"ב ע"ג ואילך).

ויש הנוהגים בעת השידוכים להשבע בתקיעת כף שלא לקדש אשה אחרת, וכן הנשוי אשה אחרת לאחר שגירש את אשתו ראשונה ונתייחד עם גרושתו, ואיכא חרם רבינו גרשום שלא לישא ב' נשים, מי אמרינן חזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות או לא. שבשני נדונים אלו אם לא עשה בעילתו בעילת זנות עובר על השבועה ועל חרם רבינו גרשום. וא"כ אולי טפי ניחא ליה לעשות בעילתו בעילת זנות ולא לעבור על השבועה ועל החרם. והב"ח הוכיח מתשובת הריב"ש הנזכרת, וכן מוכח מתשובת הריט"ץ הנזכרת, דבודאי בועל לא גמר לשם קידושין לעבור על שבועתו. [אלא שלגבי חרם דר"ג עדיין יש להסתפק, שאמנם בפשוטו בעילת זנות חמורה מלעבור על חרם, אבל מאידך "חרם" חמור לאנשים, והוא כהמעשה בברכות (כב). באחד שתבע אשה לעבירה, אמרה לו: ריקא יש לך ארבעים סאה שאתה טובל בהן, מיד פירש. הרי שלפעמים הקל חמור לאנשים יותר מהחמור באמת].

נפתחה העליה ואין בעל הבית רוצה לתקן, הרי בעל העליה יורד למטה... נפתחה בכמה, רב אמר ברובה אבל בארבעה לא, אדם דר חציו למטה וחציו למעלה, ושמאל אמר נפתחה בד', אין אדם דר חציו למטה וחציו למעלה. (בבא מציעא קטז:)

בית הבר שהיה בנוי בסלע וגינה אחת על גביו, ונפתח הרי בעל הגינה יורד וזורע למטה, דלרב נפתחה ברובה אבל בד' לא, לפי שאדם זורע חציו למטה וחציו למעלה, ושמאל אמר בד' אין אדם זורע חציו למטה וחציו למעלה. (בבא מציעא קיח.)

אין אדם מוחל על שאר תביעות בשביל שלא תבע אלא אחת.
בקהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א מב) מציין לטור (חו"מ פח אות ט"ו).

אין אדם מוסר הפקדון שבידו לאחר.

בקהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א טו) מביא משו"ת ב"י (דיני גוי מסל"ת, סימן ז), דאע"ג דחיישינן לשאלה, אם יש עדים שמסרו לפלוני פקדון, ואחר כך נמצא הרוג עם פקדון זה, דינא להחזיר לאשת הנפקד להנשא, וסימן גמור מדאורייתא הוא, דאין אדם מוסר הפקדון שבידו לאחר, ואין לך סימן מובהק גדול מזה. ועיין בתשובות מהרימ"ט ח"ב [אבה"ע] סימן ל"ה.

אמר רבה: מפני מה אמרה תורה מודה במקצת הטענה ישבע, חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, והאי בכוליה בעי דליכפריה והאי דלא כפריה משום דאינו מעיז פניו בפני בעל חובו, ובכולי בעי דלודי ליה והאי דלא אודי ליה אשתמוטי הוא דקא משתמיט מיניה עד דהווי ליה זוזי. (שבועות מב:)

בקהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א י) מביא טעם לחזקה זו מרש"י בבבא קמא (קז. ד"ה כדרבה) דאין אדם מעיז פניו בפני מי שעושה לו טובה שהלוהו, ומהאי טעמא אמרינן בב"ק שם, דדוקא גבי מלוה אמרינן הכי, אבל גבי פקדון מעיז ומעיז, לפי שאין כאן טובה, הילכך אפילו כפר בכולה רמייא רחמנא שבועה עליה. ורבותינו בעלי התוס' (כתובות יח. ד"ה חזקה) השיגו עליו דא"כ בפקדון מודה מקצת יהא פטור במגו דאי בעי כופר הכל, ובכל דוכתא משמע דמודה מקצת חייב בפקדון וכו'. לכן פירש ר"ת ז"ל, דהך חזקה דאין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, היינו כגון חזקה שאין אשה מעיזה פניה בפני בעלה, שאין לאדם פנים לכפור הכל. וריב"א פירש אין אדם מעיז היכא שחברו מכיר בשקרו. ועיין ישוב הסוגיא מ"ש מלוה ומ"ש פקדון, בתוס' שם (ד"ה ערוב פרשיות) לפי שיטת ר"ת וריב"א. ועיין בהגהות מיימוניות (שכירות פ"ב סק"ו), ויבין שמועה כלל תקע"ט וכלל תקס"ו באורך.

ר' אליעזר בן יעקב סבר אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, לא שנא בו ולא שנא בבנו, ואפילו הוא גדול, ורבנן סברי בו הוא דאינו מעיז, אבל בבנו מעיז ומעיז. (שבועות מ: כתובות יח.) מתני'. מנה לי בידך אין לך בידי פטור, אמר רב נחמן ומשביעין אותו שבועת היסת, מאי טעמא חזקה אין אדם תובע אלא אם כן יש לו עליו, אדרבה חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, משתמוטי הוא דקא משתמיט ליה סבר עד דהוה לי ופרענא ליה. (שבועות מ:)

ובקהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א י) הביא מהתוס' (שבועות שם ד"ה אדרבא) דלפ"ז דבכופר בכל נמי אדם מעיז לכפור דאשתמוטי וכו' כמו במודה במקצת, קשה מפני מה אמרה תורה מודה מקצת חייב שבועה, ואמאי לא מהימן בלא שבועה במגו דאי בעי כפר הכל, כיון דאמרינן דבכופר הכל אדם מעיז ומשתמיט. ותירצו דמכל מקום קאמר רבה שפיר לטעמיה דחזקה דאין אדם מעיז לכפור הכל, משום דאין לו כל כך פנים לכפור הכל כמו לכפור במקצת וליכא מגו.

מי שהחשיך לו בדרך נותן כיסו לנכרי... מאי טעמא שרו ליה למיתב כיסיה לנכרי? קים להו לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, אי לא שרית ליה אתי לאתויי ד' אמות ברשות הרבים. (שבת קנג.) ואמר רב אמי: בדליקה התירו לומר כל המכבה אינו מפסיד, בדליקה למעוטי מאי? מאי לאו למעוטי כהאי גוונא, לא למעוטי שאר איסורים בשבת. (כתובות ע:)

פירש רש"י (ד"ה שאר) בדליקה התירו בשבת לומר - דמתוך דאדם בהול על ממונו, אי לא שרית ליה אתי לכבויה, אבל שאר איסורי שבת דחמירי לא התירו בהם לומר העושה מלאכה זו אינו מפסיד, כדי שיבואו הגוים ויעשו. במילי דבדילי אינשי מיניה לא גזר רבי יהודה, פריך והתניא בכור שאחזו דם אפילו הוא מת אין מקיזין לו דם דברי רבי יהודה, וחכמים אומרים יקיזו ובלבד שלא יטיל בו מום, והא קדשים דבדילי מנייהו אינשי וגזר רבי יהודה אפילו במקום שאינו עושה בו מום אטו מקום שעושה בו מום, ופריך התם מתוך שאדם בהול על ממונו אם שרית ליה במקום שאין עושה בו מום אתי למעבד במקום שעושה בו מום, ורבנן סברי כ"ש דאי לא שרית ליה כלל אדם בהול על ממונו ועביד איסורא, והתנן רבי יהודה אומר אין מקדירין את הבהמה ביום טוב מפני שהוא עושה חבורה, אבל מקרצפין, וחכמים אוסרים. אלמא לא גזר רבי יהודה מתוך שאדם בהול על ממונו אי שרית ליה קרצוף עביד קדור. ופריך התם גבי בכור, דאי שביק ליה מית אמרינן אדם בהול על ממונו, הכא אי שרית ליה צערה בעלמא הוא לא אמרינן אדם בהול על ממונו. (פסחים יא.)

בספר קהלת יעקב (קונטרס מידות חכמים, א ל) דייק מזה מחלוקת חדשה, דלר"י היכא דקי"ל לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו אדרבא לא מקילינן גביה, דמתוך שבהול על ממונו עביד באיסור, ולרבנן כ"ש דאי לא שרית ליה עביד איסורא. וסוגיא דשבת הנ"ל שהתירו להניחה על החמור - שהתירו טלטול מטעם שאדם בהול על ממונו, סתמו הסוגיא כרבנן. וכן ההיא דרבי אמי דאמר דדוקא בדליקה התירו לומר כל המכבה, משום דאדם בהול על ממונו, סתמו כרבנן.

והביא מהרשב"א (שבת קנג.) בשם ר"ת ז"ל שיש ללמוד למי שמתירא מהלסטים או השלטון שמותר לטלטל את המעות כדי שיחביאם, דמשום הפסד התירו לו לטלטלו כמו שהתירו כאן, וכתב דהרמב"ן (שבת שם) חולק שלא התירו אלא דוקא במה שהוא בידו, דקי"ל לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו לזורקו מידו, אבל מה שאינו בידו לא התירו לו לטלטלו משום הפסד, ותדע לך שהרי בדליקה לא התירו לו אפילו אמירה לגוי וכו'.

ועוד כתב הרמב"ן דדוקא למי שהחשיך לו בדרך, אבל השוכח ויוצא בכיסו לדרך אסור, וכתב הרשב"א (שבת קנג:) ומקצת דברי הרב אינן מחוורין בעיני, לפי שאני סבור דבין החשיך לו בדרך, בין שכח ויצא שלא מדעת בכיסו, בין שכיסו בידו, בין שהיא לפניו שרי, דהא קאמר תלמודא קי"ל לרבנן שאין אדם מעמיד על ממונו, ומה לי בידו ומה לי לפניו והוא רואה אותו אבוד הכל אחד, ותדע לך שהרי אמרו בגמ' לא שנו אלא כיסו, אבל מציאה לא, ומציאה לא אמרן אלא דלא אתאי לידיה אבל אתאי לידיה ככיסיה דמי, דאלמא לא אסרו מציאה אלא בדלא אתי לידיה, ומינה דכיסיה כבענין זה דלא תפיס ליה בידיה שרי, וגם כיוצא בשוכח ה"ה והוא הטעם דאי לא שרית ליה אתי לאתויי, וההיא דדליקה אינה ראייה, דהתם טעמא אחרנא איכא משום דדליקה דולקת והולכת ואי שרית ליה דילמא משתלי מתוך שהוא בהול על ממונו ואתו לכבויה עד שלא הגיע שם הדליקה וכו',

ואי קשיא לך שנשברה לו חבית בראש גגו שלא התירו לו להציל בב' כליו אלא מזון ג' סעודות, וטעמא משום גזירה דשמא יביא כליו דרך רה"ר כדי להציל, התם נמי מפני שהוא לאיבוד ופעמים שאין עמו כלים רקים ואי שרית ליה אתי לאתויי כליו מרה"ר ומציל, עכ"ד. ואיכא למידק עליה דהרשב"א ז"ל, דאמאי לא נימא גבי דליקה וגבי חבית שנשברה דלישרי ליה וכדרבנן דקאמרי דאדרבא אי לא שרית ליה כלל אדם בהול על ממונו ועביד איסורא דאורייתא, והך טעמא דקאמר הרשב"א גבי דליקה דמתוך שהוא בהול על ממונו משתלי ואתי לכבוויי אי שרית ליה אמירה לגוי הוא לשיטת רבי יהודה דקאמר דהיכא דבהיל לא שרית ליה כלל דילמא אתי למעבד איסורא גופא וקי"ל כרבנן. ותו איכא למידק עליה אמאי לא קשיא ליה על הרמב"ן ז"ל מהא דקי"ל כרבי אמי, דבדליקה התירו לומר כל המכבה אינו מפסיד, אף על גב דבשאר איסורי שבת גזרו, בדליקה מתוך שהוא בהול על ממונו אי לא שרית ליה אתי לכבוויי התירו, אלמא דמשום הפסד ממון התירו מאי דאסיר בשאר איסורי שבת, ול"ש לן בין כשהוא בידו בין כשהוא לפניו ורואה אותו, וה"נ גבי בכור שאחזו דם דלרבנן התירו הקזה ולא גזרו מפני שהוא בהול על ממונו, אלמא דבכל גוונא אין אדם מעמיד עצמו על ממונו כל שהוא רואה בהפסדו.

וכתב עוד שם הרשב"א, ומיהו אין דינו של ר"ת נראה בעיני, דהכא לאו משום הפסד התירו לו לטלטלו ולהעביר פחות פחות מד' אמות, אלא מפני שהוא בדרך במקום שאם לא התירו לו כן אינו מעמיד עצמו על ממונו ואתי לידי איסורא דאורייתא, ותדע לך שהרי שנינו [שבת שם] הגיע לחצר החיצונה נוטל כלים הנטלין בשבת ושאנין נטלין בשבת, מתיר חבלים והשקים נופלים מאיליהם, ואמרינן בגמ' [שבת שם] דאפילו שיהא הפסד מרובה בנפילת השקים לא חששו ומאבדן ביד, ואף על פי שעד עכשיו התרתו בטלטולן בעודו בדרך. דאלמא שמעינן מינה בהדיא דלא התירו לו כלל משום הפסד ממונו אלא מפני שהוא במקום שקרוב לבוא בו לידי איסורא דאורייתא, וכל מי שמתירא מפני לסטים מאי איכא אי לא שרית ליה אתי לטלטולי, אטו כדי שלא יבוא לידי טלטול מי שרינן ליה טלטול, הילכך לא שרינן ליה, עכ"ד. ולכאורה ההיא דבכור שאחזו דם דשרו רבנן משום דבהול על ממונו דמית הבכור נראה דמשום הפסד ממון התירו, וק"ל.

אין אדם עושה קנוניא על ההקדש
אין אדם עשוי לשקר מפני הנאת אחרים
אין אדם עשוי שסותמים אורו בפניו ושותק
אין אדם רוצה שיתן מעותיו במקום אחד ויראו לו בב' ובג' מקומות
אין אדם תובע לחבירו אלא א"כ יש לו עליו
אין אדם מערב דבר היוקר בזול
אין אדם מקבל אחריות על המתנה
אין אדם משטה בשעת מיתה
אין בעל הבית עובר בכל תלין
אין דרכה של אשה לחזור אחר בתי דינין
אין העדים חותמים על השטר אלא א"כ נעשה בגדול
איסור טומאה חמיר להו לאינשי משאר איסורים
איסורא דרבנן לא זהירי ביה אינשי
איתתא לא קים לה ביוחסין גברא קים ליה
אכילת חזיר בשר לאו ארחיה הוא לענין נזיקין?
ארבעה אמות ששיערו חכמים להרחיק מחלוננו של חבירו
אריסותא למרחץ לא עבדי אינשי
עביד אינשי דמקרי ואמר
בוצינא טב מקרא
בית דינא בתר בית דינא לא דייקי, בתר עדים דייקי
בני חבורה דפסח זריזין הם
גזל בפניו נפיש יצריה שלא בפניו לא נפיש יצריה
דריסת הרגל לא קפדי ביה אינשי
דירתיה דאינשי לא מדזבני
הקדש בדילי אינשי מיניה
כי קא זבין אינשי בפרהסיא זבין
זהיר אינשי בשטרי
זהירי אינשי באיסור קל מאיסור חמור

זהירי אינשי באיסורא ולא זהירי בתנאה
 זווי דאינשי אינהו עבדי ליה ספסירותיה
 חזקה בית דין דלא מתעצלי
 חזקה כל הנמצא בביתו של האדם הוא שלו
 חזקה לא שביק אינשי היתרא ואכיל איסורא
 חזקה סתם עיר לענין בתולה שנבעלה היא פתוי'
 חזקה שליח עושה שליחותו
 חזקה אין אדם אוסר כרמו בנטיעה אחת
 חזקה אין אדם מניח לפרוע חוב שטר ופורע חוב על פה
 חזקה אין אדם מניח פתח גדול ונכנס בפתח קטן לענין עירוב
 חזקה אין אדם מפיס במומין (מידות חכמים קיב)
 טבעת לא מושלי אנשי
 יזיף אינשי בצינעא (מידות חכמים קכה)
 כל הנודרת על דעת בעלה היא נודרת (מידות חכמים קמג)
 כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה (מידות חכמים קמא)
 כל לגבי נפשיה דאינשי אפילו לגבי בריה נפשיה עדיפא ליה (מידות חכמים קלט)
 כל לגבי נפשיה דאינשי לא גמר ומקני (מידות חכמים קמ)
 כל מילי דכדי לא דכירי אינשי (מידות חכמים קלז)
 לא חציף אינשי לאכחושי סהדא (מידות חכמים עא)
 לא חציף אינשי לומר פרעתין היום (מידות חכמים סט)
 לא חציף אינשי למיכל פירי דלאו דיליה (מידות חכמים סט)
 לא חציף אינשי לשוויי לאבוה שליח (מידות חכמים סט)
 לא טרח אינשי למיגר ביתא לבציר מתלתין יומין (מידות חכמים קעב) ?
 לא מעייל אינשי ממוניה לספיקא וכ"ש לא מקדים אינשי פורענותא לנפשיה (מידות חכמים עג)
 לא מתני אינשי במילתא דלא שכיח ולא אסיק
 לא ניחא ליה לאינשי דליהו זכוותיה גבי...
 לא ניחא ליה לאינשי דליהו לזה רשע ולא...
 לא ניחא ליה לאינשי דליפשו שטרי ... (מידות חכמים עא)
 לא ניחא ליה לאינשי למפסד השתא כדי להיות בספק הריווח פעם אחרת (מידות חכמים קעו)
 לא עבדי אינשי ערב לערב (מידות חכמים קעה)
 לא עביד אינשי דכריכו ליה לארעיה ושתיק (מידות חכמים קסב)
 לא מתפיס אינשי צררי לקטנה (מידות חכמים קעג)
 לא עביד אינשי דמחיל ממוניה (מידות חכמים קעח)
 לא עביד אינשי דמשתבע אדעתא דנפשיה (מידות חכמים קעא)
 לא עביד אינשי דנחתי אריסי לארעיה ושתיק (מידות חכמים קסג)
 לא עבידי אינשי דיהבי מתנתא לנוכראה (מידות חכמים קסד)
 לא קרו אינשי לאבא דאבא אבא סתם (מידות חכמים קע)
 לא שביק אינשי מידי דקיץ ותבע מידי דלא קיץ (מידות חכמים קנו)
 לא שביק אינשי מלוה שיש עליה שבועה ופרע מלוה שאין עליה שבועה (מידות חכמים קעז)
 לא שביק אינשי מצוה דרמיא עליה ועביד מצוה דלא רמיא עליה (מידות חכמים קנג)
 לא שביק אינשי קדשי מזבח ומקדיש לבדק הבית (מידות חכמים קנה)
 לא שדי אינשי זווי בכדי (מידות חכמים קסז)
 מאני תשמישתיה דאינשי יקירי עליה ולא מזבן להו אי לאו בדמי יקירי (מידות חכמים קפז)
 מילתא דעביד אינשי בידים לא מנשי ולא מסח דעתיה מיניה (מידות חכמים קפד)
 מסלק אינשי ממילתא דלא שכיחא, ממילתא דשכיחא לא מסלק (מידות חכמים קצ)
 משוי אינשי שליח במילתא דקיימא קמיה במילתא (מידות חכמים קצא)
 ניחא לה לאתתא דתיפוק עלה שמא דאישות (מידות חכמים רא)
 ניחא להו לאחי דאח גדול לילבש כי היכי דחשתמעון מילי' (מידות חכמים רג)

נִיחָא לִיה לַאינִישׁ דְּלֹא נִסְתַּרִי עֲבָדִי (מִידוֹת חֲכָמִים ר)
 נִיחָא לִיה לַאינִישׁ דְּלֹא נִקְרִיא גִזְלָנָא (מִידוֹת חֲכָמִים רה)
 נִיחָא לִיה לַאינִישׁ דְּמִיִּיתִי קֶרְבָּן וְלֹא לִילְקִי (מִידוֹת חֲכָמִים רד)
 נִיחָא לִיה לַאינִישׁ דְּלִיזְבִּין בְּרִתִּיה וְלֹא לִוְזִיף בְּרִבִּיתָא (מִידוֹת חֲכָמִים רב)
 נִיחָא לִיה לַאינִישׁ זִמְנִין חֲבֵרִיה טְפִי מִרְבִּיָּה (מִידוֹת חֲכָמִים קצה)
 נִיחָא לִיה לַחֲבֵר דְּלִיעֵבֵד אִיסוּרָא קְלִילָא וְלֹא לִיעֵבֵד ע"ה אִיסוּרָא רַבָּה (מִידוֹת חֲכָמִים קצט)
 נִיחָא דְּגוֹפִיָּה דַּאינִישׁ נִיחָא לִיה טְפִי מְבוֹזִינָה (מִידוֹת חֲכָמִים רז)
 סַתָּם סוֹפְרֵי הַדִּינִים מִגְמֵר גְּמִירִי (מִידוֹת חֲכָמִים ריד)
 סַתְּמָא דְּמִילְתָּא כִּי טַעֲנִין אִינִישׁ מִילְתָּא דְּמַהֲנִיא בְּמִילְתִּי טַעֲנִין (מִידוֹת חֲכָמִים רח)
 סַתְּמָא דְּמִילְתָּא כִּי תַבַּע אִינִישׁ קָרְנָא תַבַּע בְּרִישָׁא (מִידוֹת חֲכָמִים רי)
 סַתְּמָא דְּמִילְתָּא כִּי מִתְרַע בַּאינִישׁ מִילְתָּא בְּרִישָׁא גִנַּח וְהָדָר יִלִּיל (מִידוֹת חֲכָמִים רט)
 סַתְּמָא דְּשָׁכִיב מִרַע מִדֵּק דִּיִּק וְהָדָר יִהִיב (מִידוֹת חֲכָמִים ריב)
 סַתְּמָא דְּלֹא יִהִיב אִינִישׁ זִוּי לֹא יִהְיוּ לִיה חֲפָצָא (מִידוֹת חֲכָמִים ריא)
 סַתְּמָא פַּחוֹת מְרִבְעִית לֹא קִפְדִּי אִינִישׁ רְבִיעִית קִפְדִּי אִינִישׁ (מִידוֹת חֲכָמִים ריג)
 עֲבֵד עֲבָרִי צְנִיעַ לֹא לֹאֲרִמִּילְתָּא עֲבֵד כְּנַעֲנִי פְרִיץ לֹא (רִלְט)
 עֲבִיד אִינִישׁ דְּדִיר בְּבֵית בְּלֹא חֲצֵר (רִלְב)
 עֲבִיד אִינִישׁ דְּזִבִּין אֲרַעָא לְיוֹמִיָּה
 עֲבִיד אִינִישׁ דְּזִבִּין דִּינָה (רִב)
 עֲבִיד אִינִישׁ דְּטַעֲנִי (רִכְב)
 עֲבִיד אִינִישׁ דְּזִיזִף לְיוֹמִיָּה (רִכְח)
 עֲבִיד אִינִישׁ דְּכָל תְּלָתִין יוֹמִין טְרִיד בְּשׁוּקָא (רִל)
 עֲבִיד אִינִישׁ דְּלֹא מִגְלִי טַעֲנַתִּיה אֲלֵא בְּכִי דִּינָא (רִלג)
 עֲבִיד אִינִישׁ דְּמִיקְרִי וְאִמֵּר (רִיט)
 פְּרִיטִי בְּשִׁטְרָא לֹא כְּתָבִי אִינִישׁ (רִמָּא)
 פְּרִיטִי דְּדַהֲבָא לֹא עֲבָדִי אִינִישׁ (רִמְב)
 פִּתְחָא בְּקֶרֶן זִוּי לֹא עֲבָדִי אִינִישׁ (רִמְג)
 צוּוֹתָא דַּאינִישׁ נִיחָא לִיה אֲצֵל חֲתָנּוּ טְפִי מַאֲצֵל בְּנוֹ (רִמְט)
 צוּוֹתָא דְּעִלְמָא עֲדִיפָא לִיה לַאינִישׁ (רִמו)
 צוּרְבָא מְרַבְּנָן לֹאֹ אֲוֹרַחִיָּה לְמִידֵּק
 צִנּוֹן נְטַעֲנִי אִינִישׁ אֲדַעֲתָא דְּפּוֹגֵלָא
 צִיצִית לֹא מוֹשְׁלִי אִינִישׁ (רִנ)
 קִדְרָה דְּשׁוֹתְפִי לֹא חֲמִימָא וְלֹא קִרִּירָא
 קִים לֵהוּ לְרַבְּנָן דְּחִמְשָׁה בְּשִׁיתָא לֹא יִנְקִי מִהֲדָדִי (רִנְג)
 קִיצוֹתָא דְּתַרְעָא מְדַבֵּר דְּכִירִי אִינִישׁ
 קִמִּיעַ לֹא מוֹשְׁלִי אִינִישׁ (רִנט)
 קִרוּ אִינִישׁ לְבִרָא חֲדָא בְּנִי (רִנְה)
 קִרוּ אִינִישׁ לְנַחֲתִינָה כְּתִיבָה (רִנו)
 קִרוּ אִינִישׁ לְתַרִּי פְּלָגִי דִּיקְלָא דִּיקְלָא (רִנס)
 רוֹבָא דַּאינִישׁ טַעוּ בְּעִיבּוּרָא דִּירַחָא (רִסד)
 שׁוֹכֵר לֹאֹ דְּרַכִּיָּה לְמַטְרָח וּלְמַזְבֵּן, חֲמֵר דְּרַכִּיָּה
 לְמַטְרָח וּלְמַזְבֵּן (רַעָא)
 שִׁטְרָא לְפִירִי לֹא עֲבָדִי אִינִישׁ (רִסֵּה)
 שִׁיְהוּי לְחַד יוֹמָא לֹא מִשְׁהוּ אִינִישׁ (רִסֵּט)
 תְּרִי תְּמִיָּה דְּכִירִי אִינִישׁ (רַעֲט)
 זִרוּק חוּטְרָא אֲאוּרָא אֲעִיקְרָא קָאִי

תא שמע: ואלו שבית דין מקנין להן, מי שנתחרש בעלה או נשתטה או שהיה חבוש בבית האסורים. ואי אמרת בעל שמחל על קניויו קניויו מחול, עבדינן מידי דאתי בעל מחיל לה? סתמא דמלתא אדם מסכים על דעת בית דין. (סוטה כה.)

רשב"ם ב"ב קד: סדה ופרכינן [=מה מוזכר שם בדף צד]: לא מחל מיד. כדאמרין לעיל אם בא לנפות מנפה את כולן וכ"ש לענין קרקע כדאמרין בהמוכר פירות (לעיל בבא בתרא דף צד).

לא שומרים שטר יותר מג"ש, ואם מחו עליו ישמור את השטר יותר וכו'.

חזקת נזיקין ע"י שלא יתכן שאדם יראה שמזיקים חצרו וישתוק.

להרבה מרבותינו האחרונים כל הקנינים הם ביטוי לגמירות דעת, והקנין נעשה בגמירות דעת ולא בפעולה.

בהלכות תרומות ומעשרות, מה מותר לאכול עראי ומה קובע למעשר, כשלוקח בידו ומה שמותר יזרוק בחזרה ל"ה קביעה ופטור ממעשר, ואם לא מטיל בחזרה חייב מה שהרים כי בזה גילה דעתו שהוקבע.

בהלכות חלה, העושה חלות תודה ורקיני נזיר לעצמו פטור דחושב רק על הקרבן והקדש פטור מחלה. עשאו למכור לחייבי תודה ונזירות, חושב גם על צד שיותר בידו ויאכלם חולין, וחייב מלכתחילה בחלה. וכהאי גוונא נחתום שעושה עיסות מחולקות למכור חייב בחלה כי לא מקפיד להפריד. ונשים שעשו יחד עיסות מחולקות, פטורות כי מקפידות על ההפרדה.

במעשרות פ"ב דחצר שקובעת למעשר היא חצר שאין אדם בוש לאכול בתוכה, ואולי גם בזה חזינן דירדה תורה לדעתו של אדם, שחצר שאדם בוש לאכול בה - אין לה דין בית.

הכניסה לרבקה ודשה, על מנת שתינק ותדוש, שלא איכפת לו שגם תדוש, פסולה לעגלה ערופה ולפרה אדומה.

מחלוקת אם כל המוכר בעין יפה מוכר, ולכו"ע הנותן מתנה בעין יפה נותן, נפק"מ אם צריך המקבל / הלוקח ליקנות דרך לבורו שו לשדה שלפנים מהשדה.

בחלון שיש בו טפח שבין אהל המת לאהל הסמוך ונסתם ע"י עוף, אם הטומאה עוברת או שלא, תלוי בדעתו, בכשרה לא חוצץ כי דעתו לשוחטו. בטמאה לא חוצץ כי רוצה ליתנו לנכרי. ורק בטמאה כחושה שאינה ראויה לכלום ממעטת את החלון וחוצץ.

היוצא באמצע סעודה לחוץ וחזר אם צריך ליטול ידיים שוב, דאם השאיר חלק מבני סעודה בפנים ודאי לא הסיח דעת.

שכיב מרע שנתן כל נכסיו עם עמד חוזר ואם שייר קרקע כלשהו אם עמד אינו חוזר, כי רואין שחשב על עצמו ושייר וממילא התכוין להקנות מה שהקנה כבר מחיים ולא רק ע"ד אם ימות.

כל מוכר ומשייר לעצמו דבר שאין בו ממש, ושאין בו חלות מכירה, כגון זכות דיור, תשמישין, וכו', לגבי עצמו בעין יפה משייר דהיינו גם זכות בגוף, וחל.

אונאה בפחות משתות הוי מחילה.

שליח ששינה מקום או צורת השליחות [בריש פרק האומר בקידושין ובריש פרק האומר בגיטין], אם מראה מקום הוא לו או קפידא קאמר.

וכן בסופר ששינה מגט מקושר לגט פשוט או להיפך אליבא דרשב"ג [בריש פרק ג"פ]

אבידה מדעת

קרקע אינה נגזלת – עליות דרבינו יונה (בבא בתרא מה): "גזל קרקע ונתיאשו הבעלים, ומכרו הגזלן, לא קנאו הלוקח, שאין אדם מתיאש בלבו מן הקרקע, אף על פי שאומר בפיו שנתיאש, שהרי מצפה שהוא או בניו יוציאו הקרקע בדין מיד הגזלן, ואין הקרקע דומה למטלטלין שיש בהם יאוש מפני שיכול למוכרן ולהבריחן ולא נודע מקומן איה".

אמרו מלכים מדיינים אלו עם אלו מה איכפת לנו, יאי למלך מדיין עם מלך, ויגש אליו יהודה (איוב מא) אחד באחד יגשו, זה יהודה ויוסף, ורוח לא יבא ביניהם, אלו השבטים, אמרו מלכים מדיינים אלו עם אלו מה איכפת לנו. (בראשית רבה פ"ג ב)

נאמנת אשה לומר יש בי מכה מן המקור, ואין בו מכה מן המקור, דברי רבי. (תוספתא נדה פ"ח ג)

מאי מטוב מצרים מלמד ששגר לו יין ישן שדעת זקנים נוחה הימנו. (ילקוט שמעוני בראשית רמז קנב)

מי גריסין לעיסת גריסין של פול עז עיקת נפש. (תוספתא נדה פ"ח)

ר ש : וּתְבוֹא הָאִשָּׁה אֶל־כָּל־הָעַם בְּחֻמָּתָהּ וַיִּכְרְתוּ אֶת־רֹאשׁ שִׁבְעֵי בֶן־בְּכָרִי וַיִּשְׁלְכוּ אֶל־יֹאבָב וַיִּתְקַע בְּשׁוֹפָר וַיִּפְצְצוּ מַעַל־הָעִיר אִישׁ לְאֹהֲלָיו וַיּוֹאֲבֵב שָׁב יְרוּשָׁלַם אֶל־הַמֶּלֶךְ.
בבראשית רבה (פצ"ד ט) אמרו על זה : ותבא האשה אל כל העם בחכמתה, אמרה להון לית אתון ידעין מיליא דדוד הידא אומה קמת בהון הידא מלכותא קמת בהון אמרין לה ומהו בעי אמרה להון אלף גוברין, ולא טב אלף גוברין מלמחרבה מדינתכון, אמרו לה כל חד וחד ליהב לפום מה דאית ליה, אמרה להון דלמא אגב פיוסא שביק ציבחר, עבדא נפשה כמה דאזלא מפייסא והדרה מאלף לחמש מאין למאה לעשרה לחד והוא אכסנאי ומנו שבע בן בכרי מיד ויכרתו את ראשו.

שיבוא לתיקוני מנא, ואם השתמש בו מקולקל לא חיישינן, שמא ישכח לבישול המשגיח הרב יחזקאל לוונשטין צוק"ל ענה לאחד שהתלונן שהתלמידים לא משתפרים בעקבות שיחותיו: ואתה כן משתפר בעקבות כל החלטה שקבלת על עצמך ? ! בהגדה של פסח מהגרא"מ שך שבאדם משמים ב' דמויות, טוב ורע, כשלפעמים הם קיצוניים וקוטביים.

העיקר שלשני לא - מקין והבל.
הרי"ף פ"ק דשבת דג' ימים ראשונים דהפלגה פחד דליבא ואח"כ פרח פחדיי'
סיפורי צדיקים – לפיכך הייתי אומר : שכל אחד ואחד מישראל חייב לומר מתי יגיעו מעשי למעשה אבותי אברהם יצחק ויעקב, שלא קנו האבות העולם הזה והעולם הבא וימות בן דוד אלא בשביל מעשיהם הטובים ותלמוד תורה. (תנא דבי אליהו רבא פרק כה), דברי הרמב"ם והמס"י והחזו"א בזה.

האלוקים עשה את האדם ישר והמה ביקשו חשבונות רבים – מטבע האדם לבקש חשבונות רבים ולהמשך אחרי הבלי העולם. האם דיני פטור מתחנון, כגון שיש חתן במניין או בעל ברית או סנדק - כל המנין פטורין, משום דירדה תורה לסוף דעתו של אדם שכל המשתתפים שמחים בשמחתו ?
מבו' במשנ"ב (קלא סכ"א) שאפילו אם החתן התפלל ויצא, כל מי שהתפלל שם פטור אח"ז מתפילה - דחל על כל הציבור שמחה ופטורין מתחנון.
ואולי אדרבה מוכח מזה שאינה שמחה בלב אלא דין והנהגת שמחה לכבוד החתן או בעלי הברית.

א"ר יצחק חטיא דקרתך זונין זרע מנהון. (בראשית רבה נט ח)
וה' ברך את אברהם בכל... ר' לוי אמר תלת ; בכל - שהשליטו ביצרו, בכל - שעשה ישמעאל תשובה בחייו, בכל שלא חסר קלרין שלו כלום, ר' לוי בשם ר' חמא אמר : בכל - שלא חזר ונסה אותו. (בראשית רבה פנ"ט ז)

רבי חייא בר בא מקיני ארכוניי היה ממונה להעמיד פרנסים רבי אלקעזר הוה פרנס. חד זמן נחית לבייתיה פעם אחת הלך לביתו א"ל מאי עבדייתון ? שאל אותו מה מעשיך ? אמר ליה אַתָּא חד סיעָא וְאָכְלוּן וְשִׁתוּן וְצָלוּ עֲלֵי עֵנָה לו, עברו כאן סיעה של עניים ואכלו ושתו והתפללו עליך אָמֵר לוֹן, לִיכָא אָגֵר טָב אין לי שכר טוב מזה נחת זמן תנינן, אָמֵר לוֹן מאי עבדייתון ? ירד לביתו פעם אחרת ושאלו מה מעשיך ? א"ל אַתָּא חד סיעָא חוּרִי, וְאָכְלוּן וְשִׁתוּן וְאָקְלוּנָה עֵנָה לו, באה סיעה אחרת ואכלו ושתו וקללו אותך אָמֵר לוֹן, כְּדוֹן אִיכָא אָגֵר טָב עכשיו יש לי שכר טוב.
ר"ע בְּעִין מְנִיחִיָּה פְּרִנְס ר"ע ביקשו למנותו פרנס א"ל נְמַלֵּךְ גוֹ בֵּייתָא אמר להם רוצה אני להימלך עם אשתי הִלְכוּן בְּתַרְיָה הלכו אחריו שְׁמַעוֹן קָלִיָּה דִּימֹר שמעו אותו אומר לאשתו, האם את מסכימה שאהיה פרנס עַל מְנַת מְקָל, עַל מְנַת מְבִיָּיא אף שיקללו אותי, אף שיבזו אותי ! (ירושלמי פאה ח ו)

אבא גורין איש צדיין אומר משום אבא גוריא : לא ילמד אדם את בנו חמר גמל ספן ספר קדר רועה וחנוני, לפי שאמונתן אומנות ליסטיין. ר' יהודה אומר משמו : החמרים רובן רשעים, והספנין רובן צדיקים, טוב שברופאים לגהינם, והכשר שבטבחים שותפו של עמלק, רובן של ממזרים פקחין, רובן של עבדים נאים, רובם של בני אבות ביישנין, רובן של בנים דומין לאחי האם. תני ר' שמעון בן יוחאי, הכשר שבגוים בשעת מלחמה הרוג, הטוב שבנחשים רוצח את מוחו, הכשירה שבנשים בעלת כשפים, אשרי מי שעושה רצונו של מקום. (סופרים סוף פט"ו)

אָמֵר לִיָּה אֶהְיֶה צָרָא סָמָךְ דָּא בְּרָתָא פִּתְגָם : צָרוּר קָטָן בִּידוֹ סוּמָךְ עֵץ גְּדוֹל. (ירושלמי פאה פרק ח ד)

בנוהג שבעולם, מי שהוא בעל זרוע אינו רוצה לעשות דבריו במשפט, אלא מעביר על המשפט חומס וגוזל ומעביר על דעת קונו, ונושא פנים לפני אוהביו וקרוביו, ועושה שלא כדין לשונאיו. [אבל הקדוש ברוך הוא מלך מלכי המלכים, משפט אהב, אינו עושה דבריו אלא במשפט]. (תנחומא משפטים א)

מהו אתה כוננת מישרים אמר רבי אלכסנדר שני חמרים מהלכין בדרך שונאין זה לזה רבץ לאחד מהן חמורו חבירו עובר ורואהו שרבץ תחת משאו אמר לא כתיב בתורה כי תראה חמור שונאך וגו' עזוב תעזוב (שמות כג) מה עשה חזר וטען ומלוהו התחיל מסיח עמו עזוב קימעא מכאן העלת מכאן ערוק מכאן עד שיטעון עמו נמצאו עושין שלום ביניהם וחבירו אומר לא הייתי סבור שהוא שונאי ראה היאך ריחם עלי כשראה אותי ואת חמורי בדוחק מתוך כך נכנסו לפונדק אכלו ושתו ביחד ונתאבהו זה לזה הוי אתה כוננת מישרים משפט וצדקה. (תנחומא משפטים א)

מידת בשר ודם, מי שהוא עשיר ויש לו קרוב עני - אינו מודה בו, רואה קרובו נטמן מפניו שהוא מתבייש להשיח עמו לפי שהוא עני! וכן שלמה אומר (משלי יט ז) כל אחי רש שנאוהו, ואומר (שם יד כ) גם לרעהו ישנא רש, וכן איוב אומר (איוב יט יד) חדלו קרובי וגו', ואם היה עשיר הכל נדבקים בו ואוהבים אותו שנאמר (משלי יד כ) ואוהבי עשיר רבים. (שמות רבה לא יג, ובקצרה לעיל שם ה)

מדת בשר ודם עשיר שיש לו עניים קרובים שונאין ואינו מודה בהן שנאמר (משלי יט) כל אחי רש שנאוהו אף כי מרעהו רחקו ממנו, והקב"ה כל העושר והכבוד שלו מחופף ומרחם על העניים... (תנחומא משפטים ט)
אמר רבי אבין: משל למלך שהיה לו פורפירין, והיה מצוה את עבדו ואומר לו תן דעתך עליו וקפלו ונערו, אמר לו אדוני המלך מכל פורפירין שיש לך אי אתה מצוני אלא על זה? אמר לו: שאותו לבשתי ביום מלכותי. (ויקרא רבה ב ד)
רבי יהודה בשם רבי שמואל בר נחמן אמר: משל למלך שהיו לו פורפירין הרבה, והיה מצוה לאחד ואומר לו פורפוריא זו שהיא חביבה עלי מכל פורפירין שבעולם, תן דעתך עליה, שאותה לבשתי ביום שנכנסתי במלכות, והיא דבקה במתני ואני מתגאה (ס"א מתנאה) בה. [ואף כאן אמר הקדוש ברוך הוא למשה תן דעתך על ישראל שהם דבקים לי במתני]. (מדרש תנחומא כי תשא ח)

ויקרא רבה (וילנא) פרשת ויקרא פרשה א ובמפרשים שם

ז ד"א ויקרא אל משה מה כתיב למעלה מהענין פ' משכן כאשר צוה ה' את משה משל למלך שצוה את עבדו וא"ל בנה לי פלטין על כל דבר ודבר שהיה בונה היה כותב עליו שמו של מלך והיה בונה כתלים וכותב עליהן שמו של מלך, היה מעמיד עמודים וכותב עליהן שמו של מלך, היה מקרה בקורות והיה כותב עליהן שמו של מלך, לימים נכנס המלך לתוך פלטין על כל דבר ודבר שהיה מביט היה מוצא שמו כתוב עליו, אמר כל הכבוד הזה עשה לי עבדי ואני מבפנים והוא מבחוץ קראו לו שיכנס לפני ולפנים, כך בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה עשה לי משכן על כל דבר ודבר שהיה עושה היה כותב עליו כאשר צוה ה' את משה, אמר הקדוש ברוך הוא כל הכבוד הזה עשה לי משה ואני מבפנים והוא מבחוץ קראו לו שיכנס לפני ולפנים לכך נאמר ויקרא אל משה.

וכ"כ בע"ז ג. וכן נראה מהמאירי בע"ז שם: "ומ"מ גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה, שהמצווה עושה את הדבר אף על פי שהוא כנגד טבעו וקשה לו".